

Режис ДЕБРЕ

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА ВЛАДА
У ФРАНЦІЇ

ДУХ І ЛІТЕРА

Режіс Дебре

Інтелектуальна
влада у Франції

ДУХ І ЛІТЕРА

Régis Debray

**Le pouvoir
intellectuel en France**

Éditions Gallimard

Режіс Дебре

**Інтелектуальна
влада у Франції**

ДУХ І ЛІТЕРА

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
"КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКА АКАДЕМІЯ"
ЦЕНТР ЄВРОПЕЙСЬКИХ ГУМАНІТАРНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Режіс Дебре (нар. 1940) – відомий філософ, письменник, публіцист, вчений-медіолог, засновник часописів «*Записки з медіології*», «*Медіум*»; соратник Че Гевари в Болівії (1967), радник із закордонних справ Президента Франсуа Міттерана (1981-1985), медійний інтелектуал і суворий критик медій. Автор книг «Революція в революції?» (1967), «Писар: зародження політичного» (1980), «Критика політичного розуму» (1981), «Життя і смерть образу» (1995), «Сакральний вогонь: функція релігійного» (2003) та багатьох інших. Книга «Інтелектуальна влада у Франції» (1979) присвячена вивченню французької інтелігенції, її структурних ієрархій («вища» та «нижча» інтелігенція), звичок та інституцій (університет, видавництво, мас-медії). Досліджується вплив інтелектуалів на суспільство, політику, культуру. Автор пропонує аналіз та критику «інтелектуальної влади» у Франції, застосовуючи оригінальний метод «медіології», що вивчає «парадокси і загадки культурних трансмісій» – технічних засобів передачі і розповсюдження знаків, практичних та інституційних опосередкувань, які уможливають життя смислів в культурі.

Книга буде цікава широкому колу фахівців та студентів гуманітарних наук.

Видавці:

Костянтин Сігов та Леонід Фінберг

Переклад: Володимир Артюх

Наукова редакція: Андрій Репа

Літературна редакція: Леся Лисенко

Коректор: Наталя Буханевич

Підготовка текстів: Вадим Залевський

Комп'ютерне макетування: Юрій Кореняк

Художнє оформлення: Ірина Пастернак

Д252

Дебре Режіс. Інтелектуальна влада у Франції.
/Пер. з фр. – К.: ДУХ І ЛІТЕРА. 2008. – 308 с.

УДК: 141.132:316.343.652(44)

ISBN : 978-966-378-087-0

© Éditions Gallimard, 1986

ISBN : 2-07-032369-2

© ДУХ І ЛІТЕРА, 2008

ЗМІСТ

Передмова	9
До читача	13

Вступ

Бальзак, або зоологічна актуальність	19
--	----

Розділ I

Визначення

1. Парадокси	33
2. Визначення	37
А) Розташування	37
Б) Перше визначення	37
В) Історія категорії	39
3. Чисельність	41
А) Інтелігенція: перший підрахунок	41
Б) Інтелігенція: другий підрахунок	43
В) Інтелігенція: оцінка	45
4. Сигнали	46
А) Реальний соціалізм	46
Б) Клір	48

Розділ II

Три доби

Вступ: «Ситуація, що склалась довкола партії інтелектуалів, перед сналахами тимчасової слави»	57
1. Університетський цикл (1880 – 1930)	59
2. Видавничий цикл (1920 – 1960)	82

3. Медійний цикл (1968 – ?)	104
Додаткові зауваження	122

Розділ III

Логіка влади

1. Морфологія: загальний план	129
2. Анатомія: план у розрізі	131
3. Економіка: інфраструктура	137
4. Нова рідкісність, нова влада	145

Розділ IV

Акустика як дороговказ

1. Технологія впливу: «Амбіція»	159
2. Матеріали до літературної історії	165
3. Динаміка впливу: «Корупція»	174

Розділ V

Знаки та ієрархічні відзнаки	189
1. Нова престижність	192
2. Нова логістика	194
3. Нові стратегії	196
4. Нові обіди	200
5. Піраміда статей	207
6. Прейскурант індульгенцій	211
7. Діапазон прибутків	222

Розділ VI

Вищий та нижчий клір

1. Один контраст і дві причини	229
А) Концентрація	229
Б) Прибутки	233
2. Два класи й одна боротьба	235

Розділ VII

Суспільство конкуренції

1. Принципи	247
2. Застосування	258
3. Висновок	266

Висновки

I. Кола нещастя	281
II. Нова брама до пекла	285
<i>Андрій Рєпа</i> . Інтелектуальна влада медіасфери: культура, гегемонія і виклик технологій	293

ПЕРЕДМОВА

Бути відомим – це непорозуміння. Таке трагікомічне правило можна застосувати й до книжки, й до особистості.

Книжка, що лежить перед вами, мала містити три частини: дослідження природної історії «інтелектуальних тварин», соціального виду, який з'явився у Франції наприкінці XVIII ст. та анатомічне дослідження якого розпочав Гегель, – це була б книга з зоології; хронологію розвитку за останнє століття, від 1880-х років досьогодні, національного інтелектуального середовища, його місця та процедур впливу, – це була б книга з історії; випробування на сучасній інтелігенції низки понять теорії, яка ще має народитися і предметом якої є умови матеріального існування думки – це була б книга з «медіології», майбутньої науки про медію, опосередкування та повідомлення.

Якщо опублікована раніше книга «Писар» («le Scribe») мала завдання висвітлити інтелектуальну функцію згори, через стосунки з політичною владою, то в «Інтелектуальній владі у Франції» це має бути зроблено у зворотному напрямку: знизу, у їхньому стосунку до матеріальних засобів комунікації, а також до їхньої трансформації. Проте хай би з якого боку підступатися до фігури інтелектуала, – з боку генеалогії чи соціології, через манію величчя чи аудіовізуальні засоби, – в моїх очах вона завжди буде пунктом, де можна досягти до центральної містерії *втілення*: в який спосіб і за яких умов ідея стає силою? Що слугує фокусом тієї фізичності думки, яку я охрестив медіологією й принципи якої я не втомлююсь представляти протягом останніх років.

Горе амбіційним. Три книжки в одній – це принаймні на дві більше, ніж треба. Ось доказ: усі вони потрапляли в пастку: їх заступала четверта, сам дух якої мене відштовхував: чергова сповнена кпинів книжечка проти інтелектуалів на всіх розкладах,

на вітринах, на пляжах. У Парижі таких щорічно повно протягом двох останніх століть. Їх супроводжує успіх, підігрітий скандалами та пресою. І все ж я уникнув жанру «памфлету, жанру принизливого та ворожого будь-якій етиці пізнання...», але це розуміє той, хто вірить, що розуміє. Найкращий доказ новітньої гегемонії репутації над виробництвом чи медійного шуму над інформаційним значенням – це, власне, доля цього есею, який за мить перетворився з «книжки за» (створення нових інструментів аналізу) на «книжку проти» – ліберальної та ринкової вищої інтелігенції. Полеміка завжди є прибутковіша за теорію; суфле засохне за кілька місяців, але апетит знову його вимагатиме. Це правда, що маленьке інтерв'ю відтепер значить більше за довгі роздуми: випадковий пірует у публічному місці анулює в очах усіх зусилля думки. Одна сторінка, присвячена випуску «Апострофів», в очах критики невдовзі заступить три сотні інших.

Я теж, як напівдобровільна жертва непорозуміння, несу свою частку відповідальності за цю «спритність рук». Потреба вступати в полеміку, оздоблювати іронією алузій суворість абстрактних конструкцій, а насамперед войовнича схильність до моралізаторства, чимало разів підводила дослідника. Незадоволений холоднокривним аналізом, я закликав між рядками до опору виробників проти розповсюджувачів, щоб клас інтелектуалів з'єднав у певному сенсі свої процедури оцінки та критерії легітимності замість того, щоб дати переварити себе спазматичним схемам і збільшити ринок «широкої публіки». Під виглядом «книжки проти ТБ» цей аналіз на свій штиб відновлює стару – протестантську та пуританську – битву букви проти образу. Заклик не був почутий, інтелектуальної реформи не відбулося, опоріві не вдалося втілитись у життя – і більше, ніж будь-коли «оцінка культурного продукту зливається з образом його виробника». Як письменник я сам протягом десяти років тримався осторонь великих виставкових просторів і мені платили так (коли це можна так назвати, адже подібна відстороненість коштує авторіві недешево й щодо кількості читачів, й щодо цифр продажу), аби не забував, що означає (в царині літератури чи в будь-якій іншій) панування образу в прямому та переносному сенсі. Я хотів окреслити ситуацію письменника-для-нікого,

відданого зі зв'язаними руками та ногами всемогутнім, упевненим у безкарності вбивцям великої преси, адже наразі вони захопили все. Та я не хотів старіти самотнім у гіркій ностальгії за світом, коли, не рахуючи щомісячників, кожного тижня «le Figaro Littéraire», «les Lettres Françaises», «Arts» самотійно й сукупно фіксували курс інтелігенції та інновацій на Біржі знаків. У 1986 році Бернар Піво по-джентльменськи елегантно знову запросив мене на свій випуск, тож я подумав, що повинен піти. Те, що могло б виявитись скандалом і сприйматись як відречення від своїх слів, а було лише завершенням програної битви (насправді одне не виключає іншого), в нашій «парафії» пройшло як по маслу. Ця маркетингова баналізація, ефект множення повідомлень і притуплення аудіовізуального впливу в осерді медійних демократій, ця амнезійна байдужість споживача, що збльовує свою жуйку та залишається самотнім у натовпі, можливо, пропонує найбільш глузливий контрапункт до занепокоєння автора через варварське царювання «шуму».

Режис Дебре

ДО ЧИТАЧА

Початково цей текст завершував ширшу теоретичну працю під назвою «Трактат з медіології», що готується до друку. У першому томі буде зроблено спробу окреслити символічну функцію в західних суспільствах, прослідкувати, в яких напрямках ішов її розвиток, висвітлити її органічні зв'язки з державною владою. Іntenцією другого тому буде аналіз поняття «носії» (*medium*), а також нова політична та культурна технологія, спричинена сучасними *мас-медіа*. У цьому тексті подається конкретний аналіз, отриманий завдяки застосуванню виокремленого таким чином концептуального поля до конкретної ситуації сучасної французької інтелігенції. Ми вирішили опублікувати цей аналіз окремо, оскільки він, подібно до свого об'єкта, є завершеним цілим. Що ж до методу та кінцевої мети цих спостережень, то їх можна виявити лише після систематичного окреслення понять *інтелектуал*, *медіа* та *державна*. Тож з огляду на сказане я просив би читача, якщо такому трапиться бути, з ласки своєї терпляче почекаати до появи «Трактату»¹.

І все ж кілька слів про найближчу мету, що має певну актуальність. Незначний кількісний вимір й очевидна маргінальність вже не може заступати стратегічну роль, яку відіграє французька вища інтелігенція у політичних, класових, національних і міжнародних стосунках. Альянс, який вона створила з *новою медіократією* (від *медіа*, «засоби масової комунікації» – чи засоби продукування громадської думки² на масовій основі, та від *kratein*, «керувати»), з якою вона прагне звичайнісінького

---

¹ Заявлений «Трактат» так і не з'явився; натомість Дебре опублікував низку наукових робіт з теорії медіології, зокрема «Курс із загальної медіології» (1991). – *Прим. ред.*

² *L'opinion* – перекладено відповідно до контексту або як «опінія», або як «громадська думка». – *Прим. перекл.*

злиття, забезпечує їй монополію продукування та циркулювання подій і цінностей, фактів і символічних норм на дедалі більших територіях: спочатку у Франції згори донизу та зі сходу на захід: на периферії Заходу, з її нормалізованими, відшліфованими, гомогенізованими панівним Центром культурами та націями. Ця інтеграція з великими засобами поширення, за допомогою якої вища інтелігенція здобула соціальну зверхність, здійснена коштом надзвичайної деградації інтелектуальної функції. Боротьба за культуру рідко коли не поєднувалася (як зараз) з боротьбою за емансипацію: так само, як підтримання культурних традицій зумовляє можливості історичних інновацій, долю та незалежність інтелектуальних «еліт». Також нечасто, – і перше пояснює друге, – спрямування духу та бізнесова практика не були пов'язані в цьому пункті. «Керувати – означає примусити вірити», – це казав ще Мак'явеллі. Сьогодні у Франції ті, хто мають монополію на керування опінією, виграють – іноді не помічаючи цього – в уряді республіки, який підтримує лише «громадська думка» громадян. Отже, буде неможливо розірвати змову інтересів, що обкрадають більшість людей і панують над ними в нашій країні чи на земній кулі, якщо не зруйнувати соціальну владу, завдяки якій у наші голови щодня впихується хаос фактів як буцімто такий, що ґрунтується на праві та свободі. Є різні способи окупувати націю та зменшити суверенітет народу; найменш очевидний не завжди є найменш ефективний. Панівна медіократія становить у Франції головне опертя буржуазного панування. Розрізнення «громадянського суспільства» та «держави» (методичне розрізнення, що перетворилося на реальну дисоціацію в об'єкті), яке стало рефреном, уже не впливає з самої лише колосальної теоретичної помилки щодо природи політичної влади; воно стало практичним алібі, цинізм якого дозволяє численним «інтелектуалам» представляти себе героями громадянського суспільства, тоді як насправді вони є найнеефективнішими державними діячами серед тих, що наявні в нашій системі панування. У цьому столітті одурених і тих, хто грає в комедії з сотнями різних масок, еліта нашої «партії інтелектуалів» зарезервувала собі найкращу роль: всі переваги влади без жодних незручностей.

Наша праця не ставить за мету кепкувати, обурюватися чи образати, – лише аналізувати. Якщо ситуація полеміки є стимулом для мислення, то, на нашу думку, памфлет – це принизливий жанр, що суперечить будь-якій етиці пізнання. Рациональна техніка на зразок медіології (яка претендує бути строгою дисципліною) може надати інструменти, які б робили реальність інтелігібельною, та зброю, яка б її змінювала; вона також може, віддаючи належне реальному стану справ, бути вигідною для тих, хто з останньої має вигоду. Власні імена, що слугуватимуть нам за відправні пункти, потрібно сприймати як прості опори родових стосунків, чия внутрішня логіка в її доконечності нас і цікавитиме. Тому й не варто дивуватись відсутності явно самокритичних алюзій до особистого досвіду. Чи не є дослідження об'єктивної логіки нагальнішим, ніж чергове товчіння води в ступі? Очевидно, що й автор цих рядків свого часу користувався та зловживав «інтелектуальною владою», що стала тут предметом розгляду. На цій бутафорській сцені він витанцював, як і будь-хто інший. Не будши членом Виконавчої ради національної інтелігенції, він час від часу інтригував, хапав винагороди для членів правління. Спізнав сп'яніння журналістських вихвалянь, змовницьких полемік та рекламної бравади. Одного разу 1975 року він навіть потрапив на телебачення, пліткував там зі своїми друзями в «Апострофах»³. Посилатись на те, будітмо він іше не знав, що телебачення – це ідеологія та ще не оцінив цілком поставу відречення, узурпації та обкрадання, яку приймає інтелектуальний працівник, погоджуючись заповнити своєю уславленістю екран, означає зізнатись у відсутності зацікавленості в усвідомленні згаданого або віддавати перевагу своєму авторському інтересові в пошуку персонажів. Тут не оминати компромісів задля позірного еталону

---

³ Популярна телепрограма Бернара Піво, присвячена літературі, книжковим новинкам та спілкуванню з інтелектуалами в прямому ефірі. Виходила з 1975 до 1990 рр. У 1982–1983 рр. точилася гостра полеміка між Піво та Дебре, тодішнім радником Президента Франсуа Мітерана, який розкритикував Піво за «монополію у відборі книг і авторів, що залежить виключно від забаганки однієї людини, яка створила справжню диктатуру на книжковому ринку». – *Прим. ред.*

чесноти. Єдине наше особисте прагнення – на терені звичаїв перетворити несвідоме на досвід. І шанс побачити, як зачиняються двері інтелектуальної легітимності, воліючи демонтувати механізми, від яких залежить, відчиняться ці двері чи ні, кому, для чого, за яких умов. «Ми володіємо, – казав Гете, – тільки тим, чого зреклися». Знати – це відмовлятися; але як відмовитись від того, в що перед тим не проникли? Що людина, яка не брала участі в «суспільстві думки», описаному тут, знатиме про закони його функціонування? Розповідь від першої особи про «завоювання Парижу», якби воно не тривало якихось чотири-п'ять років (1973–1978), могла б бути чудовою розвагою. Об'єктивно представити її персональну траєкторію – це одна річ, а напизувати анекдоти та зізнання про неї – інша. Усьому свій час. Нині, коли всі переймаються переважно префіксом «авто-», коли вітрини переповнені автобіографіями, телебачення – автопортретами, трибуни – автономією управління, газети – автодафе, а вулиці – автомобілями, здається, що ще з одним «авто», хай навіть критичним, можна почекати.

Останнє уточнення: відмежування та перетин всередині однієї соціальної групи художника, інтелектуала та науковця занадто ускладнить проблеми (вони – узгоджений ансамбль визначень і фактів, взятих деінде) в рамках цієї праці. Ця проблематика, котра допоможе нам відшліфувати свій підхід, дозволить віддати належне, оцінюючи його за заслугами, захопливому феномену, який становлять для кожної епохи перебіжчики вищої інтелігенції, – ця категорія вилучає тих, що себе з неї вилучають. А також тому факту, що принагідна вищість формує не цінність (інтелектуальну), а позицію (соціальну). Належність до класу для творця ніколи не є фатальна, її приймають, – тому для індивіда завжди є можливість обдурити долю. Згадаймо Жене, Мішо, Шара, Лейріса, Бекета, Кріса Маркера, Резвані та багатьох інших дисидентів, імена яких час від часу з'являтимуться на цих сторінках (хоча їхні обличчя не часто з'являлися на телебаченні). Усі вони – приклади певної відсутності в душі часу. Чорні дірки в надмірному блискі великого західного спектаклю, звідки завтра фонтануватиме образ винахідників сучасності.

* * *

Я сердечно дякую тим, хто ласкаво погодився приділити увагу моєму рукописові: Клоду Дюрану, Кларі Мальро, Кристіану Бодело, Данієлю Ленданберу та Бернару Касену, Жерар-Юберу Гурі та Ерику Орсенна; також Мішелю Серу та П'єру Бурдьє, котрі не пошкодували часу, щоб полегшити мої наукові пошуки. У сфері економіки для мене вельми цінними були зауваження Мішеля Гютельмана. Дякую також тим, хто виявив добру волю відповісти на питання інтерв'юера, спраглого подробиць: Мішель Пейне, за дані про роботу та критерії AGESEA (Асоціація управління соціальним забезпеченням авторів); Алену Дерозьєру, Лорану Тевено та ще раз Кристіану Бодело за статистичні дані INSEE та їхню розшифровку; Бернару Пенго за історію Спільки письменників; Марі Кардиналь за підтримку Профспільки письменників французької мови, і Колет Ледануа за її постійне сприяння.

ВСТУП

БАЛЬЗАК, АБО ЗООЛОГІЧНА АКТУАЛЬНІСТЬ

Тварини не мають історії: заради чого створювати історію інтелектуалів? Зоологічна спокуса викликає запаморочення. Насмішка чи пророцтво? І як не остерігатись лукавої тіні трьох великих аніمالістів ХІХ століття, котрі й досі чигають на нас тут? Найбільш спантеличує не те, що ми завдячуємо Гегелю, Бальзаку та Ніцше найточнішою рентгеноскопією того, що тоді ще не мало назви «інтелектуал», – а те, що вони залишаються достоту непристойною актуальністю: аналіз істоти на добре століття випередив становлення виду. Не зайвим є нагадати на початку есею з соціальної історії, що секрети культурних людей більше висвітлюються природою, а не історією, чи що натуралісти людського духу проникли в них на день раніше за істориків суспільства. Задовго до Ніцше, його «жуйних тварин вищої освіти» та «верблюдів культури», ще з 1807 року, ми бачимо у «Феноменології духу», з її «Тваринним царством духу», цілісну фігуру інтелектуала як «особистість, що сама себе пізнає як реальну в собі та для себе». І далеко не однаково в якому місці: у найважливішому пункті розвитку Ідеї – між світом Розуму та світом Духу, тобто на зчепленні абстрактних теоретичних форм та конкретної історії, в якій втілюється Дух. Ця «фігура свідомості», тимчасова, але необхідна зупинка на «хресному шляху Духу» відома під назвою «інтелектуальної тварини»¹. Бальзак не читав Гегеля, але також представляє нам дуже

---

¹ Див. *Phénoménologie de l'esprit*, tome I, p. 322, Ed. Aubier. Коментарі Жана Іпполіта в книзі *Genèse et Structure...* (Aubier); також працю Роже Естабле, *Le conflit des consciences et l'œuvre commune* (diplôme d'études supérieures, 1964).

специфічну *тварину* – чи особливий *соціальний вид*, – належним чином описаний під етикеткою «прошарок літераторів», з таблицею класифікації, що охоплює жанри, під-жанри та варіації. Цей зоологічний етюд під назвою «Природнича історія Дворукого в суспільстві» взятий з «Монографії про паризьку пресу» 1843 року². Як можна побачити з синоптичної таблиці, вона більше запозичує у Ліннея, ніж у Кюв'є («ряд», розташований між класом та сім'єю), адже у своїх працях Бальзак не завжди послуговується однією термінологією. Зате постійною залишається спорідненість з Бюффоном, чию класичну ідею «єдності природного плану» він запозичує, та вірність (протоекологічним) тезам Жоффруа Сент-Ілера («єдність складу») – того самого, хто створив 1854 року термін «етологія» на позначення науки про поведінку тварин. Ці критерії класифікації вже не авторитетні, але, безперечно, те, що відвертає увагу видавців від бальзаківської мікрографії, це не анахронізм, а сучасність, що спантелює. Немає жодного зразка чи різновиду, описаного тут (зірка, критик-блондин, майстер-на-всі-руки, пророк, партизан тощо), поглянувши на який, сьогоднішній читач не зміг би причепити до нього ім'я чи обличчя – морфологія ссавців змінилась не більше, здається, за їх фізіологію. Хто спостерігає ці дагеротипи – перелистує наш сімейний альбом. Чи не варто повернутись до догми про незмінність живих видів?

Відкриття писемності пододало нерухомість природного виду в людській історії, тому не варто набивати опудала писарів для музею природничої історії. Натуралістична гіпотеза, насправді, має два промахи, симетричні один до одного: вродженість та дивовижі (в сенсі журналів та кабінету). У першому випадку безперервна гра індивідів розчиняється в генетичній запрограмованій неперервності виду, а філогенез вбирає все багатство соціальної історії. У другому – непотріб вторинних властивостей приховуватиме сутнісну єдність класу, а біографічна рапсодія онтогенезу ставитиме поруч «феномени».

² Опублікований у другому томі збірки «Велике місто, нова комічна, критична та філософська картина Парижу» Поля де Кокка, Бальзака. Дюма та ін. з ілюстраціями Гаварні, Дом'є, Анрі Мон'є. (Balzac, *Ceuvres diverses*, t. I, librairie Ollendorf, 1907, tableau p. 227).

більше чи менше ексцентричні, але без жодних наслідків, адже відсутній принцип. Патологічна проліферація, де жодна центральна норма не з'явиться під миготінням видимостей, жодна функціональна необхідність за безкінечним рядом «племінників Рамо» всіх положень та віків. Біологія робить висновок, що «нічого нового під Сонцем»; тератологія – «все живописне»; і обидві погодяться на втішне «все-завжди-було-так», де Екклезіаст ще раз простягає руку панові Прюдому³. Крива дорога, пішовши якою, можна знайти лише свій образ до від'їзду, оскільки вирушають лише як туристи в організованих поїздках до «екзотичних країн»: літератор як класична фігура репертуару світової комедії (без дати), одночасно комедія інтриг, звичаїв та характерів.

Рівароль замінить Гегеля, а Оффенбах Бальзака. Вічна фривольність «буржуазних інтелектуалів»: навіщо знову повертатись до їхнього боягузтва, марноти, продажності? Відомий приспів. Саме таке про себе повторює кожного божого дня кожен автор, професор або журналіст з приводу любого соратника та друга, з яким щойно попрощався – а той, своєю чергою, подумав про це перший. Банальне насміхання над звичаями входить у самі звичаї виду. Ботаніка характерів тут не може займати місця соціології, вона сама є об'єктом соціології. Але соціологія інтелектуального середовища поступиться своєю вагою лише філософській серйозності. Так, варто перекрити вхід банальному аргументу моди, сарказмам з приводу «готової думки», які самі беруть участь у сучасній моді та слугують лише для того, щоб приховати від акторів значущість п'єси, в якій вони грають, уникаючи фундаментального питання: яким повинно бути «інтелектуальне життя», щоб воно було підкорене феноменам моди? І чому саме ця, сьогоднішня мода, а не якась інша? Потрібно сприйняти всерйоз гротескне «паризьке життя». Серйозно сприйняти серйозність, з якою Бальзак аналізує та розмірковує над літературною та журналістською буфонадою свого часу. Люсьєн Шардон, названий потім де Рюампре, – символ

³ Сюлі-Прюдом (1839-1907) – французький поет, член постичного товариства «Парнас». – *Прим. ред.*

«інтелектуала», – ця, можливо, найтрагічніша фігура Людської комедії – закінчує свій *Bildung*⁴ у в'язниці «Консьєржері» самогубством. Можливо й комедія, але з поганим кінцем. Інтелектуальний світ – це світ мозаїчний, над яким ширяє нещастя та самотність: відокремленість від інших, від Справи, Ідеалу. Гегель називає це «самою Річчю» (*die Sache selbst*) у тому розділі «Феноменології духу», де йдеться також про втрачені ілюзії самосвідомості. Інтелектуальна тварина – фігура абсолютного індивідуалізму – приходить до провалу «найіндивідуалістичнішого вирішення». Вона хотіла зробити зі своєї персони справжній твір – приписуючи суттєвість не своїм творам (науковим чи літературним), а своїй суб'єктивній здатності творити, тобто своєму таланту чи особистому генію. Вона претендувала на те, щоб покласти свої «труди» на об'єктивну Справу, до якої в принципі вона не ставиться серйозно і якої їй систематично бракує. В цьому інтелектуал обманює себе, обманюючи інших. Немає твору, а його «творчість» порожня. В результаті, після цього фальшивого виходу, нещасна свідомість повинна повернутись до себе самої. Тут знову невдала одиссея. Інтелектуальна тварина страждає та трудиться, щоб повернутись до себе у своїй власній сутності, але «у себе» – це ніде. Для Гегеля та Бальзака інтелектуал – це індивідуальне ніщо, котре починає з того, що вважає себе кимось перед тим, як, зрештою, відкрити себе як ніщо. Щоб укорінити свої романи описи у певний закон варіацій, запозичений у Жоффруа Сент-Ілера, Бальзак радикально уникав натуралістичної тривіальності. Він буквально сприйняв методичні правила, викладені в «Передмові до Людської комедії»: «Тварина – це принцип, який набирає своєї зовнішньої форми, чи, точніше кажучи, відмінності своєї форми, в оточеннях, в яких він покликаний розвиватись. Зоологічні види є результатами таких відмінностей». Принцип, який зможе пояснити, чому ми завжди почуваємось сучасниками чудової тварини, на зразок Рюампре та всього натовпу, описаного в тому, що сам Бальзак назвав «головний твір у творі» – «Втрачених ілюзіях, чи провінційній великій людині в Парижі». Чи як темний, знева-

⁴ Освіта, формування (нім.).

жений поет підіймається з Ангулема до Парижу, на «неозору арену», видряпується у перші ряди, стаючи великим модним журналістом. Здається, перший акт епохальної драми. Насправді – перший виклад розчленування матеріального механізму гегемонії. Сучасники зараховували Бальзака до того ж «піджанру», що й Ежена Сю. В даному разі, жанр «Таємниць Парижу» розкриває заплутані таємниці думки як соціальної поведінки (за сто років до нотаток Брехта) та політики як призначення думки (за сто років до нотаток Грамші). Вічні ігри любові та слави? Якщо у влади немає історії, не більше, ніж у кохання, то інтелектуал, як владний звір, завжди буде нам також сучасним, як і великі політичні тварини давнини: «старий гатунок світу», який принижував старого Шатобріана, не готовий старіти. Скільки тисяч Рюбампре від часів того першого? Вони не їдуть з Ангулема; «fashionable» редактора вже не звати Доріа, головний редактор, з яким треба радитись, вже не із *Journal des Débats*, велика сигнатура, якої треба добиватись, яка буде «гаслом передовиці» (як кажуть у «Ле Монд») чи «Увертюрою культурного розділу» (як кажуть в «Нувель Обзерватор»), вже не належить Жанену; завжди розчаровуюча, небезпечна і темна дорога активізму – якої треба в першу чергу уникати, щоб скоріше потрапити до спільноти анонімів – вже не веде до сен-сімонівського гуртка; Роше де Канкаль – вже не «чудернацьке бістро», де спілкуються міністри та зірки. Але механізми просування/корупції «добрих натур» класом чи владою суттєво не змінились. Це тому, що *середовище* залишилось тим самим щодо своєї інтимної функціональної логіки; отож можна не боятися відчутти себе чужим у лабіринті інтриг та галереї бальзаківських портретів. Тут є все, аж до останніх рецептів медіа-успіху, з лукавством прес-аташе та під'юджуванням їх протеже, наших друзів: потреба збурити полеміку довкола книги, «великі інтелектуальні дебати» як комерційний абсолютний імператив, пекельна праця задля вчасної «реакції преси» (завдяки прискореній ротації запасів бібліотек); потреба попідлизуватись до трьох-чотирьох журналістів, котрі «вирішують»; непомірна ціна «анонсів», притишена надією на безплатну редакційну рекламу, яка, як всім відомо, коштує набагато дорожче. А по той

бік цих деталей – симптомів глибинної та заразної хвороби – вже новий подарунок зі своїми радостями і лихами: новонароджена зверхність преси щодо літератури, «журналістів» щодо «авторів»; добре відоме роздоріжжя, до якого рано чи пізно прибувають молоді невідомі таланти, оциняючись «між»: ліворуч – довгою кар'єрою войовничого інтелектуала та університетського дослідника; праворуч – ультракороткою кар'єрою, яку йому пропонує через посередництво журналістики та соціального кар'єризму клас-монополіст на матеріальні об'єктивні засоби індивідуальної реалізації, володарі ключів до слави та грошей. Баланс рахунків професії інтелектуала (порівняння переваг з недоліками) змінив свої показники і шкалу, але картина 1839 року нагадує Париж 1979 року. Немає історії без даної природи, але сама ця природа має історію. І Бальзак вважав, що він перебував на краю пляжу культурної історії Франції, на якому й ми, бачачи його кінець, продовжуємо гарувати. Звідси й близькість.

До цієї дати були люди пера, але не було «літераторів». Бальзак був асистентом в історика при родах виду, чие вимирання ще не завтра і який за наших днів досягнув зрілості. Його умови існування насправді, попри те, що здається, пов'язані з індустріальною революцією, яка упорядкувала, одночасно зі своїми дворянськими грамотами, свою політичну функцію та соціальну базу. З того часу було багато «наукових та технічних» революцій і кожна з них одразу спричиняла внутрішню реструктурацію та шлях до влади політико-літературної інтелігенції (не лише наукової, як вважає панівна думка). Але саме дебют індустріальної доби на Заході позначив дебют масового літературного споживання одночасно з типово монополістичною концентрацією у виробництві. Популяризація друкованої продукції, збільшення публіки (завдяки поширенню початкової та, пізніше, вищої школи) та підпорядкування письменників панівній буржуазії йдуть поруч і разом формують одне ціле. Залізниця, відкидаючи матеріальні бази розпов-

⁵ Так у Франції XVII-XIX ст. називали літературну продукцію, яку розповсюджували врозніс у публічних місцях. – *Прим. ред.*

судження, ліквідує «синю літературу»⁵ та руйнує бар'єри, що різко відмежовували популярну культуру та елітарну, «романи для покоївок» та «салонні романи» – така мало не офіційна опозиція, на яку так скаржився Стендаль, та хотів її зняти у «Червоному та чорному»⁶. Це дало можливість паризьким журналам циркулювати в національному масштабі. Реклама стала «матір'ю-годувальницею преси». У 1836 році Еміль Жирарден (засновник лінії, що століттям пізніше дасть Пруво, Лазаревіч чи Ерсанів⁷) вперше вводить прибутки від реклами до поточного балансу газети та випускає «Ла Прес» з капіталом, здобутим рекламою. Звідси нижчі ціни та миттєвий успіх. Великі газети доби Реставрації мали такий тираж: «Ле Констітюзьйонель» – 16 000, «Журналь де деба» – 13 000. «Ла Прес» одразу ж отримала 40 000 абонентів, таким чином позначивши початок кривої, що зростає, котра досягне мільйона у 1885 році (разом з «Ле Петі Журналь» за один су, заснованим 1863 року). Причіпляючись до локомотиву журналістики за допомогою роману-фейлетону (Бальзак був першим фейлетоністом Жирардена), завдяки літературній критиці, проведеній професійно, література отримала те ж раптове підвищення тиражів у той же період: від тисячі чи двох тисяч екземплярів у 1830 році – тоді вважалось прекрасним результатом – до сотні

⁵ Так у Франції XVII-XIX ст. називали літературну продукцію, яку розповсюджували врозніс у публічних місцях. – *Прим. ред.*

⁶ Див. «План статті про «Червоне та чорне», надісланий Стендалем графу Сальваньолі 18 жовтня 1832 року (Pléiade, I, p. 700).

⁷ Еміль Жирарден (1806-1884) – газетний магнат, журналіст, памфлетист, політичний діяч. Ставив завдання збільшити тираж і попит на періодичні видання за рахунок радикального зниження цін. Так, заснований ним «Almanach de France» (1834) виріс до тиражу в мільйон екземплярів. Заснував або купив високотиражні політичні газети «La Presse», «Liberté», «Petit Journal», «La France». Жан Пруво (1885-1978) – власник популярних видань «France-Soir», «Paris-Match», «Télé 7 jours» тощо, половини акцій «Le Figaro». П'єр Лазаревіч (1907-1972) – головний редактор, а згодом власник найпопулярнішої і найбільш тиражної щоденної газети Франції «France-Soir», засновник «le Journal du Dimanche» (1949). Робер Ерсан (1920-1996) – політичний діяч крайніх правих поглядів, видавець, власник медіахолдингу «Група Ерсана», що володіла активами «Le Figaro» та розважальним П'ятим телеканалом (разом з Сільвіо Берлусконі). – *Прим. ред.*

тисяч, досягнутих Золя у 1880 році разом з «Нана»⁸. Те, що робить нашу епоху такою близькою до епохи Липневої монархії (і в тому самому сенсі до Другої монархії) – це подвійний рух прискореної економічної мутації, поєднаної з очевидною символічною депресією. Таким чином, в той час, як остання провокує вихід на політичну сцену інтелігенції (через повітряну тягу) фінансовий капітал – за посередництвом видавництва та преси – прямо вторгається в інтелектуальну продукцію. Разом з буржуазією орлеаністської справи преса трансформується у першого черговий регулятор інтелектуального ринку: дані розповсюдження, а тому й інтелектуального виробництва, тут перевернуті. Як вчора, сьогодні влада найвищих банків може обійтись без моральних цінностей, але вона не може утримуватись, за своєю власною логікою та не зупиняючи процесу, від позначення кругообігу символічних вартостей на своїй шкалі вартостей економічних. Журнали, на зразок *La Presse* та *Le Siècle*, пропонують романістам (особливо) не лише перспективу нових великих прибутків, але й безпрецедентний ідеологічний та моральний вплив (див. випадок Ежена Сю). Раніше письменники або продавали, або не продавали книги. Відтепер газети будуть продавати книги, адже самі вони продаються набагато більше. Іншими словами, письменники продають тією мірою та за тієї умови, що їх самих будуть купувати газети. Але хто володіє газетами і з якою метою їх «роблять»? Так, з 1836 року Бальзак відкрив *in nuce* але *in vivo*⁹ пунктирний силогізм, що потік часу взявся створювати зміст: література потрапила у залежність до преси; а преса сама перебуває в залежності від власників великого капіталу; отож література стане, хоч якою мірою, з маскою чи без, слугою капіталу. Середнім терміном та посередником, – медіумом.

⁸ В Англії – де індустріальна революція відбулась за півстоліття до французької – поріг однієї сотні тисяч був досягнутий на п'ятдесят років раніше Вальтером Скоттом та Байроном. Див. Robert Escarpit, *Sociologie de la littérature* (éd. Que sais-je?). А також див. його дисертацію «Лорд Байрон. Літературний темперамент» (*Le Cercle du Livre*, 1955).

⁹ *In nuce* – в зародку (перенос. «в найголовнішому»); *in vivo* – на живому організмі (лат.).

Бальзак – це митець, а митцю властиво не пропонувати відповіді на питання, а ставити питання. Вражає, що вони були поставлені саме вчасно, тобто передчасно та проти течії. Безперечно, позаяк Бальзак не сприймав себе таким, який він був, від був для себе нотаріусом чи зоографом. Естети, котрі в ту саму епоху ставили свій голос та виставляли герби, не могли створити нічого, крім ідеології. Міф «митця» – парія, незрозумілий, хворий на сухоти: «Чаттертон» де Вінні в очікуванні героїв Мюрже. Знали також – ще один заспокійливий образ – традиційну сатиру про літературні компанії та живописність літературної богеми: Теофіль Готьє (передмова до «Пані де Мопен», 1835), Скріб («Товариськість, або Коротка драбина», 1837). Бальзак відкидає оболонку та нападає на саме тверде ядро: «жахливо комічні звичаї преси, єдині оригінали нашого століття». Не випадково, що його творчий доробок геть не старіє: все змінилось в пресі, так само як і в капіталізмі, все крім їхньої внутрішньої логіки. Цей гідний захоплення журналіст став першим свідомим ворогом «великої преси». Самовпевнені вибухи гніву Русо проти газети були застарілими, оскільки походили з помилки¹⁰. Проникливі аналізи Бальзака, легітимістські та «реакційні», бачили наперед наше майбутнє, куди він, Бальзак, увійшов не задкуючи. Не розуміють того, від чого відмовляються. Не маючи чого чекати від сучасних йому журналістів, і ще менше за що їм дякувати, але маючи шанс звернутись до них особисто (хоча вони безперестанку його ображали), він мусив достатньо відступити від свого сьогодення, розбирати, як Кюв'є, шматки скам'янілостей, щоб відновити ієрархію органів та кореляцію суттєвих форм. Таким чином він відкрив те, що стане хребтом ссавців «письменників», – виду національного покликання, котрий ще формувався, – «велику виразку нашого століття, рак, що пожере, можливо, країну». У 1839 році він прогнозував про сміхотворну доброякісну пухлину, якою тоді була журналістика. Через сто п'ятдесят років спостерігаємо, що вона не лише пожерла країну, покоряючи її

¹⁰ «Що таке періодичне видання? Ефемерне творіння без жодної цінності та корисності, зневажливе та недбале читання якого освіченими людьми слугує лише для марнування часу жінками та дурнями» (Русо, 1775).

населення, – вона дозволила панівному класу цієї країни після тривалого проварювання зжертю свою інтелігенцію.

Ця попередня, але аж ніяк не штучна, присвята необхідна, що дістатись до найжвавішого із наших сюжетів: «медіа» як середня ланка між грішми та владою. Змінилась здача, а не правила гри. Безперечно, боротьба «Енциклопедії», що тривала двадцять п'ять років, дозволила Дідро дослідити практично фундаментальний трикутник медіології в епоху, коли вона не набрала свого справжнього соціального виміру. Не випадково, що тристоронній геній Дідро – цей портрет Бальзака як демократа, його ліве альтер-его – досягнув висот у тому, що послідовно-анахроністично можна назвати змалюванням «політичної влади» («Есе про правління Клавдія і Нерона»), постановкою спектаклю про «інтелектуала» («Небіж Рамо») та викриттям питання «медіа» («Лист про книжкову торгівлю»¹¹). Як там не було, романіст постає першим спостерігачем сучасного світу, що повинен навчитись фокусувати зір на трьох боках нашої проблеми. Повинен знати: 1) умови матеріального існування думки (папір, шрифти, типографія); 2) продукт роботи інтелектуала як товар, підвладний обмеженням ринку; та 3) органічні стосунки інтелектуального виробника та політичного поля – останній аспект, який робить з цього письменника справжнього військового експерта культурного життя (звідси сталі метафори: «армія преси», «літературна війна», «арена Парижа» тощо). «Втрачені ілюзії» – або як створюється книга; як вона продається; як вона будується. Типографія, журналістика, політика. Три ланки культурного ланцюга, три послідовні романи в одному, три ступені в ініціації Люсьєна в небуття. Їх нашарування розбирає «сферу культури» як піраміду влади з матеріальною основою, виражаючи конкретно, одночасно в системі ієрархічних зв'язків, що становлять внутрішню єдність панівної інтелігенції та в індивідуальному сходженні до осердя цієї ієрархії як шляху

¹¹ Що відлунує у Бальзака, можливо, без відома автора, у «Сучасному стані книготоргівлі» (3-10 травня 1830 р.) та «Листі французьким письменникам» (1834). Товариство літераторів зібралось, щоб підтримати видавничі спроби Дідро. Із юридичних та професійних потуг Бальзака народилась сучасна «Спілка літераторів».

доступу до державної влади. Аналітик діє на «синхронічному» зрізі, романіст – на «діахронічній» протяжності. І «капітальний твір у творі» обґрунтовує перший у другому.

Профетичне фокусування. Бальзак спостеріг усе, чого не побачив Маркс. Зрозуміло, що останній мріяв присвятити кінець життя дослідженню першого. Зоологія інтелектуальної влади не суперечить, а доповнює аналіз капіталістичного способу виробництва (чи переганяє його, вбираючи в себе).

Якщо Дені Дідро – це двоюрідний дід, то Оноре де Бальзак – батько-засновник медіології. Стовпами його вхідного порталу є *tutti* вечірки у Флорін та монолог Лусто в Люксембургу¹².

Нехай не увійде сюди той, хто не знає Бальзака.

---

¹² Герої роману «Втрачені ілюзії» Бальзака. – *Прим. ред.*

РЯД ¹ : ЛІТЕРАТОРИ			
Перший ряд: публіцисти		Другий ряд: критики	
Журналісти, <i>різновиди:</i>	· маркіз де Тюфьєр · тенор (Le Ténor) · автор редакційних статей · Метр-Жак · член камарильї	Критики старого гарту, <i>різновиди:</i>	· університетський викладач · світська людина
Державні діячі, <i>різновиди:</i>	· політичний діяч · помічник · помічник, що тимчасово виконує інші обов'язки (attaché-détaché) · брошурний політик	Білява критика, <i>різновиди:</i>	· заперечувальник · насмішник · підлабузник
Памфлетист: <i>без різновидів</i> Базіколог (griepologue): <i>без різновидів</i> . Публіцист, що керує міністерством (La Publiciste à portefeuille): <i>без різновидів</i> . Письменник-однокнижник (L'Écrivain Monobible): <i>без різновидів</i> . Перекладач: <i>зниклий вид</i> .		Велика критика, <i>різновиди:</i>	· виконавець великих творів · ефвуст
Автор з переконаннями, <i>різновиди:</i>	· пророк · недовірливий · сеїд	Фейлетоніст: <i>без різновидів</i> .	
		Дрібні газети, <i>різновиди:</i>	· «браво!» · хвастун · Рибалка (Le Pecheur a la ligne ²) · анонім · партизан

Зведена таблиця до монографії про ряд літераторів.

Витяг із «Природничої історії Дворуких у суспільстві»
(*l'Histoire naturelle du Vimane en société*).

Бальзак, «Монографія про паризьку пресу». 1843.

¹ Тут обігрується біологічна класифікація, де «ordre» означає «ряд». Інші значення – порядок, стан (у суспільстві), корпорація, орден (*прим. перекл.*).

² Також має значення «той, хто утримався від участі у виборах» (*прим. перекл.*).

РОЗДІЛ І

ВИЗНАЧЕННЯ

1. ПАРАДОКСИ

2. ВИЗНАЧЕННЯ

- А) РОЗТАШУВАННЯ
- Б) ПЕРШЕ ВИЗНАЧЕННЯ
- В) ІСТОРІЯ КАТЕГОРІЇ

3. ЧИСЕЛЬНІСТЬ

- А) ІНТЕЛІГЕНЦІЯ: ПЕРШИЙ ПІДРАХУНОК
- Б) ІНТЕЛІГЕНЦІЯ, ДРУГИЙ ПІДРАХУНОК
- В) ІНТЕЛІГЕНЦІЯ, ОЦІНКА

4. СИГНАЛИ

- А) РЕАЛЬНИЙ СОЦІАЛІЗМ
- Б) КЛІП

1. ПАРАДОКСИ

Омана перша: «інтелігенції не існує». Наприкінці своєї довгої подорожі в інтелектуальному середовищі дослідник неминуче спіткає цю замасковану під очевидність догму. Що вище стоїть співрозмовник, то злісніше заперечує. Серед інтелігенції цей лейтмотив вважається паролем і ознакою належності. Так, наче «Ми не з однієї родини» є гаслом сукупності її членів. Через кілька тижнів дослідник схилитиметься до того, щоб вважати ці відмови від визначення одним із найточніших критеріїв визначення категорії.

Несподіванка друга: термін, який найчастіше можна почути в цьому середовищі, – «влада». Французька інтелігенція застосовує це слово, часто й доречно, до найрізноманітніших професій, інституцій і понять, але не до себе. Так, ніби, охоче говорячи про механізми, мережі та графіки іншого часу та місця, вона вважає за краще мовчати про власні механізми виключення/просування, відбору/цензурування, згідно з якими вона функціонує тут і зараз в університетах, видавництвах і засобах масової інформації. Чи в очах інтелектуалів інтелектуальної влади не існує? Мало хто помічає цю дивовижу. Влада – це, виявляється, завжди влада інших і ніколи – влада над іншими.

Навіщо йому ціпок подорожнього, якщо той збиває з пантелику? Фантоми та преференції не можуть замінити аналізу. Однак симптомами чого є ці парадокси, що трапились по дорозі? Того, що не можна одночасно бути та здаватись і що не можна бути собою, якщо не вважати себе за іншого – цей турнікет чинний також і для соціальних груп, не тільки для індивідів. Те, що ідеологи й самі мають ідеологічну свідомість, свідчить лише про спонтанність й універсальність прокляття. А факт, що соціологія соціологів також мало розвивається, становить окремий випадок. Варто розпитати про це мовчання інтелектуалів щодо інтеліген-

ції. Точно так, як німування письменників, професійно відданих розповідям про себе як про індивідів, щодо письменників як соціального прошарку цікавить насамперед соціологів літератури, ми не побачимо завеликого інтересу тих, хто посідає символічну владу, до причин, природи та обсягу їхньої влади, насамперед до мобілізації інтересу теоретиків влади – якщо правдою є, що «правда вказує на себе зусиллями, які вона витрачає, щоб сховатися». Покиньмо легковажні заперечення і не лише тому, що джентльмена пізнають за стриманістю щодо основ консенсусу: така елегантність нам ні до чого. Кажуть, що в мафії дозволено все, крім називання на ім'я. Зрозуміло, що закон мовчання забезпечує згуртованість людей закону, але мовчання тих, чия інтелектуальна машинерія протегує своїм коліщатам, не може спричинитися до «закону мовчання», адже було б великою помилкою – радше помилкою смаку, ніж судження – змішувати вищу інтелігенцію із мафією попри спільні ознаки. Інтелектуальне середовище має свій код взаємних звичаїв, але умовою власне технічного функціонування професії є певна непрозорість для себе: легше розповсюджувати «світло» довкола, коли сам залишаєшся в тіні. У цьому сенсі, інтелігенція може найкращим чином виконувати свою власне політичну функцію, загушовуючи себе як чітко структурований соціальний суб'єкт.

«Інтелігенція» як соціальна апорія, здавалося б, залежить від суто ідеологічної категоризації, тобто полемічної – але без ідентичності чи реального наповнення. Фактом є те, що коли інтелектуал береться до роздумів над «інтелектуалами», вони зазвичай стають приводом для сповідей, проклять чи проповідей – але не об'єктом вивчення. Пристрасть до нормування від самого початку притлумлює турботу про опис, а оцінковий дискурс – все одно, чи йдеться про глорифікацію, чи про девалоризацію – де-юре відволікає автора від елементарних вимог доведення та логіки. Так само важко говорити громадянину в полісі про інтелектуалів, як історикowi говорити про Євреїв в Історії, адже він одразу опиниться між сіонізмом та антисемітизмом. Інтелектуала не описують, на нього нападають або його захищають. Як колись єзуїтів або франкмасонів. Така вже класична немилучість: Берт і Пегі складають звинувачення, Гер і Золя – захисну

промову; нікого посередині. Бенда викриває «Зраду інтелектуалів», щоб зробити честь клірикам, Нізан викриває їхнє безчестя, не цікавлячись їхньою функцією¹. Раймон Арон пише «Опій для інтелектуалів», а Сартр – «Промову на захист інтелектуалів». Якщо звернутися до інвентарного списку видань, присвячених французами французьким інтелектуалам протягом нашої останньої фази Б, – періоду, в якому вони майже всі сконцентрувались, – ви будете вражені його задокументованою необґрунтованістю². Наприклад, Раймону Арону, якщо вірити його позитивістському розумові, вдалося написати чотириста сторінок на згадану тему, зовсім не давши визначення слову, *чисельності* об'єкта, *історії* категорії, *вказівок* на засоби до існування. Єдине ґрунтовне видання (як на свій час) було викреслено з каталогів, розпродано й більше не перевидавалось: автор не мав «гучного імені»³. Франція, що цілком слушно вважається політичним раєм для інтелектуалів, постає чистилищем для соціологічного дослідження їх, причому друге пояснює перше. У німців були Манґайм, Вебер, Шумпетер, Міхельс. Американці мають С. М. Липсета, Райта Мілса. Італійці – Грамші та його послідовників. У Франції була «справа Дрейфуса» і відтоді вона спочиває на лаврах. Якщо додати до цього ще давню дошкульну рису, що уможливлює розробку французьким інтелектуалом наукової теорії про місце кави з вершками в культурних практиках Заходу, не згадуючи про роль гарячої води, – манію, що має джерелом актуальну ідеологічну кон'юнк-

¹ Edouard Berth, *Les méfaits des intellectuels*, Paris, Rivière, 1914 (передмова Жоржа Сореля). Péguy, *Notre Jeunesse* (1916), та в ін. місцях. Lucien Herr, *Choix d'écrits*, Paris, Rieder (1932), та D. Lindenberg, P.-A. Meyer, *Herr, le socialisme et son destin*, Calmann-Lévy (1977). Emile Zola, *La vérité en marche* (1901, з листом до президента республіки від. 13 січня 1898 р.), та *Nouvelle Campagne* (Fasquelle, 1897), збірка статей, серед яких «La Vertu de la République, l'Elite et la Politique, Lettre à la Jeunesse». Julien Benda, *La trahison des clercs*, Grasset (1927), *La jeunesse d'un clerc* (1937) та *Un régulier dans le siècle* (1938). Paul Nizan, *Les chiens de garde* (1932).

² Ми називаємо фазою Б період розходження між насильницькою владою та символічною владою в осерді владних механізмів. Прикладом є Четверта Республіка. Повну бібліографію буде подано в першому томі «Трактату».

³ Луї Боден «Інтелектуали» (éd. Que sais-je?)

туру, можна з легкою душею вибачити помпезне мовчання цієї корпорації. Поміж чільних звинувачень, яких не бажають прощати: «вульгарна соціологія», «наївний емпіризм», «грубий позитивізм». Багато хто це знає і принишк як миша під віником. Інші уникають небезпеки, кидаючи звинувачення відразу зі старту, тож їх дискваліфікують ще до початку змагань. Більшість передбачає сарказм і відповідає на ці вбивчі оскарження чимось на зразок опозиції власною роботою. У цій наснажливій і водночас прикрій помпезності, якою є французький ідеологічний клуб, де кожен мусить посунути іншого, щоб приєднатися до нього, ці заклинання слугують водночас і зневіренням один в одному, й засобом персонального отримання прибутків. У вищій інтелігенції вистачило клепки забезпечити себе риторичним ноу-хау, що максимально полегшувало б роботу думки, так що грубість духу може помірятись силами з його точністю, а витонченість дискурсу – з його неточністю. Приховування реального за символічним – оптичний фокус національних ідей протягом двадцяти років (лаканівський психоаналіз, структурна антропологія, вчені марксизми, семіологія та лінгвістика) – має за перевагу часте поєднання (для тих, хто мусить заробляти на життя йдучи за магістральними дослідженнями) широти поглядів і лінощів розуму. Такою є спільна чеснота «теоретичних проблематик» та «концептуальних апаратів», з одного боку, а з іншого – чеснота запитання «з якого місця я говорю та якими правилами керується моє мовлення»; моє висловлювання почують краще, коли ніхто не знатиме, про що я говорю чи про кого; тим більше, про яку кількість індивідів, про який історичний період та про яку країну. Якщо навіть і хотілося б окремо вирізнити кількох учнів Фуко та Бурдьє, та все ж саме на пролетарях нижчої інтелігенції – істориках, соціологах і дослідниках «другої зони», тобто жертвах омані застарілої ідеології позитивного результату – лежить обов'язок емпіричних верифікацій і книжкових компіляцій, за чим і впізнаються пересічні інтелектуали. Саме звідси продовжується лінія демаркації спадкоємців/стипендіатів, що порожніють знизу догори, від шкільних парт до кафедр.

Отож не біймося бути «схоластами», – адже нові питання ми віднаходимо саме в старих дебатах. У питанні інтелектуалів певна

марксистська схоластика знесилась, шукаючи протягом багатьох років *справедливу справу*. Правильне слово: клас, група, каста, категорія? Можливо, емпірична соціологія є глухим кутом для дослідження інтелігенції. Проте щоб знати, чи така існує, туди варто ангажуватись без страху. А оскільки нам нічого боятись, крім часу, ось сумніви, дати та цифри.

2. ВИЗНАЧЕННЯ

А) Розташування.

Хоча інтелігенція і включена в капіталістичний спосіб виробництва й залежить від нього, її не можна визначити за місцем у процесі матеріального виробництва та співвіднести з простою економічною категорією (земельна рента, зарплатня чи прибуток), так само, як із її принципом існування. Інтелігенція – це не *клас*. Хоча він і становить сукупність людей, поєднаних стосунками взаємної комунікації, ці стосунки підпорядковано каркасу інституцій та внормованої поведінки. Інтелігенція – це більше, ніж неформальна *група*. Належність до інтелігенції не є спадкова, до неї можна вступити і з неї можна вийти. Інтелігенція – це не *каста*. У неї немає адміністративної Ради, внутрішнього розпорядку чи монополії на відтворення в строгому сенсі. Це не є *корпорація*. Враховуючи це все, здається, що найрозумніше буде спинитись на визначенні інтелігенції як «*соціальної категорії*», перевагою чого є відсутність якоїсь заангажованості. Справді, як ми побачимо далі, це водночас і менше, і набагато більше. Менше – оскільки особисті статуси її членів диференційовано так само, як і класове походження. Більше – оскільки вона функціонує в інституціональному модусі без юридичної відповідальності вищих державних органів.

Б) Перше визначення.

Саме функціонування інтелігенції як медіатора та посередника окреслює його як межову категорію, що перебуває на стику кількох територій: з одного боку, «вільні професії», з іншого – «вищі адміністративні кадри»; тобто, що вибились власним

коштом і оплачуються як держслужбовці. Якщо одним із критеріїв соціальної гомогенності соціо-професійного прошарку є те, що люди, які в нього входять, усвідомлюють себе як учасники групи, то інтелігенція є однозначно гетерогенним прошарком. І так би мовити, *статусно*. Якщо збирати разом можна лише гомогенне, то інтелектуального колективу не існує; жодного з її учасників не можна звести до сусіднього – ця оригінальність робить із нього інтелектуала. Інтелектуалам не бракує виправдань за заперечення себе як категорії та постановки на це місце простої сукупності складних індивідуальностей. Делеговані за якістю, вони логічно забруднені дискретними величинами та призвичаєні своєю функцією до цензових оцінок: індивідуальності зважують, а не рахують. Ось чому цій категорії, без сумніву властиво розуміти себе більше ззовні, ніж зсередини та більше зверху, ніж знизу. Для державної влади безумовно необхідна однорідна система мір та ваги, щоб розподіляти ресурси; так само для правосуддя необхідним є визначення прав, щоб санкціонувати насильство. Адже великий «ворог» держави отримує матеріальну підтримку тієї ж держави, яка повинна була потурбуватися про отримання інформації, кому її адресувати та за якими критеріями. Щоб забезпечити право власності, юристи зі своїм гідним захвату лаконізмом уже мали нагоду визначити, що таке «автор», «письменник», «твір», «репродукція» тощо. Це зроблено в законі від 11 березня 1957 року, частково застарілого, але досі дієвого: «Письменником вважається будь-яка особа, чії друковані твори розповсюджуються у вигляді книги». Технологічна еволюція збільшила цей вузький прошарок, і тепер до категорії літераторів включають авторів сценаріїв, діалогів фільмів чи театральних вистав, радіоп'єс тощо. Тому Генеральним плановим комісаріатом 1970 року було запропоновано нове визначення «письменника» в стосунку до групи літераторів: «Будь-хто, хто створив щось з допомогою оригінального тексту», або «Будь-хто, хто продукує оригінальні тексти чи то за допомогою класичної форми друку чи то за допомогою іншого носія, незалежного від паперу». Щодо до закону 1975 року, який встановлював режим соціальної забезпеченості «митцям, авторам літературних та драматургічних, музичних та хореографічних, аудіовізуальних т

кінематографічних, графічних та пластичних творів», то йому варто було б через низку декретів та постанов окреслити різні галузі свого застосування.

Поняття «продукції» та «твору», зі своїми конотаціями новизни й оригінальності, одразу ж дають змогу зробити первинне розмежування між професіями, названими «інтелектуальними» (лікарі, адвокати, інженери, судді, вищі армійські кадри, духівництво тощо) та «професіями інтелекту». У Франції існує Конфедерація інтелектуальних працівників (СТІ), що нараховує сотню дочірніх організацій, згрупованих під чотирма налічками: мистецтво, література та науки; вільні професії; оплачувані інтелектуальні працівники; студенти. Визначення, прийняте СТІ у 1952 році, окреслює набагато ширшу та розмитішу сферу, ніж інтелектуали «у власному розумінні»: «Інтелектуальний працівник – це працівник, чия діяльність вимагає духовного зусилля зі всією притаманною ініціативністю та особистісністю, що зазвичай переважає фізичне зусилля». Зрозумілою мовою, німецько-російський термін «інтелігенція» позначає саме аристократію інтелектуальних працівників. Тих, хто *створює*, на відміну від тих, хто керує, розповсюджує та організує. Тих, хто винаходять, на відміну від тих, хто повторює (так, професори співвідносяться зі шкільними вчителями, як кваліфіковані працівники з низькокваліфікованими, що приречені на повторювані завдання). Скільки ж цих «прямих виробників ідеологічної та культурної сфери» (за виразом *Мішеля Лові*) і як їх ідентифікувати серед сучасного населення Франції? Ці два статистичні питання насправді становлять тільки одне: поділ і підрахунок є функцією один одного. Проте послідовність цифр упродовж усієї модерної історії залежить насамперед від вибору наліпок. Тож нам варто почати з таксономії.

В) Історія категорії.

Якщо прослідкувати послідовність «шаблонів» підрахунку населення Франції, починаючи від вживаних за Старого режиму, щоб встановити базу прямого оподаткування, до сучасних кодексів INSEE, що можна констатувати? Незаконне народження та зникнення через зашлакованість професійної

групи, яку називають «інтелектуалами»⁴. За податковим описом 1695 року, що поділяє населення королівства на двадцять два класи, від «дофінів і принців крові» (перший) до «вояків, чорноробів і наймитів» (двадцять другий), «викладачі права, директори ліцеїв та директори колегів» перебувають на сьомому місці, в тому ж ранзі, що й «службовці округних судів, податкових округів, соляних амбарів, вод і лісів, юрисдикції конетаблів, адміралтейства, судді у справах торгівлі, судові адвокати, судові розпорядники замків, продавці зерна, вина та дерева, трактирники, частина орендарів і землеробів»⁵. Однак жоден перепис не супроводжує цієї класифікації. Проект соціо професійного кодексу XVIII ст., сконструйований заднім числом одним істориком з евристичною метою⁶, за тією самою шкалою INSEE (від 0 – «землероби» до 9 – «різне») не залишає – і це логічно – окремої категорії для певного прошарку інтелектуалів, який щойно почав формуватися, хоча він і може потрапити до сьомого класу – «Професії, що стосуються вільних мистецтв» (нотаріуси, адвокати, судові виконавці), він розташований між «Королівськими службами» (6) та «Світським кліром» (7). Та сама класифікація, перенесена у XIX століття розташовує «викладачів на ставці» в категорії, нижчі за «вільні професії», між «державними службовцями» (6) та «різним» (7). Насправді, ці дані стають зрозуміліші з першим переписом 1871 року, що зараховує до групи вільних професій три фахові категорії, що відповідають чи є дотичні до ідеї інтелігентної професії 50/51, «університетські та шкільні викладачі»: 48 365 чоловіки та 24 491 жінка. Професія 52 – «вчені та літератори»: 3 676 чол., 150 жін.; 53 – «художники»: 18 277 чол., 4 338 жінок. Номенклатура та порядок старшинства не змінився ні в 1876 році, ні в 1896 р. У переписі 1911 року приватне та публічне викладання представлено як окрема професія, відділена від духовництва та вільних професій. Слово «інтелектуали»

⁴ Дані взято з Alain Desrosières, *Éléments pour l'histoire des nomenclatures socioprofessionnelles* (INSEE, ротапринт, 1976). Обов'язкове читання.

⁵ Marion, *Les Impôts directs sous l'Ancien Régime*, Paris, 1910.

⁶ Adeline Daumard, "Revue d'histoire moderne et contemporaine" (липень-вересень 1963 р.).

виникає вперше в групі «Адміністративні службовці та інтелектуальні професії» (від 89 до 96) в номенклатурі 1946 року. Саме в 1951 році, зі складенням першого кодексу CSP, група «інтелектуальні професії» ізольована під номером 30, окремо від групи «вільних професій та духовництва». Цю групу склали дві категорії: «інтелектуальні кадри» (оцінка: 100 000) та «підпорядковані інтелектуали» (410 000). Отже, одразу після війни «інтелектуальні кадри» вже мали цифри, еквівалентні чи більші від оцінок кліра (80 000), а також інженерних працівників (80 000). У 1954 році інтелектуали – через зростання чисельності? – втрачають свою статистичну ідентичність та отримують номер 32 у кодексі, що означає «літературні та наукові професії», а ця підгрупа зарахована до великого класу «Вільних професій та вищих кадрів», яка є сьогодні четвертим номером у новому CSP, де INSEE ранжирує активне населення. Що ж до «митців», то вони поділяють своє останнє місце із «духовництвом» та «озброєною поліцією»: брутальна амальгама, що, проте, не позбавлена витонченості. Нарешті, остання й значуща аватара соціологічної таксономії, номенклатура працівників для шостого плану зміщує «професії літератури та інформації», що тепер розташовуються в «третинних вищих кадрах» (1976).

3. ЧИСЕЛЬНІСТЬ

А) Інтелігенція: перший підрахунок.

Далі візьмемо категорії 32 та 80 згідно з чотирма попередніми переписами.

Категорія 32 («викладачі, літературні професії, науковці») містить як типові випадки: «викладач вищої та середньої освіти, астроном, письменник, а також мистецький критик, геолог, наглядач в ліцеї, лікарі, оплачувані в лікарнях, аптекарі, ветеринари, викладачі малювання». Зарахуємо також працівників публічного сектору та «осіб, влаштованих за власний кошт».

Категорія 80 («митці») включає серед інших такі професії: «художник, співак, музикант, диктор, комік, танцівниця,

цирковий артист, факір, астролог, професійний спортсмен, фотомодель для обкладинок, модель»⁷.

	1954	1962	1968	1975
32	80 380	125 126	213 420	377 215
80	45 089	42 184	50 196	59 075

	Чоловіки	Жінки	Загалом
<i>Видавці (також видавці, що торгують)</i>	1 100	500	1 600
<i>Літератори</i> (музичний редактор, літературний, мистецький, музичний критик, автор діалогів, письменник, експерт-почеркознавець, експерт з мистецьких об'єктів, літературознавець, літератор, філософ, поет, романіст, сценарист)	2 760	800	3 560
<i>Інтелектуальні професії</i> (археолог, науковий співробітник, економіст, етнограф, відповідальний за дослідження ринку, географ, історик, лінгвіст, відповідальний за маркетинг, палеонтолог, психолог)	7 040	4 840	11 880
<i>Науковці</i>	5 320	1 760	7 080
<i>Спеціалісти з реклами</i> (відповідальний за дослідження медіа, відповідальний за придбання рекламної площі, відповідальний за інформаторів, публіцист, відповідальний за рекламу)	8 160	4 800	12 960

Журналісти, репортери (прес-аташе, відповідальний за зв'язки з громадськістю, спеціальний кореспондент, журналіст, внутрішній рецензент, редактор випуску, шеф-редактор, редактор, репортер, секретар редакції)	15820	6 600	22 420
---	-------	-------	--------

Стабільність «митців» (з 1872 року, коли Франція нараховувала 36 102 921 мешканців, серед яких 47 995 прямо чи опосередковано займались мистецькою діяльністю). Дедалі швидше збільшення представників «літературних та наукових професій» завдяки неймовірному зростанню викладацького персоналу. Як наслідок – посилення викладачів у літературній діяльності. Згадаємо, що кількість публічних викладачів другого ступеню збільшилась від 66 387 у 1958 році до 223 792 у 1974 році.

Б) Інтелігенція: другий підрахунок.

Знову ж, згідно з INSEE та переписом 1975 року, але цього разу розрахунки чисельності працівників зроблено виходячи з Переліку професій і з розповідей зацікавлених, адже вони самі обрали своє покликання, повідомляючи, що отримують прибутки з відповідних професій.

Отож маємо декларованих виробників ідеології – висновки, зроблені з відповідей 7 080 чоловіків та жінок-науковців, які не можуть бути зараховані, в межах їхньої професії, до ідеологів (тим більше, що вони можуть проводити ідеологічну діяльність поруч з іншими у своїй дисципліні чи стосовно зовсім іншого об'єкту). Викладачів, як і адвокатів та лікарів, не було

⁷ Зазначено, що гончарі зараховуються до соціо-професійної категорії ремісників (CSP # 2), а викладачі співів разом зі шкільними викладачами до *середніх кадрів* (CSP#4). Митці утворюють групу в хвості з паразитичними священиками, поліцейськими, письменниками (32), з вільними професіями (31), інженерами (33) та вищими адміністративними кадрами (34), це – «Вільні професії та вищі кадри» (CSP # 3).

пораховано на підставі того, що вони отримують головний прибуток зі своєї основної діяльності (навчання, адвокатський контора, лікарня тощо): це не заважає, а навіть сприяє певній кількості серед них публікувати чи підписувати книги, статті, коментарі, петиції, маніфести, та ін., отже, цілком правочинно фігурувати й у перших лавах вищої інтелігенції.

Додамо в документі кількість тих, що отримують прибуток від мистецьких професій:

	Чоловіки	Жінки	Загалом
<i>Митці-художники, скульптори</i> (+ художник-аніматор, спеціаліст з догляду за творами мистецтва, реставратор картин, художник по склу)	9 020	3 180	12 200
<i>Музиканти, композитори, естрадні артисти</i>	9 260	2 040	11 300
<i>Спектаклі (театр, танці, кіно, радіо, ТВ)</i> (актор, ведучий радіо та ТВ, хореограф, комедіант, коментатор, танцівник, статист, ілюзіоніст, балетмейстер, конферансьє, ведучий, диктор...)	3 840	4 020	7 860
<i>Артисти цирку, мюзик-холів, вар'єте</i>	1 400	800	2 200
<i>Постановники, продюсери, (кіно, радіо, ТВ)</i>	3 660	1 240	4 900
<i>Режисер</i>	760	100	860
<i>Монтажер (кіно, ТВ)</i>	940	940	1 880

В) Інтелігенція: оцінка.

Кожна з цифр, наведених INSEE, закликає піддати її сумніву, що найчастіше стає докорінним переглядом. Приклад: 1 500 переписаних видавців включають видавців брошур і поштових карток, а також велику кількість видавців з незначним тиражем. Цифра видавців, залишена (дещо довільно) Національною профспілкою видавців (S. N. E.) становила на 1976 рік 386 особи.

Навпаки, дослідження вповноважене переглянути в напрямку збільшення інші цифри, ніж ті, де помітно відголос численних офіційних документів, які оцінюють між 400 та 500 особами «професійних авторів», що живуть зі свого пера. На кінець 1978 року Асоціація облаштування соціальної забезпеченості авторів (AGESSA) нарахувала близько 4 000 письменників, що живуть зі свого пера. Термін «письменник» у цьому разі обіймає людей, що пишуть (поліцейські та порно-романи, технічні праці тощо). Нехай це буде одна десята з 40 до 45 тисяч виробників писаної продукції, що наявні у Франції. Якщо піддати обрахунку й інші професійні галузі, є ще біля 80 000 осіб, що отримують права авторів на постійній чи непостійній основі, а також тих, хто прагнуть цього. 90% цих людей покриваються іншими професіями, найчастіше – в публічній сфері (викладачі та університетські професори). AGESSA передбачає, що за кілька років, коли буде завершено перепис та інкорпорація, 7 000–8 000 осіб потраплять до лав тих, хто заробляє на життя своїми авторськими правами. А Будинок художника (художники, скульптори, гравери) нараховує 4 500 членів – на загальну кількість митців, що наближається до 40 000. SACEM має близько 15 000 членів, 15 000 журналістів має фахове посвідчення (Комісія посвідчень, Commission de la carte). Кількість акторів, в тому числі комедійних, становить від 8 до 10 тисяч, з яких лише біля 5 % повноцінно живуть зі свого фаху. У підсумку, якщо ми погодимось зарахувати лише працівників вищої освіти (50 000) й не враховуватимемо загалом учителів середньої школи (при цьому вчителі старших класів за характером роботи та отриманою кваліфікацією наближаються до викладачів вищої школи), те, що ми розуміємо як *французька інтелігенція*, нараховуватиме між 120 та 140 тисяч осіб (1978 р.). За переписом

1975 року, Франція мала 21 775 000 працюючих. Якщо дотримуватися цифр, інтелектуали не вважать нічого і байдужість професіоналів виглядає досить обґрунтованою.

4. СИГНАЛИ

Насправді було б несправедливо, якби два сигнали тривоги, що лунають у просторі та часі, не були б у змозі розбудити догматиків. Такі порівняння, можливо, змусять замислитися байдужих. Перший – соціалістичні режими, другий – Старий режим⁸.

А) Реальний соціалізм.

Кожен знає, що в соціальній структурі немає простої відповідності між місцем і функцією елемента. Спостереження за капіталістичними системами (домінування) додає ще одне застереження до цієї загальної теоретичної зауваги: ці системи за походженням часто представляють у зворотній перспективі співвідношення між формальними показниками існування елемента та його реальною притягальною силою. Звідси такий парадокс: саме у соціалістичних системах (домінування інтелігенція існує під власним іменем в номенклатурах, вона переписана, визнана як специфічна соціо професійна ніша і отримує своє політичне представництво під власним іменем; але саме тут вона найменше є історичним суб'єктом дії. Навпаки інтелігенція виникає як така на капіталістичній соціальній сцені тільки в контурах неформальних сілок особистостей; але тут він відіграє визначальну роль. При слабкій визначеності – сильна ефективність, і навпаки. Соціологія реального соціалізму інтегрує інтелігенцію у свої офіційні кадри, щоб нейтралізувати його як політичну силу; соціологія реального капіталізму нехтує ним (чи маргіналізує його), щоб розчинити як дієву силу підтримуючи ілюзію неіснування.

У кожній соціалістичній країні є спілка письменників та спілка журналістів, кожна з них – зі своїм статутом, органами управління, конгресами та органами друку. Проте статистичні

⁸ Франція до 1789 року – *Прим. пер.*

таблиці та соціоекономічні аналізи групують разом журналістів і письменників, додаючи до них художників, науковців та якоюсь мірою студентів у рубрику «інтелектуалів», всередині ширшого поняття інтелігенції⁹. Це – функціональна амальгама, оскільки двома критеріями належності до творчої інтелігенції в соціалістичних країнах є університетська освіта та доступ до масових комунікацій. У Польщі, наприклад, більше половини членів Спілки письменників працює в пресі, на радіо, телебаченні, у видавництвах та в кіно. У СРСР «творча» інтелігенція є окремою соціальною нішею, регулярно представлена у Верховній Раді, де вона пропорційно більша, ніж у Центральному Комітеті Партії. Це видає, попри відому інтеграцію в державні механізми, незахищене від різних типів політичного тиску становище. За офіційними цифрами, у 1970 році радянські республіки загалом мали 100 000 відповідним чином зареєстрованих письменників і журналістів. Чисельність політичних представників у відповідних радах посилює, без сумніву, числову вагу; але якщо ця представленість означає лише престижну додаткову цінність, вона не виражається в доданій *політичній* вартості. Відсутність у соціалістичних країнах громадської думки, офіційно визнаної як такою владою (що впливає з систематичної неможливості відрізнити громадянське суспільство від держави) та зведення преси просто до ролі «кур'єра для передачі» виключає в принципі, можливість для письменників і журналістів, тим більше митців і науковців виступати на соціальній сцені важливими аналітиками. Тут немає аналітиків і не може бути, адже тут бракує автономного логосу, інтерполяції. Залишаються лише канонічні та запрограмовані форми «відкритих листів»,

⁹ *La presse, les intellectuels et le pouvoir en URSS*, Documentation française, avril 1970. Те, що в Радянському Союзі розуміють під «інтелігенцією» в широкому сенсі – в якій вирізняється «творча інтелігенція» – це те, що в нас розуміють під «інтелектуальними професіями». Звідси визначення «Філософського словника» (Москва): «Інтелектуали становлять проміжну соціальну нішу, що складається з людей, відданих розумовій праці. Вона охоплює інженерів, технічних працівників, адвокатів, художників, викладачів, наукових працівників...». Нараховуючи близько 2 725 000 у 1926 р., радянська інтелігенція становила 15 460 000 у 1956 р. (за даними Центрального бюро статистики) і більше 30 мільйонів у 1970 р.

публічних заяв професійних спілок і колективних петицій; заяви позбавлені ефекту, адже вони занадто рідко публікуються в центральній пресі та вбиті (у випадку радянського суспільства) завдяки непорушності суспільної згоди. Думка, згідно з якою «соціалізм віддає перевагу інтелектуалам, тоді як капіталізм – власникам», є ідеологією XIX століття, спростованою свідченнями «реального соціалізму» XX століття. Можна підсумувати: в системі реального соціалізму, редукованого до власної функціональної логіки, інтелектуали не слугують ні для чого, але мають стабільні інституції. Навпаки, ліберальний капіталізм як система не міг би репродукуватись без «інтелектуалів»: але вони є невидимі, розчинені в суспільстві як щось на зразок колоїдного розчину. Якщо вони кристалізуються то тут, то там довкола певних вузлів комунікації, цей розподіл здаватиметься алеаторним та ослабленим: радіо, ТБ, університети, дослідницькі центри, журнали та огляди, видавництва театри та культурні центри тощо.

Б) Клір.

Як не завжди обов'язково фіксувати *межу*, щоб означити *поле* (і поле суттєво не зміниться, якщо включити сюди працівників середньої освіти), не завжди є потреба виокремлювати *органи*, щоб ідентифікувати *функцію*. У цьому сенсі, соціологічні показники – точні (і цінні), але дослідження чисельності та обрисів професій повинні йти за, а не передувати визначенню функції. Ернест Лабрус зазначав, що серед трьох факторів, використовуваних у соціальній драбині – багатство, народження та функція – Старий режим обирає народження, буржуазія XIX століття – багатство, а державні апарати XX століття – функцію. Було наведено кілька аргументів, що сьогодні саме функція переважає походження та багатство – найпомітніше це в науковому та адміністративному апаратах. Однак і монархічний режим не виключав критеріїв функції зі своїх інституційних розподілів і в цьому питанні немає розв'язку питання тягlosti між сучасною буржуазною інтелігенцією і духівництвом Старого режиму. Подібність чисельності – не аргумент, а показник. Як група, колективно допущена до гегемонії – управління, кадрові

політика, виконання – інтелігенція виконує ту ж соціальну роль. Як «go-between» між господарями і підлеглими, він посідає аналогічне місце, водночас автономне й амбівалентне. Як тілу надзвичайно ієрархізованому, водночас розділеному по горизонталі й стратифікованому по вертикалі, йому притаманна вся ієрархічна складність духівництва. Найменший стан зі станів Старого режиму – 130 000 членів перед Револуцією – він також був першим серед трьох за кількістю привілеїв. Французька інтелігенція, звичайно, не має юридичного статусу колишніх станів; толерантність, згідливість і негласне співництво тут грають роль приписів та правил. Однак його перетинає той же розкол¹⁰. Яка різниця між парафіяльним кюре з незначними прибутками, що живе життям своєї пастви та єпископом Двору, пов'язаним пребендами та походженням з вищим дворянством? Які стосунки між викладачем політеху та викладачем Колеж де Франс? Інституційна позиція створює солідарність (навіть якщо вона ієрархічна), соціальна ситуація створює антагонізм (політично виражений). Після зібрання Генеральних штатів у Версалі дворянство, як і третій стан, створило блоки. Лише духівництво розкололось ізсередини. Інтелектуальний стан перетинають численні ієрархії, що перехреснюються та підсилюють одна одну. Сьогодні це є найменш помітна лінія розколу, що постає як найбільш визначальна. Кордон, що дозволяє розділити зсередини стану вищу та нижчу інтелігенцію, – це *здатність кожного з членів мати доступ до засобів масового розповсюдження*. Це не є індивідуальна здатність, – її соціально детерміновано. Вона не є довільна, а передбачає виконання чітких правил. Вона не є побічна чи додаткова: вона вводить у гру власне інтелектуальну активність, реалізацію чи нереалізацію її поняття як дії людини над людиною через символічну комунікацію, тобто як проект впливу. Саме тому питання медій проходить через усю інтелігенцію – перетинаючи категорії, дисципліни, походження чи політичну належність – як лінія поділу, чийого визначення

¹⁰ Не релігія належить уже до держави, а освіта. Були священики «першого порядку» і священики «другого порядку», оскільки є навчання першого та другого ступеню, як є *maîtres-assistants* та *préfets* першого та другого класу. Тяглість органічного від ступеневого? Державного від ієрархічного?

ніхто не уникне, чи то через своє незнання, чи то свідомо. Чи це дослідник, чи художник, чи письменник або викладач. Комуніст, анархіст, монархіст або взагалі ніхто.

Запровадимо поняття *вищої інтелігенції*, щоб відрізнити його від *інтелектуальних професіоналів*, сукупності людей, соціальних призначених оприлюднювати особисту думку стосовно публічних справ незалежно від цивільних регулярних процедур, до яких мусять вдаватися звичайні громадяни. Ці *призначені до дискурсу* зазвичай належать до вільних та інтелектуальних професій (вимагаючи вищих інструкцій), але їхня належність до вищої інтелігенції не є функцією їхньої професії: вчений чи професор можуть сюди не належати, якщо вони залишаються всередині горизонту своєї професії, тоді як адвокат або лікар, комедіант або дослідник належатимуть, бо досягли за рамками професії, але завдяки своїй професійній діяльності публічної особистості здатної отримати авторитет. Автори легітимних тверджень – хоч би яким був їхній зміст – набираються очевидно серед панівних класів, але їхнє класове походження чи професійна належність не становлять критеріїв у цьому плані. Згадаймо, що вище духовництво Старого режиму (абати, єпископи, каноніки) нараховували менше ніж 4 000 осіб. Нижче духовництво – 125 000. частково розділені на монахів і священників, що живуть серед мирян [«чорне» та «біле» духовництво]. Нижча інтелігенція має чисельність більшу, але з аналогічним розмахом, а цифра 4 000 не буде недосяжною межею для вищої інтелігенції.

Здається, історики Старого режиму звертали меншу увагу на стан духовництва, порівняно з дослідженнями, присвяченими дворянству та третьому стану. Бачимо дивний паралелізм, адже сучасні французькі соціологи, здається, так само не виявляють інтересу до сучасної французької інтелігенції. У нас є монографії про великих підприємців та про високе соціальне функціонування. А як щодо великих інтелектуалів та сучасної вищої інтелігенції? Можливо, конкретні дослідження гегемонічного персоналу було затримано через два враження, одну недооцінку та, можливо, одну складність.

А) Враження неоднорідності: що спільного між нобелівським лауреатом з фізики, актором, професором Колеж де Франс.

святим отцем, лікарем, старим активістом крайньої лівиці, ідеологом ліберальної економіки та постановником? Ясно, що не соціо професійне походження.

Б) Враження неорганічності та незамкненості. Є дипломатичний корпус, медичний. Завжди були навчальні кадри та великий корпус Держави, помітний неозброєним оком; вони становлять вищий персонал політичного апарату. Чи існує інтелектуальний корпус і який його кістяк? Як його замкнути і в яких термінах ідентифікувати? Вищі сфери приватного та публічного вираховуються майже цілковито в довіднику відомих особистостей, перебувають у клубах чи чітко визначених гуртках (клуб жокеїв, автомобільний клуб, Ротарі-клуб, гольф-клуб Сен-Клу тощо). Де збираються вищі інтелектуальні та моральні сили країни? Нам бракує «Who is Who?» інтелігенції.

В) Недооцінка: в чудових дослідженнях «Нарис про владну еліту у Франції» та «Керівний клас Франції» П'єр Бірнбаум обходить увагою «великих інтелектуалів», що не були ані частиною французького панівного класу, ані частиною державного апарату, для перших вони були, так би мовити, побічними, а для других – непотрібними витратами. Ця маргіналізація, що є гіпотезою, не представлена як така, а радше згадана серед відправних доказів, майже стаючи принципом. «Якщо взяти до уваги, – пише він у вступі, – що соціо професійні категорії, які утворюють панівний клас, можуть ділитися на панівні фракції (державна цивільна та військова бюрократія, індустрія, банки) та не панівні (великі інтелектуали, вільні професії), *останні мають лише символічну владу*, дуже важливу з погляду соціалізації особистостей і формування загальної культури, що легітимізує владу панівних фракцій ...». Остання поступка, що не заважає усуненню. У державних справах – поважні речі, важливі та мізерні: високе публічне функціонування, високі банки, велика індустрія; символічна влада – нестабільна та побічна, має лише другорядний вплив. Сучасна соціологія, після перевороту Вебера та Парсонса, все ж повернулася до питання інтелектуалів з первинним принципом марксистської зневаги: не серйозно, утримуватись. «Буржуазна інтелігенція – це вершки на торті, атакуймо тісто». Проте вершки в новій французькій

кухні – це не звичайна прикраса. Завдяки їй можна з'їсти весь торт. Та облишмо гастрономію: якщо символічне є не мастилом, що змащує колеса та запобігає тертю, а пальним моторів «просунутих» держав, чи не стане зневажене основою? Влада, що є лише символічною, чи не є вона вже як така політичною? Чи може соціологія влади отримувати традиційний відтиск політичного поля і як його можна бачити: символічне з одного боку, політико-адміністративне – з іншого?

Кожен з цим погодиться¹¹. І це точно, що емпірична соціологія оснащена не настільки добре, як історичне дослідження (чи, додамо, медіологічна методика), аби розрізнити, що є спільного в таких розпорошених індивідуальностях і яка інфраструктура забезпечує їхню організацію. Ці індивіди в крайньому разі мають те спільне, що є «особистостями», створюють «авторитет» і колективно виробляють щотижня маніфести, заклики, петиції чи прес-конференції, які мають «розголос». Поняття «особистості» (*personnalité*) нагадує соціальну історію, історію «розголосів» певної *медіальної технології*. А також історію «авторитету», науки конкретних умов гегемонії.

Залишається остання проблема: що, коли ті, хто утримують матеріальні та концептуальні інструменти цього дослідження, самі є частиною В. І. – на що сподіватись? А буде традиційне самозасліплення соціальних агентів, доповнене запереченням причетності до вищої інтелігенції, заперечення, до якого їм не звикати. Звичайна ввічливість просить не помічати цю гіпотезу.

На нашу думку, лише праці дослідників Центру європейської соціології, а особливо теоретичні дослідження П'єра Бурдьє його директора, становлять вартий уваги виняток загальної байдужості інтелектуалів до інтелігенції, який заслуговує на особливу увагу. Це правда, що цей жанр рефлексії безумовно погано приймається професіями, про які Кокто склав свою думку спостерігши: перед тим, як відображати, дзеркалам потрібно виявляти більше уваги. Однак якщо дослідники з царини соціальних наук, професією яких є віддзеркалювати інших, самі

---

¹¹ Починаючи саме з П'єра Бірнаума, що менше ніж будь-хто заслуговує на такі тяжкі звинувачення.

не дивляться в дзеркало, якщо літератори (чиїм покликанням є дивитися в дзеркало) не підлягають колективній рентгенографії, за яким правом вони судять тих, хто пробує свої сили замість них?

РОЗДІЛ II

ТРИ ДОБИ

ВСТУП

«Ситуація, що склалась довкола партії інтелектуалів,
перед спалахами тимчасової слави»

1. УНІВЕРСИТЕТСЬКИЙ ЦИКЛ
(1880–1930)

2. ВИДАВНИЧИЙ ЦИКЛ
(1920–1960)

3. МЕДІЙНИЙ ЦИКЛ
(1968–?)

ВСТУП

Щодо ситуації, що склалася довкола партії інтелектуалів, перед спалахами тимчасової слави.

Шарль Пегі

Історія, як і суспільство, є *континуум*, що примусово розчленовується істориками та соціологами на *періоди* та *категорії*. Проте насправді, якби цей континуум не було поділено, він не піддавався би розумінню. Щоб зрозуміти сучасну французьку інтелігенцію, гадаємо, необхідно протягом всього проміжку її модерної історії виокремити три доби чи цикли. Попри ризик довільності, цей поділ потрібен ще й тому, що ці цикли *цілком природно* взаємно перетинаються та перекриваються. Той, хто стає на бік природи, як вже було сказано, зрештою перетворює історію на природу, а практику на містику. Усе ж краще створювати приблизну історію інтелектуального корпусу, ніж вкотре репродукувати застиглу міфологію «клерикальної» душі.

Це покликання, властиве «духові постійного заперечення» – стверджувати себе, заперечуючи перипетії, продуктом яких він є. Інтелектуальне тіло країни можна назвати душею цивілізації, треба лише додати, що вона росте, старіє та помирає водночас з іншими фізичними органами цієї цивілізації. У Франції так само, як і в Італії чи Англії, Університет виник до Книжки; Книжка до Газети; Газета до Телерадіомовлення. Скільки тіл, стільки й душ. Ці аватари поширюються з перервами протягом семи століть по всьому Заході. Коли вони згромаджуються в одному столітті та в одній країні – це і є історія нас усіх, державних мужів, членів французької «інтелектуальної партії». Хоча вона позірно є безперервна та гомогенна, у ній немає ні

плавності, ні принадності. Це злагоджена послідовність випадковостей, тобто переплетення інновацій, заперечень метаморфоз.

«Ситуація, що склалася довкола партії інтелектуалів, переспалахами тимчасової слави» змінювалась настільки ж швидко, як і дистриб'ютори слави, що також є джерелом її могутності. Шарль Пегі називав університет свого часу «великим апаратом розрізнення». Апарат, якого боялась та який шанувала Республіка, і який сам зробив її гідною остраху та пошани: «Дяк твердості режиму було б добре, щоб такі люди, як Андлер чи Лансон, були твердими республіканцями». Університетські сортувальний пристрій замінили, але нові органи відбору відтворюють ефекти старих. «Люди, – продовжував Пегі 1960 року, – які отримали вищу освіту в престижних закладах Франції завжди матимуть необмежену владу. І багато хто буде від них залежати¹». Одне слово тут зайве: «завжди». Оскільки люди, які мають ці дипломи, невдовзі досягнуть дна безсилля. Просто могутність Партії змінила місце. Свого часу, одразу після смерті Пегі, вона перебувала у людей, що мали повноваження робити *авторами*. Сьогодні вона перебуває в тих, у кого повноваження робити *журналістами*. І щоразу – дивовижна згода? «Міць режиму» мала лише гіштитися з шефів Партії, які вона просіяла крізь найточніші отвори свого сита. Так, ніби апарат розділення був зроблений для Держави чи Держави для нього, чи і те, і те разом. Хронологічна послідовність фільтрів: Університет, видавництва, медіа – досить точно відповідає послідовності трьох останніх республік, кожної зі своєю буржуазією у фаворі, своєю індустріальною революцією, своїми науковими преференціями, своїм жаргоном і своїми транспортними засобами. Спосіб рекрутування «тих, хто хочуть мати прибічників», порода людей, «що бажають здобути славу панування над іншими людьми» (Пегі, *там само*), зазнав безліч аватар – але Партія інтелектуалів залишається, як Фенікс, що завжди відроджується. Саме щодо останнього й ставитимемо запитання, – про всю його славу та попіл.

¹ Péguy, *Œuvres complètes*, Slatkine Reprints, Genève, 1974, III–IV.

1. УНІВЕРСИТЕТСЬКИЙ ЦИКЛ (1880–1930)

Антиклерикальний клір. Світське духовенство. Державна конгрегація. Її університетська генеалогія довгий час була варта цих прізвиськ, поширених серед університетської спільноти, адже такою була субстанція історії французьких університетів, що супроводжувала повільну секуляризацію держави протягом усього ХІХ століття. Хоча ми й не маємо достатніх даних, щоб прослідкувати її в усіх деталях (віхи проставлено в чудовій праці Антуана Проста, нагадаймо собі обставини народження, що мали б сформувати доросле тіло (*corps*)². Почнімо з найменування її «корпусом» (*corps*), з образу великого державного корпусу, що вперше фігурує в імперському законі 1806 р.³ Заміщення Першою Імперією «освітянського корпусу» на освітні конгрегації, проріджені Революцією, конгрегації, чия духовна єдність повинна була мати спромогу суперничати з духовною єдністю релігійних організацій, ще раз продемонструвало: руйнують лише те, що можна замінити, а замінюють лише за умови відтворення. Однак університетське фальшування не було маскарадом. «Я покладаю на вас відповідальність за порядок, – кинув Наполеон Фонтану, призначаючи його міністром освіти, – наберіть собі людей, це ваша справа». Хоча вони й не прокинулись у робах монахів-воїнів, представники Університету все ж були змушені до повного контролю («обов'язки»), зобов'язані до цelibату та спільного проживання, а також підпорядковані Міністру освіти в обмін на автономію їхньої внутрішньої адміністрації (рада університету, ректорати академій тощо). Хоча університетські корпорації й були віддані за Реставрації під церковну опіку (1824 р. – створення «міністерства у справах церкви та публічної освіти»), вони все ж змогли захистити монополію на присвоєння ступенів та досягли свого першого апогею за Липневої монархії (що розширила їхню

² Antoine Prost, *Histoire de l'enseignement en France, 1800-1967*, Armand Colin.

³ Закон від 10 травня 1806 року засновує «під назвою Імперського університету корпус, виключно призначений для навчання та публічної освіти в усій Імперії».

монополію аж до середньої освіти). Після 1848 р. контрреволюційна хвиля глузувала з закону Фалу (1850), що відновило свободу приватної освіти (чи радше благословив її на процвітання). Знову віддавши церкві керівництво над душами. Друга Імперія логічно призвела до послаблення Університету та утиску його автономії. Немає більш однозначного критерію оцінки рівня життєздатності реакційної епохи, ніж ставлення політичної влади до Університету та до освітянського корпусу загалом. Протягом століття критерієм з критеріїв залишається ставлення до філософів, як класу та як спільноти. І треба було чекати на Віші та наш сучасний режим, щоб знову знайти ту саму дозвуженість щодо корпорації філософів (адже, хоч режим і плекав філософів ринку у вищих сферах, викладачів не-ринкової філософії знову понижено: і перше пояснює друге).

Ця корпорація, створена 1828 р. шляхом відділення від літераторів (корпорація останніх була відновлена 1808 р. та організована 1821 р.), була відмінена 1853 р., одночасно з корпорацією істориків. Ця процедура менш витончена, ніж реформи Абі (Наву). Проте коли корпорацію відновили через десять років (1863), то побачили, що ліки ще гірші від хвороби: філософи віддали дезорієнтовану молодь на поталу «матеріалізму»⁴. Хай би ця пригода стала прикладом для наших міністрів.

На ділі справжнє народження французького Університету передбачало поразку бонапартизму та церкви. Саме між 1871 та 1885 роками Третя Республіка (відновлюючи по суті зв'язки з якобінською Першою Імперією) заклала інституційні підвалини та окреслила контури *університетського середовища*.

Без сумніву, саме ліберальна Імперія заснувала 1868 року Практичну школу вищих досліджень. Вища нормальна школа (яка і Вища політехнічна школа та Консерваторія мистецтв і професії заснована термідоріанським Конвентом) змогла так-сяк протриматися за Другої Імперії, адже вона була незалежна від

⁴ Віктор Дюрюї: «Справжньою причиною розповсюдження небезпечних учень серед молоді стало скорочення філософської освіти в наших ліцеях. Вивчення філософії в наших ліцеях – це найкращі ліки проти матеріалізму». Цитовано Жаком Деріда в «La philosophie et ses classes» (*in Qui a peur de la philosophie?* Grèph, Flammarion, p. 447).

Університету (до якого приєдналась лише 1903 року) й залишалась під щільною опікою міністерства публічної освіти. Щонайраніше 1880-го система вищої освіти отримала сучасні контури – які вже почали розмиватись на наших очах. Ось кілька дат тих заходів, що дозволили «вирвати душі французької молоді з лабет єзуїтів». 1877 р. – створення стипендій для ліцензіатів (*bourses de licence*); поява «керівників семінарів» (*maîtres de conférences*). 1880 р. – розпад Ордену єзуїтів та встановлення державної монополії на присвоєння вчених ступенів (яким вона користувалась аж до появи вільних університетів). Створення стипендій для агреже (*bourses d'agrégation*). 1882 р. – запровадження в Сорбонні «закритого курсу» (до цього панував публічний курс) та, завдяки цьому, поява «студентів гуманітарних наук» («*étudiant en lettres*», раніше термін означав лише студента права чи медицини⁵). 1885 р. – чітко окреслений статус агреже з гуманітарних наук. 1889 р. – завершення спорудження в Парижі будівлі Сорбонни. Коротше кажучи, інституційна організація корпорації (фіксація ступенів, дипломів, ритуалів) не є ідеологічно нейтральна. Яка держава, такий і чиновник. Анексія інтелектуалів державою? А хоч би й так. Питання й не стояло: свобода чи примус, Держава чи Церква. Державна служба чи конгрегація. Коротко кажучи – республіка чи монархія, позитивізм чи спіритуалізм, Літре чи Оле-Лапрюн. Університетське середовище зробило свій вибір надовго, можливо, через те, що від цього вибору залежало його існування.

Середовище обмежене, рівновіддалене й замкнене на собі самому. Якою є вага 650 французьких університетських професорів 1890 року порівняно із 6 500 магістрантами того самого періоду? Або 9 751 державний працівник середньої освіти у 1887 р. проти 31 000 чиновників та 80 000 інших державних службовців у галузі фінансів? Набагато більше, ніж показують цифри. У більшості своїй чиновники та магістранти, за прикладом кліру, бойкотують республіку, якщо не влаштовують змову проти неї. Професори ж є її генералами та єпископами, а вчителі – гусарами та сільськими священиками. Отож поширення знання та

⁵ Нагадаємо, що від початку Університет був союзом чи корпорацією лише трьох факультетів – медицини, права та теології.

політичний хрестовий похід – це те саме. Тут носять банети та шоломи, одне зумовлює інше. У Франції інтелектуали народжуються «прогресистами», адже Університет – це дитя поєднання Держави та Просвітництва, точніше – буржуазної республіки та ліберального раціоналізму. «Буржуазне» весілля, але для епохи – скандальне. Воно вимагало від Держави та католицького людства не меншого, ніж розпочати процедуру належного розлучення: французькою Церквою, Римом й офіційним обскурантизмом. Ця офіційна подружня пара постаріла, але ті, хто завжди був проти цього шлюбу, ніколи не втрачали свого запалу.

Чи виграла республіка через сто років? Хай навіть так. Протягом цього часу постала нова дилема: держава чи ринок? Державна служба чи приватні інституції? Компетентність чи популярність? Цей третій термін, якого ніхто не передбачав, заскочив усіх дійових осіб. В Історії джек-пот завжди зриває саме той, кого не очікують. Державна партія, це капіталізм виграв державу, підкоряючи її власній економічній логіці; й індустріалізований представник вищої освіти мусить неминуче підпорядкуватись нормам прибутку та рентабельності, так само, як державне підприємство має підпорядкуватись процедурам нормам приватного капіталу перед тим, як взагалі перейти під його контроль. Ринок дипломів рівняється на ринок праці. Тут ми не будемо описувати агонію французького Університету, прикриваючи некомпетентність сором'язливістю, хоча закінчення історичного циклу спонукає до загальнішого погляду. Та набагато більше за занепад сам по собі цікавить перерозподіл сил, який він спричиняє всередині інтелектуального стану, та загальна модифікація французької усталеної гегемонії.

Очевидно, що занепад почався не 1930 року. Ця дата – лише пауза, а не кінець. Щонайбільше – це перша точка передомовного періоду панування та певного штилевого добробуту. Між 80-ми та 30-ми роками пропорції в університетах залишалися сталими, так само, як і в середній освіті. Потрібно було півстоліття, щоб удвічі збільшити число університетських професорів, яке досягло у 1880 році (включно із керівниками семінарів) 503-х, у 1890 – 650-ти, 1909 – 1 048-ми і 1 145-ти у 1930 р. Ще через півстоліття їх стало – включно зі старшими викладачами – біл

43 000! Число студентів не знало до 1930-го помітного стрибка. Як результат, учні державних середніх шкіл лише подвоїли свою кількість за півстоліття, подібно до викладачів вищих шкіл (73 000 у 1881 р., 110 000 у 1930 р.). Демографічна стагнація, класова сегрегація, відбір «стипендіатів» та мальтузіанізм «спадкоємців»: звуженість університетського відбору зробила з нього вищий центр відсіювання в осерді інтелігенції, забезпечуючи гегемонію Клубу одночасно ззовні, в громадському житті, й у самому інтелектуальному корпусі. Через своє раптове роздмання Університет втратив свою гегемонічну силу. Сила еліти є обернено пропорційна до чисельності. Уже не посідаючи привілейованого становища селекції, ні згори (значне зростання освітянських посад), ні знизу (стрімке збільшення кількості студентів), Університет, хоч і продовжував повсюдно репродукувати класову нерівність у суспільстві, вже не міг забезпечити відтворення самого панівного класу. А тим більше – інтелектуальної аристократії цього класу. Населення Франції з 1880 року збільшилось лише на чверть, а кількість студентів літературних факультетів зросло від 1 000 у 1882 р. до 7 000 у 1914 р. У 1976 р. їх було вже 191 000. Таке засилля лише знецінює. Як контрудар – такий самий вибух серед академічного корпусу, який тим самим «пролетаризувався»⁶. Конвеєр старших викладачів, цих кваліфікованих робітників вищої освіти; незабаром – договірна оплата праці та позмінна робота. Дослідження покинуто. І ось, професорська еліта зливається з «білими комірцями», втопає у фоновому шумі повторюваної праці (практичної роботи), втягується в анонімність «послуг». Ми в очікуванні звичайнісінького безробіття випускників літературознавчого, правничого та гуманітарного факультетів: у цьому секторі ринок перенасичено. Таким чином, останній атрибут, який ще не забрали в Університету – його корпоративну монополію на відтворення, базовану на праві присвоєння наукових ступенів – постав перед загрозою бути втраченим.

Без сумніву, наукова і літературна інтелігенція, як і будь-який клас під загрозою експропріації, знайшов чим відповісти на свою

⁶ Див. таблицю в додатку на с. 125

індустріалізацію. Що більші ставали шанси отримання вищої освіти серед широких кіл (1946 – створення ENSI, IUT тощо) тим далі еліта збільшувала можливості виключення. Вона втекла до CNRS⁷, Колеж де Франс, Практичної школи чи приватних закладів (тобто, в перспективі, до США). Мальтус не помер гідний осуду в принципі, він є досить корисний на практиці. Інституційне роїння університетів, – що змусило символічний заряд деградувати від назв (Сорбонна) до цифр (Париж-1) та в перспективі підняти значення титулів і позицій, – було компенсовано збиранням вершків університетського персоналу. Саме в цих нечисленних місцях еліта еліт відтворює себе через кооптацію та за умови довгих випробувань. Відбір більшого числа невеликим числом суддів на найвищому рівні відтворює асиметрію та вказує на розрив, внутрішньо притаманний будь-яким владним стосункам. Це є загальний закон, властивий економіці інституцій (національних чи інтернаціональних), – кожен поперік рівності, досягнутий людьми знизу, автоматично зміщує попередню нерівність на поверх вище, який таким чином стає новим місцем прийняття рішень. Порушення рівноваги, завдяки якому відновлюється початкова рівновага, тобто попередня невірноваженість. Така от гідростатика людської нерівності: попереднього століття вона керувала встановленням загальної виборчої права в політиці західних суспільств, тепер вона домінує на національних форумах – наприклад, на засіданнях ООН⁸. Звичайно, оскільки найвищий рівень вже облаштований

⁷ Centre National de la Recherche Scientifique – національний центр наукових досліджень. – прим. пер.

⁸ Де серйозні рішення (які будуть застосовуватись) вже не приймаються на загальних асамблеях – де всі суверенні держави мають однакові голоси – з часом деколонізації, що залишила Захід у меншості. Це натомість робиться в спеціалізованих органах, де голосування називають «зваженим», тобто цензурованим (МВФ, ФАО, Світовий банк тощо). Також багаті держави та їх пресові агенції говорять із помітним презирством про «автоматичні більшість Об'єднаних Націй (де більшість становлять насправді «соціалістичні країни» країни «Третього світу»). Абсолютно автоматичною була й більшість 1950 років, хоча все склалось на користь Заходу. Тому вона отримала назву «консенсусу сильноти вільних націй». Автоматичність Centre National de la Recherche Scientifique – національний центр наукових досліджень. – Прим. пер.

(хоча й не скрізь), можна відкрити доступ для черні знизу. Французька інтелігенція як ієрархічна система не уникнула цього закону.

Розпад університетського корпусу пов'язаний з органічним занепадом французького суспільства: водночас симптом і фактор, причина та наслідок. У найближчому майбутньому це означатиме передачу повноважень. Ідеологічне поле схоже на магнітне: коли одна сила притягання зменшується, зростає інша, але залізни ошурки не залишаться неструктурованими. І коли трапилося так, що «інтелектуалам» потрібно об'єднатись у щось, вони підуть туди, де більшою є органічність, а отже, здатність до організації та кар'єрного просування: «найамбіційніші» – в напрямку медій і приватного капіталу, «скрупульозніші» – в державні адміністрації. Дезорганізація університету – це історична дезорганізація інтелігенції, тобто її реорганізація під егідою ворожого гегемонічного інтересу. Публічні плітки та приватні перешіттування сигналізують всередині самого університетського поля про появу «незвичайних» критеріїв у розміщенні кредитів у ті чи інші лабораторії або інститути та розподіл титулів і посад у центрах чи самих вищих навчальних закладах. Більша чи менша соціальна видимість (чи медійна поверхня) дослідника, резонанс або відгуки в «громадській думці» щодо напрямку досліджень, особисте становище кандидата серед апаратів масового впливу. Ми переживаємо щось серйозніше за звичайну заміну інституційної ієрархії (в Університеті – асистент, старший викладач, керівник семінарів, штатний викладач) іншою, зовнішнього походження (у медіях – позаштатний журналіст, хронікер, ведучий рубрики, редактор, автор редакційних статей, головний редактор). На наших очах університетський корпус, а ширше і весь інтелектуальний корпус, відмовився від *своєї власної логіки організації, відбору та відтворення* на користь ринкової логіки, притаманної функціонуванню медій (уже наявному на колишньому видавничому ринку, але меншому за критичну межу). Логіку, щодо якої можна продемонструвати різку внутрішню несумісність, точніше *суперечність*. Примирення з «громадянським суспільством» (вишуканий евфемізм), тобто із законами ринку (попиту та пропозиції), передбачає на горизонті рекламну

стандартизацію, що вже застосовується до носіїв та змісту масової інформації (преса, радіо, телебачення), а також може невдовзі вживатися щодо інституційних «носіїв» інтелігенції (наразі вони ще відрізняються від носіїв попереднього типу). Для клерка залежність від держави ніколи не була ідеалом; а залежність від ринку громадської думки, а отже, й від комерційного плебісциту, що виступає джерелом моральної та інтелектуальної легітимациі, може виявитися жахіттям. У термінах співвідношення лінаричності та з погляду історичних джерел цієї держави та того, що з неї змогло зробити століття дрібнобуржуазної та робітничої боротьби, приручення капіталом може виявитися ще жорсткішим і принизливішим, ніж приручення, зрештою, менш дріб'язковою знеособленою владою. Немає фактів, щоб статус держслужбовця заважав Альтюсеру викладати Спінозу, Мак'явеллі та Маркса чиновникам-стажистам з Еколь Нормаль, а Деріда – Мальбранша чи Ніцше, але щодо французького громадянського суспільства як воно є (одне з найменш демократичних у світі) важко спрогнозувати, чи не буде воно завтра залежати якимось дивом від Блестен-Бланше, Жаклін Бодр'є⁹ чи від Фонду Пежо, чи не диктуватимуть вони йому змінити предмет а потім і професію? Філософія (й особливо матеріалістична) втратила аудиторію, тиражі та рекламний бюджет не лише через невігдність, а ще й тому, що вона найбільше підтримує спонтанні протести величезної *більшості* слухачів/читачів/клієнтів, з якою як відомо, дрібний деспот стає великим. (Правдою є те, про що говорять «всюди» на радіо, в газетах та за обідом: «Ви ж не хочете любий друже, щоб наші читачі відмовились від передплати слухачі вимкнули приймачі, а рекламне агентство призупинило контракт? Чим стане наш «Фонд підтримки свободи думки» без рахунку в банку?»)

Знову народились виробничі сили ідеології, парадоксальним чином нижче за течією, але все ж на вищому рівні за попередні. тому французька буржуазія матиме доволі сили, щоб позбутися

⁹ Марсель Бластен-Бланше – рекламний магнат, заснував перше французьке рекламне агентство «Publicis». Жаклін Бодр'є – директорка «Radio-France» (1975–1981), членкиня Національної комісії з комунікацій і свободи слова (1986–1989). – Прим. ред.

цього незручного камінця, який утворився в її нутрошах з бігом років довкола «гуманітарних» студій (соціологія, філософія, історія), цього твердого ядра класичної інтелігенції. Друга Імперія обрала бруталне вигнання, так би мовити, безпосереднє хірургічне втручання. П'ята ж, починаючи з 1968 року, маючи в резерві реорганізацію знання та неминучий занепад «наук про людину» («*humanité*»), віддає перевагу тому, щоб стороннє тіло з плином часу розчинилось та вийшло з сечею. До іншого передбачуваного центру тяжіння та без ризику. У такий спосіб зникне, через гомогенізацію та розчинення, останній вогник незалежності в осерді надбудови, що багато чим завдячував своїй органічній та адміністративній згуртованості, щоб бути силою інтелектуального та морального опору (чи контратаки). Попри пристосування й «апгрейди» армія, духівництво та вища державна бюрократія довели свою порівняно велику спроможність до опору та впертості щодо своєї сутності, зберігаючи свій скелет та інституційну автономію. Це грає на користь панівному класові, що задоволено споглядає, як ці дещо хирляві підмурівки підпирають його авторитет. Якщо ми можемо до певної міри вважати смерть Університету вбивством, рідко коли побачиш таку гостинну жертву, яка б у найскрутнішому становищі так охоче запрошувала робити з нею що завгодно. Трагедія декадансу полягає в тому, що соціальні актори, як герої грецьких трагедій, співпрацюють з тими, хто їх убиває. Однак у випадку Франції варто боятись, що до традиційних зачарованих кіл додасться ще нота млявості – щоб бути оригінальними.

Разом із університетським ядром ризикує розсипатись на порох *певна* мораль, деонтологія, що є прелюдією до *будь-якої* можливої моралі. Підпорядковуючи себе універсальності дискурсу й не звертаючи уваги на особистості, педагогічний канон постулює формальну рівність учня та вчителя; цьому принципові можна закинути, по-перше, що в цьому формалізмі є містифікація; по-друге, відкидання самої рівності через глузування з раціоналізму професорів, які не розуміються на генетиці. Збиткуватися з викладачів і наглядачів у колежах – а це загальне місце для літераторів – означає свідомо зближувати правила критичного дискурсу та догму Розуму; це спосіб уникнути *елементарних вимог*

істинності під приводом позбування повсякденних забобонів училинок. «Честь цим старим метрам Університету; в них – уся наша гідність і ширість; вони були всім нашим серцем і чеснотою...», звучить у наших вухах рефрен молодого Пегі, який вмів шанувати свою юність перед тим, як приєднатись душею та тілом до Жанни Д'Арк. «Увесь їхній приклад, уся їхня душа та серце давали нам постійне відчуття плекання тієї чесноти, *credo colendam esse virtutem*¹⁰, яка одна становить міць Республік». Ці «дурники» також, і з тої ж причини, становили й міць соціалізму, і хоч вік 1904 року старі «метри» змінили ім'я, синонімічність освіти та самозречення з того часу суттєво не змінилась. Чесність, невідомість, незацікавленість – ці слова змушують нас посміхатись, але вихід із вжитку цього словника відсилає до декласації шкільництва, а не навпаки. Ті, хто мали нагоду вивчати філософію протягом п'ятдесятих років, можливо, знали останніх Сократів. У крайньому разі вони можуть зіграти для своїх дітей «сонар привидів», розповідаючи їм, чим була мораль інтелігентності, при час, коли філософи ще знали філософію, а не позували для «Paris Match»¹¹. Вони у свою чергу будуть шепотіти: «Слава Башляр! Кангієму чи Іпполіту! Честь Жану Валю, Мерло-Понті та Альтюсеру!». Вони дивуватимуться собі, що ця несвідома передача поколінь зменшила ентропію часу та спростувала їх. Ніщо так не забувається, як незабутнє, а «безсмертні принципи» помирають раніше від інших. Завдяки стабільності інституції, освіта стала винятком із правила і зберегла невелику комірчку пам'яті індіанську резервацію етики та істини. Тубільці досить добре розмножувались і старіли повільніше за колоністів. Омолодження Вчителя Учнем та учнів Учителем. Породження уроків, «ханів» «тюрнів», що давало змогу бовдурові ще в 1960 р., завдяки викладачу в Луї-ле-Гран (Морісу Савену), колишньому учню викладача в Анрі IV (Емілю Шарт'є, званому також Ален), який сам був учнем викладача в Мішле (Жюль Ланьо), побачити тіло мирського святого, народженого одразу після 1848 р., «здатном прожити те, чого він учить, і вмерти в ньому». Важко стверджувати

¹⁰ Вірю, що чесноту треба вирощувати (лат.)

¹¹ Глянцевий журнал про світське та приватне життя зірок шоу, бізнесу, політики. – Прим. ред.

вати напевно, що вже нічого не розподіляється поміж лауреатами загальнодержавного конкурсу «Видатні уроки та фрагменти», засновника «Об'єднання моральної дії», чия хартія (*Revue Bleue*, 1892) попереджає: «Ми забороняємо собі будь-які пошуки популярності, будь-які амбіції бути чимось». Або іще: «Нова спільнота матиме цінність лише завдяки суворості своїх принципів: ми намагатимемося реалізувати єдність, ми не маємо наміру розділитись. Це не заважатиме нам активно підтримувати будь-яку діяльність будь-якої партії чи церкви, що проводитиметься згідно з цим духом, *без конкурентних силкувань*. Не важливо, чи ми будемо на чолі, чи хтось інший: нехай на чолі буде *гідний*». «Моральна дія» бачила себе як «войовничий світський орден приватного та громадянського обов'язку». Не будемо занадто швидко висміювати цей заклик професорів «до всіх людей, що погоджуються підкорити свої безпосередні часткові інтереси здійсненню того, що вони вважають справедливим, добрим та істинним». Адже це вже хартія дрейфусарів за п'ять років до самої хартії. Це – релігійний ідеалізм. Проте він зробив із них бійців. Хоча їх було надзвичайно мало, зате не бракувало стійкості, тож вони стануть першими і єдиними протягом багатьох років, що повстануть проти вічної трилогії, яку Тібодє так охрестив 1927 року в «Республіці професорів»: «Проценти, Преса, Париж». Треба бути трохи священиком, тобто маленьким солдатом, щоб відмовитися підкоритись цим трьом потугам, які стали спільниками з часів Справи [Дрейфуса] і які сьогодні є могутні як ніколи. Парафіяльним священиком, а точніше пастором. Адже університетське «духівництво», елітою якого, за словами Тібодє, були викладачі філософії, скидається радше на реформовану Церкву, а не на римську¹². Саме протестанти керували організацією освітніх орденів за Третьої республіки (Бюїсон Рабье, Стіг,

¹² «У філософському покликанні є принцип, аналогічний священицькому. Той, хто готується до складання агрегаційного іспиту, навіть якщо він став парламентським шулером або керівником сумнівного банку, у певний момент відчуває, як семінарист, що найбільша велич людини – це присвятити життя служінню духу, і що Університет виставляє на конкурс місця, що уможливають це служіння» (Альбер Тібодє).

Пеко); саме протестанти розпочали, найперші серед усіх інших ревізійніську діяльність (Шерер-Кестнер, Пресансе, Габрієль Моно).

Коли відходить у небуття *викладач*, набирає сил *автор*. Старий баланс близьких цінностей: понижуючись, рівень курсу виснажує рівень публікацій. Суспільною протидією занепад університетів є повернення Академії. Тобто справа Дрейфуса навпаки. Сьогоднішні Дрейфуси – а вони є радше колективні ніж індивідуальні – залишаються на Острові Диявола. Це не прогноз, а констатація. Спробуймо пояснити.

Конкуренція між Сорбонною та Французькою Академією («Набережна Конті», «Quai Conti») стосується світської лінії розколу. Слід пам'ятати, що французьких інтелектуалів як суспільне тіло та субстанцію поставлено на університетський підмурок «проти» і на злість академікам. Існує дві матеріальні бази, дві духовні родини, два політичні табори. Багато хто продовжує повторювати, що справа Дрейфуса означала триумф «інтелектуалів», не помічаючи, що умовою цієї перемоги була поразка «письменників». Ліга прав людини проти Ліги французької батьківщини, провінція проти Парижу, колежі проти салонів, стипендіати проти спадкоємців (за термінологією Тібодє). Це «німецький» Університет проти «французької літератури». Це «вулиця Ульм проти вулиці Сен-Гійом, «*Révue historique*» проти «*Révue des deux mondes*» (Рене Ремон). Лівні берег проти Правого (у салонах). Університетська корпорація з її науковими виданнями, семінарами та «*L'Aurore*»¹³, чорна овечка великої преси (логічно відданої «громадській думці» тобто антидрейфусарської) проти всієї Академії, у товаристві майже всіх паризьких газет і всіх літературних салонів (як казав Доде, «академічних фабрик»). Такою була глибинна логіка драми, акторами якої, з одного боку, були Барес, Бурже, Леметр

¹³ Легендарна паризька щоденна газета «*L'Aurore*», заснована 1897 року, була трибуною «дрейфусарів» (саме в ній надрукована стаття «Звинувачую!» Золя від 13 січня 1898 р.). Постійні автори – Жорж Клемансо, Октав Мірбо. Закрита в 1914 р. Не плутати з іншою відомою паризькою газетою «*L'Aurore*» (1944–1985), редакція якої взяла назву старої як символ підтримки «справи Дрейфуса». – *Прим. ред.*

Копе, а з іншого – Моно, Гер, Андлер, Пері¹⁴. Посмертна легенда Золя більше, ніж його скандальне приєднання до Справи, розмила в очах нащадків цю межову лінію (яка й досі проходить пунктиром крізь наше середовище і яку намагається відновити кожна національна криза). Золя у 1898 році було побито більш, ніж десять разів у Французькій Академії, і завжди принизливим чином. Цього популярного романіста, «що його увага притупилась через надмірність, а поверхова думка не становить жодного інтересу» (Барес), принц Молоді визнавав лише за «одну з комерційних сил французької книготоргівлі». У Золя були для нього (тобто для найвищого поверху, проти нього) лише накладі та репутація за кордоном. Проте у Франції, в очах «усіх, хто щось значить» у літературному світі, «Оме на Синаї» є вже вульгарщина та справа минулого. Ми б сказали: «відстав від життя» (ringard) – два смисли в одному вислові¹⁵. Золя, вождя школи натуралістів, яка вже «вийшла з моди», декласована дедалі популярнішим психологічним романом (Лоті, Брюнетьер, Бурже), не прийняв жодний салон, гідний цього імені. «Велика свиня» – це та людина, яку прийматимуть у світі (див. кінець розділу).

¹⁴ Моріс Барес (1862-1923) – письменник, журналіст, політик з антисемітськими та націоналістичними поглядами, поруч з Ш. Морасом – ведучий антидрейфусар, член Французької академії (1906). Поль Бурже (1852-1935) – поет, письменник, критик, член Французької академії (1894), власник ордену Почесного легіону. Жюль Леметр (1853-1914) – критик, драматург, член Французької академії (1896), деякий час очолював «Лігу за французьку батьківщину», політичні погляди виклав у збірці лекцій «Націоналістична кампанія» (1902). Франсуа Копе (1842-1908) – поет, письменник, член Французької академії (1884), власник ордену Почесного легіону, затятий антидрейфусар, організатор «Ліги за французьку батьківщину». Габріель Моно (1844-1912) – історик, дослідник Середньовіччя, засновник впливового журналу «Revue Historique». Люсьєн Гер – див. прим. 48 на стор. 91. Шарль Андлер (1866-1933) – філолог-германіст у Колеж де Франс, популяризатор творчості Ф. Ніцше, спеціаліст з німецького соціалізму, в 1901 р. переклав на французьку «Маніфест Комуністичної партії» К. Маркса. Шарль Пері (1873-1914) – поет, есеїст, соціаліст і католик, засновник часопису «Cahiers de la Quinzaine» (1900-1914). – Прим. ред.

¹⁵ Ringard означає старого актора та нездару – Прим. перекл.

Справа Дрейфуса як інтелектуальна війна позначила перемогу нижчої інтелігенції над вищою. Чи також «маленьких» інтелектуалів над «великими». Як сказав би прихильник Сен-Сімона меритократії над аристократією Духу. Прихильник Пруста уточнив би: клану Вердюренів над кланом Германтів, хоча в «патронеси» є ще час вирішити. Соціологу Марселю Прусту є за що вибачити свою затримку: «Світські люди в більшості були настільки антиревізіоністами, що дрефусарський салон здавався чимось так само неможливим, як в іншу епоху салон комунарів»¹⁶. Письменники були проти Комуни, крім Валеса та Рошфора¹⁷. Якщо за ними було останнє слово – і яке слово! – то це тому, що університетського кліру, зведеного Другою Імперією до незначної частки, на 1871 рік практично вже не існувало (чи ще не існувало!)¹⁸. Письменники були проти Дрейфуса і, якби не Університет, за ними б знову було останнє слово. Однак автори-спадкоємці зіткнулись із професорами-стипендіатами, зневажуваними, але самосвідомими парвеню. Спадкоємці отримали смак ще з колиски, але стипендіати отримали стипендії на підставі конкурсу: стипендії на навчання, конкурси та іспити були встановлені саме між 1871 та 1898 рр. Барес вгадав небезпеку своїх «Позбавлених коріння», де він карикатурно зображує свого колишнього викладача філософії Жюля Ланьо, скромного стипендіата Метца селянського походження (Ален, його учень теж стипендіат), під відразливими рисами Бутельє. І все ж Бутельє з провінційних ліцеїв і факультетів, гризучи грані

¹⁶ «Содом і Гомора». Див. кінець розділу.

¹⁷ Жюль Валес (1832–1885) – письменник, політичний діяч революціонер. Учасник Паризької Комуни (1871), після повернення з-за кордону видавав газету «Сгі du peuple». Анрі Рошфор (1830–1913) – журналіст, письменник, політичний діяч. У 1880 рр. – засновник радикальної соціалістичної газети «L'Intransigeant» – *Прим. ред.*

¹⁸ Кілька письменницьких висловів. Флобер до Жорж Санд: «Я прихильник того, щоб відправити на каторгу всю Комуни і примусити ще спраглих крові імбецилів прибирати руїни Парижу із ланцюгами на ший» (листопад 1871). Теофіль Готьє: «Я не можу терпіти цієї Комуни». Добре пані де Ноан: «Криза блювотини». З цього приводу див. «Les écrivains et la Commune» Поля Лідскі (Paul Lidsky, Maspéro). Щодо подробиць, див. книгу «George Sand», Francine Mallet (Grasset).

науки, вдалось отримати верх над великими паризькими цабе. «У Парижі, – зазначає автор «Республіки професорів», – великими інтелектуальними корпораціями є Академія, Інститут, література, журналістика, адвокатура: Університет стоїть лише потім і на другому щаблі; звичайно, на шкільних учителів не зважають. У провінції перше місце займає професор, а в селі опріч кюре, не лишається нікого, крім шкільного вчителя».

Бути на боці людей рідко буває популярним, принаймні спочатку. Демократичне месіанство людей кафедри – це не електоралізм. І на щастя, адже інакше професори ніколи б не стали дрейфусарами. Як сказав один соціаліст, «дрейфусизм ніколи не був популярний у Франції». І «вулиця» аж до кінця рейнського процесу була в націоналістів. Університетська містика, кодифікована у Хартію Ланьо, є вступом до містики непопулярності, так само, як смерть Сократа була результатом «демократичного» волевиявлення: істина та справедливість не є першочерговими цінностями. Ідеологія «французького здорового глузду», представлена Жюлем Леметром та Баресом, є відверто плебісцитною, адже вона спирається на консенсус «маленьких французів». Виборні інтелектуали – це завжди інтелектуали Верхів. У цьому сенсі передчасну сучасність справи Дрейфуса – цієї білої громадянської війни – не треба шукати в колишньому альянсі пера, меча та кадила. Перша «монархія професорів», що існувала за Липневої монархії (Гізо, Віймен та Кузен), вже зазнавала ударів від цього Священного Союзу: орлеаністи проти легітимістів. Люди пера від природи є людьми салонів, і сьогодні, як і раніше, те, що зветься «світом» поєднує в собі для світських дам Академію (Quai Conti) та Набережну д'Орсе (Quai d'Orsay). Новизна справи Дрейфуса полягає радше в колишньому альянсі світської та масової пропаганди, альянсі елітних салонів і великої преси, – альянсі, який занадто пізно й локально був скасований. На сучасному діалекті: альянс В. І. та мас-медіа.

Ми ніколи не дізнаємось, чи прийняли б дрейфусари бій у пропорції один до сотні, якби Справа була битвою газет, адже тоді істина билася б проти opinio. Тоді, на щастя, не було досліджень популярності, але накладі щоденників були великі. З одного боку – «Le Petit Journal» (1 500 000 екземплярів), «La Libre Parole» (500 000

читачів), «L'Intransigeant», «Le Gaulois», «Le Petit Parisien», «L'Eclaireur de Paris», до яких приєднались спочатку і тримались до кінця католицька преса та преса асумпціоністів¹⁹ (130 мільйонів листів за рік); з іншого – «L'Aurore» (100 000 та 200 000 для «Я звинувачую!»), до якого потроху приєднувались часописи другого та третього рангу («Le Siècle», «Le Radical», «La Petite République» Жореса тощо). Вища інтелігенція («Париж») приєднується до «преси», а отже, до «інтересів» – адже на ринку громадської думки ринок створює закон, а цей закон керує «лідерами громадської думки». Таким чином великі інтелектуали та великі газети живуть у згоді. У 1897 році «Le Figaro», надрукувавши листи Естергазі²⁰, нічого не змогла вчинити: кампанією відмови від передплати й тому вирішила схилитися до державних інтересів, адже «громадська думка не з ними» (звідси співробітництво Золя з «L'Aurore» радикального політика Клемансо). В університетського професора немає клієнтури, щоб її задовольняти, зате він може собі дозволити мати совість. Ось чому більшість професорів стійко трималися під час бурі, а більшість письменників тримали ніс за вітром. Перші прагнуть єдності, другі – за кількома винятками – змушені від неї відмовитись. Усе відбувається так, ніби вища інтелігенція уже визначила своє сучасне місце та функції, приєднатись до партії газет проти газет партії. Нижча тимчасом їй не знайшла собі інституцій, на які можна опертися, щоб нехтувати «громадською думкою»: ліцеї та факультети все-таки замінювали партії та синдикати²¹.

¹⁹ «Августинці Успіння Пресвятої Богородиці», асумпціоністи – католицька чернеча конгрегація, близька до августинців. Заснована в 1845 р. з метою підтримки християнської освіти та преси. У 1880 р. монахи конгрегації заснували впливову католицьку газету «Le Croix», що є такою досі. – *Прим. ред.*

²⁰ Мається на увазі майор Фердинанд Естергазі (1847–1923), справжній шпигун і зрадник на користь Німеччини, що вчинив злочин, у якому звинуватили капітана Альфреда Дрейфуса. У 1898 р. він втікає до Лондона, де зізнається у авторстві славнозвісного «бордера» (записка, яка стала підставою звинувачень у шпигунстві), друкує свої листи, але його ніхто не слухає, – у Франції «справу Дрейфуса» якраз у розпалі. Втім, у 1998 р. над Естергазі відбувся суд за зачиненими дверима, на якому він був несподівано виправданий. – *Прим. ред.*

²¹ Ще один індикатор співвідношення сил: тоді як Ліга прав людини (заснована у 1898 р.) нараховує 8 000 прихильників, Ліга французької батьківщини (заснована в грудні того ж року) об'єднує від самого початку 100 000 підписів.

Зауважуючи, що «Аксійон франсез»²² залишалась «штаб-квартирою письменників», Тібодє через три роки після Картелю Лівих висунув думку, що «професія письменника фатально змушує правити того, хто нею займається». Так само, як і фінансиста чи економіста. Мур грошей стояв завжди, так само, як і мур літератури. І ліві регулярно об них розбивались. У Франції термометр Біржі має точний відповідник у барометрі літератури, що є насправді політичним барометром, багатшим на інформацію за попередній. Якщо ліві партії програли битву у 1978 р., це тому, що вони програли інтелектуальну битву починаючи з 1976 р. (навіть не *проголосивши* її: історично банальний парадокс). Невисловлена розгубленість партій на цих теренах не скасовує кількох значних виправдань для них. Приховане звільнення професорів – одне з них. Через десять років після 1968-го ліва політика опинилась затиснутою між академіками та медіями – традиційний альянс у верхах, – але без університетських укріплень, за якими можна сховатись, адже давню цитадель зрівняно з землею, а рів засипано снарядами важкої артилерії з вершин. Це – медіологічне Дьєнб'єнфу²³, жоден парашут не зміг в останню хвилину його врятувати. Нашим наміром тут є не окреслювати політичну історію інтелігенції, на увагу заслуговують лише її медіологічні передумови. Після Справи повсюди увійшло до вжитку зараховувати Академію «загалом до правих», а Університет «загалом до лівих»²⁴. Попри

²² Французька монархічна контрреволюційна організація, що виникла на хвилі «справи Дрейфуса» (1898) як реакція на виступи лівих інтелектуалів. Заперечувала ідеали Французької революції, сповідувала принципи інтегрального націоналізму, що розглядає націю як органічну цілість крові і ґрунту. Головні ідеологи – Шарль Морас (1868–1952), Моріс Барєс (1862–1923). Розпалася після Другої світової війни. – *Прим. ред.*

²³ Місто на північному заході В'єтнаму, де в березні–травні 1954 р. відбулася вирішальна битва, яка принесла перемогу в'єтнамській народній армії над французькими військами у війні 1945–1954 рр. – *Прим. ред.*

²⁴ René Rémond, *Les intellectuels et la politique*, Revue française de science politique, décembre 1959. Поль Валері, розгублений дрейфусар, що вніс свою лепту в підписання Анрі («Три франки не без роздумів») отримує свою трикутку. Жід та Пруст, дещо обережні дрейфусари, остерігались, щоб не закінчити в Академії, коли вони будуть знаменитими через двадцять років.

позірність протилежного, прелюдії Народного фронту підтвердили правило. 1934 року ініціатива створення та керівництва «Комітету пильності антифашистських інтелектуалів» випала на долю трьох великих кленів Університету: Алену, Лангевену та Ріве²⁵. За ними приєдналися «автори»: Барбюс, Жід, Ромен Ролан та сотня інших авторів відповідної величини. Проте 1935 року інтелектуальна битва за чи проти Ефіопії знову протиставила найперше цвіт Академії та верхки Університету. Якщо зробити історію маніфестів французької інтелігенції-постдрейфусарів, якщо розібрати три ключові маніфести, які, хоча це й не планувалося, виглядають як майже дослівні відлуння одні одних Маніфест партії інтелігенції («Фігаро», січень, 1919); Маніфест на захист Заходу та миру в Європі («Le Temps», жовтень, 1935); та Маніфест комітету інтелектуалів за Європу вольностей (CIEL «Le Monde», січень, 1978), можна помітити, що в цій битві балачок та впертості, битві Духу та Матерії, Заходу та Варварства Європи проти Третього Світу, почерк, манера удару та термінологія «авторів» витісняють та декласують відповідні риси «професорів». Демаркація ще помітніша за німецької окупації та часів колабораціонізму: коли «дорогі метри» гнулись, але не ламались, мандарини тримались просто разом, і частіше їм велося добре, ніж погано. Не випадково інтелектуали-мученики вийшли з корпорацій (Хальбвакс, Каває, Політцер). Індокитай, Алжир: бастион антиколоніалізму ще в руках «шановних професорів», тоді як Академія цілком при своєму словнику. Якщо викласти цей нюанс схематично (хоча й перебільшено, щоб роздратувати прихильників здорового глузду): ще довго після війни лівий інтелектуал – це професор, який створює книжки, а правий – це письменник, який створює професорів. Індивідуалізувати загальність – це, можливо, створити стереотип... Додамо до цього, що кінець шістдесятих дещо сплутав карти спочатку

²⁵ Ален (1868–1951) – видатний французький філософ, викладач, журналіст, республіканець і пацифіст. Поль Лангвен (1872–1946) – видатний французький фізик; окрім заснування «Комітету», очолював «Лігу прав людини» в 1944–1946 рр., член ФКП. Поль Ріве (1876–1958) – відомий етнолог, засновник «Музею людини» в Парижі (1937), активний політик-соціаліст.

правим і лівим, а потім мандаринам і письменникам. З одного боку, керівники кафедр реагували на декласування корпорації «корпоралістським» рефлексом, олігархічною та реакційною спонтанністю; водночас чимало письменників виходили на вулицю та об'єднувались у Спілку. Проте, звичайно, готель **Масса** – це не Зимовий Палац; так само, як бунтівний **Нантер** у 68 – це, можливо, **Сорбонна 98-го**. А «Купол» (= Французька академія) ще раз поміняється місцем із Єлисейськими полями. Коротко кажучи, в гру ще грають. Антитеза лежить на дні історичного несвідомого інтелектуального корпусу, це риторична процедура приниження та сигнал дистанції між самими авторами. Коли сьогодні в телепрограмі «Апострофи» (грудень 1978 р.), цьому останньому літературному салоні сучасності (але найбільшому за всі часи), Жан Дютур, журналіст «France-Soir» та новий Безсмертний²⁶, хоче наприкінці добре полатати боки **Роб-Гріє**²⁷, його «трубний глас» ґрунтується на трьох століттях зневаги: «На вашому боці професура, Сорбонна з вами!» У рефлексів довга пам'ять. У 1658 році, у «Царстві Красномовства» **Фюрет'єра**, «Принцеса Риторика» вже добре напускалась на «капітана Галімат'є» (*Galimathias*), «чоловіка темного та народженого з покидьків народу». Обидві армії зійшлись на полі **Красного Письма**. Галімат'є командує «вавилонською» бунтарською Сорбонною, де змішались ренесансний гуманізм й аристотелівська педагогіка. Принцеса Риторика, зібравши «своїх сорок баронів у столиці Академії», розбила його вщент²⁸. На століття раніше **Рабле** бився на шаблях проти Сорбонагрів і Сорбонікулів, втілень «влади». Абсолютизм та Рішельє поміняли полюси місцями. За останніми новинами, прищеса почувається добре.

²⁶ Так називають членів Французької академії. Ж. Дютур ввійшов в академію в 1978 р. – *Прим. ред.*

²⁷ Ален Роб-Гріє (нар. 1922) – відомий письменник і кінорежисер-авангардист. Засновник експериментальної течії в літературі («новий роман»). – *Прим. ред.*

²⁸ «Нова Алегорія, або Історія останніх колотнеч, що стались в Королівстві Красномовства» (Фюрет'єр, 1658). Див. «Antoine Furetière, imager de la culture classique», par Alain Rey.

Праві, як зазвичай, не займаються політикою, тим більше французька Академія. Лівим же ніколи не досить лише нею займатись: в Сорбонну вони прийшли займатись саме цим найщирішим чином ідентифікуючи себе з державою. «Республіка професорів» більше, ніж п'ятдесят років: книга з'явилася 1927 року, а її предмет – 1924 року. Так само, як Гамбетта, Вальдек-Русо та Пуанкаре²⁹ створили обличчя Республіки адвокатів тріумвірат Еріо-Пенлеве-Блюм³⁰ символізує апогей університетської влади. Посеред Справи та катастрофи аристократія освітян збігається з аристократією політиків. ЕНА залишається таким чином в ENS³¹, уможливаючи подвійний удар: об'єднуючи інтелектуальну магістратуру та державну владу. «Усе відбувається так, – пише Даніель Лінденберг, – ніби свого часу до явної функції інституції (формувати агреже, що стануть елітою освітян та дослідників) додалася функція прихована (формувати кадри для політичної сцени)»³². Неможливо радикально атакувати уряд не атакуючи педагогічний інститут («Нормальну школу»). У буржуазній республіці два обличчя: щоб можна було дати ляпас з обох боків. Прихильник Мораса, Буржен атакує Республіку як таку: він викриває у своїй книжці «Педагогічні інститути та

²⁹ Леон Гамбетта (1838–1882) – адвокат, республіканець, державний діяч після франко-пруської війни (прим'єр-міністр у 1881–1882 рр. Третью республіки). П'єр Вальдек-Русо (1846–1904) – адвокат, державний діяч Третью республіки («уряд Вальдека-Русо», 1899–1902), підтримував дрейфусарів. Раймон Пуанкаре (1860–1934) – адвокат, міністр в урядах за часів Третью республіки, виступив на захист Дрейфуса, Президент республіки (1913–1920). – *Прим. ред.*

³⁰ Едуар Еріо (1872–1957) – випускник Еколь Нормаль (філологія) очолює Радикальну соціалістичну партію, державний діяч (міністр в уряді Пуанкаре, Лавая). Поль Пенлеве (1863–1933) – випускник Еколь Нормаль (доктор математики), був двічі прем'єр-міністром за часів Третью республіки (1917, 1925). Леон Блюм (1872–1950) – випускник Еколь Нормаль (право, філологія), лідер соціалістичної партії, в 1936 р. організував антифашистський Народний фронт, тричі був прем'єр-міністром (1936–1937, 1938, 1946–1947). – *Прим. ред.*

³¹ ЕНА (École National d'Administration), ENS (École Normale Supérieure) – найпрестижніші вищі навчальні заклади Франції. – *Прим. ред.*

³² Передмова до *De Jaurès à Léon Blum (L'École normale et la politique)* Буржена (Bourgin), Gordon and Breach reprint.

політика» революційних професорів, декадентських ректорів, анархістських філософів і соціологів примусу. Комуніст Нізан³³ атакує республіку за її буржуазність: у таких працях як «Adeu Arabie» та, насамперед, «Les Chiens de garde» він викриває цих «нереалізованих священників», що зрадили пролетарів та відступають перед стражданнями людей. У шкільного вчителя, «інтелігентика», цього вічного центриста, є звичка: підставляти ліву щоку Валесу, а праву – Баресу.

Щедрий на роздуми памфлет, де все звучить правильно, «Les Chiens de garde» («Сторожові пси»), є одним із найефектніших медійних провалів нашого часу. Якщо висловлюватись точно, то це – історичний анахронізм. Однак це посилка не Нізана, а періоду, який йшов слідом за тим, в якому він писав, а цього періоду, на щастя, він не міг передбачити. Анахронізм був притаманний самій історії. Революціонер Нізан прагнув Революції та працював на її прихід аж до самопожертви. Проте на її місце прийшло телебачення, різко зміщуючи кореляції вправоруч, підмінюючи нашу ліву сторону своєю правою. Через Брюнсвіка, Бутру чи Ксав'є Леона³⁴ Нізан нападав на Канта в ім'я Леніна й рішуче розглядав «Revue de métaphisique et de morale» через призму «Юманіте»³⁵. А крізь призму «Плейбоя», реклами та кліпів, що Кант, що Ленін – однаково. Що Ксав'є Леон, що Поль Нізан – однакове шоу. Такими самими були для візіготів, що оточили Рим, розбіжності на форумі між вихованцями Академії та Ліцею. З відстані ці диспути між двома філософіями вказують більше на єдність, а не на опозицію культур. Адже можна йти чи

³³ Поль Нізан (1905–1940) – філософ, письменник. Студентський товариш Сартра, випускник Еколь Нормаль. Член ФКП з 1927 р. – *Прим. ред.*

³⁴ Леон Брюнсвік (1869–1944) – французький філософ-ідеаліст, разом з Ксав'є Леоном і Елі Алеві заснував журнал «Revue de métaphisique et de morale» в 1893 р. Етьєн Бутру (1845–1921) – французький філософ-спіритуаліст, займався порівнянням науки та релігії, обраний в Академію наук (1898) та Французьку академію (1912). Ксав'є Леон-Дюфур (1912–2007) – французький католицький філософ, ексегет, відомий спеціаліст з «Нового Завіту». – *Прим. ред.*

³⁵ «L'Humanité» – щоденна газета Французької Комуністичної Партії. Заснована в 1904 р. Жаном Жоресом. – *Прим. ред.*

не йти від Канта до Маркса, але напевне, що там, де зник Кант, ніколи не з'явиться Маркс. Зруйнувати буржуазну філософію означає відрізати єдину дорогу до іншого шляху, що був би її подоланням. Так, спалений платонівський кодекс робить безглуздим знайдений текст Аристотеля. Коли біля брами нацизм, воїн комунізму, що вбачав у франкмасонстві найбільшого ворога, не виказує особливої політичної обачності. Насамперед він демонструє самогубницьке сектантство «третього періоду» Комінтерну. У 1932 р. Нізан мав усі підстави тицьнути учнів Жюля Ланьо, які тоді були при владі, носом у його мораль: безперечно, царство Розуму – це ідеалізоване царство буржуазії, а «ідилії філософії Прав Людини» прикривають сьогодні, які раніше страждання людей без прав, що не мають привілеїв бути білими європейцями. «Ліга освіти» Фердинанда Бюїсона чи «Ліга прав людини» Франсиса де Пресанзе чи Віктора Баша вже не в такому й доброму стані, а спричинився до цього брак суспільного демографічного й інституційного «провітрювання». У Нізана була лише одна програма, яку він міг протиставити цим вишивкам анемічних старих дівок: відкрити Сорбонну східному вітрові, що тоді, здавалося (в тому числі й Андре Жіду), приніс свіжість та здорову атмосферу на зміну західному вітрові. Щодо підґрунтя, він знову застосував стародавній дискурс коханців землі проти закоханих у хмари, конкретного досвіду проти абстракції понять, – а це, здавалось, не відповідало марксистським інтенціям. Однак не так багато важить перебіг програми та розмитість теорії. Зрештою, важливо те, що мандарини буржуазії поступились місцем не пролетарським вченим, а блазням Спектаклю, – а тому нерішучі мандарини минулого отримують зовсім інше історичне місце. Нізан критикував Республіку професорів в ім'я Республіки рад, що мало ще прийти: але остання була не тією, в яку він вірив, – народні комісари обвели круг пальця. Так чи інак, буржуазний університет урятував честь французьких інтелектуалів під час справи Дрейфуса. І знову він її врятував під час Окупації. І за часів колоніальних воєн. А коли залишилась лише Академія та супутникове телебачення (які є коаліційними партіями), чи залишилось щось у нас, крім безчестя?³⁶

Через брак історичної точки опертя ліва критика радикально-соціалістичного Університету ставить себе на службу правим, а крик душі несамохіть використовується, щоб ще трохи підірвати екосистему соціалізму, крихку соціальну ідею, яка хиріє разом із педагогічними обмеженнями та присутністю суспільства у власних архівах. Одночасний занепад буржуазного університету та трудової автономії всередині французького суспільства коли й не годиться для демонстрування, то ще й не призводить до повного знищення. Трагікомедія історії кінець кінцем обкрутила Нізана-матеріаліста навколо пальця. Він нарікав на те, що для марксизму двері Університету зачинено. Зрештою він форсував ці двері, але на своє безголов'я, адже вони знову за ним зачинилися, заганяючи в глухий кут наукового теоретизування та формалізму, з якого не так легко вибратись живим. Строго не-операційна теоретична діяльність марксизму кристалізувалася довкола університетського полюсу й урухомила ззовні нього здатність віддаватися строго не-марксистській практичній діяльності. Старе зачароване коло, кожен цикл якого відтворює інший. Проте насамкінець чигала несподіванка: пониження соціальної впливовості освітян спричиняється до зниження ідеологічної потужності марксизму. Падіння метафізики мандаринів, до якого закликав Нізан (і водночас Політцер), сталося, як він і сподівався, але не перетворилося актом вознесіння на діалектичний матеріалізм. Навіть навпаки: перевертання з ніг на голову медійного панування між різними опорами інтелігенції підтримало перевертання ідеологічного панування, яке відтепер ставить Нізана на один рівень з Брюнсвіком: на найнижчому шаблі. У цій історії немає нічого аморального. Марксизм у Франції покарано: вперішили в те місце, з якого він грішив – у кафедру.

³⁶ Коаліційні партії: попри загальну думку, є ідеальна подібність між академічними та телевізійними святкуваннями. Вони взаємно накладаються та взаємно доповнюються, а наслідок такий: якщо телебачення – це ідеологія, то Академія також, і це спільна ідеологія. Зверніть увагу на список лауреатів нагороди Французької академії, секції есеїстики: там можна знайти «найсучасніших», найменш «архаїчних» ідеологічних зірок екрану. Академічним інституціям нема чого боятись аудіовізуальних, адже вони повторюють останні: «Cognacq-Jay»/ «Quai Conti», що одне, що інше.

2. ВИДАВНИЧИЙ ЦИКЛ (1920–1960)

Культура живе відтворенням, і все, що уможливорює тяглість, робить здійсненням творчий розрив. Одрразу ж скажемо: не було жодного розриву тяглості між першим та другим циклами. Цикл, який ми називаємо «видавничим», народився як похідне від університетського, і якщо він виривається з-під опіки, то це тому, що спочатку був прив'язаний. Навіщо від'єднуватись? Бо незалежно від традиційного академічного середовища та відверто на маргінесах університетського кліру на початку століття з'явилося автономне «літературне середовище», звільнене від утисків останнього та забобонів першого. Історія цього мікрокосму (назвемо його пророче «середовищем NRF³⁷») – «Les Cahiers de la Petite Dame» Марії ван Рісельберг, які нещодавно відновили для нас його «часослов», а передмова Мальро до цих чотирьох томів, написана з глибин «суспільства, в якому літературного середовище вже немає», – становить його заповіт. Ці «Нотатки автентичної історії Андре Жіда», що обіймають тридцять років (1918–1948), є тереновим дослідженням *роду* «авторів», де родина Жіда. «вулиця Вано»³⁸ є центром та об'єктом спостереження і може слугувати етнографічним свідченням про союзницькі чи споріднені клани. Те, що відділяє нас від цього світу, вже є невіддільне від того, чим він був сам по собі. Його *існування*, можливо, має вплив на кожного з нас навіть попри його зникнення. Якщо все, що існує, гідне смерті, то французький літературний світ гідності не втратив.

³⁷ Літературно-критичний часопис «La Nouvelle Revue Française» засновано А. Жідом 1908 року. У 1911 р. Гастон Галімар стає його видавцем, з чого виникло видавництво «Gallimard». У міжвоєнний період часопис виконував роль незаперечного авторитета й мало не одноосібного представника «французької Культури». На його сторінках регулярно друкуються Поль Бурже, Анатоль Франс, починають свою творчу кар'єру Андре Мальро, Ж.-П. Сартр. Після Другої світової війни часопис був заборонений через колабораціонізм із нацистами; відновив діяльність у 1953 р. Сьогодні це не щомісячне, а щоквартальне видання. – Прим. ред.

³⁸ Вулиця в Парижі, де мешкав А. Жід. – Прим. ред.

Коли Сорбонна поступилась своїм авторитетом на користь NRF? У 1920-х? У 1930-х? Сумніву підлягає не сам зсув, а дати та сфери впливу. Немає законодавчого органу з управління духом, немає офіційно делімітованих територій. Інтелектуальні та моральні магістратури більш взаємопроникні та тонші, ніж політичні. Проте коли «аура» вчителя життя, французької кульмінації «вчителя думки», переходить від Ренана до Жіда після того, як вона огортала Бареса та Бергсона, змінився не лише стиль, епоха або діалект, змінився режим виробництва символічного, він витіснив інші. Його центр тяжіння – *видавець*.

Людський дух, на відміну від Іншого [Духа], віє там, де він *може*. На вільному повітрі він випаровується. У замкненому приміщенні він хиріє. Стисло кажучи, йому потрібне повітря, але він боїться протягів. Важко знаходжувана доза відкритості та замкненості, міру яких кожен інтелектуальний працівник має знайти для себе, потребує чергування. Замкнутися, щоб виробляти; відкриватися, щоб приймати та випускати. Духовна зосередженість потребує замкненості: для служителів духу природньо жити серед своїх; інтелектуальна функція потребує відкритості: якщо коло замикається й немає виходу назовні, інтелектуал не може виконувати своєї соціальної функції комунікації, клерк стає ченцем. Ця квадратура кола незалежно від політичного чи суспільного режиму передбачає лише приблизне розв'язання. Видається, що французька інтелігенція на півдорозі свого розвитку (в меридіані капіталістичного розвитку) обдарована не найгіршим можливим індексом закритості завдяки *видавничим домам*, які надають духовним сім'ям дах, стіни, а насамперед – вікна. Видавничі установи як звичайні торговельні доми вже існували й жодному на початку не бракувало особистостей, а отже, й боездатності – як республіканцю Гетцелю³⁹ (1838), що видавав Жюля Верна. Дім «Nachette» було

³⁹ П'єр-Жюль Гетцель (1814-1886) – відомий французький видавець. У 1837 році заснував видавничий дім, що публікував твори О. де Бальзака, В. Гюго, Е. Золя. Поділяв республіканські погляди, очолював кабінет закордонних справ А. Ламартіна, емігрував після встановлення Другої імперії. Після повернення публікує твори Прудона, Бодлера, Ж. Верна, пише твори для дітей під псевдонімом П.-Ж. Сталь. – *Прим. ред.*

створено 1826-го (Золя був його співробітником і завідував рекламним відділом), «Plon» – 1854-го, а «Lemerre» став відомим (і багатим), друкуючи парнасців. Однак видавець як марка, як *ведучий* і власне джерело легітимності з'явився незадовго перед Першою світовою війною. Бернар Грасе заснував свій дім 1907 року, а письменники з NRF – видавництво «Gallimard» у 1910 р.⁴⁰ В останньому випадку часопис створив видавця, а не навпаки. Жід, Шлумбергер, Друен, Копо, Рів'єр власними засобами видали тридцять номерів «Nouvelle Revue Française» (перше число – 15 листопада 1908 р.), шукаючи тимчасом управлінця з душею мецената й натрапили на Гастона Галімара, сина власника театрів-вар'єте. Історія цієї кооптації є добрим свідченням, що до великого видавництва тої доби незалежність радше приходила згодом, а не давалася відразу. Видавнича гегемонія, символом якої був «Gallimard», тривала аж до шістдесятих років, починаючи з яких «видавничий світ» втратив економічну й інтелектуальну ініціативу. Відтоді, переставши поляризувати магнітне поле літературної інтелігенції, він почав поляризувати сам себе завдяки іншій системі тяжіння.

Опублікувати («*publicare simulacrum*» – поставити пам'ятник у людному місці) означає виставити на аукціон. Видати (у фр. від лат. *edere* – народити) означає привести в світ. Книги публікують, а авторів видають. Не варто забувати, що немає видання без публікації, а публікації – без проституції («*publicare corpus*» – торгувати тілом). Однак її досить, щоб надати видавцеві амбівалентну перевагу в очах «публічної людини», якою є автор: це водночас і його сутенер, і «дама серця». Перший знаходить клієнтів для свого протезе та захищає його від сусідів і конкурентів, отримуючи при цьому гарні проценти. Другий вислуховує його таємниці, виливає йому душу та повідує свої надії. Автор здає видавцеві в найми, за контрактом, свою душу, а не тіло, видавець платить за друк, щоб надати поліграфічне тіло продуктам цього духу, а книготоргівля реалізує продукт. У цій

⁴⁰ Див. Gabriel Boillot, *La librairie Grasset et les lettres françaises, Les chemins de l'édition (1907–1914)* (1974, видано Honoré Champion) – описи та цікаві історії. І, звичайно, гідна захвату дисертація Auguste Angles, *André Gide et le premier groupe de la NRF (1890–1910)*, Gallimard, 1978.

четвірці видавець історично прийшов останнім, автор передував йому лише ненабагато.

Обкладинка сучасної книжки – це три показники: назва, автор та ім'я видавця. Лише перший є доконечним, він може обійтися без двох інших. Від XVI до XIX століття книги друкувалися без «видавця». Також чимало книжок друкувалося без авторів: альманахи, требники, фаблію, житія святих і героїв тощо. Свого часу Мішель Фуко висунув багато наснажливих тверджень стосовно появи та зникнення автора-функції в західному дискурсі минулого, а також щодо типів істинності (*espaces de verité*) та циркуляції, які він індукує відповідно до епох та категорій висловлювань⁴¹. У своїх протилежних полюсах сучасний дискурс досі обходиться без автора: згори – в науковому дискурсі, знизу – в народному мовленні. Так, ніби найінтенсивніші концентрації інтелекту вимагають чесноти анонімності: кумедні історії та слогани-графіті не мають винахідників, так само, як розповіді та епопеї давнини. Якщо «стіни можуть говорити», то це про стіни лабораторій: у них є право залишатись апокрифами та обов'язок оминати будь-яку згадку про ім'я автора. «Атрибуція» там була б розчаклюванням, а тут – обмеженням. Наукова істина – це ніби поезія майбутнього: її створили всі й ніхто. В очікуванні того, що зникнення авторського права зробить прибутковим видання Бурбакі⁴² чи кумедних історій, видавці віддають перевагу отриманню кращих прибутків від авторів. У літературних справах анонімність стала руйнівним безглуздям, якщо це тільки не трюк «загадковості» задля кращих продаж. Отже, автор розсіюється між двома крайнощами текстуальної влади, але проміжок між ними заповнює величезний простір «середніх» творів, що вимагають автора та чекають на видавця.

⁴¹ «Що таке автор?», *Bulletin de la Société française de philosophie*, séance du 22 février 1969.

⁴² Ніколя Бурбакі – колективний псевдонім групи французьких математиків, до якої згодом приєдналися кілька іноземців (офіційна назва «Асоціація співробітників Ніколя Бурбакі», загалом близько двадцяти осіб). Група була створена в 1935 р. і видала серію книг з проблем сучасної математики. – *Прим. ред.*

До Гутенберга була потреба лише в переписувачах. Після цього з'явилися друкарі, які або збували свою продукцію безпосередньо, або розповсюджували її серед книготоргівців. Існують друкарі-книготоргівці, книготоргівці-друкарі, книготоргівці-купці - скупчені на єдиній вулиці Сен-Жак, в єдиній корпорації, суворо регламентованій церквою та державою. Технічний прогрес друкування, зростання аудиторії та збільшення можливостей тиражування збільшили розмір прибутку та складність процесу виробництва: звідси необхідність централізованої корпорації, що поєднувала б технічні та комерційні завдання. Видавець виникає другій половині XVIII століття як *індустріальне підприємство*, як посередник між *друкуванням* (технікою) та *книготоргівцем* (комерція). Буржуазна революція емансипує видавництво, одночасно ліквідує корпорації книготоргівців й авторів, визнаючи їх законом від 1793 року, що буде майже протягом двох століть керувати стосунками між авторами та видавцями щодо літературної власності. Як юридична інституція видавець офіційно був визнаний законом Наполеона, що вимагав для будь-якої публікації «*відповідального видавця*». Ще й сьогодні саме видавець, а не автор у разі процесу щодо дифамації чи офіційної заборони є головним винуватцем, що підлягає штрафам та покаранням. Потроху видавці досягають автономії, витісняють на маргінеси друкарство та книготоргівлю, а в 1892 р. Група книготоргівців розпалася на Профспілкову палату книготоргівців та Національну профспілку видавців⁴³. Тепер видавець став центром процесу літературного виробництва. Бази видавництва, як *осередки культурного тяжіння*, таким чином закинута у *fin de siècle*.

Після вибуху 1880-х років, позначеного великими тиражами Золя, Мопасана, Ренана («Життя Ісуса» – 60 000 примірників за 6 місяців), видавництво повернулося до стану апатії. Відплив почався у 1890-х та тривав аж до 1910-х: 2 000 екземплярів для роману – це вже був гарний тираж (як у 1820–1835 рр.). Мопасан

⁴³ Див.: *Syndicat national de l'édition, L'Éditeur, pourquoi?* (Cercle de la Librairie, 1977.)

⁴⁴ «Ми в повній кризі книготоргівлі. Вже не купують книжок. Я думаю, що дешеві перевидання, численні колекції за сорок сантимів, викинуті в публіку, вбили роман» (Лист до матері, 1890).

скаржитися на поганий продаж⁴⁴, Пері воює в «Cahiers de la Quinzaine» проти термінів оплати⁴⁵, а Клодель скаржитися на Жіда, можливо, з самого серця Китаю: «Торгівля книгами, на мою думку, перебуває у варварському та неорганічному стані». Для авторів без гарантованого успіху неможливо знайти прихистку без пухкого гаманця. Видання за кошт автора неминуче: це доля Жіда до «Іммораліста», Сегалена до кінця життя, Пруста до війни.

Бернар Грассе вже вчинив невелику революцію в середовищі «просунутих», пропонуючи взяти на себе кошти за пересилку та послуги (як він спочатку зробив з Прустом). Верлен у 1890 році продав 350 екземплярів своїх поезій, «Pages» Маларме (1891) купили 325 осіб. Жід не дотягував до п'яти сотень, в три післявоєнні тиражі «На Сванову сторону» разом склали 2 200 проданих екземплярів, – Пруст зовсім не виявляв невдоволення цим напівуспіхом.

Через цю обмеженість освіченої публіки група NRF почала з відвойовування її перед тим, як розколоти. Оскільки велика преса, навпаки, процвітає (2 000 часописів у Парижі 1890-х) та змусила до проституції всю чисту літературу, нормалізуючи та популяризує академічну продукцію, її «під-д'Аннунціо», її Едмонів Ростанів та Октавів Мірбо. Жід та його коло затялися «проти потоку задушливої гидоти, яку виливає журналістика на нашу країну». Другий номер афіші NRF (1909): «намагання боротися проти журналістики, американізму, меркантилізму та потурання сучасної епохи самій собі – програма, що не зіпсувала б репутації й нашому часові. «Літературна Франція 1909 року: академізм, паризіанство, опортунізм...» – посмертна шана Сен-Жон Перса діяльності Жіда: «фальшувальників викрито як хабарників, промовців демасковано, магів заскочено, паразитів виведено, а вбогість позбавлено захочення» – нагадує справжню сецесію, що повинна була керувати групкою, яка мала б стати, за словами Моріака, «розою вітрів літератури ХХ століття». Релігія літературного факту спочатку не може обійтися без певних

⁴⁵ «У Парижі ви не знайдете жодного видавця, що поставив би на молоду людину, невідому людину. Людину без імені. Це те, що зробив Мішель Леві для молодого Ернеста Ренана; знайти, просунути людину, вводити нове у фірми, підписи, запустити когось абсолютно невідомого, ризикнути на цьому, зіграти на абсолютно незвіданому: ось чого сьогодні ніхто не робить».

зздрощів церкви, що становитиме силу Гастона Галімара; а сила Бернара Грасе, більшого індивідуаліста, підприємство якого завжди зберігатиме еkleктизм кафе «Вашет» 1900 року, спричинена його культом талантів. Грасе – це кафе-салон; Галімар – це салон-каплиця. Перший намагається збільшити публіку завдяки рекламі, другий помірковано збирає вершки. Грасе сповістив про себе від самого початку створенням системи просування на ринок винахідником якого він був на літературному ринку: словесна та світська реклама, оплачувана реклама в пресі, пошуки клієнтів вдома, розклеювання афіш. Аж до того часу слава автора залежала винятково від його книг, і Альфред Вале, редактор «Mercure de France», резюмував загальне переконання в спокійній дилемі: «Я ніколи не рекламую те, що видаю. Коли книжки погані, то немає сенсу робити щось, щоб їх урятувати. Коли вони гарні, то самі просунуть себе». З любові до мистецтва Грасе вдається до блефування («реклама – це сміливість проголосити покупку тим, що від неї чекають»): прискорення темпів, обгортки, знижки, подарункові видання, вивчення ринку збуту тощо. Це йому не заважає викопувати та вартувати Жіроду, Моріака, Радіре, Морана, Кокто, Жюно, Сандрара, Рільке, Шарля Рамю та ін.; а «Зелені зошити» Даніеля Галеві після війни довго були протипагою «білим обкладинкам» NRF. Якщо в останніх і з'явилась якась перевага, це сталося тому, що їм як групі змовників, вдалося створити школу. Звідси приєднання *in extremis* Пруста (попри перші погані прийоми) та Мартена дю Гара, який після відмови Грасе від його «Жана Баруа», знайшов Жіда: «Фаланга NRF запропонувала мені зовсім іншу річ: привітна духовна родина, чие патхнення та дослідження були подібні до моїх і де я міг брати участь, не втрачаючи незалежності духу»⁴⁶. Прагнення до публічного успіху спонукало Грасе відмовлятися від творів войовничого та авангардного характеру, до яких зверталась NRF через спільність духу, ніби вона більше довіряла майбутньому, ніж теперішньому ідей та форм.

Апогей духовного впливу видавництва, який продовжує безперервний вплив університетів, позначає золоту добу французької

⁴⁶ Цитовано за: Gabriel Boillat, *Deux erreurs de Grasset*, p. 123.

думки. Це гармонія спокійного літа: розквіт, рівновага, зрілість. Золота доба – «та, за якої ще не керувало золото» – відкрита переважно тим, в кого були гроші. Оскільки тоді було важче, ніж зараз зробити з цього статок, легше входити до «середовища» з родовим маєтком: як землевласники Жід, Клодель, Моріак, як великі буржуа Шлumberгер, Рів'єр, Ларбо, як сини заможної родини Мартен дю Гар та інші. Золота середина буржуазного щастя. Між клерикальною аскезою та ринковою вульгаризацією, між стерильністю довгих маршів ерудитів та безплідними спазмами сучасності. Доба класичної міри (в якості та аудиторії), доброго смаку та нюансів. «Усе це, вочевидь, від витонченого смаку», – ці останні слова, написані рукою Жіда присмерті внизу рукопису «Хай так і буде», можуть слугувати йому ретроспективним девізом. Цей світ – спокійно, майже погордливо буржуазний, але Республіка літераторів, консервативна та ліберальна, не відчувала відрази до лівих поривань і вміла, у випадку небезпеки, брати на себе громадянську відповідальність без скандалів й цілком свідомо (Жід і СРСР). Для цього гуманізму є честю, що він був більше практичний, ніж теоретичний: він був настільки ж в манері, як і в ідеї, оскільки існував за часів, коли превалювали «добрі манери», які телебачення та медії (в сенсі мас-медіа, пізнішого творіння), школи неввічливості та фабрики «вихвалання», відтоді вже ліквідували. Він також перебував у групі (NRF), чия єдність була не ідеологічна, а тональна (цей тон з очевидністю відсилав до певної ідеї людини та суспільства). Сімейне коло має більше від клану, ніж від кліки, і якщо варто розрізняти, то треба було б назвати його, за давніми канонами, інтелектуальною *аристократією* («хто здійснює владу в загальних інтересах») протилежно до вищої інтелігенції нашого часу, що здійснює владу заради власних інтересів і заслуговує радше на титул *олігархія*. Зрештою, Жідівський патриціат, маючи доступ до новинок і дослідників, не зловживав на свою користь ситуацією своєї квазімонополії. Безперечно, це середовище вміло зберігати свою закритість, частково нав'язану (великою інформаційною пресою, що, присвячуючи досить мало місця літературі та культурі, отримала натомість розмноження спеціалізованих журналів із нормальною аудиторією), частково набуту (як

моралістичне повернення до часу, що біжить, та як умову естетичної праці).

Радше ніж розповідати та описувати – тобто копіювати (адже цей світ тільки те й робив, що описував себе та розповідав про себе, але без фанфар, метафор і метонімії), спробуймо докопатись до підмурків. Великий світ літератури – той, чією релігією є література – не може бути занадто великий, адже хто говорить про релігію, говорить про сім'ю, фасцію, пакт, отже, про демаркацію. Остання не перетворюється на сегрегацію завдяки місткам, які підтримують великі літературні тижневики («*les Nouvelles Littéraires*», засноване Ларусом 1922 року під керівництвом брата Роже Мартена дю Гара); з різноманіттям темпераментів і позицій; з постійним прагненням подій, фільтрованих, але ніколи не ігнорованих (конгрес письменників 1935 року тощо). Проте, якщо дивитись глибше, єдність цього множинного та щільного світу, який Жід описував в алегоріях протягом доброї чверті століття, походить, можливо, від злитності, крихкого альянсу, нетривкого та продуктивного, між трьома гілками чи функціями, які загалом протиставляються та вважаються ворожими: критики, автори, видавництва. Якщо створення світу є дивом, тобто щасливим випадком – щаслива зустріч каузально-необхідних серій, – його гармонія є результатом цього накладання. Відтоді ніколи не була настільки скорочена дистанція між виробником (письменником), фільтром (журнальною чи газетною критикою) й антрепренером (видавцем). Розвіюючи чари, можна сказати, що літературне ремісництво наперед підтвердило закон індустріальної економіки, згідно з яким продуктивність галузі зростає мірою того, як зближуються рівні прийняття рішень та втілення їх у дійсність або рівні керівного складу та робочої сили. NRF являла таке злиття трьох інстанцій виробництва, поширення та освячення – сьогодні вони розділені, чи, радше, перед тим злиття відбувалося на рівні та за нормами виробників, а сьогодні – на рівні та за нормами поширення. Найефективніша з передпублікацій, що сьогодні презентуються в тижневиках, тоді презентувалася в часописі – NRF у 1930 році грала роль “*Nouvel Obs*” сьогодні. «Втрачений час» та «Становище людини» було опубліковано у випусках NRF перед тим, як бути виданими книжками та освяченими публічно. Дім «*Gallimard*» – і це була його заслуга перед Історією

дав змогу «духові» отримати власне індустріальне та поліграфічне тіло з правом обирати втілення. Від початку двадцятих років до початку шістдесятих, від Андре Жіда до Кено та Марселя Арлана через Мальро (співробітника видавництва) та Сартра (на утриманні видавництва), натхненники та промотори культури зустрічалися в тих самих кабінетах і на тих самих сторінках. Спеціалісти були власними популяризаторами; французька література могла виробляти власні медії та вибирати носії: сьогодні завершилось розділення тих, хто вирішує, і тих, щодо кого вирішують, розділення концентрованого поширення, яке приймає рішення, розділення поширюваної продукції, яка підкоряється. Коли врешті цикл виробництва стає схожим на сімейне коло, в повітрі починає повітати чимось нездоровим; може, варто вибити шибки? Скільки комізму в елегантному водевілі, який щороку показували для галімарівського журі задля здобуття премії Гонкурів галімарівським автором, якого попередньо було представлено в галімарівському огляді! «На сцені як у селі», люди професії не полишають свого кола. «Суспільства взаємного управління» з того часу вирости до національного виміру великої інформації.

Критик має аудиторію, автор – твір, а що має видавець? Авторів. Він – автор своїх авторів, його дім – це його твір. Доказ: він дає йому зазвичай своє прізвище, і, «захищаючи своїх авторів», видавець, як каже Робер Лафон, «захищає своє ім'я»⁴⁷. Ім'я видавця грає медіатичну роль імені автора – автора в квадраті. Йому також потрібні автори в кубі, ці Сократи тексту, які віддають перевагу тому, щоб народжувати покоління славетних, а не самим їх ілюструвати, і які для видавництва є тим, чим сьогодні є автори передовиць для газет. Від часу, коли видавати означало не друкувати, а визначати лінію й триматися її, – ці приховані в тіні магістрати були невід'ємними від життя літератури, приблизно так, як міг би бути Люсьєн Гер⁴⁸ для керівників французького соціалізму за часів, коли

⁴⁷ Див. Robert Laffont, éditeur, колекція «Un homme et son métier» (Laffont, 1974),

⁴⁸ Люсьєн Гер (Негг) (1964–1926) – французький інтелектуал, працював у бібліотеці Еколь Нормаль; мав значний вплив і був учителем низки соціалістично налаштованих політиків та письменників (серед яких Жорес і Пері), розробляв стратегію захисту капітана Дрейфуса. – Прим. ред.

соціалізм був не питанням виборів, а ідеєю. Щоб певним людям вдалося зробити те, що називають «твором», їм слід триматися недалеко від інших людей, які погодилися не мати свого «твору» або не показувати його. Ці ментори – не лише літературні критики, адже вони не тримають зла на авторів і додають до здатності судити пристрась дарування. Дежарден. Рів'єр. Гретьюсан⁴⁹: у цих секретних людей була душа місіонера аж до того, щоб жертвувати собою заради місії, і ця примха коштувала їм учнів назавжди. Вони вчіплялися пазурами за свій час попри своїх друзів і ніколи не послаблювали хватки. Напевне, що Жан Полан споріднився з цією дивною сім'єю (емансипованими кузенами якої були Берль та Кено), про яку історик духу має одного дня добре замислитись. Героїзм цих мудреців; щедрість цього стоїцизму. У будь-якому разі, щоб ця підпільна консисторія духу часу могла керувати, виробляти, бути впливовою, треба було не піддаватись індустріальному імперативу рентабельності. Якщо ці едиторіалісти «Zeitgeist» («Духу часу») (які підписувались ініціалами, а не іменами) не спромоглися відкинути в принципі й фактично критерії поширення, тобто негайного успіху, логіка інтелектуального, естетичного та морального пошуку була б одразу замінена на мас-медійну логіку пошуку максимальної аудиторії, а винайдення майбутніх чисельників в результаті поступиться місцем найменшому спільному множителю моменту. Керівниками мали б керувати; замість того, щоб «інформувати» свій час, вони мали б бути, як більшість їхніх сучасних відповідників, «інформованими» ним. Стисло кажучи, вони б провели життя, пхаючи перед собою вагон із табличкою «авангард» іззаду.

У 1945 році університетські професори знову були у фаворі серед інтелігенції, і родина Сартра начебто різко змінила «родину Жіда» та її бічні гілки. Однак і ті, й інші, попри досить тонку

---

⁴⁹ Поль Дежарден (1859–1940) – французький викладач і журналіст, випускник Еколь Нормаль, викладав там літературу, учень філософа Ж. Ланьо. Дрейфусар, співробітник «Le Figaro». У 1906 р. викупив абагство Понтіньї, де організовував щорічні зустрічі інтелектуалів (1910–1914, 1922–1939). Жак Рів'єр (1886–1925) – письменник, критик, головний редактор «NRF» (1919–1925). Бернар Гретьюсан (1880–1946) – французький письменник і мислитель, вплинув на світогляд А. Мальро. – *Прим. ред.*

різницю в тоні, зрештою походили зі спільного кореня: Понтиньї⁵⁰. Це серединне підвищення, що поєднувало епохи, клани та людей, може слугувати емблемою всьому періоду, це арка, що своїми краями поєднує Жюля Ланьо та Жана-Поля Сартра. – спіритуаліста, осміяного Нізаном, та екзистенціаліста, супутника Нізана. Замковий камінь арки: Поль Дежарден⁵¹. Цей викладач філософії, клерикал душею, дрейфусар за покликанням, нудний і манірний за обов'язком (згідно слів тих, хто його знав), який був другом Бергсона і Жореса, помер у 1940 р. Разом із Ланьо він заснував «Союз моральної дії», перехрещений ним у 1905 році в «Союз заради істини» та потім придбав це світське цистеріанське абатство, великим церковним сторожем якого він зробився; воно слугувало форумом, де в грабовій алеї шоліта збирались ті, кого насправді можна було вважати європейськими інтелектуалами. Дежарден, персональна сполучна ланка між Університетом та Літературою, з'єднав, починаючи з першої декади 1910 року, вищі чини NRF, які там регулярно збирались аж до кінця. Хто не приходив туди, щоб сказати своє слово та послухати інших? У фотоальбомі не бракує жодного обличчя: Мартен дю Гар, Жід, Шлюмбергер, Моруа, Рів'єр, Шарль дю Бо, Моріак, Мальро, студент Сартр, Едмон Жалу, Фосійон, Башляр, Янкевич, Фабр-Люс, Мартен-Шоф'є та інші. Спільнота Білих, Європейців, Чоловіків (пропозиція загального регламенту, зроблена Жідом Дежардену: «Допускаються пари, тобто щоб чоловік приводив жінку. Проте не можна запрошувати самих жінок»), дорослих, буржуа, дозвільних; «нормальних» (або тих, що замовчували «відхилення»). Спільнота, яку Клара Мальро (яку «привів чоловік», доклавши зусиль) описувала 1928 року з усіма її контрастами та обмеженнями:

⁵⁰ В абатстві Понтиньї, яке придбав П. Дежарден, з 1910 р. проходять так звані щорічні «декади Понтиньї»: десять днів, протягом яких інтелектуали обговорювали літературні, філософські та релігійні теми. Щодня звучала доповідь, за якою йшло обговорення: права людини, освіта та праця, нові течії в літературі, місце релігії в суспільстві, Європа тощо. Тут збиралися А. Жід, дю Гар, А. Моруа, Ж. Рів'єр та багато інших. – *Прим. ред.*

⁵¹ Див. *Paul Desjardins et les Décades de Pontigny* (PUF, 1964).

«Якщо вірити Андре, це місце, де вільно витав дух, мало бути такою собі горою Афон, зарезервованою для чоловіків (...) Туди можна було дістатись потягом.

Вокзал містився за кілька кілометрів від Абатства, де відбувалися учти духу, пан Дежарден ішов пішки перед своїми гостями (...) Обличчя святого, трохи демонічне, подовжене сивою борідкою, трохи старомодне (...) На віддалі від нас йшла добра партія французької інтелігенції, екіпірована високими комірцями, краватками та черевиками [...]». Далі вона додає: «Жоден з цих чоловіків ніколи не вчинив недозволеного жесту. Всеньке їхнє життя було не-постановкою під питання правил, переданих попередниками. Їхні дебати були з інстанціями вищими, ніж зараз зустрічаємо ми. Адже зрештою Понтіньї був народжений з Союзу за Істину, а Союз за Істину – зі справи Дрейфуса. Відтоді ті, хто приєднуються до вулиці Вісконті чи Абатства, ставлять перед собою етичні проблеми під християнським кутом зору, дещо з відтінком невибагливого гедистського соціалізму, просвітленого гуманізмом. Війна, російська революція, колоніалізм не пробуджував у них великої тривоги: більшою мірою справою Союзників була незаймана чистота, комунізм, вторгнення варварів в організований світ, присутність Білих у Азії та Африці, необхідність цивілізації. Коли вони зрозуміють, що будинок має завалитись? Тріщини було важко побачити. Мислителі у Франції знали, що цивілізації смертні, але той самий Валері, що констатував цей факт, схвалив стрілянину по бастувальникам Фурмі»⁵². Вона продовжує: «Небагато з тих, хто був із нами 1928-го в Абатстві, переступили через поріг Європи – та й чи були вони здатні? Із того, що зробила Азія, їх цікавила тільки містика. Усвідомлювали вони чи ні, але їхні справжні дебати точилися зі спіритуалістами. Дежарден прагнув «крутити Священний Стіл», – що він робив протягом Другої світової війни. Він прагнув відтворити прототип, який був монастирським, хіба що допов-

⁵² 1 травня 1891 р. в департаменті Фурмі військами було розстріляно мирну демонстрацію страйкарів із вимогою 8-годинного робочого дня. Подія поклала початок рухові на підтримку соціалістів. У парламенті вперше утворилася велика фракція соціалістів на чолі з Ж. Жоресом і Л. Мільєраном. – *Прим. ред.*

нений собором, а той, приєднаний до решток монастиря, височів над житловим будинком, великою романською залою, трапезною монахів, де ми їли, та бібліотекою на вищому поверсі, де можна було зосередитись серед книг...»⁵³

На шляху, що проведе крізь століття, буржуазна інтелігенція хіт-парадного кліру між кляштором педагогічного інституту 1880-тих та залами вар'єте 1970-тих із зупинкою 1925 року в Понтінї, чи не залишила вона дечого у своїх спогадах на зразок «картинок Епіналю»⁵⁴ – якщо так станеться, що образ зможе відвоювати в сучасності кілька фрагментів минулого. «Там» періоду явлено в цьому безглуздо збаналізованому монастирі. Найбільше вражає у величному тоні того часу, який застряг на півдорозі від колишньої церковної величі до майбутньої рекламної різкості, те, що він також був «пристойним тоном». Так, ніби вища інтелігенція завдячувала цій трохи кумедній буржуазній респектабельності повагу до себе та до іншого. Більший за салон і менший за форум, цей бургундський «салон-форум» ніби знайшов акустичний оптимум обмінів люб'язностями та нюансами, якими ніхто не намагався керувати або отримувати якийсь інший прибуток, окрім абсолютно внутрішнього й особистого – довершувати свої ідеї в спілкуванні з іншими.

Вистачало внутрішнього суперництва, голоси не переймалися тим, чи чули їхнє віддуння за огорожею. Це тон ХІХ століття (в середовищі якого ще було прийнято один одному читати рукописи) – бесіда, яку ще не називали «колоквіумом» чи «семінарським» зібранням. Курс цінностей всередині групи не індексується на Біржі громадської думки. Лише привілейовані мають доступ до кошика, але допуск до нього – це не так особистий соціальний капітал (походження, визнання чи зв'язки), як культурний (що, безперечно, походить від першого, але не зводиться до нього).

⁵³ *Voici que vient l'été*, Grasset.

⁵⁴ Популярні кольорові комікси і загадки, що розповсюджувались протягом двох століть серед простого народу. Вперше їх почав друкувати Ж.-Ш. Пелерен (1756-1836) з містечка Епіналь. Мають наївний зміст: історії про визначні події, пісні, релігійні притчі. В переносному сенсі – виклад стану справ у пишномовному, наївному, благодушному світлі (пор. «потьомкінські села»). – *Прим. ред.*

Безперечно, Понтіні не розпався – чи не до кінця. Дочка Дежардена, Анна Ергон-Дежарден (вже покійна), після війни відновила Літні зустрічі в Серізі-ла-Саль. Атмосфера більш «вільна», менш бундючна, без вимог і врегулювань. Однак режим дискурсу – інший: режим «виступів», підготовлених на чернетках і записаних, щоб потім їх розшифровувати – аби нічого не загубилося й видані матеріали зберегли ці промови майстрів. По суті колишні метри займались аматорством: безкоштовність, задоволення, розслабленість. Справжні професіонали комунікації прийшли потім – з магнітофонами та гуманітарними науками.

Оскільки немає серйозної духовності, яка б не брала на себе відповідальності за світські прибутки, в класичну епоху видавничі інтенції приходять до «часопису», спільного наріжного каменю каплиць, церков і партій, перше й останнє вмуровування довгого ланцюга устремлінь. Це сама річ в добу «літератури», чия схильність до романтичної Реставрації вона відтіняє завдяки крайнім символістам, «*Muse française*» завдяки «*La Revue blanche*». Однак після *fin-du-siècle* форма «часопису» стала головною формою територіальної організації Армії інтелектуалів, носієм стратегій, охрещених «школами». Інтелектуальна війна підлягає тим самим організаційним законам, що й суспільна війна. Без видавців не буде часопису, а без часопису не буде шкіл. Без політичних партій не буде газет, а без газет не буде революційного руху. І так само, як партія починається з газети, школа починається з часопису. Великий період «ізмів» був періодом періодики. З Барбюсом та його «Міжнародним керівним комітетом» «*Clarté*» вкорінила комунізм у головах французької інтелігенції (та, рикшетом, італійських) за рік перед тим (1919): навіть Турський конгрес не зміг це зробити в робітничому середовищі. Сюрреалізм кристалізується того ж року разом із «*Littérature*» (1919–1923), потім зміненої на «*La Révolution surréaliste*» (1924–1929), згодом – «*Le Surréalisme au service de la Révolution*» (1930–1933) аж до часу, коли, за браком центрального часопису, школа розсипалася й розпливлася в рух. Не забудьмо «*Bifur*» та інших плідних дисидентів. Не було б персоналізму без «*Esprit*» (1932) чи екзистенціалізму без «*Les Temps modernes*» (1945). Не було б Нової історичної школи без «*Les Annales*» (1929).

засновники Люсьєн Февр та Марк Блок), ані нової критики без часопису «Critique» (1946, засновник Батай) чи нової хвилі без «Les Cahiers du cinéma» (1946, Андре Базен). Не було б відродження Сегалена чи прориву Камю без «Les Cahiers du Sud», що, на жаль, зник у 1966 році разом зі своїм засновником (Жаном Баларом у Марселі).

Як бачимо, часописи, ізоморфні певним просторам естетичного авангарду, університетських досліджень чи політичних рухів, зростаються з ними. Водночас це символізує та матеріалізує якщо й не еквівалентність, то в крайньому разі можливість *перекладу*, а отже й комунікації між просторами та середовищами. «Europe», «La Nouvelle critique» та «La Pensée» після Другої світової війни надають підтримку сталіністському марксизмові в «науковому та інтелектуальному середовищі»; а в п'ятдесятих роках «Socialisme et Barbarie», а потім, починаючи з 1956 р., «Arguments» – критичному марксизмові; в шістдесятих роках «Partisans» – третьому світові й антиімперіалістичній боротьбі. Та чи завершується у таборі літераторів період, початий 1909 року NRF, наприкінці 60-х разом з «Tel Quel», на межі, але не досягаючи сучасного медіологічного лихоліття?

Часопис тримається стільки, скільки триває генерація, після чого він або виживає лише в пам'яті, або перетворюється на щось інше: між двадцятьма та двадцятьма п'ятьма роками. Чи може ідеологічна й естетична зміни відбуватись у формі часопису? Існують гідні захоплення зразки, як-от «Change», завдяки своїй чесності та строгості. Та чи спромоглися Жан-П'єр Фай та його друзі створити продукт на рівні того, який вони робили до розриву? Більш-менш якісних літературних часописів виникло дсятки й тисячі. Проте в сучасних перипетіях публічної інтелектуальної влади «часописи» ніби перетворилися з двигуна розвитку на декоративний аксесуар сцени, але вже без можливості впливу на перебіг інтриги. Звичайно, всередині вони й досі не позбавлені наукових обмежень – як місця досліджень і розробок, але їхній езотеризм вже функціонального, а не завойовницького типу. У профанному світі тижневики новин перебрали на себе роль уславлених щомісячних видань, серед вишуканих почесних гостей відкидаючи канонічні моделі, очікуючи на приємне

дозвілля для школярів⁵⁵. Щодо теоретичних часописів партії, що містять переважно теорію, то їхні труднощі знані, а деградація визнана.

Була тріщина, і це логічно. За своєю специфічною формою, часописи не належать до світу мас-медіа: навіть викинуті на ринок, вони не стають товаром. Навіть якби часописи з доброго дива приносили прибуток (в природі часопису – бути збитковими, але трапляються винятки), були б обклеєні відривними купонами, подарунками-сюрпризами та надруковані в чотири кольори, змістово вони б залишилися протиставлені *журналам* («*Lige*», «*Le Magazine littéraire*» чи «*Le Figaro Magazine*»). Вони прагнуть впливу, а не аудиторії. Цілісності, а не еклектичності. Правди (*своєї правди*), а не доброзичливості. Вони змінюються в якості, а не в обсягу; приймають лише ту шкалу цінностей, яку самі обрали, а не факти, які їм запропонували. Протиставлення не в періодичності, а в *принципі*⁵⁶. Часопис вивчає, журнал експлуатує. Це означає, що принагідна економічна вигода йде за першим та з необхідністю передує другому. Часопис – це справа людини чи спільноти, а журнал – просто справа. Апостольська місія часопису вимагає добровольців, бізнес випуску журналу – передусім картотеки та листування. Часопис творить з відстрочкою – на майбутнє; журнал діє прямо – отже, для минулого. Сказати, що перше – це справа тривалості, а друге – миттєвої реакції, це сказати, що одне бере на себе обов'язки *автентичності* (воно витримує підтвердження та перевірку часом), а другий – *ідеології* (представлення ілюзії, що тримається ілюзії сучасності). Завод з виробництва новин, анексувавши культурне життя, мусить щомісяця фабрикувати нове: але продукти, що виходять з конвеєрів – випадкові. Це спричиняє занепад. Гарний часопис

⁵⁵ Є винятки: «*Les Actes de la recherche en sciences sociales*» (головний редактор Бурдьє), чия оригінальність полягає у застосуванні канонів наукового дослідження до профанного поля сучасності. Завжди чіткий, а іноді різкуватий погляд.

⁵⁶ *Les Nouvelles littéraires* (гол. ред. Жан-Марі Борзеї) та *La Quinzaine Littéraire* (Моріс Надо), один виходить щотижня, другий щодвамісяці, споріднені радше з принципом часопису, а не журналу. Це їхня слава та їхнє прокляття. Вони заслуговують на більше, ніж повагу – на всебічну підтримку.

має щонайменше двадцять років авансу, а гарний журнал – жодного тижня запізнення. Через це журнал розводиться про різнокольорову смерть, а часопис винаходить чорно-біле життя: найбільш «просунуте» часто приховує найбільше «ретро». Те, що останнім часом становить роботу культурного часопису – це об'єктивний примус проголошувати ліквідацію культури рекламою. Культура живе своїми суперечностями, тобто своїми дебатами та полемікою. Не може бути дискусії про серйозні ідеї на п'яти сторінках, видрукованих із подвійним інтервалом, – максимальний калібр «статті» для журналу. Великі зіткнення тридцятих та п'ятдесятих років (наприклад, Сартр/Камю з приводу «Бунтівної людини») сьогодні були б неможливі *матеріально*, і насамперед «за браком місця».

Занепад форми часопису та розквіт форми журналу означає трохи більше за придушення редакційних листів рекламними⁵⁷: воно означає славний прихід інтелектуальної розніженості та соціальної інертності. Будь-яке пробудження в цій сфері може відбутися лише з моральної волі, а не економічної логіки, завдяки проєктові, а не механізму: тобто через Видавця або Партію. Видавець у класичному сенсі в інтелектуальній спільноті – те саме, що й партія в органічному сенсі в суспільстві загалом: апарат для трансформування події в усвідомлення, а усвідомлення в дію; здатний на те, щоб не протиставити, а змусити слухатись в ході справи свою протитечію волі чи думки. Якщо ж, навпаки, сила речей нав'язує себе волі людей, видавець ризикує перетворитись в ході друку на те, на що партія в ході подій: поплавець на хвилях, задоволений тим, що тримається на поверхні. Уже не дієвець, а агент, не ініціативна сила, а форма діяльності. Там спостерігається не (або не тільки) послаблення волі, а й, у випадку

⁵⁷ Останній приклад: за офіційними підрахунками «Monde» (які зробив Віансон-Понте 17 грудня, 1978 р.), «Jours de France» (№ 1252, 9–15 грудня) пропонує випуск із 284 сторінками, з яких 185 – платної реклами. Для порівняння, «L'Express» (№ 1431, 9–15 грудня): 244 сторінки – 94 редакційних та 150 рекламних; «Le Nouvel Observateur» (№ 735, 11–17 грудня): 132 сторінки – 54 редакційних, 78 – реклама; «Le Point» (№ 325, 11–17 грудня): 192 сторінки – 65 редакційних, 137 рекламних; «Paris-Match» (№ 1542, 15 грудня): 188 сторінок – 92 редакційних, 96 – рекламних.

видавця – погіршення економічних умов оточення, а для партій – оточення «аполітичними», так званими інформаційними медіями. Занепад, що поєднує рух до зникнення форми часопису та газети громадської думки (чи боротьби).

Авторитет видавництва переводить в інституційний план панування літератури в символічному полі: й у цьому сенсі він творить епоху. Проте цей літературний суверенітет в жодному разі не ізолював до стану автаркії касту літераторів. Справді, заразом класична Культура та Література гегемонізують політичне поле, якому вони забезпечують війська (парламентське й партизанське управління), емблеми (міфи й риторика) та зброю (газети й журнали). Отже, часопис не є приймальня видавця, випробувальний стенд критики чи розплідник юних талантів. Він робить просіку в хащах історії, а після кризи 1929 року та приходу фашизму циркулює радше між двором і садом, між вуличною акцією та редакційним кабінетом. Еманюель Берль із NRF очолив «Marianne» 1932 року. Жід став у 1935 р. регулярним співробітником «Vendredi», полемічного органу «Народного фронту», заснованого Шамсоном, Геено та Андре Віолі. Вийшовши 1937 року з часопису «Commune», яке заснував у 1933 р. разом із Вайян-Кутюрє, Арагон особисто керував щоденним «Ce Soir» (наклад сягає 300 000 примірників у 1939 р.) з Рішаром Блоком з ревію «Eugore». Луї Гійю співпрацював із трьома одночасно. Індивідуальні шляхи з-поміж сотень інших, які свідчать про загальний парадокс, про який забувають: немає суперечності (це радше основа) між закритістю авангарду та відкритістю активізму – не більше, ніж між політичним і культурним авангардом. Це – обсяговий сюжет, на відслідковуванні пізнавальних слідів і маршрутів якого зосередиться медіологія, уникаючи загальників (очікуючи на виробництво власних). Варто зазначити, що за минулих часів європейських революцій соціальні дискурси мали матеріальну здатність (технічну чи економічну) циркулювати у двох напрямках (інтелектуальний дискурс у робітничому і навпаки) і при цьому без (значної кількості) додаткових інституцій чи (значного) підпорядкування конкурентним центрам тяжіння. Як проголосив Андре Шамсон в редакційній статті першого номера «Vendredi» (листопад, 1935): «Ми започаткували нашу діяльність з переконанням, що у Франції

є група вільних письменників і широчезний загал вільних людей, що потребують лише можливості *безпосередньо спілкуватись* одні з одними...». Хоча це переконання й було під загрозою, але частково завдяки їй воно справдилось. У цей період справді народились органи одночасно письменників і широкої публіки, а також «масових інтелектуальних» газет, – показник того, що народне та не-демагогічне спілкування, одночасно відверта та складна інформація не завжди й не принципово є ексклюзивною. Показник періоду чи облаштування видавництва/розповсюдження не виключає певної вищості змісту над формою⁵⁸, тією мірою, якою вона автоматично не вказувала б на переважання повідомлення над сприйняттям, цінності першого над обсягом другого. Стисло кажучи, культура керує ринком (й інтегрована в нього). Ось чому в минулому (за цих двох визначених періодів) «люди культури» могли йти в медіі, тоді як зараз вони на них перетворюються. Йти на брудну роботу й не «забруднитись» – це диво було привілеєм за часів, коли найвимогливіші інтелектуальні працівники могли керувати машиною поширення, особисто чи колективно. Найкращим доказом є те, що траєкторія багатьох із них була «туди й назад». За винятком тих, хто взяв квиток в одному напрямку, як Бразіак чи Дріє, чия власне «неслава» свідчить про славу галузі друкованого слова, куди вони потрапили гідно, без ошуканства.

У цьому півстолітті (1918–1968), де змішуються політичне бароко та медіа-класицизм, зі сходів сходять і ліворуч, і праворуч. Можна йти навпростець і у зворотний бік, згори донизу. Історики-архаїзатори, як Бенвіль та Гаксот, без спротиву виходять із Національної бібліотеки в напрямку великого тижневика, залученого в справу сучасності («Candide»⁵⁹). Андре Бельсор, Андре Русо, Жорж Суарес – тотеми й табу критичного мандари-

⁵⁸ Лише графічно: обсяг статей, переважання тексту над фотографіями; простота компонування сторінки; поліграфічна стриманість тощо.

⁵⁹ Тижневик «Кандід», заснований у 1924 р., разом з «Гренгуаром» є найпопулярнішим правим виданням у міжвоєнний період (зліва були «Vendredi» і «Marianne»). Сповідує антипарламентаризм, антиреспубліканство, гострий антикомунізм. Після 1934 р. радикалізується, стаючи на антисемітські та ксенофобські позиції, як і інша праворадикальна преса, але не підтримуючи нацизм (виняток – газета «Je suis partout»). – *Прим. ред.*

нату – приєдналися до Доде та Бєро в «Gringoire»⁶⁰, навіть до «Аксійон франсез»⁶¹. Найбільше нас дивує в цих підбурювачах, що доклали зусиль до формування та деформування інтелектуальної думки авангарду, риторика насильства чи академічна поведінка образи, яка нечесності їхніх прихильників надає певного вигляду чесності. Ця суміш ввічливості та злісності, – а кожне з цих почуттів, доведене до краю, перетворюється на інше, – оскільки їй бракує сучасних ритуалів об'єктивності, напевно б вийшла з моди, якби не Доде та Бєро. Вони стали хрещеними батьками цілому поколінню медіократів, що діяли ще вчора й чимало з яких сформувалося в крайній правій пресі⁶². Періоди гострих соціальних криз викликають появу нелегкої правди,

---

Заборонений після війни через підтримку режиму Віші. Жак Бенвіль (1879-1936) – журналіст та історик, активний учасник «Аксійон франсез», визначна фігура націоналістичного монархізму, член Французької академії з 1935 р. П'єр Гаксот (1895-1982) – історик і журналіст. За сприяння видавця Артема Фаяра очолює редакцію «Candide», відтак «Je suis partout» (до 1937 р.) як особливий секретар Ш. Мораса. Регулярно дописує для «Аксійон франсез». Підтримує маршала Петена. Після війни працює в «Фігаро», в 1953 р. обраний до Французької академії. – *Прим. ред.*

⁶⁰ Політично-літературний тижневик правого спрямування «Гренгуар» заснований у 1928 р. Спершу публікує критику марксизму і лівиці, відтак переживає дві радикалізації: 1) після 1934 р. тижневик пропагує антипарламентаризм, англофобію, підтримує націоналістичну організацію «Аксійон франсез», італійський фашизм, режим Салазара в Португалії; 2) після 1936 р. стає антисемітським і ксенофобським (редакційна стаття 1938 р. «Геть чужинців!»). Підтримує режим Віші. Припинив існування в 1944 р. Леон Доде (1867-1942) – відомий письменник, журналіст, політик-монархіст і антисеміт, один з засновників щоденної газети «Аксійон франсез» Шарля Мораса. Анрі Бєро (1885-1958) – письменник і журналіст, редактор політичного відділу «Гренгуар» в 1928-1943 рр. – *Прим. ред.*

⁶¹ Стосовно цього видання згадаємо: його було створено у формі реву 1899 року, коли Морас хотів протистояти діяльності Ера в «Revue de Paris», машині війни, створеній у 1889 р. домою Кальман-Лєві, щоб об'єднати високу літературу й високий Університет під егідою передової, світської та республіканської буржуазії.

⁶² Найвідоміші: Тьєрі Мольньє, П'єр Гаксот з «Фігаро», зовсім нещодавно Клебер Геденс, Бар'явель, Мішель Деон із «Journal du Dimanche», П'єр Назарєф, перед тим, як увійти до «Paris-Soir», пройшли через «Gringoire» та «Candide» тощо.

зофім голої. Рідко коли безпосереднє приєднання літературної «паризькості» до національної класової боротьби було настільки очевидним, як у тридцятих роках. Як і справа Дрейфуса, Народний фронт не був Битвою на печі, хоча й залучав інтелектуалів до, під час та після зіткнення класів, ліг і партій. Битва газет, безперечно, важила більше за вуличні бійки, «культурні» тижневики виступали в перших лавах⁶³. Це, звичайно, нерівна боротьба, як свідчить порівняння тиражів за листопад 1936 р.: «Gringoire» – 640 000 примірників, «Candide» – 340 000 проти «Marianne» (120 000) та «Vendredi» (100 000). Однак ця битва є матеріально можлива, потужність обох сторін сягає однакових величин. Ідеї та ідеології, письменники та публіцисти не зникли зі сцени, так само, як і ставки та цілі. Зникнення загрожує зброї та логістиці. Потрібно сорок років, щоб видавець чи група письменників могли самі щось створити: великий тижневик «громадської думки» можуть собі дозволити лише групи на зразок «L'Expansion» чи «Nachette» чи радше велике скупчення капіталу⁶⁴. Однак група незалежних письменників або видавець можуть мати бажання сказати саме те, чого не може й не хоче дозволити зробити чи сказати фінансова група. Звідси й тупцювання на місці. Наповнене, але позбавлене носія слово – порожнє; пусте слово, що користується підтримкою, звучить наповненим: оманливий діалог закоркованого інтелектуала та балакуна-вкладника капіталу вже десять років панує над невеликою частиною мережі розповсюдження, де система просування-менеджменту-продажу не змусила стати на коліна. Згадаймо видавничу генеалогію найбільш «ангажованих» медій поперед-

⁶³ Де приймалися рішення? «Скликані новим президентом Ради через певний час після травня 1936 р., Геєно та Шамсон почули, як Блюм їм сказав приблизно так: «У нашій країні, де електорат правих і лівих дуже стабільний, більшість залежить від 300 000 чи 400 000 голосів тих, що вагаються. Завдяки «Vendredi» цього разу ті, хто не визначились, пішли до нас. Саме так ми здобули перемогу і я хочу, щоб вам було відомо, що я про це знаю» (Lucie Mazaucic, *Vive le Front populaire*, Plon, 1976).

⁶⁴ Період після Опору, правду кажучи, повинен був скоротити дистанції. Як доказ, чудові пригоди «Combat» (Камю, Піа, Бурде) та «France-Observateur» (ініційований Клодом Бурде у 1950 році з капіталом у 5 мільйонів старих франків).

ної епохи. «Candide», «перший французький політико-літературний тижневик», було засновано 1924 року Фаяром. Потім його змінив «Gringoire» (Карбуччіа) й доповнив у 1930 р. «Je suis partout» (П'єр Гаксот – директор, Бразіак – літературний фейлетоніст). З іншого боку, «Gallimard» (особисто Гастон Галімар) запустив «Marianne» у 1932 р., а некорисливість групки лівих письменників створила «Vendredi» – завдяки заощадженням, спадкам і подарункам. Підвищення фіксованих цін і коштів виробництва (за еквівалентні тиражі та обсяг), яких ніхто не передбачав, призвело кустарні методи до занепаду. Так, але й місце літератури, інтелектуалів і видавничих інстанцій (відповідно) у «мислячих мережах» сучасного інформаційного простору радикально змінилося. Який більш-менш пристойний видавничий дім наважиться сьогодні запустити «політико-культурний» тижневик? Авантюра потребуватиме щонайбільше їхніх капіталів, та водночас – щонайменше професійної «довіри», а це вагоміше. Нова соціальна позиція видавання/розповсюдження виключає крайнощі, вимагає еkleктизму (зникнення крайнощів відновлює середину) та дозволяє лише таку політичну заангажованість, яка б дотримувалась усіх форм аполітичності.

3. МЕДІЙНИЙ ЦИКЛ (1968 – ?)

Інтелектуальний мікроклімат не може уникати макромутацій суспільств і держав. Будь-яка картина, ескіз чи карикатура сучасної французької інтелігенції матиме сенс лише тоді, коли її буде вміщено в рамку, про яку ми поговоримо нижче, на зразок інших соціальних інституцій, функцій і категорій.

Серед усіх «ідеологічних апаратів держави» *освітній апарат* Третьою Республікою було поставлено в домінуючу позицію – на місце Церкви. Внаслідок цього він домінував над тодішньою інтелігенцією, перетворюючи світське вище духовництво університетів на керівний прошарок інтелектуального корпусу. Якщо видавничий авторитет і зміг пересунути центр тяжіння влади до літературної інтелігенції, то лише на базі компромісу з рівнова-

гою, яка існувала до того. А тепер ми спостерігаємо сходження на керівну позицію *інформаційного апарату*, що стає на місце церкви. Можна обговорювати причини та наслідки – але факт як такий незаперечно наявний. Кожен, хто не усвідомлює цього нового розташування ідеологічних апаратів, ризикує архаїзувати ситуацію, а це хоча й зручно, проте небезпечно. Інформаційний апарат випередив, а отже, декласував та реорганізував за власними законами політичні, професійкові, релігійні та педагогічні апарати. А отже, а *fortiori*, й *культурні*.

Це раптове змогутніння апарату, що доти був підпорядкованим чи периферійним, спричинило – як контрудар – вибух «інтелектуального поля», якщо його розуміти як «систему соціальних зв'язків, у яких здійснюється творчість як акт комунікації» (П'єр Бурдьє).⁶⁵ Його складові змінили порядок старшинства, але у зворотньому напрямі. У просторі – розширення. У часі – звуження. Приріст потенціальної публіки та зниження творчих потенцій. Це уявлення давньої логіки – чи сучасні гуманітарні науки набули поширення коштом розуміння? Чи навпаки? Таким чином, залежно від того, чи ми оберемо абсцису, чи ординату, можна буде сказати, що «інтелектуальне життя Франції» збагатилось або збідніло. Можливо, обидва погляди мають рацію, адже в них ідеться про різні речі. З одного боку, показаний по телебаченню «Тартюф» за один вечір матиме більше глядачів, ніж поставлений протягом трьох театральних сезонів. На це можна відповісти, що три мільйони телеглядачів бачили не п'єсу Мольєра, а саме телебачення, що може з таким же успіхом передавати Русена⁶⁶. Бурдьє нагадує: «У 1934 році гонкурівська премія за «Становище людини» ледве досягала 30 000, а та ж премія через сорок років легко становить 300 000». На це можна зазначити, що йдеться не про те, скільки романів певного автора купують, а про гонкурівську стрічку, якою можна обгорнути що

⁶⁵ Див. Bourdieu, *Champ intellectuel et projet créateur*, Les Temps modernes, листопад 1966. Пізніше ознайомлення з цим текстом загрожувало нам переробкою багатьох формулювань задля уточнення: настільки його проблематика перетиналась із нашою, але він розроблював її значно раніше.

⁶⁶ Андре Русен (1911–1987) – драматург, автор численних бульварних комедій. Член Французької академії (1974). – Прим. ред.

завгодно. Стара, погано поставлена дискусія. Її потрібно відновити з іншого кінця.

Внутрішнє перекомпонування сучасного інтелектуального поля відсилає насамперед до нової позиції самого поля щодо стосунків з іншими. Якщо його автономія ніколи не була абсолютна, його відносна автономія помітно зменшилась настільки, що воно не має інстанцій легітимації та не продукує їх. Віртуальна публіка письменника – його почесне журі. А інтелектуал, як ми вже сказали, є людською істотою, що проводить своє життя в суді, кожне його слово, стаття чи книжка підлягають вердикту аудиторії – життя чи смерть, освячення чи забуття. Цей незалежний характер, «який шукає щастя в гадці інших» (Русо, «Роздуми про науки та мистецтва»), а тому не має власного центру тяжіння, є по суті та своїм існуванням залежний від інших. Кількість «інших» визначатиме цінність «Я». Ось чому полягає система загальносупільного розповсюдження інформації й досі «панівна» для інтелектуальних творців більшою мірою, ніж для інших видів виробників. Відомо, що немає ідеологічного апарату, який є однаково панівним для всіх соціальних класів і категорій. Для робітника виробничий апарат заводу, з його правилами, організацією знарядь праці, внутрішньою ієрархією втілює ідеологічну силу, очевидно вищу за інші, – для нього газети та телебачення не можуть бути альфою та омегою. Те, що він бачить по телебаченню та читає в газетах, просіюється крізь решето його щоденного досвіду соціальних стосунків: чи можна пояснити, що сьогодні є така річ, як робітничий рух, коли в щоденному досвіді не було жодного ядра реальності, що протистояло б величезному тискові, нарощуваному впродовж століття і більше й виявленому в цій масі соціальних образів та ідей, для яких слово «експлуатація» є лише вигадкою підступних ідеологів? А на яку об'єктивну реальність може спертися виробник інтелектуального продукту, щоб мати сміливість байдуже сприймати публічне поливання брудом своїх творів чи просто анігіляцію себе через мовчання критики? Тоді він перебуває в такій самій ситуації, як актор-комік, який вже нікого не смішить. Комік повторюватиме, що в публіки немає почуття гумору, принаймні не актор вибирає рівень глядача, а

Іхній (глядачів) вердикт – безапеляційний, адже успіхом комідианта є не запевнити себе у власній оцінці, а переконати через погляд тих, хто дивиться на його діяльність, зважитись на тому, чим він собі здається. Зміни в інстанціях зв'язку мали вплинути ще в самому проекті на тих, чий повільним є захват завоювання: на художників, інтелектуалів, людей вистави. Відсуваючи далі прикордонні стовпи мовлення, мас-медіа примножили джерела інтелектуальної легітимації, розширюючи вузьку сферу професійної інтелігенції, класичне джерело легітимності, до більших концентричних кіл, які є менш вимогливі та доступніші. Звідси є можливість гри ширшими колами проти вузких, аматорами проти професіоналів, екзотерікою проти езотеріки. Тобто, наприклад, тижневик проти спеціалізованого огляду, далі – велике щоденне видання проти часопису про культуру, а в останній інстанції – телебачення проти тижневика. Оскільки закони ринку за визначенням віддають перевагу ширшим колам, найвузчі можуть лише рівнятися на останніх, якщо вони не хочуть втратити свій власний ринок. Мас-медіа поламало рамки традиційної інтелігенції, а разом з ними його норми схвалення та шкалу оцінки. Це зростання маси логічно супроводжується атомізацією інтелектуалів. Розколоне, розпорошене, дезінтегроване, це середовище, який би не був ступінь його соціологічної чи географічної концентрації, втрачає свою соціальну щільність, так само, як зв'язки та внутрішні стосунки його членів – свою колишню інтенсивність. Розчинення груп, розсіпання сімей, вимирання ритуалів спільнот (листування, читання вголос, гуртки, огляди тощо). Ця відміна стримувань має два обличчя: зворотнім боком втрати смаку продуктів є набуття свободи для виробників. Для професіонала завжди менш клопітно звабити аматорів, ніж колег. Ізолюючи перших від других, професіонали примножують свої шанси пробитися до зовнішнього кола, при цьому не враховуючи зворотній ефект та перерахунки в центрі кола. Виключення та незгода становлять, з цієї точки зору, *nec plus ultra* цієї діяльності. Якщо вигнання зі спільноти ще терплять, то лише як трамплін у простір кар'єрного зростання для відчайдухів, що добровільно йдуть у вигнання. Мас-медіа йдуть до особистості, а не до колективу; до почуттів, а

не до розуму; до одиничного, а не до загального. Ці три іманентні властивості нових засобів передачі інформації по суті є однією і відтепер вона визначатиме й природу панівного дискурсу, й профіль його носіїв. Вони одночасно вказують індивідуальну стратегію та провокують колективну дезорганізацію. Більше немає потреби у *школі* чи *проблематиці*, чи *концептуальному каркасі*. Мік Джагер самостійно продовжив життя «Роллінг Стоунз», а «Бітлз» самі себе прирекли своїм «або ми вчотирьох, або ніхто». Президент може обійтися без партії, але досить кандидата в президенти, щоб політичній партії вірили: те, чи має партія програму, світогляд або ідею суспільства, важить порівняно мало; такий надлишок може бути громіздким баластом, «багато динамізму, але мало цілеспрямованості», – так визначає старий оглядач «Сен-Сьєж» *стиль* Івана-Павла II, першого медіа-папи (чи поп-папи (*pop-pope*), як кажуть англійці), що накладе руки Ватикану на наш довгий *fin-de-siècle* з розрахунку на щотижневу сенсацію. Цей девіз резюмує добу та примирює профанний і сакральний світи. Якщо він є канонічною моделлю ідентифікації, дійсної водночас і для інтелектуалів, і для політиків, можна зазначити, що саме в Понтифіку поєднуються ці дві функції.

Не сперечатимемося про сміхотворну мізерність шкіл у літературних чи філософських справах з їхніми статейками, анафемами та списками заборонених книг, – ніщо так швидко не старішає, як ці чванливі авангарди, що стурбовані радше позолотою своїх гербів, ніж проникненням у суть справи.

Школа більше підкреслює не поле знання (чи творчості), а повторюваний потяг до влади. Тим не менше, там де є «єдина школа», наявне об'єктивне членування поля, організованого в цілість довкола ідеальної єдності об'єктивного зразка. Школа думки може спровокувати феномен моди, але це є мода мислення, а не мода особистості чи певної кількості поодиноких індивідів, обійнятих думкою, універсальність якої переступає межі їхнього кола. «Фешн-групи» сучасної інтелігенції, навпаки, мають обходитися без будь-якої фіксованої точки, визначення чи логічної артикуляції: вартість правди висловленого тьмяніє перед позірною цінністю суб'єкта висловлювання; його інтелект

складають останні тези, а його «вплив» – останні ідеї. Якби, наприклад, «нові філософи»⁶⁷, за їхнім власним визначенням, (чи якись «нові-не-важливо-хто»), мали створити школу та влаштувати собі огляд перед «виходом на люди», їм довелося б винайти, не більше й не менше, саму філософію. Це зробило б їх *ipso facto* недієвими стосовно власних засобів передавання інформації. Те, що сфера легітимації може в такий спосіб поступитися позиціями на багато пунктів, призводить до руху перестрибування через цензуру, що очевидно нагадує політичну перемогу софістів над філософами у IV ст. н. е. Опанування дискурсу як техніки влади замість повільного нагромадження знань ще не визначає софіста як такого. Він ставить правду на голосування та приймає агору за суддю. Він грає кількістю проти якості, ризикує майбутнім і пресингом заганяє експерта у безвихідь. Розчиняючи колективне «Я» старої інтелігенції, медії розпорошують колишнє професійне Над-Я його членів. У 1950 році жоден філософ не наважився б (також під страхом глузувань) опублікувати працю, яких зараз у журналах безліч, адже університетське оточення зберігало достатню компактність, щоб функціонувати як самоцензура. Воно ще не розчинилося в другому колі влади, існування якого забезпечує зараз можливість діяти через його голову й водночас уводити його в оману. Сам Камю, зі своїми чеснотами совісті та неприналежності до університетських корпорацій, не зміг представити свою «Бунтівну людину» як філософську рефлексію – лише аплодисменти фахівців Сартра та Жансона (для яких сектантством було б обмежувати реакцію лише до сектантської) змогли вирівняти в очах інтелігенції таке неподобство. У 1951 р. журналісти приєднувалися зрештою до думки професорів, а через чверть століття професори приєднуються до думок журналістів. Йдеться не про те, щоб визначати, хто має рацію, а хто помиляється, а про реєстрацію взаємопроникнення сфер. Зараз субпідрядне використання філософських концептів як

⁶⁷ Самоназва низки медійних інтелектуалів, яких об'єднує одна риса: перехід від лівих позицій 60–70-х рр. у табір правих, критикуючи «тоталітаризм» в ім'я «ліберальної демократії». До цих «філософів без філософії» зараховують А. Глюксмана, А. Фінкелькрота, Б.-А. Леві, К. Жамбе, П. Брюкнера. – Прим. ред.

загальних місць літератури стало рентабельним, адже внутрішній трибунал великої ідеологічної журналістики зруйнував меж колишньої спільноти філософів. Оскільки ринок диктує законність, а університет уже позбувся монополії на інтелектуальну легітимність, зовсім не позбавлено підстав ризикнути думкою тисячі професіоналів, протиставивши їм мільйон читачів газет і десять мільйонів телеглядачів. Зростання компетентного журі, й компетентності журі, що модифікує систему відліку, – впливає на функціонування та якість виробництва. Не те, щоб ми перейшли від ситуації «несерйозно утримуватись» до «серйозно утримуватись»: кожна медіологічна епоха консенсусом визначає, що має вважатись серйозним, так само, як кожна ідеологічна епоха продукує свою реальність, модифікуючи те, що люди погоджуються вважати «реальним». У п'ятдесятих роках університетський професор, що друкувався у «France-Soir», чи письменник, що був гостем у розважальних телевізійних випусках, «виставляли себе на глум». У вісімдесятих роках ті, хто такого не робитимуть, виглядатимуть трохи підозріло.

Кожен інтелектуальний світ має свій часопростір. «Меншість» і «слідування за кимось» – це цінності-близнюки, адже перше тримається на другому. Митець може погодитись перебувати серед меншості за визначенням сучасної йому критики настільки, наскільки він припускає, що його твір переживе свою публікацію. Стендаль був щасливий, що зарахував себе до «*harry few*», адже він міг присвятити «Пармський монастир» читачам 1935 року. Засуджений більшістю в 1830 р., він витримав «повторне слухання» і здобув посмертну реабілітацію. Який романіст 1980 року, зневажений сучасниками, не наразиться на глузування, якщо заявить, що пише для 2080 р.? У нашому ментальному просторі «нечисленний» римується з «безталанний», як «*harry*» римується з «*taup*», адже в нашому відчутті часу тижні, що минули, не підлягають оскарженню. Скільки б автор не лестив собі протилежним, перше судження про його твір і є Страшним Судом, – звідси вся та паніка, плазування, благання. У 1979 році Вічний Батько французького романіста звався Пуаро-Дельпек⁶⁸.

⁶⁸ Бертран Пуаро-Дельпек (1929–2006) – журналіст, постійний колумніст «*Le Monde*». Член Французької академії (1986). – *Прим. ред.*

...ного есеїста – Андре Фонтен⁶⁹, біографа чи мемуариста – Макс Гало⁷⁰. У нас можуть бути інші святі зі своїми ангелами та демоніками. Смертним залишається лише поспішати. Усі ми смертні та грішні? Звичайно. Але 1) одні судять, а інші є підсудними, 2) не написано жодного кодексу, закону чи правил, до яких звертатись, 3) актуальність минає швидко, одна книга намагає іншу.

Викнення касаційних скарг та скорочення термінів довершують в очах творців легітимність цього трохи зашвидкого процесу, сліпого до непевних балансів. Жід: «Валері, Пруст, Суарес, Клодель і я сам, хай які ми були різні, та коли мені доводиться шукати ознаку, за якою нас можна було б розпізнати серед одного віку та, можливо, однієї команди, мені спадає на думку велика зневага щодо сучасності. Саме так на нас позначається більш чи менш прихований вплив Маларме... Саме в цьому такі відмінні від нас лідери нового покоління, які судять твір за його негайним впливом. Вони також претендують на негайний успіх; тоді, коли ми вважали цілком природнім залишатись незаними, неоціненими та зневаженими протягом сорока п'яти років. Ми робили ставку на тривалість, переймались лише тим, як написати твір, що залишиться»⁷¹. Побожування Жіда й у цьому випадку змальовують епоху – з випередженням на двадцять років. «Слова» та «Падіння» достатньо скажуть про те, що «теперішній час» не був найвищим горизонтом «лідерів» 1948 р. Від шефа NRF їх відділяє два покоління, однак і тих, і інших переслідує та сама нав'язлива (пуританська?) думка про спасіння через голос волаючого в пустелі чи ефемерність всього як ознаку первородного гріха, і наслідки це засвідчили. Існує розрив між їхньою тривалістю та нашим повсякденням, яке впало в дитинство завдяки фальшивій присутності планети, зведеної до золотих піщинок. Домашня панорама світу прирікає на нерухомість, тобто вічність у миті, привілей нещасних, дітей та поетів. Серед

⁶⁹ Андре Фонтен (нар. 1921) – журналіст, історик «холодної війни». Головний редактор «Le Monde» (1969–1985). – *Прим. ред.*

⁷⁰ Макс Гало (нар. 1932) – автор популярних історичних романів. Член Французької академії (2007). – *Прим. ред.*

⁷¹ André Gide, *Journal*, Pléiade, p. 322 (19 janv. 1948).

нас небагато поетів і ми підросли... Результат – пророцтво Камю сповнюється в нас на очах: «Якщо ніщо не триває, ніщо не є виправдане». А якщо нічого не можна виправдати, то все дозволено.

Велика рокировка «Журналіста» та «Автора» – це розжудвання Твору Подією. Царювання письменника могло опиратись жахіттям і буревіям століття, оскільки віддавало першість певній ідеї постійності, згідно з якою сенс, якому воно дає притулок і який її переживає, важливіший за випадкову історію. Дос Пасос, Гемінгуей, Мальро, Ваян, Сандрар: серед письменників першої половини століття (що триває до шістдесятих, навіть якщо взяти до уваги розрив п'ятдесятих) вони найбільше були захоплені Пригодою й за будь-яку ціну переслідували значні події чи екзотику лише для того, щоб зробити їхній рентгенівський аналіз і, просвітивши проти світла дня сучасності, діагностувати приховані хвороби людини. Вони гвалтом переслідували їх чи по цей бік цінностей і міфів, чи по той: не має значення. «Надія»⁷² – це метафізичний репортаж, адже в 1936 році кожна людина як людина, мимовільно була бійцем на війні в Іспанії. «Освітлювати події сучасності», але не для того, щоб пізнати себе, а для того, щоб відслідкувати те, що пов'язує це «я» з іншими людьми: у великих піратів катастроф був свій нарцисизм, але він був етичний. Оманлива журналістика, справжня література. Проте журналістика дорівнює собі лише за спільним знаменником вічності, коли спостереження завдяки своїй точності та скромності знову стануть поезією. Свідок, що зникає поза своїм свідченням, також анулює свою необов'язковість: парадокс і компенсація скромних, які вміють привертати увагу.

Двадцять років по тому: стаючи каламутним, історичний кристал розбивається та стає «сучасністю»; а подрібнення сенсу звільнює порох подій та «сенсацій», які завдячують важливістю вже не своїй викривальній здатності, а інсценуванню та силі шоку. Міфологічна поразка європейського комунізму – розпочата певним «висловлюванням, яке приписують Хрушову» – розклеює те, що до цього було поєднаним; розколює форми та сили:

⁷² Роман А. Мальро (1937), події якого розгортаються під час громадянської війни в Іспанії (1936-1939). – *Прим. ред.*

написані промови та пережиті факти. Вона перетасувала карти часу: зараз усе є зараз. Прощавай, пам'яте, що вкорінювала сенс у тяглоті, прощавай, майбутнє: якщо сучасність може обійтися без спогадів, чому ж майбутнє буде турбуватися про минуле? Історія скорочується до миттєвості, дні стирають зображення одне одного на піску. Коли значення розпорошується, вже немає «новин». А новини – це справа газет. Інформація стає горизонтом собі. Чим більше кодування, тим більше дешифрувальників: записують, прокручують, занотовують – і кінець. Працьовитих карбувальників сенсу замінюють верстальники, хранителі архівів поступаються місцем фабрикантам несподіванок. Якщо в події немає нічого більшого за телетайпне повідомлення, для чого тоді мапіяки декодування, перекладачі події на твори мистецтва? Газето, сестро наша, що невисоко літаєш, дай нам наш голод щоденний і нехай буде воля твоя як на землі, так і на небесах: хай приходить царство безглуздя щодня.

Позбудемось тут одного непорозуміння. Століття, відкрите медіям, сповіщає не апофеоз журналістики, а радше її декаданс. Медіократія не збігається з пануванням професійних журналістів: вона насамперед сигналізує про здрібніння останніх, оскільки логіка мас-медіа ворогує з процедурами відкриття безпосередньої реальності.

Журналістська діяльність представляє вершину тієї інтелектуальної функції, завдяки якій людський дух того, що Гегель називає «гідність дійсної реальності», поступово підіймається від абстрактного до конкретного, від невизначеного до одиничного, тобто від порожнього до наповненого. Інтелектуал не «зраджує», коли стає журналістом – він досягає своєї сутності, демонструючи достатньо вимогливий інтелект, який не задовольняється риторичними загальниками чи пропагандистськими апріорі. Не випадково «великі інтелектуали», що заклали основи сучасного революційного руху – від Маркса та Енгельса, через Леніна та Розу Люксембург, аж до Троцького та Грамші – були не професорами, а *журналістами*, до того ж серед найвидатніших журналістів свого часу, що мали безпосередній стосунок до подій. Аналіз поняття та відповідних практик «мас-медіа» викриє, сподіваємось, радикальну гетерогенність цього «універсуму».

Альбер Лондр⁷³ і Фридрих Енгельс, Кесель і Грамші, на нашу думку, належать до одного цивілізаційного простору. І ті, й інші підпорядковували своє існування одній спільній гіпотезі, яку незабаром усвідомлять і нові ідеалістичні технологи: реальність існує незалежно від того, що я про неї кажу, що я про неї знаю, чи в чому щодо неї переконаний; незалежно від зображень, через які я її сприймаю, від назв, які я їй даю, від коментарів, які я роблю. Категорія «реального» є ніщо інше, як обхід принципу – але цього принципу достатньо, щоб цілком слушно становити загрозу журналістиці, адже його наслідком є вимога бачити на власні очі. Бачити віддалені країни, наукову сферу, сусідній завод, політичний режим, місце автокатастрофи, в'язничну камеру, салон побутової техніки, досьє, статистику, кабінет консьєржа, в'єтнамське селище, паризьке міністерство, книгу іноземною мовою тощо; стисло кажучи, будь-який об'єкт, що стосується того чи іншого актуального сюжету, саму річ, про яку «є що сказати». Та якщо звернутися до місцевих інтелектуальних ієрархій, помітимо деяку обережність, яку загалом виявляють ті, хто має справу з реальністю, зокрема в медіях – інтерв'юери та репортери. База журналістики – це осад медій. У Франції «сама річ» ніколи не була в пошані, її уславлювала лише риторика. Безславно американізовані, верхи Франції не є, як Північна Америка, раєм для журналістики, вони є радше чистилищем. Супутники позичають в метрополії все найгірше, лишаючи їй найкраще. Національні «news» перейняли методи управління, формат, лаконічність і глянець, але забули про зміст, – про точність, відчуття деталі, повагу до фактів та зневагу до позицій, брак обережності та завзяття, які справедливо становили славу шибайголів американських news. Розриваючись між Америкою та ХІХ століттям, затиснуті між своїми звичками та своїми амбіціями, французькі журналісти женуться за двома зайцями та спіймають облизня на роздоріжжі: блиск ідей чи матеріальність подій; коментар чи звіт; оцінка мотивів чи показ фактів. Маркс називав Францію ХІХ століття «країною ідей». Атлантич-

⁷³ А. Лондр (1884-1932) – журналіст, винахідник «репортерського розслідування», зокрема критикував примусову працю в колоніальних країнах. – *Прим. ред.*

життя живе в добу «сенсацій». А атлантична Франція виробила «ідеологічну сенсацію». Вона нічому не вчиться в новій інформації, і ще менше – в людей думки. Проте вона задовольняє певну «національну інтелектуальну особистість» (якій показали, наскільки вона завдячує системі освіти, успадкованій від XVII ст. та від цінностей шкільної успішності). Близкуче просторікування щодо предмету, про який майже нічого не знаєш, вимагає всюдихідної гімнастики (зі схоластичною генеалогією); Леві-Стос розповідає гіркі анекдоти про неї на початку «Сумних тропіків»⁷⁴. Сьогодні французький характер й далі більше схильний судити, ніж розглядати і надає більшої ваги моралізаторському оцінюванню, ніж конкретному аналізу (ніколи не чули, не читали та не бачили стільки переможної ідеології, як після офіційно оголошеного кінця ідеології). Ось чому на верхівці нашої журналістики, на місці «публіцистів» XIX століття, з'явилась фігура «автора редакційних статей», мораліста сучасності, його ж функція, як усім відомо, не висвітлювати для читачів позицію дійових осіб і наслідки ситуації, а подавати позицію, яку він сам зайняв так докладно й не зрозуміло стосовно чого. «Людина здогадно знаюча» вже не має потреби знати, радше її обов'язок – не знати, адже розмитість «фактичного» підносить її стиль та підвищує блиск Ідеї. Цей підйом думки, засвоєний країною з посередніми ресурсами, пропонується як модель для неопітів знизу, адже гарна передовиця – це найкращий спосіб поліпшити економіку газетного підприємства. Місцеві дослідження, відрядження та виїзди на місце події, перевірка інформації та дослідження документів коштують дедалі більше (часу та грошей), а приносять щоразу менше (публічної аури та братньої поваги). Репортери залишаються у своїх бюро, інтерв'юери сидять на телефонах, спеціалістів з підбору документації посилають ритися в досьє відповідних агенцій: зрозуміло, що вони рідко бувають у доброму гуморі. Розповідати, описувати, всебічно розглядати, підтверджувати: бракує місця, інтересу, але найперше – часу. Обговорювати, ганьбити, поздоровляти, робити

⁷⁴ Див. Pierre Bourdieu, *Systèmes d'enseignement et système de pensée*, Revue internationale de sciences sociales, XIX. 3, 1967 та C. Levi-Strauss, *Tristes Tropiques*, Plon.

висновки, – ошадливість, зарезервована для тих, що нагорі. Результат: ті, хто знають про щось найменше, роблять газети, а ті, хто знає трохи більше – мовчать. Газети «гарно розходяться», а мовчання не чути. Варто точніше розглянути об'єктивні закони, яким підкоряються дедалі більше самі журналісти, безглузду й жорстку логіку, хоча вже зрозуміло, що термін «журналістика» тут позначає не внутрішню реальність професії, а об'єктивне викривлення статусу. Коронування «Події» (з посвяченням усіх, чия позиція вповноважує їх її фабрикувати) не було, звичайно, подією. Занадто вирішальне, щоб його сприйняли негайно, занадто багате на сенс, щоб можна було досягнути його справжній рельєф. Це не трапилося одного чудового дня, будь-яке датування перекручує стан справ. Критичного порогу мутацій, здається, було досягнуто щонайпізніше на 1968 р. Подія починає панувати тоді, коли відсутня Історія. Чи не парадоксально, що вона знову сходить на трон у найнаповненіший момент сучасної Франції? У травні 68-го вперше медіа *роблять* історію напряду, доля країни вирішується на радіо та показується на телебаченні; журналіст присуджує лаври, висуває на коронування, коронує та скидає з трону: хто зробив тебе королем – хто тебе зробив принцом? Чому б і ні? Виробники матеріальних благ страйкують, політичну машину знерухомлено: святе місце не може бути порожнім. Рух повітря витягнув у перші лави найкраще оснащених для того, щоб «робити погоду». Господарі радіохвиль й автори заголовків скинули з трону господарів й авторів курсу. Від великого до смішного – один крок. Сартр тріумфував у Сорбонні лише тому, що Сартра й Сорбонну було позбавлено влади: у 68-му п'єсу грали у зворотньому порядку; після неї актори інтелектуального бунту (не всі, звісно) задкуючи зіп'ялися кар'єрною драбниною. Вони почали з боротьби в ім'я принижених, проти «прогнилості медій»; вони брали участь у загниванні боротьби з боку медій: в ім'я Знання, проти деспотизму; вони повторювали, що будь-яке знання – деспотичне; в ім'я правди, проти цензури та пап'є-маше: вони як ніхто орудували ножицями та свічкогасом; лише їх і видно та чути на всіх державних посадах. Стисло кажучи, вони виграли партію, але ніхто не панує в невинності, а тим більше медіократів. Нові власники сьогодення говорять не про політику, а про мораль:

чи засоби панування – медії – не позбавляють влади будь-яку інтелектуальну мораль? Так запитують деякі невдоволені. Найвідважніші скажуть на це, що стара етика зазнала поразки, адже формується новий етос. Травень 68-го, у будь-якому разі, – це момент, щодо якого спостерігач із біноклем, спрямованим у минуле, може вигукнути: ніщо в інтелектуальному суспільстві не буде таким, як раніше! Коли у 1936 р. Жід дискутує на вулиці з Марсо-Півером, то подією є Жід. Коли Арагон дискутує з Кон-Бендитом у 68-му, то подією є Кон-Бендит. Зміна акцентів: новини стікаються до нового, як слава до славнозвісних, а гроші до багатіїв; новини створюють владу та виганяють колишнє. Саме вони закріплюють себе як єдиний погляд, що превалює над минулим. Розкол університету – вибух радісний і благодатний, але його гадані «бенефіціанти» стануть найпершими жертвами – сприяє переміщенню до медій ідеологічного центру ваги та психологічного зацікавлення молодих інтелектуальних виробників, які ніби підпилюють гілку своєї соціальної ідентичності. Після 1968 р. університетський асимільований світ почав окреслюватися як соціальний тип, що доти був відомий лише в середовищі літераторів: теоретичний негр. Ще більш зневажений, осміяний та низькооплачуваний, ніж негр літературний, він продукує ідеї (як колективний працівник, але без прав на профспілки) та передає їх своїм зверхникам – значним особистостям в науці – які швидко пускають їх в мережі мас-медіа, в такий спосіб збільшуючи свою відомість, а також довіру до себе та свою владу, а отже й кількість нових негрів у володінні. Колоквіуми, семінари, курси, дисертації, дослідження, службові записки, подорожі, місії, переклади тощо: ці канали щомісяця виділяють казкову первинну матерію для тих, хто має практичну здатність трансформувати її в кінцевий продукт, що піддається обговоренню в стислі терміни (статті, книжки, інтерв'ю тощо), адже вони безпосередньо прилягають до сфери медій, коридори та центри прийняття рішень якої залишаються непроникними для нижчих інтелектуальних працівників.

Щодо видавництва, то вони намагаються за будь-яку ціну наздогнати журналістику: винаходять книжки-одноденки, книжки-афіші, книжки-лістівки; тобто, твори-події. Видавництва

хочуть бути актуальні, вони симулюють актуальність, підсилюючи її, і, зрештою, гублять її під час пошуків. Ось в чітку сітку попадеться дух часу: славна поява в усіх службових приміщеннях матеріальної преси, що стане віссю підприємства та, для авторів, стратегічним решетом⁷⁵. Якщо перші прес-аташе у видавничих домах, здається, з'явилися на початку шістдесятих років (а ще раніше у видавництві «Жюльєр»), то Асоціація прес-аташе видавництв належним чином сформувалась у 1971 р. (статут було уточнено декретом міністерства інформації від 1964 р. із визначенням «спеціальності зі стосунків з громадськістю та прес-аташе»). Також наприкінці 1968 року INSEE запровадила свою класифікацію: «спеціалісти з реклами» (91-07) приєднались до «інтелектуальних професій» (група 91) в новому Кодексі професій. Вони там були і в 1975 р. і не збираються зникати. Посередники – це соціальна ніша, логічно злітована з інформаційними апаратами, яка зазнала найбільшого зростання від 1968 року: «Це посередники з організації колективів (130 000 організаторів (*animateurs de formation*), рубрика створена у 1975 р.), посередники преси (редактор, журналіст), стосунків з громадськістю (прес-аташе), оформлення (художник, рекламіст, оформлювач вітрин, стиліст, декоратор, оформлювач) та реклами (автор тексту реклами, відповідальний за вивчення засобів інформації – *chef d'étude media*). Усі ці професії розвиваються дуже швидко; так, посередники з роботи з пресою та зі зв'язків з громадськістю збільшилися від 17 000 до 23 000 у 1975 році. Однак неабиякого злету зазнали саме спеціалісти з реклами: їх було 5 000 у 1968 р., а стало 12 000 у 1975 р. На час створення кодексу ці різноманітні інтелектуальні професії були мало репрезентовані і їхня асиміляція з освітянами не мала значних наслідків. Сьогодні навпаки: поєднуючи їх з уже згаданими професіями та роз'єднуючи з освітянами, ми невдовзі побачимо, як перших спіткає застій після хвилі «бебі-буму», а другі зазнають швидкого зростання, базованого на розширенні сфери комерційних та рекламних послуг» (Laurent Thévenot, *Les catégories sociales en 1975: l'extension du salariat*. Цитата з *Économie et Statistique*, липень–серпень 1977).

⁷⁵ Див. Geng, *L'Illustre inconnu* (10–18).

Позицію «журналіста» у 1975 р. також об'єднують з «літератором», від яких вона була відокремлена у 1954 р. Очевидно, що не легко інтерпретувати модифікації, здійснені номенклатурою INSEE, але ці зміни не випадкові: начебто туманні, вони свідчать про загальний клімат, хоча й не без примх. На свій спосіб вони ілюструють шахову гру ієрархічних позицій: коли одна фігура змінює клітинку, всі інші фігури шахівниці зазнають зміни відносних позицій. Пермутації різних елементів інтелектуальної спільноти ніколи не мають механічного характеру (забирайся звідти, щоб я міг стати), вони радше органічного типу (всі позиції змінюють місце одночасно). Ця синхронність зміни місць може змусити повірити кожному з фігур, що нічого не рухається, але це лише оптична ілюзія.

Загалом, за періоду, відкритого травнем 68-го, два феномени завершили своє існування розпадом, і кожна дефлаграція слугувала детонатором для іншої:

- 1) розповсюджувачі думок від'єднані від виробників,
- 2) розповсюджувачі визначають не тільки обсяг, а й природу продукції.

За максимального роз'єднання виробників та посередників – максимальне підпорядкування перших другим. Звідси діалектичний пірует на кінці ланцюга: якщо розповсюджувачі керують думками інших, то чому б їм не розповсюджувати власні «думки»? Обидві інстанції закінчать злиттям, але, з економічного погляду, на користь більш комерційного з них. Ті, хто представляють світ нашому зорові, всього лише подають свою точку зору, і це стає останньою істиною цього світу. Жікель та Зітрон⁷⁶ – люди, яких найбільше бачать та чують у Франції – займають позицію, що дає їм змогу накидати нам як буцімто загальну теорію французького буття зовсім своєрідну ідею, ними й створену: останні «нові» (романтики) в очікуванні вже оголошують майбутню гру: керівники шкід вибирають собі місце залежно від своєї медіократичної легітимності: той має передачу по радіо з великою аудиторією, цей телепрограму, інший – щотижневий газетний цирк. Культурна продукція тавтологічно повторює систему свого поширення.

⁷⁶ Роже Жікель (нар. 1933). Леон Зітрон (1914–1995) – відомі телеведучі. – Прим. ред.

Можливо, за нашою спиною терпить поразку режим думки, за якого інформація могла формувати своїх носіїв, а не навпаки; культурна технологія, за якої потреби виробництва ще в певних привілейованих пунктах системи могли брати гору над імперативами поширення. Сьогодні ставиться питання, за якими векторами різноманіття позицій, чутливостей і профілів – що були величию минулих епох – можуть знайти підтримку та яким територіальним суверенітетам вони можуть підпорядкуватися. Як може колишнє багатство повідомлень протистояти гомогенності носіїв, що вирівнюють зміст думки за лекалом вимог єдиного ринку? Зміна може бути наслідком економічної перебудови загалу розвинутих індустріальних країн, де сфера обігу збільшується, маргіналізуючи сферу матеріального виробництва. Проте тут природа ставок додає комічну ноту, адже суперечність у визначенні між принципом індивідуалізації, властивим «творінням духу», та принципом прибутковості, властивим промисловому виробництву, є надто велика. Між принципом інформації, тобто різноманіття, та принципом «ринку інформації», тобто тотожності. Пермутація інстанцій всередині інтелектуального корпусу стала причиною не лише перевертання стосунків між оглядами та журналами, книгами та пресою, «письменниками» та «журналістами» (все це з такою насолодою трошив Жиль Дельоз у брошурі з поганими цифрами продажу⁷⁷). Нова соціальна зверхність розповсюдження над виробництвом – це перенесення на культурну продукцію обмежень, внутрішньо властивих поширенню. Ці обмеження однакові для всіх в певному місці та часі, й уніформність каналів призведе до поглинення різноманіття каналізованих сил. Мислили завжди крайнощами. Однак медіократія – доцентрова за природою, адже максимальною рентабельність є саме в центрі. Франція не лише бажає «бути керованою з центру», вона хоче мислити в центрі, тобто бути позбавленою мозку; за допомогою цього найменшого спільного множника розповсюджувачам вдасться додати всі свої потенціальні аудиторії та загребти собі всі прибутки, бюджети та клієнтів. Медіократ тріумфує, адже він може догоджати і нашим, і вашим, і правим, і лівим: це його гарантійний талон, що

⁷⁷ Див. кінець розділу.

забезпечує йому не лише перебування в лінії здорового глузду та людської природи, а й індустріальний оптимум⁷⁸. Філософська та політична комедія Прав Людини, яка не сходить з афіш медіатизованої вищої інтелігенції – а хто не Людина? – є лише одноактною п'єсою в курсі на максимізацію ефіру та гарантування кредитів.

Можливо, варто повернутися до прислів'я класичного розуму: «істина – єдина, помилка – множинна». «Не дивно, – додала свого часу Симона де Бовуар, – що праві сповідують плюралізм». Монізм істинної ідеї є, можливо, останньою істиною ідеалізму, – в чому виявляється її хибність. Чи не правда, в теоретичному має місце множинність? Можливо, сутності ідеології притаманна єдність, якщо це – панівна ідеологія. Підкорені ідеології, навпаки, постають подрібненими, рефрактованими, проліферованими; існує багато причин, але найсуттєвіша, якщо не найактуальніша, це безперечно розсіювання її носіїв та засобів передавання; вони перебувають поза державою та ринком, тому й нонконформні та нестандартні. Медії, які мали б *підійматись*, позначені вказівними знаками знизу догори, ще й технічно вражені гетерогенністю, згідно з їхнім призначенням бути носієм гетерогенності. Ті ж, що *спускаються*, можуть згрупуватися в жмут (і, без сумніву, не можуть чинити інакше); амальгама – це їхнє майбутнє, аморфність – їхня доля. Істина складна, помилка – проста. Мас-медіа – це машина виробництва простого, що виключає складне. У нашому суспільстві саме праві й практикують уніформність, сповідуючи протилежне: хоча плюралізм і є їхньою вірою, медії – це їхня практика. І їхнє суспільне буття зрештою визначатиме їхню політичну практику. Сьогодні, і теоретично, і практично, плюралізм змінив знак. Медіологічно він – ліворуч.

«Публіка може вірити, що існує безліч газет, але, зрештою, існує лише одна газета», – занотував Бальзак у 1840 р., виходячи з

---

⁷⁸ *Le Point*, проспект 1978, 4 стор. 1-ша : «Якщо ви шукаєте інформацію з лівого боку...». 2-га: «Якщо ви шукаєте інформацію з правого боку...». 3-тя: «Якщо ви шукаєте інформацію такою, яка вона є» (зображення повноти, 5 обкладинок журналу «Le Point»). 4-та: «*Le Point*: тижневик, який ні перед ким не звітує». 5-ї бракує: «адже нікому не маючи чого сказати, він може це сказати всьому світові». Та сама риторика скрізь.

невеликого бюро, керованого мосьє Ава, колишнього банкіра, «з джерела якого черпають усі газети». Жарт став реальністю: слово духу – це смерть духу⁷⁹, приватна й публічна. Це підтверджений факт і в масштабі країни, і в масштабі світу багатіїв – і хто не просто залежний від монополії чотирьох світових агентств преси (UPI, AP, Reuter, AFR), що копіюють одні одних, ні від ексклюзивно національної AFP, цього екс-Ава, що слугує джерелом інформації для 75% газет Франції. Чого Бальзак не міг передбачити, то це «інтелектуальних» наслідків своєї аксіоми через сто п'ятдесят років. Сьогодні публіка може вірити, що існує багато інтелектуалів, але, зрештою, існує тільки один. Матриця медіатичної системи надрукує стільки копій, скільки потрібно – але форма для лиття одна. Так само, як немає більше кордонів та прикордонних стовпів між «L'Express», «Le Point» і «Le Nouvel Observateur» (або, скажімо, між «Newsweek» and «Times»), не більше, ніж між трьома каналами телебачення чи між «France-Inter», «Europe 1» та «Luxembourg» – це дає змогу «вільно» циркулювати між ними, без паспорту чи політичної, естетичної або моральної ідентифікаційної картки; так само легко можна переходити від одного до іншого, потім тікати до ще третього (Клуб не такий вже й великий), від однієї політичної крайності до іншої, жодного разу не відчувши себе без громадянства: така сама швидкість виконання, така сама приблизна семантика, той самий поділ рівновіддаленості, інновацій та «брейнстормінгу». Ті самі круглі столи, той самий ліміт часу, той самий дискурс, з приблизним відтінком. Ті самі носії, ті самі персоніфікації, ті самі персонажі. Одна газета, один діалект, один Савік Шустер на всіх⁸⁰. Проте саме публічний Голос з різними регістрами створює цього колективного майстра на всі руки з багатьма голосами.

ДОДАТКОВІ ЗАУВАЖЕННЯ

С. 71, зауваження 1. Перечитування натхненного дослідження, проведеного К. Шарлем під назвою «Письменники та справа

⁷⁹ Гра слів: «mot d'esprit, mort de l'esprit»

⁸⁰ В оригіналі – Метр Жак (майстер на всі руки з мольєрівської комедії).

Дрейфуса» (Annales, березень–квітень 1977) спонукало мене доповнити мої роздуми, проте не змінюючи нічого суттєвого. Шарль показує, як літературне поле ділилося між дрефусарями та антидрейфусарями лінією поділу, що проходить між опозиційним полюсом (символісти та натуралісти) та панівним полюсом (Французька академія, Парнас та Психологи). Двозначність походить від розколу надвоє проміжного сектору (Анатоль Франс, Ервье, Сарду). Домінантна роль об'єднує панівний клас, опозиційна – естетично опозиційний авангард і політичну опозицію. Золя, автор, обдарований масовою аудиторією, але ідеологічний нонконформіст, спершу перебував у проміжній позиції. Однак справжнім сюрпризом був Анатоль Франс, член Французької академії (з 1896 р.), письменник-психолог, ведучий літературної хроніки в «Temps»: цей помітний світський авторитет, утім, обрав табір противників слідом за Золя відмовившись, наприклад, від свого ордена Почесного легіону, коли останній забрали в Золя. Після «Я звинувачую» Золя, саме молоді письменники з «Revue Blanche» (Марсель Пруст, Е. Галеві, Ф. Грег) стали авангардом, який перейняв ініціативу петитій на адресу посвячених метрів. Див. *ibidem*, Le Monument Henry S. Wilson (там же про структуру антисемітизму у Франції 1898–1899 pp.).

С. 72, зауваження 2. Соціально опозиційну позицію великих університетських професорів стосовно «великих письменників» можна проілюструвати паном Брішо, якого ще кличуть Шошот, професором Сорбонни, завсідником салону Вердюренів, через якого останньому «було завдано значної шкоди через світську помилку у справі Дрейфуса», як і письменниками другого рангу, приваблених Патроном і «які не були йому корисними в світському товаристві, адже вони були дрейфусарями» (М. Пруст, «Полонянка», Pleiade III, р. 236). І навпаки, Бергот, Письменник, відвідував пані Свани, майбутню мадам де Торшевіль, яка мала націоналістські й анти-семітські схильності та ледве зносила дивне дрейфусарство свого чоловіка.

С. 120, зауваження 1. «...Журналістика, разом із радіо та телебаченням, дедалі жвавіше усвідомлює, що вона має можливість створювати події (контрольований витік інформації, Вотергейт, опитування?). І так само, як вона має невелику потребу відсилати до зовнішніх подій, адже сама створює велику частину з них, вона також має невелику потребу звертатись до аналізів, зовнішніх щодо

журналістики чи до персонажів на зразок «інтелектуалів» або «письменників»: журналістика відкрила в собі автономне та самодостатнє мислення. Ось чому, власне, книжка важить менше, ніж газетна стаття про неї чи навіть інтерв'ю в ній. Інтелектуалів та письменників, так само, як і митців, принаджують ставати журналістами, якщо вони хочуть відповідати нормам. Це новий тип думки: думка-інтерв'ю, думка-бесіда, думка-одноденка. Можна уявити книжку, що спіратиметься на статтю, а вже не навпаки. Розклад сил між журналістами та інтелектуалами зовсім змінився. Усе почалося з телебачення та кількості тренувань, яким журналісти-інтерв'юери піддавали інтелектуалів, що погодились на це. Газета вже не має потреби у книжці. Я не кажу, що цей переворот, це приручення інтелектуалів, ця журналізація є катастрофою. Ситуація така: саме тоді, коли писання та думка мають тенденцію облишити функцію автора, тоді, коли твори вже оминають функції автора, її перебрало на себе радіо та телебачення, а також журналістика. Журналісти стали новими авторами, а письменники, які не втратили бажання бути авторами, мають пройти крізь журналістів або стати самі собі журналістами. Функція, яка певним чином втратила довіру, віднайшлася в сучасності та натрапила на новий конформізм, змінивши місце та об'єкт. Саме це зробило можливим підприємства інтелектуального маркетингу».

(Жиль Дельоз з приводу «нових філософів» та більш загальної проблеми⁸¹)

---

⁸¹ Уривок з інтерв'ю від 5 червня 1977 р., яке Ж. Дельоз дав для часопису «Minuit». – Прим. ред.

1976-1977 роки
ОСВІТНІ КАДРИ УНІВЕРСИТЕТІВ
Чисельність посад

Посада	Дисципліни						Загалом
	Література та гуманітарні науки	Право та економічні науки	Точні науки	Медицина	Одونتологія	Фармакологія	
Викладачі	554	538	767	806	—	163	2 828
Керівники семінарів	1 618	(а) 831	2 445	2 220	—	322	7 436
Старші викладачі	3 395	1 078	6 709	—	—	577	11 759
Виконавчі роботи	—	—	—	1 138	—	—	1 138
Асистенти	2 624	1 845	4 794	4 826	448	594	15 131
Викладачі: Виключної катедри	—	—	—	—	22	—	22
1-го ступеню	—	—	—	—	134	—	134
2-го ступеню	—	—	—	—	231	—	231
Лектори	853	—	—	—	—	—	853
Загалом	9 044	4 292	14 715	8 990	835	1 656	39 532
Інші викладачі							2 373
Загалом							41 905

Н. В. до таблиці включені кадри Університету Англії та Гвіани (77) та Республіки (62).
(а) Із них 823 мають ступінь агреже із права.

РОЗДІЛ III

ЛОГІКА ВЛАДИ

1. МОРФОЛОГІЯ: ЗАГАЛЬНИЙ ПЛАН

2. АНАТОМІЯ: ПЛАН У РОЗРІЗІ

3. ЕКОНОМІКА: ІНФРАСТРУКТУРА

4. НОВА РІДКІСНІСТЬ, НОВА ВЛАДА

1. МОРФОЛОГІЯ: ЗАГАЛЬНИЙ ПЛАН

Якщо поглянути на сучасну інтелігенцію з висоти пташиного польоту, у французькому пейзажі він винаочнюється у формі чіткого трикутника Університет – видавництво – засоби масової інформації (медіа), що в такий спосіб окреслює «інтелектуальне середовище»¹. Це є логічний простір, що визначає певний клас чи сукупність речей, які середовище наділяє відповідним набором властивостей: членом інтелігенції можна визнати кожного, хто отримує засоби до існування щонайменше від одного з цих видів діяльності (додавання властивостей показує притаманний класові ієрархічний шабель). Соціальний простір характеризується, вочевидь, певною спільністю інтересів, способом життя, а також мовою та стилем. Нарешті, територіальний простір, обмежений міською територією в серці столиці (V, VI та VII округи), якому відповідає найбільша щільність населення. Така концентрація історично та матеріально зумовлена, як кожному відомо, інтелектуальною перенасиченістю Парижу, де зосереджено найпрестижніші університети, найкращі бібліотеки, мистецькі галереї, вищі навчальні заклади та дослідницькі центри (CNRS², Дім наук про людину, Практична школа, Національна фундація політичних наук тощо); взаємно пов'язані найголовніші видавничі інституції (культурні часописи та періодика): близько 400 французьких видавництв, 300 з яких мають офіційну адресу в Парижі; зрештою, згромадження найбільших засобів масової інформації (медій) з їхніми периферійними філіями та додатками: тижневики, великі щоденні видання, радіо (France-Culture),

¹ Див.: «L'intelighentsia» Клода Саля (Claude Sales) в *Le Monde de l'Education*, лютий 1977 р.

² Centre National de la Recherche Scientifique – національний центр наукових досліджень (прим пер.)

телебачення тощо. Для ідеї, як і для виробника ідей, спасіння знайдеш тільки у Парижі.

Інтелектуальне середовище, життєве середовище. У тому сенсі, який надають цьому слову фон Векскюль (von Vexkuell) та етнологи. Цей специфічний *Umwelt*³ напозір здається нетрями чи джунглями. Начебто нічого не добереш, проте досить спостережачеві озброїтися терпінням і біноклем, і він незабаром відкриє певні закони впорядкованості, певні закономірності у професійній, гастрономічній, сексуальній та змагальній поведінці виду. Його щоденні та сезонні ритми, маршрути, витоки. Коли йдеться про демонстративну поведінку, наприклад, можна помітити, що університетські працівники здебільшого ходять до *Bazar*, журналісти – на *Lipp*, видавці – на *La Closerie des Lilas*, а в *La Coupole* можна зустріти будь-кого. Поруч із військовою, хижачкою, експлуататорською діяльністю, пивними генделиками та місцями публічних зустрічей маємо сімейні помешкання: редактори з «Галлімару» контролюють бар *Pont-Royal*, «Грассе» – *Twickenham*, «Сей» – *Pré aux Clercs* і так далі. Демонстративна поведінка та хижачтво досягають піку під час *обідів*, де обговорюють контракти, готують передачі, інтерв'ю чи статті, де впливові особи дискутують купюри, назви та верстку: обов'язковий ритуал, що має також свої улюблені місця, свій протокол, свою тривалість і яскравість (все дуже жорстко розписано в часі). Якщо ця гастрографія, впорядковуючи в якийсь досить тонкий, але зрозумілий спосіб місцевість, чітко спрямовує моторну діяльність, то нервово-ендокринною системою керують часові ритми. Літо та зима відповідають нормальному тону, осінь (вересень-жовтень) та весна (березень-квітень) – періодам стресу: менше «викидів» продукції на публіку. Протягом тижня можна помітити хронічне підсилення бурхливої реакції на стимули великої інтенсивності, що трапляються щочетверга – «доробка» тижневиків і вихід *Monde des Livres*; а в суботу вранці – надходження до продажу трьох культурно-політичних тижневиків, зокрема, *Nouvel Observateur*. Великий викид адреналіну відбувається у

³ Життєвий світ (нім.).

вранці ввечері, о 21:30, найпоказніші з представників виду збираються по той чи по цей бік маленького екрану. Що стосується щоденного ритму, тут ми маємо загальну підвищену тахікардію щодня між 14 та 14:30, крім неділі. Якщо вдається до допомоги комп'ютера, можна зробити висновок про значну кореляцію між аномальною лінією кардіограми та появою в кіосках на спостережуваній території газети *Le Monde*. Варто пробачити узагальнений характер цих етнопсихологічних досліджень, що пояснюється головним чином браком фінансування та застарілістю лабораторного обладнання, від чого першими потерпають самі ж дослідники. Медіологія дасть нам змогу продовжити дослідження зі ще меншим інструментарієм.

2. АНАТОМІЯ: ПЛАН У РОЗРІЗІ

Медіологічний глибинний розріз справді дає змогу розв'язати ілюзію плаского трикутника, щоб замінити її адекватнішою ідеєю взаємно підпорядкованих піраміди рівнів. У сучасній вищій інтелігенції переплетено три осадові шари, кожен з яких відповідає певному способу виробництва/розповсюдження, трьом інститутам легітимності, трьом послідовним історичним періодам. Ці різні шари організації взаємно накладаються, та горює над ними найсучасніший, найнедавніший шар, який має найширше функціонування й у такий спосіб виступає «елементом» чи «атмосферою» двох попередніх. Органічний пласт *медій* дедалі більше підтримує, структурує та стимулює давніші пласти, що стали другорядними та підпорядкованими. Інтелігенція кінця ХХ століття – це соціальна мікроформація, що в ній співіснують, як і у великих історичних спільнотах кінця ХІХ століття, різні способи виробництва різного віку та нерівних стосунків, під домінуванням найбільш передової гегемонії. Так само, як ідеологічні інституції живуть довше, ніж історичні обставини, що їх викликали (якщо навіть доводиться змінювати ідеологію), так усередині шару ідеологів кожний інституційний прошарок залишає позад себе своє функціонально декласоване становище, пристосовуючись до вимог вищого прошарку, від якого залежить його виживання. Загалом католицьке духо-

венство таки непогано пережило земельну аристократію, а західні комуністичні партії – революційний промисловий пролетаріат, що породив їх колись. *Mutatis mutandis*, Університет і видавнича справа сьогодні є прикладом виживання колись підпорядкованих, а тепер панівних інстанцій. Здатність до самозбереження, притаманна будь-яким інституціям, спричинилась до того, що у Франції існує водночас цілісний і роз'єднаний, консервативний і модерний інтелектуальний організм, де все залишилося на своїх місцях, але ніщо не функціонує як раніше.

Який організм, така й клітина. Так само, як кожна доба інтелігенції містить у собі дві інші, але в іншому ієрархічному порядку, так і кожен органічний для певної епохи інтелектуал сполучає їх у своїй особі. У цьому значенні сучасний прототип є справжньою *оголеною структурою* гегемонії, що являє незброєному оку органи впливу, зібрані протягом століття; є він і низкою осадових шарів у послідовності виникнення їх: університет, видавнича справа, медіа. Дискретна мандрівна піраміда, велике цабе сьогодні подає себе як звичайного виробника текстів серед інших, оснащеного своєю єдиною інтелектуальною робочою силою, що пунктуально видає свої матеріали на ринок, як і всі інші, раз на рік. Здеремо маску. Наше світило – це, насамперед, штатний професор, лектор чи головуючий у навчальному чи дослідницькому центрі: далі, він – член редакційної колегії, керівник однієї чи кількох серій видань та консультант великого видавця; він, зрештою, є журналістом, хронікером чи автором редакційних статей масового щоденного чи щотижневого видання. Класична опора давніх панів, якому нове покоління Нових, парій, гнаних усіма владами, докинуло постійну трибуну на сцені Бобуру, конференц-зал у супермаркеті FNAC, виробництво двох-трьох телевізійних випусків, дві-три радіопередачі. Часи тяжкі, ти завжди переслідований. Маленькі чи великі, персональні піраміди Хеонса завжди збудовані за тим же планом: унизу – легітимність (знання), згори – ефективність (уміння). Важливі не диплом чи титул, а можливість змусити їх функціонувати. *Cursus honorum* великої професури дає право на слово, проте це суто почесне й абстрактне право, якщо до нього не додається

можливість бути почутим чи то через пресу, чи то, ще краще, через візуальні ЗМІ. Медійний статус – це коронне логічне завершення інтелектуальної кар'єри. Саме він сьогодні підтримує князівства та робить королів.

Князі мали свої маєтки, а нині материнські фірми мають філіали. Старі феоди стали фірмами, індустріалізація інтелектуала врятувала прерогативу інтелектуального феодалізму. Кожен Князь Духу – це *концерн* сам по собі, який інтегрує по вертикалі всі стадії процесу виробництва: створення, видання, розповсюдження, розкручування. Більше, ніж *картель*, – у тому сенсі, що тут існує реальна інтеграція підприємств. Менше, ніж *трест*, – адже органічний інтелектуал часто нездатен забезпечити справжню єдність напрямків своєї додаткової діяльності (часті особисті душевні муки). Скажемо так: група підприємств, зібрана в особі одного керівника чи в солдаті-штабі.

Три столи, три секретарки, три телефони – готові щомиті протягом дня і щодня протягом тижня. Три джерела прибутку (оклад, гонорари, заробіток). Три сфери соціальної залежності, концентрично вписані одна в одну, сукупність яких утворює особистий і матеріальний, а отже, ідеологічний і моральний авторитет, що заслуговує принаймні на повагу. Професор очолює дисертаційну комісію, присвоює вчені звання, надає асигнування, при нагоді вибирає серед кандидатів на пости, що залежать від нього, голосує за кооптування колеги: це – коло перше. Керівник серії приймає чи відхиляє рукописи, видає директиви чи вносить зміни до проектів, затверджує (чи пропонує) аванси, час виходу з друку, обсяг тиражу, інтенсивність випуску, рекламу, розповсюдження афіш: це – коло друге. Журналіст погоджується чи не погоджується написати рецензію на дисертацію чи книгу свого друга (чи попросити свою редакцію це зробити), робить вибір між аналітичною статтею, читацьким відгуком чи побіжною згадкою в переліку інших творів, які рекомендують прочитати наприкінці тижня, калібрує за своєю вподобою ентузіазм, увагу чи ввічливу цікавість: це – коло третє, що охоплює два попередніх і за обсягом аудиторії, яку він отримує ззовні, і за низкою відгуків, які він може викликати серед читацької аудиторії, на видав-

ничому чи професійному рівні. Більше функцій, більше клієнтів. Тут ця людина має *своїх* учнів – свою школу чи свою лабораторію. Там – *своїх* авторів: свою стайню чи свою домашню церкву. Загалом головуєчи над *своєю* публікою – читачами, кореспондентами, боржниками. Тричі титулований: головує, протегує та напахчує парфумами (стиль епохи). Якщо відносини порядку (перехідність, асиметрія, невзаємність) визначають стосунки влади, ця людина об'єднує всі три під гегемонією найдієвішого – медій, в якій асиметрія та невзаємність між відправником й отримувачем повідомлення найсильніша. П'ятдесят учнів можуть поставити питання вчителю; п'ятсот авторів, віртуально чи реально, можуть формулювати звинувачення письмово чи вголос; мільйон читачів чи п'ять мільйонів телеглядачів можуть лише сприймати: масова комунікація в однобічному напрямку.

Соціальний капітал, нагромаджений у такий спосіб високим достойником під сороківку, наділяє його здатністю до мобілізації, вогневою потугою та радіусом дії, що перетворюють його на *політичну та військову силу*, з якою союзники та вороги хоч-нехоч мусять рахуватись. Цього важкого озброєння не побачити, воно сплетене з нематеріальних стосунків. Платформа культурної влади ґрунтується на інституційному, індустріальному та комерційному фундаменті, чия чуттєва матеріальність часто не помітна для тих, кого вона підтримує. Проте таким має бути оснащення, потрібне сьогодні кожному, хто бажає вийти на поле гегемонічних маневрів, щоб дати там бій більш-менш на рівних. Це поле й так надто насичене настільки високою щільністю зайнятості, що й самому потрібно бути дуже добре загартованим, щоб знайти там собі місце. Або щоб отримати від свого сусіда та конкурента мінімум уваги, людської поваги та, чому б і ні, дружби. *Si vis pacem, para bellum*⁴. Жодна держава не озброюється задля задоволення, а щоб захиститись від зброї іншої. У сфері інтелектуальних стосунків, як і у сфері стосунків міжнародних, необхідність має силу закону. Зрештою, найобтяжливіші програми військового оснащення завжди отримують виправдання

⁴ Якщо хочеш миру, готуй війну (лат.)

тому рефлексі самозбереження. Можливо, курс на медійне життя серед сучасних інтелектуальних «великих потуг» ризикує для кожної з них тільки з такої собі невеличкої «самоїстої міліції самооборони» (редакційна рада спеціалізованого часопису, внутрішній редактор видавничого дому, журналіст провінційної газети тощо). Однак у цій сфері ставка зростає на волю. Якщо я не займаю панівних висот, звідки зможу обстрілювати ворожі позиції й «прикривати» наступ власних бригад, я потраплю під вогонь супротивника. Я мушу йти на перші лінії лише для того, щоб зберегти свої сили та обмежити втрати: об'єднати кілька журналів у один, згуртуватися з одним часописом проти іншого, зробити прорив оборони противника на верхівці великого щоденного видання, зміцнити нестійку позицію журналіста, риючи траншею автора редакційних статей, стійкого та залученого до ширшого військового контексту. Оскільки поле співвідношення сил ніколи не є порожнє, а завжди і природно вже зайняте, будь-який політичний та інтелектуальний гегемонізм може представляти себе як протидія наявній гегемонії. Імперіалізм виправдовує себе лише як антиімперіалізм. Це загальне правило не діє без дивовиж, як бачимо й на французькій ідеологічній сцені, де верховний штаб, перебравши до рук контроль над головними потоками комунікації, як і їхні передавальні пункти, впевнено та патетично видає з себе купку партизанів з порожніми руками й останніми патронами, «припертими до стінки з порожніми головами», проти важких батальйонів догматичного-і-тоталітарного-марксизму, з яких годі вказати хоч одного вцілілого, який іще діяв би і загрожував місцям захоплення культурної влади, усі добре заблоковані провісниками антивлади. Стратеги добре знають: атака лишень тоді має успіх, коли проводиться як контратака, з чіткою захисною метою. Сьогодні генерали – це підпільники. А покірність – підризна діяльність.

Існує політична мораль, але із закону серця ніколи не робили цивільного законодавства. Мак'явеллі не суперечить Кантові, він лише говорить іншою мовою. Щоб перекласти мову одного на мову іншого, спочатку треба вивчити обидві мови, а відтак навчитись їх не плутати. Інтелектуальна спільнота трохи політизованіша, ніж

інші, й мораліст у спільноті – така ж «політична тварина», як інші. Є добрі й погані інтелектуальні політики, але немає політики Добра та політики Зла. Є інтелектуали великої інтелектуальної ваги й не настільки великої, але немає великих інтелектуалів, щоб не дотримувались певних тактичних правил у висловленні їхньої думки та в стосунках з колегами. Сукупність цих тактик може припускати моральне судження, але не буде на нього покладатись. Моральні судження судять і суддів, і обвинувачених, і поведінка соціального виду не звільняє від «законів совісті» чи Цивільного кодексу, але від об'єктивних і необхідних законів, властивих даному полю діяльності.

Так само, як вища інтелігенція не є ані моральною, ані аморальною особистістю, порядність її членів не є постійним критерієм під час аналізу їхньої соціальної стратегії. Існують чесні інтелектуали, ми натрапляли на них⁵. Ті, хто, в самому серці В.І., служать справедливо, ретельно та альтруїстично воєнним матеріалом. Це не так важливо в нашому розгляді, який є не нормативним, а дескриптивним. Нас цікавить матеріально-технічне забезпечення гегемонії, а не її політичне чи тактичне використання. Питання транспортування та постачання рівною мірою впливає на всіх бійців знаку, образу чи звуку зліва, справа чи ще звідкись. Роль матеріально-технічного обслуговування в індустріальній культурі стала такою ж, якою була за часів індустріальної війни, – першочерговою. За сучасної доби матеріальні справи більше не можуть плестися в обози, – вони мусять іти в авангарді ударних частин. У питанні якості та кількості відтепер важитимуть не так ідеї, як спрямування. Від Мак'явеллі до Троцького пророки на Заході можуть бути двох родів: озброєні чи незброєні; вдатні чи невдахи. Сьогодні пріоритет має озброєння, пророцтва вигадуються згодом і на замовлення. Той, хто ретельно майструє у своєму закутку ідей-кулі, не добувши перше гвинтівки, є мертвий ще перед боєм. Дурень чи ідіот. Інтелектуал без медіа – вже не генерал без війська, а генерал-посміховисько.

⁵ Азбукою кожної політичної та інтелектуальної моралі є розділення позиції та особистості. Якщо цим знехтувати, на нас чатує небезпека.

...цих обставин ще дивнішим здається зверхнє нехтування цінностей з гегемонії місця професіоналів від політики. Скільки з них останніх досягли б своєї позиції, якби дотримувалися чеснот, яких від них вимагають інтелектуали? Здається, все політичне шоу-хау світу призначило побачення французькій вищій інтелігенції, – але ось парадокс: ті ж уми, що так компетентно політизують будь-що, до чого торкаються (від сексуального життя до критики мистецтва), відмовляються чіпати здалека чи зблизька професійну політику, чиї химери заслужили від них лише на сарказм: вони ремствують на суміщення мандатів (муніципальних, департаментних, регіональних, національних, європейських). Проте не відомо, чи вони боролись за несуміщення титулів усередині нашої професії, де ще ніхто не бачив стількох капелюхів на такій малій кількості голів. Двічі логічна непослідовність. За військовою логікою старого світу рівновага страху та взаємного стримування є єдиною рівновагою, що втримується завдяки неможливості загального й контрольованого роззброєння: спочатку треба вступити до клубу аж надто озброєних, щоб мати право змінити умови роззброєння. Ревель врівноважує Дютура, який врівноважує Жюльєра, котрий врівноважує д'Ормесона і так далі. Сімейне коло нагадує систему планет, де гравітації врівноважуються, де кожен спирається на інших. «Чи не занадто вагомим став авторитет такого-то останнім часом: вже три редакційні колеги, четверта серія видань, постійні дописи в газеті?» – «Так, слід обов'язково врівноважити його, бо судячи зі стану речей, ми не можемо сидіти й чекати, бачивши тільки його» і так далі. Давня механіка, ще занадто абстрактна, щоб пояснити нові конфігурації інтелектуальної влади тут і зараз. Логіка Нового Світу полягає в його економіці; а служать їй і моралісти, і генерали.

3. ЕКОНОМІКА: ІНФРАСТРУКТУРА

Не обмежуймося словами, – все чітко скажуть цифри. Сьогодні офіційна ціна (без податків) на книгу для кожної професійної структури розкладається таким чином (і майбутнє навряд чи змінить цей порядок величин): вартість продукування (друку) –

20%; вартість виробництва (автор і видавець) – 25%; вартість розповсюдження (дистриб'ютор і роздрібний торговець) – 55%.⁶ Цей простий аналіз приховує в собі величезну економічну складність, а складність інтелектуального світу – досить цікаву простоту. Порядок бухгалтерських величин приховує в собі ієрархічний порядок, унаочнюючи водночас показник середньої рентабельності різних підприємств, згрупованих у певному концерні, й показник активності, бажаної для кожного з них. Для кожного автора ідеальне співвідношення витрат часу праці та обсягу енергії розподіляються таким чином: чверть на створення рукопису (праця вдома), інша чверть – на роботу в офісі роботодавця (редактура та стосунки з іншими авторами), а половина – на розповсюдження та продаж (проштовхування продукту + розкручування видавця). Ця половина може розкладатись згідно зі змінними й загалом дріб'язковими пропорціями, – на вечері, телевістунці, презентації, інтерв'ю, статті, круглі столи, полеміку в пресі, комюніке, громадянські заклики, фото- та кінозйомки, відзняті арешти, маніфести, порушення громадського порядку тощо. Усі дані, отримані за допомогою емпіричного спостереження «інтелектуального життя» підтверджують пропорції, виведені калькуляцією. Те, що медіатизація продукту на ринку обігнала його виробництво – об'єктивний факт, і порядок денний великих активних фірм відбиває у свій спосіб цю зміну стосунків між розповсюдженням і виробництвом всередині культурної індустрії. Остання за хронологією стадія виробничого процесу за логікою є першочерговою, другий етап процесу стає першим, стратегічна ланка – в кінці ланцюга. Конкретний переклад на індивідуальному рівні: статті про мою книгу важливіші за саму книгу, публіцист у мені повинен переважати письменника. Творці, врятуймо себе самі, станьмо нашими власними рекламувальниками. Серйозний менеджмент висуває вимогу: спочатку кінець. Бути кимось перед тим, як зробити щось. Змусити говорити про себе, перш ніж висловлюватись самому. Добрий автор впевнюється в промоції кінцевого продукту *ще перед тим*, як взятися до роботи.

⁶ Див.: Asfondel, *Le métier de libraire*, p. 28.

Отож перекомпонування інтелектуальної структури є калькою перетворення в індустрії, де головним сектором стала комерціалізація, як тут – сектор медіа. У циклі створення книги зокрема (її друкованої продукції загалом) стратегічне місце посідає вже ані продукування, ані видання, його посідає *розповсюдження*. Можна створювати стільки видавництв, скільки хочеш (і фактично концентрація на вершині не заважає розповсюдженню знизу та на маргінесах маленьких цехових підприємств), так само, як можна писати стільки рукописів та видавати стільки книг у Франції, скільки хочуть і можуть французькі громадяни та видавці: добре сміється той, хто сміється останній. Є біля семи сотень зареєстрованих видавців, однак половину ринку книг забезпечують чотири головні видавництва. У виданні, як і в творчості, плюралізм першої стадії процесу взятий під монопольний контроль наступної стадії. Видавець приймає рішення щодо *створення*, а книготорговець – щодо *виграшного розміщення* на ринку. Проте книготорговців потіснили великі площі, контрольовані дистриб'юторами, або їх було зведено лише до ролі *книгосховищ*. Дистриб'ютор, а не видавець (коли вони розділені), домовляється про постачання книгарень. «Hachette» чи «Presses de la Cité» таки мають всі підстави сподіватись на загравання з боку видавців, що не спроможні мати, на зразок велетів (Gallimard, Laffont, Le Seuil, Flammarion), власного дистриб'ютора, точно так, як володарі медійної мережі можуть цього сподіватись від авторів – маленьких і великих, правих чи лівих, соціологів чи романістів, буддистів чи монархістів, – що від них залежать (у своїй реалізації як автори-в-пошуках-публіки). Якщо доля творення, як-от творення інтелектуального (книги, диски, касети, гравюри тощо), стає предметом рішень дедалі меншої групи людей, для інтелектуала та підприємця існує необхідність бути там, де приймаються ті рішення. Фізично й ментально. Критерії видавця (у доборі рукописів чи розподілі авансів) стали критеріями фільтрувальників тоді ж і з тої ж причини, що й критерії авторів стали критеріями медіа. «Шкода, любий друже, але ваша книга продаватиметься не дуже добре», – говорить видавець автору; автор же відповідає: «Мою останню книгу не надто схвально зустріли критики, це правда, але з наступною я все виправлю».

Видавець не є циніком, а автор не є опортуністом, та навіть якщо вони ними є, то мають на те всі підстави. Власне, й ті і інші терплять *diminutio capitis*⁷: перші перед своїми розповсюджувачами, другі – перед медіократами. Переворот методів розповсюдження зробив з видання книги та її збуту (як і просто зберігання в книгарні) акт філантропії: пришвидшена ротація запасів, витрати на склад та бухгалтерію, вимоги обігу однаково душать видавців та авторів за горлянку⁸. Письменник, що тримається осторонь медіа, став катастрофою економічною (для свого видавця), соціальною (для свого оточення) та медичною (шлунок та коронарні артерії), як і книжка, відкинута мережею FNAC, що забезпечує вже третину кількості книг паризьких книгарень (1977), для будь-якого видавця. Чи зможе FNAC невдовзі, чого дехто боїться, вирішувати, приймати їм чи відкидати певні назви та імена? Колись видавництво спочивало на фондах, назви збувались повільно, протягом кількох років. Сьогодні книги в повільному обігу навіть не відшкодовують плату за місце зберігання в книгарнях. «За оцінками, видання, що оновлюється менше, ніж чотири рази на рік, не лише не приносить грошей, а й забирає їх» (Lindon, *ibidem*). Адже прибутки видавця залежать від прибутків книготорговців. Оскільки фонди коштують найбільше, а жити хочеться добре, то віднині живуть тільки з «махлювання» – процедура відтепер спільна для видавців, авторів і продавців, бо вони мають спільний інтерес: рентабельним є лише сьогоднішній успіх (якщо не обмежуватись словниками, кухарськими книгами чи Бібліями). Зосереджуючись усередині себе самої, книготоргівля зосереджується на них, рикошетом примушуючи видавців чинити так само; так само чинить автор, живучи з того, що йому дає чи, точніше, накидає видавець; й останній рикошет – безпосередній читач. Для видавця економічний оптимум означає максимум продажу за мінімум собівартості; отож можна знайти великі ресурси для знижок, адже тут можна вихвалитись максимальним вибором для читача за мінімальні кошти. Проте, згідно з класичним механізмом, добре

⁷ Позбавлення цивільних прав (лат.)

⁸ Див.: Jerome Lindon, *La FNAC et les livres* (читати обов'язково).

контрольованим Жеромом Ліндоном, монополізація розповсюдження на невизначений час і парадоксальним чином призводить до мінімального вибору за максимальний кошт. Песимістичні ці прогнози чи ні, залишається діагностувати незаперечне явище: той самий феномен висхідної концентрації – функціональний на рівні менеджерів з ідеології, економічний на рівні видавничих підприємств – як непередбачений наслідок заміни виробництва розповсюдженням. У будь-якому разі, якщо ця фатальність індустріальної концентрації є смертельним вірусом для маленьких цехових підприємств, вона стимулювала розвій менш архаїчного й дуже сприйнятливий до нововведень інтелектуального світу. Через сто років з'ясується, що сучасні ремісники-власники Літератури кінця ХХ століття випередили свій час набагато більше, ніж текстильні та металургійні боси. Полишивши абатства, семінарії, гуртки та салони минулого задля організації програм і проведення, скажімо, «зустрічей» FNAC, нові інтелектуали довели свій неабиякий інстинкт щодо виробничої переорганізації та конкурентності. Захід, що приваблює третину паризької клієнтури, є одним з цих «вузлів сильної соціальної комунікації», де культурне пожвавлення нав'язується як необхідність. У суспільстві, в якому товарний обіг визначає комунікацію між людьми, зростання товарообігу детермінує «способи думки».

Культурні ритми є такі ж повільні, як і природні: роман виростає протягом десяти років життя, ідея народжується через десять років досліджень; натомість дедалі швидші ритми товарообігу є протилежні до культурних і це неконтрольоване божевілля циклів прибутку завдає культурному пейзажу такого ж спустошливого ефекту, як річкам і лісам країни. Запровадження економічного управління розповсюдженням перетворює виробника на працівника, що підлягає командам економічного управління. Однак, так само як у теоретичній сфері більше немає соціального попиту на істину (релігії та міфології, що за визначенням приносять найбільше уявне задоволення), у мистецькій сфері ніколи не було соціального управління нововведеннями. Естетична чи літературна інновація наражається на негайну ворожість чи байдужість суспільства, так

само, як науковий винахід завжди наражається на ворожість чи байдужість священиків та визнаних відьмаків. Якщо відповіді суспільства мають поступово визначати природу питань, які художники, творці та філософи можуть поставити йому та собі; якщо для символічних цінностей більше немає іншої форми, окрім товарної, – з негайною, а отже, масованою та локалізованою рентабельністю, – вся цивілізація буде обертатись довкола цього стержня, жертвуючи винаходами заради безпеки, завоюваннями заради збереження здобутих цінностей, майбутнім заради минулого. І живим заради мертвого. 1952 року Бекет продав із видавництвом «Мінюї» 125 екземплярів «Чекаючи на Годо». Якщо відтепер рентабельність книги визначатимуть за рік – чи радше за три місяці – від виходу з друку, незабаром не буде нічого, крім старого, перебраного в нове. «Найновіше» не завжди є найрентабельніше і продаж книжок має свою ренту залежно від ситуації. Безперечно, немає механічної відповідності між реальним успіхом книготоргівлі та видимістю публічних почесностей. Існує фіксована клієнтура та монополісти ринку, осторонь від яток із цікавинками, що пропонують мас-медіа. Дрюон, Сесброн, Павелс, Де Кар представляють лінії надійного виробництва, стійкого до біржових коливань кон'юнктури й особливо десь у проміжку ідеологічної «продукції» (між вигадкою та правдою, романом та наукою) розігрується медійне судилище, що відділяє «застаріле» від «новаторського», «архаїчне» від «сучасного» – зерно від плевелів. Лихо в тому, що згідно з законом, чия дія має суспільний розголос, справжнє новаторство реалізується лише як відстрочене в часі; і якщо ритм «великої» торгівлі мусить нормувати «малу» літературну продукцію, література існуватиме лише в школі (якщо вона ще існуватиме), а каталоги – лише в бібліотеках (якщо вони...).

«Слід знати, що в каталозі будь-якого великого видавця загальної літератури, з більшості назв – йдеться про Фолкнера чи Жоржа Батая, Валері чи Конрада – продаватиметься не більше, ніж 300 примірників за рік у всьому світі» (London, *ibidem*). Також безперечно, що вільна економічна конкуренція зрештою перетворюється на кінець конкуренції, – слідом за комерційним імперативом новизни, через інший різновид перетворення, – виливається в механічне повторення старого – як це помітно

...гомом кількох років на французькому ідеологічному ринку, стрибок назад в екстимації предків презентується як крок вперед у сезонному винайденні нового⁹.

Зрозуміймо правильно: ніколи немає *початку*, ні в житті народу, ні в житті людини, і культура є лише безмовним тканням повторюваних поновлень. Нове входить в історію лише через повторення старого: цей закон чітко визначили Маркс і Ніцше, кожний по-своєму. Але культура зазнає інволюції відтоді, як повторення перестають бути кумулятивними й уже не збагачуються взаємно, стаючи натомість регресивними через послідовне збіднення. Починаючи з певного часу, французька культурна сцена являє тривожний спектакль ретроградної послідовності мимовільних пародій, що їх можна було б прийняти зважаючи на еволюційні імперативи, адже вони представляють себе як інновації, але не тоді, коли вони позбавляють оригінал гостроти, змушуючи нашу сучасність *відступати* порівняно з минулим. Повторення несуть ефект вивільнення лише тоді, коли відчувають себе і визнають себе як такі: на Заході кожна революція мавпувала попередню, але вона лишалась би тільки тінню, якщо не знала, що мавпує. У наших щорічних ідеологічних революціях непокоїть те, що вони не виявляють своїх джерел, й не так через лукавство, як через неусвідомлення. На рівні висловлювання це спричиняє дивну суміш люті та поверховості, а на рівні висловленого – профетичне дежавю¹⁰. Зрозуміло вже, що це не плагіат, а мимовільна експлуатація прибуткового родовища: історична безкультурність і

⁹ Приклад таких галопів у зворотному напрямку в сфері «політичної думки». 1976 рік: проголошення правими «смерті Маркса» (четвертої від часу його фізичної смерті) та «нової філософії» або відкриття продукції (теми та стилю) «нонконформістів тридцятих років». 1977 рік: винахід зліва, під етикеткою «нової політичної культури», досить банального рівняння 1910-х років: (Сорель+Пегі)/Прудон, як відповідь та альтернатива ленінському «варварству». 1978 рік: Клавель та його друзі щотижня наповнювали газети анафемами та сарказмами Бональда та Жозефа де Местра, де дурне передчуття Французької революції, абстрактного Розуму та Терору стали останнім писком шовіністичних «інтелектуальних» авангардів. «Ураган» 80 років правдоподібно прийде з боку «організаторського емпіризму», – Морас йде в забуття.

¹⁰ Див. попередню примітку.

соціально-ідеологічна амнезія – такими є здобутки спільноти ідеологів заради панування «актуальності». У жодному разі не применшуючи важливості й не гальмуючи функціонування, дедалі разючіша неписьменність панівної спільноти полегшує та підвищує важливість роботи її інтелектуалів, щоразу занижуючи поріг кваліфікованості. Ідеолог, що років зо тридцять тому здавався би в очах інтелектуального товариства старомодним дурнем, сьогодні скидається на новатора в очах «великої публіки». Стара спільнота, позбавлена інституційних засобів існування, змушена пасувати перед «думкою загалу», просто не маючи голосу стосовно важливих тем – якщо лише не буде забезпечувати свого виживання, приєднуючись до хору медіократів.

У культурі систематично брати сторону «нового» означає бути не новатором, а комерсантом. У політиці спонтанно брати сторону більшості означає бути не демократом, а колабораціоністом. Так само в історії ті, хто чинить опір і належить до меншин, – подеколи навіть «терористи», – знову винаходять демократію, кожна весна наповнює сміттєві баки культури успіхами зими та останніми скандалами осені. Так звані суспільні смаки є тим, що нав'язує у формі природної даності каста людей певного смаку, поставлена в певний момент у позицію суддів; так само як «громадська думка» соціологічних опитувань є артефактом, сконструйованим опитувальниками, для яких відповіді опитуваних вже містяться у самих запитаннях. Якщо культуру в певну епоху просувають уперед її невиліковні завзятці, то нова економіка культурного виробництва надає переодягненому за можливості у дисидентські шати конформізму неабияку зброю та матеріальну базу. Тут усе запрограмовано – технічні умови розповсюдження та рекламна обробка суспільства – для негайного розпізнавання за найменших зусиль. Золотий вік для інтелігенції – кожного інтелектуала підтримує визнання іншого; залізний вік для творчості – шедевр підтверджується несприйняттям сучасників. Прогноз: різке погіршення продуктів, зникнення творів. Треба обирати між тим, щоб бути кимось і робити щось – це є дилема на всі часи. Дедалі важче стає обрати вагоме, а не важливе, непримиренне невизнання, а не якесь там

дешевеньке визнання та вихваляння. Ми добре знаємо: «хтось» певної доби ніколи не збігається зі своїм «дечим», але як ми можемо добре розбігтись в нашій добі? Літературне поле своєї доби переробили не великі письменники початку століття, не Папи чи Кумири Молоді – Анатолі Франси, Полі Бурже, Моріси Бареси, дискурсивне поле змінювали не «великі вчені» за посадою та титулом. Нескінченим і кумедним був би список непорозумінь, якими велике письменство доби щоразу виставляло свої писання (чи свою ідеологію видавало за теорію). Притаманна сучасності класична оптична ілюзія надає карликаччому вигляду гігантів і, навпаки, – який мешканець планети Марс зможе завтра її уникнути? Якщо сьогодні у нас перед очима – економіка непорозуміння чи оптика похибки...

4. НОВА РІДКІСНІСТЬ, НОВА ВЛАДА

Сьогоднішня Європа живе в стані символічного недоїдання та культурної перенасиченості. Це геть не парадоксальна ситуація, що підтверджує добре знане істориками правило: періоди декадансу завжди квітують. Коли ціна цінностей падає, вони починають шалено розмножуватись; розмноження клітин не віщує нічого доброго для вже сформованих організмів. Знецінення сенсу відповідає інфляції знаків, як знецінення репрезентації – зростанню кількості спектаклів. Криза театру, кіно, живопису тощо, про що безперестанку говорять, зовсім не означає, що в нас немає достатньої кількості п'єс, фільмів чи картин, щоб задовольнити вимоги публіки: якраз навпаки... І все ж говоримо тут лише про книги.

«Багатство суспільств, в яких володарює світ капіталістичного виробництва, оголошується нескінченим нагромадженням товарів», – і це оголошення краще сприймається людьми з бідних країн. Вихід на паризькі вулиці когось, хто походить з країн Третього чи Четвертого світу, означає завдати шоку, що межує з панікою. Серед великої кількості речей насамперед впадає в очі друкована продукція: газети, тижневики, журнали, – а також книги. Запаморочення від вітрин. Ліс назв, глянець обкладинок, підморгування шпальт. І скрізь – нарікання професіоналів, що

благають милостині – жертви, що, здається, отримують добрий зиск. Комори книгарень переповнені, видавці завалені рукописами, журнали – відгуками редагованих авторів, критики – щоденною розсилкою, літературні комісії – останніми романами, кіоски – книжковими розвалами, читачі – цією нескінченною лавиною писань. Книжковий Париж уже є не святом, а ярмарком, – у Гутенберга похмілля.

Мовою статистики

Кількість назв, випущених видавництвами ¹¹	1962	1969	1970	1976 ¹²
Нові видання	6 019	9 464	10 924	10 729
Перевидання	6 603	10 370	9 241	11 310
Всього	12 622	19 384	21 571	23 363

За двадцять років кількість назв подвоїлась, тоді як рівень стабільності був досягнутий близько 1970 року¹³. Становище залишалось стабільним практично протягом століття, стрибок уперед відбувся завдяки масовому шкільному навчанню та індустріалізації. За часів Бальзака в королівстві публікувалось трохи менше, ніж п'ять тисяч томів на рік; вісім тисяч за часів Імперії (1856), а за часів Республіки – більше, ніж чотирнадцять тисяч (1889), – рівень, що з певними коливаннями протримався до нашого півстоліття. Якщо говорити про кількість примірників,

¹¹ ASFODEL (Національна асоціація з професійного навчання та вдосконалення в книго- та папероторгівлі), *Le Metier de Librairie*, 1978, р. 20.

¹² Статистика НСК 77. Нові видання: 11 959. Всього: 25 823.

¹³ Для порівняння, останні щорічні статистичні дані ЮНЕСКО (1976) дають для СРСР 80 196 назв на 1973 рік, для США того ж року – 83 724, для Великобританії – 35 177 та 48 034 для ФРН. Франція має 26 247 у 1974 р. Цифри завищені через неточність критеріїв, подекуди брошури сприймаються за книжки, комерційне видання не відрізняють від некомерційного тощо.

видавництво перейшло від 180 мільйонів примірників до 1 мільйонів у 1976 р., а торгівельний обіг видавництва за цей час зріс у четверо (4269 мільйонів франків у 1976 р.). Наразі фонди французького книговидавництва нараховують 220 000 наявних назв. Безсумнівно, ці цифри повинні бути дуже ретельно просіяні, пристосовані до простору і часу відповідно до різних категорій¹⁴. Продукція категорії *загальної літератури* (за винятком «кишенькових» та «детективних» видань, що зазвичай сюди додаються) також зазнала певної стабілізації щодо кількості назв (в середньому 4 500) та примірників (35 мільйонів), а також у сфері торгівельного обігу. У цій категорії збільшення частки книжок на історичні та сучасні теми компенсує певне скорочення сектору *красного письменства* (романи, поезія, театр, літературна критика й есеїстика). Хай там як, категорії «література» (завдяки тиражу книг, що здобули літературні премії) та «словники й енциклопедії» разом становлять близько половини торгівельного обігу (45% у 1976 р.). У відсотковому співвідношенні торгівельного обігу з 1975 року третє місце посідає – ознака часу – категорія «практичних книжок»; досі це були шкільні підручники¹⁵.

Чи виробляє французьке суспільство щороку більше книжок, аніж читачів? Заспокоймося, «Франція взялась до читання». Жодних турбот не викликає читання тижневиків, якщо вірити опитуванню, «проведеному між 25 вереснем та 6 жовтнем 1978 року по всій країні з виборки 2000 осіб, що представляють населення від 18 років і вище». «Беззаперечний висновок дивує та приголомшує: відсоток французів, що читають, збільшився на 15%»¹⁶. З якого року, які французи, яке читання? – покvapливі

¹⁴ Статистика Національної спілки книговидавців розрізняє такі категорії книг: шкільні, наукові, спеціалізовані та технічні, гуманітарні науки, література, енциклопедії та словники, красне письменство, книги для молоді, практичні книги.

¹⁵ Ці цифри можна розшифрувати, лише відступивши на певну дистанцію та не забуваючи, що побіжні огляди та фальшиві екстраполяції, які медіі щотижня замовляють спеціалізованим установам, робляться «з пташиного лету» статистики, зведеного до цілковито абстрактних результатів, взагалі позбавлених слідів процедур встановлення.

¹⁶ Див.: *L'Express*, 11 листопада 1978 р., С. 152. Анкету Жанік Жосен і опитування Луїса Арі винесено на обкладинку. Цей журнал екзальтовано

молоді спеціалісти не мають часу на такі дрібниці. Якщо узяти ці дані – неперевірені – на віру, можемо дійти висновку, що протягом двадцяти років виробництво книг збільшилось удесятеро проти зростання кількості читачів. Хай навіть цифру з дослідження 1960 року – замовленого видавництвом, – згідно з яким 57% французів ніколи не читають, треба трохи занизити, та це не змінює того ґрунтового факту, що лише чверть французького населення (22% у 1960 р., як і в 1978 р.) – чверть «великих читачів» – поглинає найбільшу частину французької книжкової продукції. Національний обсяг інтелектуального виробництва (разом із демократизацією освіти, збільшенням дозвілля та культурною діяльністю, постійним навчанням та поганою відвідуваністю старшекласників, яких більше цікавить спілкування з друзями) зростав у зовсім іншому темпі, ніж соціально та природно обмежений обсяг споживання. Однак видавці – не філантропи, вони б не збільшували свою продукцію, якби вона не розходилась на ринку. За двадцять років змінився не так обсяг, як внутрішня рівновага ринку. Відносно стабільна кількість читачів купує дедалі більшу кількість книжок: це означає, що меншу кількість книжок купляють у більшій кількості примірників, а більшу кількість назв – у меншій. Середня аудиторія письменників (якщо вони не відомі особи) – це дедалі інакші письменники: існує тенденція соціологічного накладання автора та читача. Драма полягає в тому, що писання та читання як практичні діяльності виключають одна одну, позаяк неможливо – ні ментально, ні фізично – читати й писати одночасно. Письменники – останні, хто може читати письменників, але якщо вони почнуть читати одне одного, вони перестануть бути письменниками: ця апорія підсумовує невротичні стосунки письменників зі своїми колегами по професії. Від них чекають критики, схвалення, підбадьорювання – якщо не від них, тоді від кого? Але й вони чекають того самого щодо своєї останньої книги – яку я не маю ні часу, ні бажання читати, оскільки пишу свою. Ця божевільна круговерть

«констатує», що лише 43% французів залишаються чужими книзі. Дослідження SOFRES 1972 року вже знизило до 41% число французів, що ніколи не читають книжок: чи слід із цього робити висновок, буцімто Франція взагалі припинила читати між 1972 та 1978 роками?

створює дуже незручну колотнечу між членами товариства. Між письменниками неможлива дружба. Вона є неможлива й серед інтелектуалів, але з інших причин. Рівні між собою не створюють пари. Коли професійний звабник зустрічає професійну звабницю – між ними може статись усе, крім кохання.

Видавничка статистика, коли між 14 та 15 000 екземплярів вона оцінює тираж певної книжки загальної літератури, представляє той же тип кумедного в серйозному (чи навпаки), що й річна статистика ООН, коли оцінює прибуток на людину в Колумбії в 515 доларів (1975 рік) чи 136 доларів в Індії, з тою відмінністю, що коли прірва, яка відділяє прибуток на людину у верхньому та нижньому суспільному прошарку, є постійною даністю колумбійських та індійських суспільств, то у французькому літературному суспільстві, де щороку зростає провалля між найменшими та найбільшими, так було не завжди. У книжковому світі, як і у світі звичайному, слабкі стають дедалі слабшими, а сильні дедалі сильнішими. Нерівність, проклята сестриця лібералізму, не перестає зростати. Один сором'язливий видавець якось сказав з цього приводу: «Ми є свідками прикрого скупчення книг, які погано продаються» (Ж.-К. Фаскель), і погодьмося, що це прикріше для автора, ніж для видавця. Лінії поширення друкованої продукції нагадують банеподібну криву Гауса навпаки, – в ній опуклість перетворюється на увігнутість: всередині – порожнина, обабіч частини дмуться вгору. Відтепер видавництво скероване на бестселер. Видавництва відповідатимуть на ризик, публікуючи багато авторів, один з десяти продаватиметься надзвичайно добре, а решта дев'ятеро не продаватимуться зовсім. Середина має тенденцію зникати – величезне поле в 3 000/10 000, де колись перебувало – головним чином між двома війнами – все, що зараховувалось до літератури та есеїстики. Ця добряча середина протягом майже століття назбирувала найпрекрасніші квіти, нашу нетлінну класику. Віднині на кожного чигає або провал або бум. Цього вимагає гомогенізація продукції, підпорядкована законам поширення. Чому? Тому що відбір, що проводиться масмедіа в ідеологічній та естетичній продукції, є грубим, масовим та безапеляційним; й *у медійній сфері середини немає*, тут без деталей чи нюансів діє закон «все або нічого». Дивна доля

«витвору духу» – мати вибір тільки між «добре розходитись» або померти одразу по народженні! Точніше, або машина рушає і нагромаджує снігову кулю; про це говорять, тому що про це говорять, тому що про це говорять і так далі: засоби інформації притягуються до засобів інформації, а слава йде до рук прославлених, як гроші течуть до багатих. Або жодна частина не рухається з тієї простої причини, що на противагу Природі, де, згідно з уявленням Бюфона, все збудовано на певних рівнях, чи, за уявленням Констанана, на Істині, що існує лише в нюансах, медії нехтують градуванням (позитивним чи негативним). Замість того, щоб урізноманітнювати, конкуренція уніформізує. Коли автор «має» «Експрес», це майже те ж, якби він мав «Обсерватор», і так само «Пуан», адже медіумне інше – це те ж саме, горизонт «Експресу» – «Обсерватор», і навпаки. Для медій об'єктивний світ – про що треба щось говорити – це те, що говорять інші медії. Рай це чи пекло – ми змушені жити в цьому палаці зачарованих дзеркал, в якому одне люстро відображає інше люстро, а тінь кусає за хвіст іншу тінь. Тут можна бачити непередбачений для медій наслідок власного домінування. Раби свого ж панування, вони регресують, своєрідно закручуючись довкола себе: це – внутрішній вибух. У попередню добу для журналіста було звично чути від свого шеф-редактора: «Ось, тобі треба написати на цю тему: це цікаво, ніхто про це не говорить». Сьогодні ж, коли той самий журналіст пропонує статтю на тему, яку ще не розглядав, він почує від того ж шеф-редактора: «Ні, це не цікаво, ніхто про це не говорить». Або таке: «Почекаємо, може, деінде щось пройде». Кожен медіологічний прокол ставить старий світ з ніг на голову, навіть не даючи знаку, що він взагалі його стосується. Як налаштували оркестр в унісон, постійно варіюючи тональності: ця дивна угода про гармонію змушує танцювати публіку однаково, в єдиному ритмі, полемізуючи щодо справ у щотижневому випуску «викриття» дня, проходячи крізь *книгу місяця* та *людину року*, під паличкою диригента, який уже бозна-коли покинув пюпітр: оркестр грає самостійно, за інерцією. Ті гонористі, що відмовляються крутитись в танці, муситимуть «довіку спостерігати за тиражем лотереї, білетів якої в них немає» (Шамфор).

По той бік вірогідностей є одна певність: у французькому суспільстві, де випускається вдвічі більше книг, ніж двадцять років пероєд тим, випускається також удвічі менше газет¹⁷. Велика кількість культурно-ідеологічної продукції, звуження органів критики/розповсюдження. Потрібно щоразу більше заливати в лійку, але гирло щоразу тісніше. Звідси функціональна гіпертрофія посередників. Залежно від того, вдасться їм чи ні розмістити лійку в потрібному місці й у потрібний час, виробники будуть працювати або з достатнім підґрунтям, або на чисті збитки. Пишуть для того, щоб їх читали: в неймовірній кількості про те й про се. Однак уже обмежена у кількості аудиторія наявних читачів – покупців книг – орієнтується на продукцію, яку централізовані органи сортування та каналізування, з якими вона щоденно (радіо, телебачення) чи періодично (тижневики) контактує (а отже, довіряє), вказують їй як на такі, що відповідають на її запити. Комплекс носіїв інформації, здатних спрямовувати соціальний попит культурних благ на той чи інший продукт, останнім часом піддається драконівській концентрації так, що відбір, який треба провести поміж духовними витворами – між тими, що виживуть, знайшовши свою публіку, та тією дрібнотою, що помре в мовчанні, теж стане драконівським. Сорок медіократів (щонайбільше) вирішують питання життя та смерті над сорока тисячами авторів. Для останніх видати книгу означає постати перед Судом Сорока, де мовчання присяжних означатиме найвищу міру покарання. Однак у присяжних немає ні часу, ні простору, щоб розглядати справу кожного невинного. Диспропорція між відкритими каналами та обсягом продукції, яка підлягає спрямуванню; між чимдалі більшою пропозицією та обмеженим у зростанні попитом; між числом отриманих видань та обмеженим

¹⁷ Мовний зворот. А ось цифри для Парижу: з 1960 по 1975 рр. паризькі загальноінформаційні щоденні видання знизили свій тираж від 4 068 304 до 3 116 235, а збут – від 3 309 752 до 2 364 424 екземплярів. З 9,6 мільйонів примірників щоденна французька преса на 1975 рік не сягнула й найнижчої точки кривої розповсюдження з часів «Ліберасьон» (1952), тоді як з 1945 р. близько 70 назв з 203 зникло. В Парижі існувало шістдесят щоденних газет у 1914 р., тридцять у 1939 р. та дюжина сьогодні. Сама група Hershant контролює близько половини національних газет.

простором (або часом, обмеженим на радіо-телебачення), присвяченим критиці книг чи презентації авторів, робить принцип відбору матеріально неунікненним: «Не можна говорити про все водночас». Але виконавці цього принципу мають реальну владу. Вони створюють сито для праці одних та інших, через яке все мусить просіятись, щоб відділити подію від не-події, буття від нічого, корисне від безглузлого. Отже, судді як ніколи є катами. Очолюючи новий «апарат судження» (Пегі), члени цього мікросередовища посідають стратегічне місце диспетчеризації з подвійною функцією: усувати перегородки в професійному мікросередовищі інтелігенції (наука, мистецтво, видовище, а точніше: математики, лікарі, філософи, біологи, романісти тощо), забезпечуючи обіг повідомлень між ними; та знімати бар'єри між цими мікросередовищами та публікою добросовісних громадян (для нашого часу та простору навіть завдяки телевізійним засобам для якнайбільшої аудиторії). Загалом, якщо опублікуватися для автора означає вкинути листа в поштову скриньку, відсилаючи його своїм сучасникам, то доля його буде вирішена в центрі селективної функції медій, – дійде лист чи не дійде до своїх незнаних адресатів, – а точніше: чи адреса на конверті буде написана чітко, а, може, й зовсім не буде написана. На своєму рівні, що є найвищим, газета «Монд» виконує подвійну функцію: офіційний бюлетень французького суспільства, вона також виконує роль поштової скриньки для листування між вищою інтелігенцією і державними високопосадовцями, скриньки, через яку один щодня може дізнаватись про іншого, формулювати свої вимоги чи відповіді на запити. Кожен, хто у Франції має (чи претендує на) статус особистості – політичної, інтелектуальної, наукової, мистецької, – добре знає: подія, підсумок, комюніке, маніфестація існує лише тоді, коли «Монд» визнає це через друк. «Монд» слугує для реєстрації цивільного стану всього, що було випущено на території Франції (чи емігрувало в перекладах). Хто контролює «Le Monde» – особливо секції «Monde des Livres» та «Monde des Spectacles» – частково тримає під своїм контролем усіх, хто має надію на життя. Десять чоловіків і жінок вирішують за п'ять тисяч, адже вони вирішують, чи звертати увагу на їхню долю. Багато браку. У 1976 році з'явилося біля шести тисяч

новинок (гуманітарні науки та література). Близько 4 000 були послані в «Monde des Livres» для схвалення. 881 стали темами статей (чи актів хрещення), 768 – скромніше – виписок про народження, що складають рубрику «Скоро з'являться». Інші – в піч. «Monde des Livres» нараховує сім постійних співробітників (заввідділом, фейлетоніст, рубриківці та редактори), більше двадцяти хронікерів і працівників, відібраних з В. І. Найдобірніше сито не обов'язково найкраще відбирає. Вульгарніше, але незрівнянно ефективніше телебачення, – без якого вже неможливо уявити бестселера, – є ще жорстокіше. Тут винищення йде у зворотному порядку: кожен тріумфатор височіє на невидимих тілах його любих товаришів пера.

Там, де щось є надзвичайно рідкісним, там є й місце для влади. Розрідження великих засобів спілкування – чи, промовистіше, затискання горлянки – невідворотно пересунуло місце інтелектуальної влади в медійну сферу. На п'ятнадцять тисяч посад старших викладачів в університетах припадає триста місць радників, завредакціями чи керівників серій у видавництвах, є лише тридцять важливих посад авторів редакційних статей, хронікерів чи критиків у мас-медіа; сюди обирають не за конкурсом, а за «зв'язками». Кожне місце коштує дорого (до того ж його ціна фіксована не арифметично, а через алгебру стратегічних розрахунків). Професори створюють рукописи, видавничі працівники виправляють їх та роблять з них книги, але саме в гирлі, через медіа, визначається їхній вихід у світ. Чим більші надходження на вході системи, тим запеклішою є боротьба за вплив, щоб контролювати клапани та виходи. Сукупність процесів оцінювання визначається в останній момент, оскільки в рятувальному човні стає дедалі менше місць, щоразу більше людей переб'ють один одного, щоб туди потрапити. Насиченість інтелектуального ринку, виняткова скупченість талантів, компетентності та власних амбіцій у країні (чи метрополії) високої цивілізації створюють умови для незрівнянної жорстокості у звичаях інтелектуального прошарку. Що більше країна окультурена, то дикіші інтелектуали. Виживають лише великі хижаки. Якщо я не душитиму інших, то придушуть мене. У цих

джунглях виживати – це вбивати, звеличуватись – це принижувати, просувати себе – це відсувати інших. Ніколи не було – у Франції чи деінде – одразу двадцяти тисяч знаних письменників, адже якби було двадцять тисяч славетних в один час і в одному місці, то уславлених осіб ні для кого б не існувало. Однак засоби уславлення стали такими обмеженими, а ставки внаслідок цього такими високими; але внутрішня природа мас-медіа, що функціонують уособлено, а отже, ексклюзивно, задля оригінальності, а не колективної солідарності; але типово французька концентрація цих інстанцій посвячення на обмеженому терені та в кількох руках (у США сто телеканалів транслюються цілодобово, сто п'ятдесят приватних трансляційних станцій в Італії тощо) спричиняє нескінченну боротьбу за визнання, що є долею інтелектуала, боротьбу на смерть, щоб увірвати свій маленький шматок медій, до якого відтепер зводиться кар'єра нашого інтелектуала. Цей шматочок став єдиною розмінною монетою, що дозволить мені увійти до циклів обміну та реалізації особистої ринкової вартості. «Засноване на нерівності, постійно розпалюючи бажання *мати*, не даючи всім можливості його задовольнити, воно неunikно плодить правопорушників», – пише Маскіно про споживацьке суспільство, досліджуючи карні правопорушення. Так само заснована на нерівності, яку вона відтворює та збільшує, постійно розпалюючи бажання продемонструвати себе та не даючи жодної можливості його задовольнити, інституція мас-медіа, ефект цього суспільства, плодить своїх інтелектуальних правопорушників, фальшувальників і шахраїв, плагіаторів і софістів. Хіба що за винятком того, що злочинці в інтелектуальній сфері створюють закони та диктують норми, їхнє примноження в найбільшому осередку підпорядковане тому ж ефекту захоплення, що й на периферії.

Ще не бачили письменника, який би не ліз зі шкіри, щоб побачити своє ім'я в каталозі свого видавця чи в «Французькій бібліографії»; не менше, ніж виборці рвуться побачити своє ім'я у виборчому бюлетені на своїй дільниці. Утім, бачимо, як отруюють життя собі та своїм співмешканцям, щоб фігурувати у списках кандидатур, і кандидатам, що не обговорюють питання шкільних майданчиків, день і ніч змагаються за дві хвилини ефіру в

інформаційній передачі о 20:00. Те саме бачимо щодня в інтелектуальному середовищі, коли йдеться про те, щоб мати ім'я жирним шрифтом чи свою голову на маленькому екрані. А Кандид нехай міркує.

Щорічний каталог чи щомісячний бюлетень, у якому видавництво подає список своїх публікацій, є даністю не обмеженою, а необмежено розширюваною: коли з'являється новий геній, на додачу до попередників, досить лише додати сторінку, щоб забезпечити ще одне місце під сонцем. Ось чому, безсумнівно, жоден із письменників не вважатиме за прорив, коли вгледить своє прізвище в алфавітному списку авторів. Те, що всі колеги знаходять один одного в цьому каталозі, не робить його цікавим для когось із них. Загалом друкована поверхня не стає одразу ж ані метою, ані засобом влади. А от у випадку дефіциту паперу чи чорнила вона нею стає відразу. Як ми це бачимо в деяких малорозвинених країнах (соціалістичних чи ні), коли об'єктивні обмеження (брак компетентних техніків чи зависока ціна паперу) обсягів виробництва друкованої продукції перетворює в середовищі інтелігенції поодинокі видання збірки поезії в ієрархічний символ, ознаку популярності та критерій успіху. У розвиненому капіталістичному суспільстві будь-хто може друкувати будь-що – хай тільки автор платить, щоб подарувати друзям чи вразити родичів. На цьому рівні рівність шансів мала б пересунути лінію поділу: ніхто ще ніколи не бачив, щоб автор якогось «Універсального Мислення» був запрошений на передачу до Піво чи робив би культурний огляд в «Обсерватор».

Хоч би які були зовнішні фактори раритетності – в цьому разі фактори великих засобів [media] впливу, – і навіть якщо вони будуть примножуватись, в середовищі інтелігенції ніколи не припиниться змагання з тією простою причиною, що вони мають, зрештою, «вічну» ставку – час. Культурна влада, як і будь-яка інша, це є влада займати чийсь час. Однак для так званого культурного споживання час є природною умовою, рідкісною за визначенням. Його відносна гнучкість – це одне, його абсолютна обмеженість – інше, і вони не суперечать одне одній. Для робітників пропорція між вільним та робочим часом не припи-

няла варіюватись і буде продовжуватися в майбутньому з огляду на технологічний прогрес (збільшення продуктивності) та класову боротьбу (виборене скорочення робочого часу). І що більше буде вільного часу, соціально доступного у використанні, то більшими ставатимуть ринки культурної продукції. Однак хоч і як завгодно довершене суспільство достатку не зможе додати двадцять п'ятої години до тривалості доби чи спробувати дивитись два відео-диски водночас або приймати одночасно дві телепередачі найвищої якості. Можна додати десятий канал до вже наявних дев'яти, тобто збільшити віртуальність вибору, але ж не кількість часу споживання. Найліберальніше телебачення ніколи не зніме необхідності розподілу за природою недостатнього та нерівномірного ефірного часу: і навіть якщо «всі творці» користуватимуться рівним доступом до ефірного часу, все одно потрібний буде хтось, хто виділяв би тому чи іншому певний проміжок ефіру від 20:30 до 21:30, час найбільшої уваги глядачів, а отже найбільшого впливу на них, – і цьому всі заздритимуть як меті та засобу зверхності. Можна напевне стверджувати, що жодна вільна, демократична (тощо) домовленість між автором та продюсером не розв'яже питання про те, як розподілити блага «порівну», адже сам розподіл відтворює нерівність. Дефіцит та влада є взаємно доповнювальні. Тотальний дефіцит породжує «тоталітаризм», а відносний дефіцит – помірний авторитаризм корпорацій. Ніколи не буде занадто багато часу, а боротьба за владу ніколи не матиме кінця – тим більше у випадку виробників, вартість продукції яких може реалізуватись лише через важливе споживання вільного часу. Обертання Місяця довкола Землі, а Землі довкола Сонця не перестає насміхатись над дурницями програм, що запевняють нас у аудіовізуальній революції, загальній демократизації інформації та вільному доступові всіх до маленького екрану як ключа до визволення людського роду.

РОЗДІЛ ІV

АКУСТИКА ЯК ДОРОГОВКАЗ

1. ТЕХНОЛОГІЯ ВПЛИВУ:
«АМБІЦІЯ»

2. МАТЕРІАЛИ
ДО ЛІТЕРАТУРНОЇ ІСТОРІЇ

3. ДИНАМІКА ВПЛИВУ:
«КОРУПЦІЯ»

1. ТЕХНОЛОГІЯ ВПЛИВУ:

«АМБІЦІЯ»

1978 рік, Гонконг. Молода китайська біженка спілкується із західним журналістом.

«Я готувалась до вступу до університету, коли прийшла культурна революція. Я дуже активно брала в ній участь. Коли вона закінчилась, мене, як і більшість освіченої молоді країни, послали на польові роботи до якогось глухого села. Тобто моє навчання закінчилось середньою освітою.

– Тож ви не вважаєте себе інтелектуалом?

– Вважаю, адже тим, що я пишу, я намагаюсь впливати на людей»¹.

Цим усе сказано. Істину Захід пізнає від антиподів. Інтелектуалів створює не рівень освіти, а намір «впливати на людей». Суть цього морального наміру – політична: він націлений на інших, тобто прагне коригувати напрями, вже обрані іншими. Як *Рада громадської думки*, вища інтелігенція, хоч би якою аполітичною вона намагалася бути, неодмінно змагається з іншими політичними силами. Два можливі приклади: в Китаї (та в подібних режимах) єдність напрямку робить Партію-Державу єдиною можливою радою: тож, природно, інтелектуал постає ворогом, вплив якого слід обмежити, адже, відповідно до своїх функцій, він плекає паростки сепаратизму та роздріблення. На Заході, де держава ґрунтується на розподілі цілей напрямків, існує можливість (від недавнього часу) облаштування інтелектуальної території з внутрішньою автономією в межах державного суверенітету та за його умовами.

¹ Enri Leuwen, Le Monde, 26–27 лютого, 1978.

Мабуть, існує географія світової інтелігенції, де треба робити інституційні та політичні розрізнення. Зокрема, в межах даних географічних рамок можлива історія інтелектуалів як історія доступних у кожному епоху засобів впливу, – таким є предмет прикладної медіології. Щоб впливати, треба, щоб тебе чули (або читали, або бачили), отже, треба дістатися місць і форм, що забезпечать *найкращу чутність*, за інших рівних умов. Вічним є бажання «говорити» з людьми, але публічне слово має свою історію, і це історія ехо-камер, що приходять на зміну одна одній. Зоологія закінчується там, де починається медіологія. Завдяки акустиці інтелектуальний рід виправно виходить із Зоологічного саду². Напрямок: поле битви. Башта зі слонової кістки існує лише в уяві митців. Історія акустики – це не історія музики. Вона розповідає про галас і лють; вона розповідає про найкращий засіб для кожної епохи, – засіб, що пропускає найбільше галасу та люті. Людина впливу – це різновид людини дії. Вправління в символічному насильстві – замітник звичайного насильства. За часів війни вплив однієї людини на іншу здійснюється шляхом команд та розв'язується через фізичне протистояння. За мирного часу він здійснюється за допомогою «переконання», «престижу», «авторитету» й розв'язується на теренах інтелектуальних конфронтацій. Прагнення дістатися інституційного місця прийняття рішень зветься «амбіцією».

Однак ці місця завжди переповнені. Звідси – зіткнення, поранення, користь та виразки. Загалом, на найвищі ділянки впливу завжди багато охочих. У періоди спокою – та ж метушня. За логікою, – та й історія Франції це підтверджує, – боротьба за вплив за часів миру інтенсивніша, ніж за часів війни. Якщо серед інтелектуалів вона сьогодні стала такою запеклою, так це тому, що Європа, й зокрема Франція, переживають незвичайно довгий період громадянського та міждержавного спокою. Насилля тепер не вихлюпується назовні, воно погрузло в тіснєві серед другорядних ставок, що стали ключовими. Люди дії за часів історичної бездіяльності втрачають терпець, люди впливу виходять на передній план (чи спливають, як вершки); не враховуючи

² Jardin des Plantes – Ботанічний сад, Зоологічний сад (у Парижі) – Прим. пер.

зворотного руху: багато людей дії та організації, не знаючи, де себе застосувати, компенсують це впливом, за відсутністю кращого кидаючись в інтелектуальні баталії. Привид битви чи битва тіней? Без сумніву, але вона здіймає куряву (що забруднює й осідає на всьому), адже якщо воєнні часи збільшують згуртованість, підіймаючи ставки, повертають цінність спільнотним і трансіндивідуальним цінностям. Мир ізолює та розпорошує, змушуючи індивіда занурюватися в самого себе. Проте (та ж операція) підвищуючи котирування інтелектуальної індивідуальності на фондовій біржі суспільних цінностей. Війна, так само як революція, віщують великі нещастя для інтелектуального роду, не тільки тому, що все, що збільшує згуртованість суспільного тіла, звужує межі індивідуальної толерантності, а й тому, що він втрачає монополію на символічні функції, конфісковані іншими. Натомість мир та періоди штильової реакції забезпечують спільноті найкращі можливі умови росту та розмноження; отже, люди впливу борються з відкритими обличчями, кожен під своїм прапором, без уніформи чи пруських монархів, без нечесної конкуренції. Лише люди, що контролюють територію, оскільки панує слово. Отже, вони є «важливі люди». Вони, зрештою, можуть стріляти впритул власною зброєю. Хто ж краще за літераторів стріляє словами? Вони часто п'яніють через свою власну вагу, у своєму сп'янінні та «хюбрисі»³ забуваючи, що такої ваги їм надала держава, делегуючи їм авторитет, адже засоби та вектори авторитету перебувають під контролем держави (сьогодні у Франції це радіо/телебачення/медіа/документи). Відкупники впливу, природно, приймають як належні ці права, але їхні чеки будуть перераховані у Банк Франції, та вони вважають за краще про це не знати. Перехідні періоди, коли політичний центр тяжіння переходить від примусу до гегемонії, не означають відступу держави, монстра, відсуненого в тінь тисячами білих рук, а лише інший тип її функціонування. Як сказав один державний чиновник на державному радіо (грудень 1978 року), закликаючи до нової інтелектуальної мобілізації «голістських» сил: «Починаючи з 1968 року, уряд мусить переконувати та спокушати, – він не може більше наказувати».

³ Неприборканість, нестримність (гр.).

Переконувати та спокушати – це ж, власне, є фахом людей впливу. Так само знавці своєї справи не були ніколи в більш виграшному становіщі, як зараз: оскільки вони є в уряді, логічно, що вони нічого не хочуть менше, ніж змінити це місце; жодний інший режим не є настільки прийнятний для Ради громадської думки, як правління буржуазії. Останнє насправді не має власних інтелектуальних засобів політики – враховуючи бідність правлячих еліт на символічні ресурси. Тому воно мусить жити в кредит; звідси – взаємодоповнюваність завдань, делегування повноважень і обмін люб'язностями: ніколи ще велика підтримка мас (радіо, телебачення та журнали) не відкривала настільки широко свої двері французькій вищій інтелігенції. Політичні амбіції є амбіцій інтелектуальні, або їх немає. Наслідок: ніколи досі інтелектуальні амбіції не ставали одразу ж політичними, як нині – в її стимулах, в її результатах. Ніколи ще культурна технологія не була настільки точно накладена на політичну технологію, як за нашого часу. Говорячи «про техвіку» – і про історію техніки – ми не полишаємо говорити «про політику», – але в самій основі речей слова зникають.

Історію гегемонії можна досить добре змалювати як історію особистої амбіції крізь епохи та культури, – і це частково буде історія держави. На рубежі наполеонівських воєн юнак Жюльєн Сорель ще вагався між імперією – Червоним та реставрацією – Чорним. Лейтенант гусарів чи великий абат при дворі? Людина пера чи зброї? У тому ж віці, але в інший повоєнний період інші запитуватимуть себе: авіатор чи романіст? Природа часу відповідає однаково як на це, так і на інше індивідуальне занепокоєння. Який молодий вовк сьогодні, в якому Франш-Конте мріятиме, як Жюльєн, про «чудове поле діяльності священника, що веде до всього»? Двадцять років після кохання мадам де Рейналь вже було природніше в якомусь провінційному містечку мріяти про себе як про «письменника»: це стало водночас професією (можна заробляти гроші своїм пером) та позицією (привілейованою та вибореною). Тим часом духовний сан стає затісною стежкою. Поет в Ангулемі, Люсьєн мріє бути Гюго в Парижі. Мрія розбивається об рифи, і ось перед вами Вальтер

Скот: він пише поганий історичний роман. Але невдачу ми переживемо: він стане літературним критиком у поважній газеті. Не інакше. Дартез попереджував Рюбампре, коли той пурхав довкола сен-сімонівського гуртка: «Ти будеш настільки зачарований владою, правом обирати життя чи смерть для творів, що станеш журналістом за два місяці. Бути журналістом – це бути проконсулом у Республіці Письменства». Враховуючи визначений йому короткий термін, його ненависть до самотності та невротичні страхи, літературна журналістика запропонувала Люсьєну оптимум соціальної влади, за інших рівних умов. Однак умови змінюються – а з ними й кар'єрне становище, гонорари, рівень впливу. На гадаю незмінний попит державних чиновників пропозиція змінюється залежно від доби та матеріальних засобів влади чиновництва. Регулятивним фактором цього соціального ринку є стан технологічного розвитку. Останній слугує матрицею найпотаємніших юнацьких проєктів, провідною ниткою «уявних сцен» невизнаних талантів. Мрії про могутність у людей Знаку спрямовуються мережею соціальної комунікації та без їхнього усвідомлення наштовхуються на певні межові пороги акустичної здатності (що залежать від виробничих сил періоду). Проте вони їх переступають у наступний період. «Витіснення культури технікою» (Арон) – дуже стійке кліше. Жодна технічна система не «витісняє» культурний проєкт, – вона його моделює та організує.

14. Які пороги і в які зали? Хай відповідь «інтелектуал» – голова, що дошукується влади. Немає кращого мисливського собаки, ніж «сторожовий пес», щоб напасти на слід місця, звідки можна порівняно добре здійснювати ідеологічне керівництво певним суспільством. Трибуну, з якої слова линуть якнайгучніше і якнайдалі; з якої промовець може на рівних звертатися до володарів, змушувати до роздумів чванькуватих та викликати трепет у красунь. Простір, в якому асиметрія між відправником й отримувачем послання є найбільша – отакій він, простір влади. Рушайте! Можете бути впевнені, що знайдете там «великих інтелектуалів» нашого часу. Тих, кого бачимо найчастіше та чуємо найбільше, адже цей простір поєднує найвищу соціальну видимість та найкращий резонанс. 1680 рік – це кафедра

проповідника; 1750 – театральна сцена; 1850 – професорська кафедра; 1890 – адвокатське місце в суді; 1930 – колонка в щоденній газеті; 1960 – редакція часопису новин; 1980 – випуск телепередачі. Це довільна періодизація, більше символічна, ніж вказівна. Кожна система політичного домінування має свої рупори та місця упривілейованого відгородженого простору. *Релігійний простір*, – поки *omnis potestas a Deo*⁴: парафіяльна церква, кафедральний собор, монастир, де слова Бога виявляють всемогутність, відбиваючись на своїх носіях. *Етико-юридичний простір*, – коли на перший план виступає правова держава: амфітеатр, де проголошують дух законів, зала засідання Національних Зборів, де вони приймаються, та зала суду, де вони отримують практичне застосування. *Мас-медійний простір*, – коли Бог і закон повинні примиритися з ринком обрахованих, оцифрованих опіній, коли економіка товарів, послуг і поставок визначає політичне рішення: отже, влада, як і вплив, знаходить і втрачає себе на телеекрані.

Кожному типу акустики відповідає шкала культурних постановок, де перше місце віддане чудотворному красномовству; відтак – драмі чи трагедії; курсові лекції чи семінарові; редакційній статті чи хроніці; телевізійному виступові чи дебюту. Це – знак якості, за допомогою якого кожна доба отримує обличчя, власне ім'я, модель ідентифікації для цілих поколінь клерків чи інтелектуалів. Святий Тома чи святий Бернар; Босюе чи Бурдалу; Бомарше чи Вольтер (чий місцем коронування став саме театр); Вільмен, Гізо чи Мішле; Золя, Клемансо чи Доде; Сартр, Мальро чи Камю; сьогоднішні медіа-зірки. Жодне з цих місць, жанрів, символів не скасовує попередників чи конкурентів, – вони їх переміщують, переводять в інший розряд. У залі з найкращою акустикою, певно, усім місця бракує: можливість дістатись досередини виконує функцію ієрархічної дискримінації в рамках порядку, є ставкою внутрішньої боротьби, критерієм успіху та відзнакою приналежності. Інтелектуальна влада – це перебування всередині, контроль входу та захист монополії над ним. Якщо серед

⁴ Уся влада від Бога (лат.).

Інтелектуалів усі зможуть там утримуватись, тоді перебування в єдині більше не гратиме вирішальної ролі. Отож *ipso facto* Париж є найбільш драконівським за місцем перебування. Полюс магнітування, що структурує магнітне поле інтелектуальних діячів того чи того часу, перебуває там, де й найчисленніша територія та найкраща чутність. На роздоріжжі апаратів демонії кличуть все важливе, адже обраних небагато. Усі виявляються, щоб почути, побачити та прочитати цих небагатьох. «Мі» товпились 1680 року, щоб почути проповідь на Великий піст у соборі Сен-Жермен чи поховальну промову Генрієтти Англійської в Луврській капелі; 1750 року такої ваги набувають вечори в Паризькій опері; 1850 – в Колеж де Франс; 1890 – в Палаці правосуддя; 1950 – в якомусь редакційному кабінеті; 1980 – на телевізійному знімальному майданчику суботнього вечора. Студії на вулиці Коньяк-Жей – останнє місце, де можуть зібратись і «розмагнітись духом» архієпископ, адвокат, фінансист, філософ, генерал, міністр й актор. Сьогодні пунктом об'єднання французького символічного поля є «meeting point» Бернара Піво – єдиного (поруч з президентом республіки та головами Національних зборів), що має можливість зібрати міністрів держави та інтелектуальних провідників – «увесь Париж» нашого часу. Цілість держави та цілість розуму збігаються – діалог може зав'язатись лише на верхівці держави (Єлисейський палац) чи інтелекту (Піво) – ті, що відвідують одне місце, зустрічаються в другому. Проте якщо завтра виявиться, що найкраще місце, де тебе побачить і почує якнайбільша частина франкомовного населення, розташоване на Місяці, обов'язково повідомлять про завершення створення міжпланетних ракет.

2. МАТЕРІАЛИ ДО ЛІТЕРАТУРНОЇ ІСТОРІЇ

Якщо ці гіпотези не позбавлені ґрунту, з них випливає певна кількість напрямків досліджень чи просто ще кілька гіпотез.

Насамперед, у галузі історії літератури. Вона часто зводиться до історії літературних учень і жанрів, так, ніби й перші, й другі

містять в собі закон послідовності. Хіба це не означає проміння синицю на орла чи причину на наслідок? Чи це не одіозне продовження на мистецьких теренах ідеалістичного перевертання ідеологічних пояснень історії ідеологією? Чи не можна осмислити – по той бік соціології літератури – політичну науку про літературу, яка сама була б фрагментом стратегії мистецтва? Можливо, з плином часу медіологія зможе якщо не відповісти на ці питання, то хоча б поставити їх з усією строгістю, встановивши для кожної епохи та кожної культури *медіологічну таблицю* періоду. Або таблицю порівняльної ефективності, пов'язану з використанням того чи іншого вектору, чи радше того чи іншого засобу вираження як інструменту впливу. Загалом, вплив, який чинить певний жанр на інтелектуальних виробників певної доби, треба поставити у відповідність із *показником резонансу*, властивого певній добі, враховуючи потенціальні розміри публіки та практичні можливості зав'язати з нею певні стосунки, зумовлені технічним рівнем комунікаційних мереж епохи.

Візьмемо приклад театру. «Криза, що вразила театр у цілому світі після появи звукового кіно та телебачення, – зазначає експерт, – набрала у Франції більшої гостроти, ніж у англосаксонських країнах⁵». «Париж втратив престиж всесвітньої столиці театру на користь Лондону та Нью-Йорка», – якраз тому, що письменники та інтелектуали більше переймаються своїм престижем у Парижі, а не в Лондоні чи Нью-Йорку, й тому, що тут вони виконують політичну функцію, якої не виконують там. Однак, оскільки немає великої політики без політики престижу, театральна творчість втратила свій колишній престиж, бо велика політика інтелектуалів уже не має проходити через сцену. Французькі письменники мають більший радіус бою і неохоче витрачають свої мистецькі боєприпаси. «Дальній радіус» стосується акустики, політики, балістики та моралі: його визначають відповідно до зручних, дальніх, великих і високих позицій. І ці напрямки означають лише одне: здатність поціляти в мішень чи досягати мети. Зникнення «авторів першого плану» починають помічати двадцять років тому (1955 р.), тобто разом

⁵ Georges Versini. Le théâtre français depuis 1900 (PUF – Que sais-je?)

вою телебачення та кіно-письма, перед яким досить рідко зміг просочитися «новий театр» (Бекет, Йонеско, Пінто тощо). Якщо досі так звані «твори великої моральної та філософської ваги» часто вбирали в драматичну форму; якщо були далекі від драматургії автори відчували моральний обов'язок дати одну-дві п'єси (Моріак, Жід, Ромен, Мартен дю Жамю, Т'єрі Мольн'є...), це відбувалося тому, що акустика театру ще чогось варту. Якщо інженери душ віднині орієнтуються в інших місця, це є так тому, що чотирикутник сцени та напівовал більше не дають якнайкращого розголосу їхньому слову. Театр втратив гегемонію для рентабельних вкладень. Тепер театральні професіонали цікавляться театром; переважно французи – Бекет, Йонеско, Арабаль, чи французькі чужинці серед французьких інтелектуалів – Жене, Обідерті, Резвані. Місцеві автори, що мають певне *послання* – політичне, релігійне, моральне чи філософське – послуговуються жанром театру не як одним різновидом мистецтва, а як загальною трибуною. Тепер шукають кращі засоби, що забезпечують незрівнянно ширший прийом за порівняно меншу ціну. Навіщо запускати «слова автора» туди, де через брак простору вони більше не зможуть зчинити веремію? Сценографічні дива, сміливість гри, досконалість трупи, розкіш декору, кмітливість постановника, – французький театральний світ ще не знав стільки *натхненників* таланту і такої малої кількості *авторів*. Немає головної пружини – глядача. Його втеча спричинила втечу автора. Від Мольєра до Сартра, через Бомарше, Вольєра, Гюго, великі воєнні мирних часів писали для сцени, щоб «завоювати» публіку чи «захопити» аудиторію. Більше публіки – більше п'єс. «Генерали» вже не нюхають пороху. І битви загасли через брак резонансу.

Театр залишався віссю світського символічного виливу, адже він втілював найкраще місце контакту з якнайбільшою (і «найдобірнішою») кількістю публіки. Та хто тепер напише, що «театр – це плавильний тигель цивілізації. Це місце людського спілкування. Саме в театрі формується суспільна душа»? (Віктор Гюго, «Вільям Шекспір»). Театр був місцем *сопричастя* [communion], адже він був вузлом найінтенсивнішої соціальної комуніка-

ції, якому складала конкуренцію тільки церква чи собор. Театральний спектакль справді був «месою світського та гуманного століття», позаяк представляв «найбільш публічну дію» (Жан Жіроду), якому громадянин міг вільно віддатись. Ключовим був головний і простий факт: театральний простір – це місце зібрання. Звідси – перестороги та контроль з боку монархічної держави, стара недовіра духовництва й можливість стати важливим місцем для визвольних рухів чи національного опору – адже воно дозволяє практично обійти заборону публічних зібрань та незаконних угруповань (Італія *Senso*. Франція часів Окупації, франкістська Іспанія, сучасна Чилі тощо).

Проте повернення до усного мовлення повинно було б знову активувати попередні (й останні) усні форми літератури. Однак жоден театральний зал не об'єднає й сотої частини аудиторії, яку збирає телевізійна вистава. Парадокс полягає в тому, що чисельне збільшення аудиторії впливає на розсіювання суспільства, атомізацію по домівках, а отже, – дезінтеграцію цієї «колективної душі», що вже ніде не спроможна оформитись та запропонувати власний спектакль (як-от у громадянських церемоніях і революційних святкуваннях). Фізична сегрегація пастви та служителів культу, освячена аудіовізуальними засобами, знаменує кінець «таїнства», так ніби сакральне має якийсь критичний поріг аудиторії, за яким ефективність спадає, а енергія втрачається. Ця давня патетика дожила до нашого часу, деградувавши у світській лихоманці «прем'єр», – де щастя спілкування циркулює між залом та сценою, кулісами та кулуарами. Щастя бути, хоча б раз, вкупі, адже зійшлись більше, ніж двоє. Щастя, що тепер нагадує покарання з багатьох причин, не останньою з яких є деградація цих маленьких протокольних зібрань. Адже сцена вже не є політичною ставкою, вона – вариво інтриг і змов, якою була в своєму апогеї та її залишилась до часу, коли почала залежати від штучних легень субсидій. Спочатку кіно зайняло цю нішу мистецтва-що-вбиває, потім телебачення. І небезпідставно – вдала п'єса збирає 20 000 глядачів (за кілька місяців), фільм – 200 000 (за кілька тижнів), телевистава – 10 000 000 (за один вечір).

ішого боку, занепад поезії, що товаришує із занепадом поезії, кореспондує не лише зі зникненням «народу» в західних суспільствах, з його мовою жестів, ритмами, відчуттям усної традиції та ритуальних втіх. Поети помирають між чотирма континентами, адже зникло публічне читання. У Радянському Союзі поезія живе не лише тому, що ще існує російський народ, а тому, що поети в Москві, Києві чи Мінську можуть збирати по 10 000 слухачів, які їх будуть слухати в аудиторіях університетів. Так само і в Сполучених Штатах *readings* підтримують її на плаву, на Близькому та в Латинській Америці «el recital» є популярним та священним ритуалом (чи радше «був» – до появи телебачення). Десятиліттями Неруда об'їжджав столиці, міста та села своєї Америки, збираючи маси молоді на своєму шляху. До поета ходили, як зараз ходять в кіно. За нашого часу зникнення слухачів призвело до зникнення читців, а отже, й видавців; у кінці цієї опірності бачимо висихання ліричної вени, що просто неможливо було уявити століття тому. Аудиторія, вплив, увага – це синоніми. У Європі менше поетів, ніж у Латинській Америці, – з-поміж іншого тому, що в суспільстві розвиненого капіталізму добре написана поема дає поетові менше «престижу», ніж поява на телебаченні. Проте 1850 року гегемонічне паризьке бажання закодовувалось у ліричне покликання – тому з'являлись прекрасні поеми. Хто написав «Озеро», «Покарання» чи навіть «Балкон» – поет чи *хтось інший*? І тільки ці двоє⁶

⁶ Формою існування та слухання поезії стала пісня. Можливо. Ділан є нашим Ламартіном. Що ж стосується традиційного письменства, останнє піднесення поетичної творчості стосується часів Опору – повторна поява, що звільняється від історичних обставин. Мова є субстанцією національного буття, і поезія більше за прозу (що має лише інструментальне ставлення до мови) схиляється перед нею. Поетична релігія є за суттю релігією нації, – тому занепад національних почуттів неодмінно спричиняє занепад інтересу до лірики, а піднесення – новий сплеск цікавості. Поети часів Опору були водночас бійцями національного та соціального змагання, що тоді були поєднані: звідси – їхня чисельність та блискітливність. Адже поезія була тоді символом легітимності та вектором впливу. Протиставляти в Арагонах, Елюарах чи Шарах цієї епохи поетів та бійців (хороших і поганих, безсмертних і випадкових) – означає не зважати на органічний зв'язок боротьби та поезії, співзвучності національного та ліричного «я».

Чи менше ми оплакуватимемо наших великих загиблих через те, що зник сам жанр надмогильного слова? Ні, – проповіді та повчання вже не є панівними жанрами в культурі, духовне красномовство вже не є найвищий плід літератури, адже той, хто виступає з кафедри сьогодні, отримує *обсяг соціальної уваги* порівняно близький до нуля порівняно з тією увагою, яку забезпечує радіомікрофон чи телекамера. Занепад католицької церкви та зменшення релігійного почуття серед панівних класів не пояснює саме по собі зникнення певних канонічних форм, певних ритуалів публічного вираження...

«Амбіція» як рушій мистецьких інновацій, – щоб перевести цю тему з площини моральної ідеології до теорії *культурного*, насамперед потрібно позбутись готових пар, для яких шляхом конотації «політичне» означає «утилітарне», а «краса» – «незацікавлене». У будь-якому разі лише удавано наївні імітуватимуть обурення, перш ніж поставити підпис під заповітом упокоєних дебатів між позитивізмом і формалізмом у сфері естетики. Автономія *літературного* факту геть не постраждає від «медіологічного» підходу, очевидно адекватного процедурам «політичної» гегемонії. Вона дозволить у крайньому разі повернути історію та етимологію «авторів» відповідній для них істині.

Історія: літературне вираження ніколи не досягало такої ефективності в ролі політичної зброї й такої самосвідомості як інструменту боротьби за гегемонію, ніж відтоді (кінець XVIII століття), коли воно здобуло автономний статус. Народження «*літератури*» на уламках красного письменства історично збігається з народженням *політики* з етико-юридичних руїн *мистецтва правління*. Професіоналізація письменника, складний процес, що вперше починається та протікає (у Франції) між 1830-1880 роками, відбувається суміжно з професіоналізацією *людини політичної*. *Товариство літераторів* побачило світ тоді ж (1838), що й перші *парламентські структури*. Така логічна й хронологічна конкуренція сама собою може слугувати вказівкою для дослідження та предметом слідства⁷.

⁷ Щодо професіоналізації письменників у XIX столітті – фундаментальним дослідженням є видання Жерара Дельфо та Анн Рош, *Histoire, Littérature* (Seuil, 1977).

«*Етимологія* (тут конденсується давніша історія): «автор» не має нічого спільного з «auditoire» (аудиторія) чи «audience» (слухачі), він радше пов'язаний з «autorisation» (дозвіл) та «autorité» (авторитет, влада) – це те саме слово. *Auctor* від *augeo*⁸ – той, хто збільшує, додає щось. До чого? По-перше, до суспільної довіри: автор як гарант, джерело чи наставник. По-друге, до колективних заходів, що уможливають довіру: автор як підбурювач, натхненник чи засновник. По-третє, й неодмінно, він додає до мови та ресурсів письма. Ці значення йдуть одне за одним хронологічно та логічно, й морально-юридичне прийняття передує та уможливлює політико-практичне, а воно, своєю чергою, – літературно-писемне. Перед тим, хто «створює твір», був той, хто «спонукає до дії», а спочатку був той, хто «збільшує довіру». Віддаючи першість за гегемонією перед спрямуванням та літературою – в порядку авторів, – сучасне західне суспільство, можливо, повертається до своїх витоків. Міста засновуються на довірі, а довіра – на писемних творах. Автор – це той, чие слово, коли воно поширюється, дозволяє заснувати місто, розв'язати війну, закрити процес. За словником римського права, «*auctoritates*» пропонували свої судження юрисконсультам, що мали вирішальний вплив. Автори легітимізованих думок, чи автори, чії думки мають вирішальний вплив, чи індивідуальні авторитети, чії думки слугують прикладом – в іншій мові їхня сукупність охоплює визначення нашої «вищої інтелігенції». Їхні обов'язки виявляються докорінно «політичними», якщо корені слів вказують на корені речей.

Зрештою, з передових гіпотез впливає втішний прогноз. Доля літераторів не обов'язково пов'язана з долею літератури. Вони можуть її пережити, як-от «той, що пише» (*écrivain*) пережив занепад письменства. Скільки скрипторів відзначилось аудіовізуальною живучістю? Хіба вони не компенсували невдовзі соціальну десакралізацію письменства освяченням своїх фізичних осіб як зірок шоу-бізнесу, хай другосортного, але бізнесу, що все ще (чи вже) приносить прибуток? «Друкарня, – констатував на початку століття Аполінер, – блискуче завершує свою кар'єру на світанку нової епохи нових засобів – кіно та фотографії».

⁸ Латинська етимологія – Прим. пер.

Природно, що ті, для кого письменство було засобом зробити кар'єру, тепер відвідують більш продуктивні місця. Як узяти участь в інтелектуальному «покликанні» – між силою закликту та потребою відповіді? Якби в нашому суспільстві можна було захопити аудиторію, складаючи епопеї десятискладовими віршами, у нас була би вже достатня кількість «Валеріад» та «Пісень Гулагу». Та сьогодні більш прийнятним здається прозовий риторичний есей. У боротьбі за суспільні ознаки індивідуальної відмінності менше важить, як ти здаєш карти, ніж сама ставка. Ось чому сова Мінерви є птахом-феніксом: здається, увечері вона відлітає, але кожного технологічного ранку знову відроджується з попелу. Хоча її ефективне існування визначене тим ранком, головна функція долає орган управління, і ті ж причини, що спонукали автора присвятити 1670 року мадригал принцу Конде, спонукатимуть іншого автора у 1970 році взятися за написання фейлетону для редакції телепрограм TF1, а його колегу 2001 року записати нюхово-тактильно-відео-касету.

Жодний суспільний прошарок не озброєний, щоб «відповідати своєму часові», так само добре, як лицарі, що служать вічному. Інтелектуали знаходять свою нішу в столітті; коли вони ось-ось загубляться, то одразу ж підправляють компас, міняючи місцями полюси, щоб віднайти дорогу до влади. Сьогодні це називається «ноюю відповідальністю інтелектуалів» або «сучасними технологічними викликами»: у визначеннях довіримося практичному глудзові тих, хто, за словами Бенда, душею і тілом віддані «клерикальним цінностям» (істина – розум – справедливість). «Цей клас людей, чия діяльність не спрямована на практичні цілі, а очікує задоволення від занять мистецтвом, наукою чи метафізичними спекуляціями, тобто володінням позачасового блага» («Зрада інтелектуалів»⁹), насправді обмежений своєю функцією (а не через якесь недотримання форми чи вроджений недолік), функцією присвоювати процедури підпорядкування суспільства, в якому діють його члени. Клерикальні функції – постійні; їх виконання – мінливе; інтелектуальні знаряддя – перехідні. Загалом, скільки інтелектуалів – стільки й зради. Кожна зрада

⁹ Benda J. *Trahison des clercs*. 1927.

інтелектуалів має своїм важелем інфраструктуру функції, оскільки «органічний інтелектуал» неодмінно еволюціонує разом із технічною організацією суспільного домінування. Ті, чиє єдине заняття – зводити разом Бога та Кесаря, абстрактний розум та людські угруповання; цінності та факти, тобто тих, хто панує, і тих, над ким панують, – становлять єдине ціле з апаратами, інструментами та інституціями, якими циркулюють ідеї та цінності в реальному суспільстві, згори донизу. Як інакше вони виконають свою подвійну місію, що передбачає (діалектично) ідеалізацію суспільства та соціалізацію ідеї, і навпаки? Аудіо-візуальні засоби сьогодні – важіль зради, адже вони – головні інструменти домінування.

Помічаємо, що ця централізована машинерія з терміналами, розгалуженими нашою нервовою системою, встановлює нові суспільні стосунки з істиною та Історією. Як висловився один дивний пан, – і це нам варто повторити, адже він, зрештою, тільки це й сказав, що вже немало: «Після телебачення деякі речі не функціонують так, як раніше» (Маклюен). До них можна зарахувати «клас людей», які перебувають на перетині, ключовому для Заходу місці, – істини та Історії, – що вповноважені управляти першою й у другій; їх можна визначити як «інтелігенція» відтоді, як католицька церква відмовилась від безпосереднього впливу на земну владу. Отож, у суспільстві, де той, кого не показують по телебаченню, «не існує» в світлі політичної ієрархії, де посісти керівні посади мають змогу «телеулюбленці», нікого не здивує видовище великих хижаків Мистецтва та Літератури, які перетворюються на телевізійних тварин, щоб зберегти своє панівне становище у зграї. Інтелектуальна тварина є «звіром влади» не без наслідків. Їй тепер потрібно віддавати належне новому *медіуму*, що тепер не вдовольняється звичайним передаванням впливу, а й сам накладає власний код. Якщо внутрішня раціональність мас-медіа – це те саме, що й раціональність буржуазного панування, інтелектуальна тварина, що не переступить свого специфічного тваринного начала заради та за допомогою невластивого для її виду морального імперативу, більше не зможе продовжувати своє панування, одночасно не

відтворюючи та не підсилюючи владу панівного класу. Тобто не ставши його хатньою тваринкою.

3. ДИНАМІКА ВПЛИВУ: «КОРУПЦІЯ»

Якщо історія амбіції може виступити прологом для прикладної медіології, то трактат про корупцію підійде для епілогу – або замість змісту. Людська корупція має історію, – і якщо це навіть не Історія як така, то принаймні історія інтелігенції, з її циклами перевтілень і зміною засобів впливу. Коли панування змінює свій знак, загнивання змінює його також. «SOS!» треба розуміти не як моралістичне гасло, а як орієнтир в історії та як політичний критерій. «Гниття – це лабораторія життя» (Маркс), а перегній, кожен знає, дає найвищий розквіт Духу. Від імперського Риму до міста Нью-Йорка через Флоренцію доби Кватроченто та Париж часів «паризькості», зрозумілим є одне: немає добрих культур із добрими звичаями. Геть усе підтверджує, – сир, вино, твори мистецтва: цивілізація та бродіння – це те саме слово. Коли ми говоримо: «гени інтелектуальної влади, зачатки гниття», саме співвідношення здається нам гідним вивчення: якою є генетична мутація, таким і органічне псування [corruption]. Скажіть мені, інтелігенціє, звідки твоє гниття, і я скажу, де твоя голова.

Правду кажучи, якщо інтелектуал є все ж *людиною-медіумом*, що зобов'язана за своїми функціями послуговуватись наявними засобами комунікації, а отже, слугувати їм, він виглядає найбільш відкритим серед людей. Або найпіддатливішим до спокус. Скажи мені, партіє, режиме чи системо, якими є твої можливості комунікації, і я тобі скажу, яким є твоє інтелектуальне оснащення. Хто контролює систему медій, рано чи пізно побачить, як люди-медії переходять під його контроль: аксіома, дійсна для будь-якої доби й за будь-якої влади. Хто вже не керує й фрагментом, втратить їх усіх. Якщо, наприклад, французька лівиця хоче бачити біля себе якихось інтелектуалів, вона починає видавати газету, коли вже немає радіо чи телебачення. Якщо вона хоче «великих інтелектуалів», хай видає велику газету. Геть немає інтелектуалів – хай лишається незмінною і гідно помре. Інтелек-

туали рефлексивно та за покликанням є з тими, хто володіє газетами (та/або мікрофонами, екранами, концертними та виставковими залами). Прикро, що рефлекс посідає місце рефлексії, адже ці професійні тропізми завжди розвиваються не без ризиків, що залежать від епохи чи режиму.

Нам знову кажуть, що французька інтелігенція заплатила «досить тяжку данину» заради «очищення» в 1944 році. Коли переглядаєш досє, вражає легкість. Адже жодна інша соціальна категорія, крім великих підприємців, не була такою мірою втягнена в співробітництво з нацистським режимом. На тверді нашої пам'яті Дріє ля Рошель та Бразіак віднини затьмарили Декура та Політцера¹⁰, – кожен вік має зірок, на які заслуговує. Проте ні ті, ні інші (це зіставлення не для того, щоб *зрівняти!*) не затьмарять жахливої очевидності ночі: німці та колабораціоністи могли рахуватись із квазіцілістю французької літературної та мистецької вищої інтелігенції аж до 1943 року. Ті, хто боїться крайнощів, нехай погортають «культурні» журнали та огляди тієї епохи в залі періодики Національної Бібліотеки чи деінде: від *Comœdia*, «театрального, літературного та мистецького» тижневика, до *Cahiers franco-allemands*, – від найгуманнішого до найжорсткішого органа, – яких «великих підписів» не було під закликами? Нехай вони уважно перечитають щоденник Андре Жіда (1940–1945), один із найпоміркованіших. Нехай вони запитають себе, чому найвідоміші видавництва (Грасе, Галімар, Файар) повинні були негайно відійти у тінь під час Визволення, щоб знову відродитися з небуття.

¹⁰ П'єр Дріє ля Рошель (1893-1945) – письменник, есеїст, журналіст, автор відомого есею «Фашистський соціалізм» (1934), під час війни підтримує колаборантів, очолює «La Nouvelle Revue française», покінчив життя самогубством. Робер Бразіак (1909-1945) – письменник, журналіст, дописує для «Аксійон франсез», стає редактором тижневика «Je suis partout», розстріляний за колабораціонізм з нацистами. Жак Декур (1910-1942) – письменник, журналіст, автор дорожнього щоденника «Філістербург» (1932), учаник руху Опору, організатор підпільного видавництва, розстріляний гестапо. Жорж Політцер (1903-1942) – філософ-марксист, член ЦК ФКП, в 1930-х один із засновників Робітничого університету в Парижі, розробляє концепцію т.зв. «конкретної психології», активний учасник руху Опору, виданий вішістським режимом нацистам, розстріляний. – Прим. ред.

Казали, що ніколи великі інтелектуали істеблшменту не почувались «вільнішими», ніж за часів Окупації. Тобто *настільки*: печені, підтримувані, вислуховувані. Комунікбельніші, продуктивніші, свідоміші своєї ваги. Який розквіт газет, часописів, книжок! Факти свідчать про сприятливий період для видавництва (попри обмеження накладу кількість назв є більшою за передвоєнну), театру (переповнені зали), мистецтва, що продається краще, ніж будь-коли (німцям), і найбільше для літератури (пишеться багато книг і вони розходяться). У журналістиці цензура грайлива, як і фаворитизм; на початку – різюче різноманіття в гамі заголовків. Не прискіпуймось до сторінок, потрібно буде придивитись до цілого тому, який, попри все, існує¹¹; й ось так тактовно завершується розділ, який історик присвятив «інтелектуалам нової Європи», професіоналам слова: «Як розповідає один анекдот, приїхавши до Парижу, німецький перший губернатор мав у кишені листа, де йому призначалось контролювати два невійськових об'єкти: «Отель де Віль» та «Нувель Ревю Франсез». Ми бачили, що другий пункт програми був виконаний буквально й без особливих труднощів. Переходячи від частини до всього французького літературного світу, можна запитати, чи не був успіх іще більшим. Потрібно зрозуміти. Що? Інтелектуальне покликання. Окрім деяких хрестоносців, що вже не повернуться, кількох нікчем, чия ницість слугує ширмою, французькі інтелектуали – журналісти, письменники, театрали тощо – пішли до німців чи до Віші не через прихильність і ще менше, щоб заробити гроші. Вони привернулись до них просто тому, що останні тримали в своїх руках матеріальні та адміністративні засоби суспільної комунікації: насамперед папір (проблема № 1 журналістів, письменників і видавців), двічі обмежений матеріальним дефіцитом та Комісією з контролю за папером (квітень 1941 року); документи (список Отто та віза цензури); дозвіл на друк (для газет та книжок, які постачають служби «Propaganda Abteilung»). Вони відвідують німецьке посольство, влаштовують вечери, урочисті відкриття, обговорення, обіди, турне та конференції: несвідомість усього Парижу? Ні, – свідомість професії. Письменник має писати і змушувати говорити про себе,

¹¹ Pascal Ory, *Les Collaborateurs* (розд. X, див. *La Figure*, p. 235), Le Seuil, 1976.

актор має грати на сцені, як музикант має давати концерти, а композитор зацікавлений, щоб грали його твори, а художник – у своїх виставках: що тут робити політиці та моралі? Може, журнали сидять на субсидіях, але вони існують. Можливо, заборонені призують п'єси мають цінність, але їх не ставлять. Співпрацюймо з деякими журналами і вимагаймо віз у влади (відділ «закордонні зв'язки» міністерства пропаганди Райху). Невеличка професійна залежність, у ній варто звертати увагу лише на велич. Як справедливо відзначає Амуру, в окупованій зоні у світі письменства, мистецтва та сцени не відали ані особливої незручності, ані навіть відчуття якогось «колабораціонізму»: «Ті, хто мають покликання представляти, виставлялись, хто мав писати – писали, ті, хто мали грати – виходили на сцену»¹².

Нині покликання стали легшими, їх не так складно задовільнити, – але й менш пов'язані з «бекграундом» матеріальної основи, з реальною суттю компромісів, на які треба піти з новими володарями паперу та дозволів на друк. Здається, що останні вже нічого не вимагають і дають усе задарма. Вони не носять уніформи, не належать до жодного порядку, ідеології, партії чи системи. Зрештою, до жодного класу: звичайні індивіди, що належать до нього випадково. Якби буржуазія мусила б показати себе буржуазією на сцені історії, вона одразу втратила б правдоподібність. Їй потрібно зникнути як певному соціальному суб'єкту і представити себе як простого агента виконання технічних операцій, чий автоматизм до певної міри гарантує нейтралітет. Вона контролює операції (домагання додаткової вартості в світовому масштабі та вбивання в голови ідеології в масштабі національному) лише настільки, наскільки їй здається, що вона їм підкоряється. Так само щодо ідеологічного вдовбування, здається, що вона віддає цілковиту ініціативу й контроль самим професіоналам – професорам, журналістам, письменникам, художникам, – кожному на його копил, як він хоче і скільки він може. Наш панівний клас – як Віктор Гюго: він віддає перевагу впливові перед владою. Він користується другим під прикриттям тих, хто виконує перше. Режим панування, що

¹² H. Amouroux, *Les beaux jours de collabos*, Laffont (розд. XIV, «Гроші та слава», р. 495).

спрямований на комунікацію, спрямований на інтелігенцію. Тому він ставить їх на найвищий п'єдестал. Переоцінка інтелектуалів буржуазним суспільством, особливо французьким, на противагу недооцінці робітників та селян – не лише мальовничий елемент його фольклору. Це – функціональна необхідність системи. Жоден суспільний режим ніколи не догоджав інтелектуалам більше, ніж наш. Він не лише віддає їм формальну данину, – він слугує йому так, як і послуговується ним, – але за певних умов. Ті, хто захопив наш дух, – наші співгромадяни, і, зрештою, ми хочемо цієї Окупації. З багатьох причин, серед яких не останньою є те, що вони мають у владі наступників «Нувель Ревю Франсез» тридцятих років, вони – одна з тих сил, якою повинен був керувати німецький намісник у Парижі «передусім».

Час уже звільнитися від розмальовки наївної, позаяк застарілої корупції, чиї міфологічні та терористичні застосування заслуговують радше на посміх, ніж на колишній гнів. Корупція інтелектуалів уже не повинна бути фінансовою – досить і самолюбства (що виключає в принципі знижки та розходження реальних і фіктивних цін). Сьогодні вже не «дають на лапу» Профспілці металургійної промисловості чи Міністерству внутрішніх справ, «дають» Парі-Матч та колишньому ORTF¹³. Купівля совісті відбувається під софітами, перед щонайменше п'ятьма мільйонами свідків... У суспільстві, яке два століття тому перейшло поріг виживання, де однаковий життєвий рівень – вищий за «життєвий мінімум» – поступово насаджується всім його членам, – відтворення власних відмінностей у суспільній логіці потреб уже міститься не в *мати*, а в *бути*. А бути – це бути *побаченим*. У селі стають *кимось*, коли ваше фото надрукували в місцевій газеті; у місті – коли вас «побачили по телебаченню». І коли місто поглинуло село, як всюдище телебачення – місцеву газету, друга процедура витісняє першу й на локальному рівні. Жоден інтелектуал не вмирає від бажання мати більше циліндрів у двигуні (сьогодні всі машини, дорожчі чи дешевші, досягають порогової швидкості і фінальної точки), чотири ванни замість

¹³ L'Office de Radiodiffusion-Télévision Française – національне агентство телерадіомовлення (1964-1974). – *Прим. ред.*

двох чи кавоварку-будильник зі стерео-FM радіоприймачем, що мав би парфумовані кнопки. У так званому масовому суспільстві, де всі споживчі блага та торгівельні послуги в принципі доступні всім, індивідуальний вимір може реалізуватися й калібруватися вже не кількістю того, що я маю, а якістю того, ким я є. Як можна виміряти якість, яка на горі та за визначенням не піддається вимірюванню – якщо взагалі сприймається? За кількістю тих, хто нею не володіє. Якість того, ким я є, внутрішньо притаманна не моєму я, а кількості тих, у чий очах я цим є. Бути – це важити для інших. Трохи бути – це важити для небагатьох. Багато бути – це важити для багатьох. Мені залишається навчитися бути важливим. Обсяг накладу, рівень прослуховування, час передачі. Передовиця чи замітка на восьмій сторінці? Скільки нас буде, дорогий Піву, довкола столу? Яке моє місце в хіт-параді?

У середовищі пролетаризованої та масофікованої інтелігенції анонімність – це клеймо слабкості, а слабкість – покарання аноніма. Зробити ім'я – це добре, але хто створює попит на інтерв'ю? Скрутити піку – ще краще, але хто вирішуватиме, чи з'являться фотографії? Сьогодні буржуазія купує людей не банківськими чеками, а газетним і журнальним папером й електронними зображеннями – їхнім образом (фізичним і товарним). Вона утримує матеріальні засоби копіювання, папір, управління та керівництво ілюстрованими журналами, вхід у двері телестудій. Вони їх утримують, але не маркують: на поверхні всі образи «невинні» – це репродукції речей і людей. Їх об'єктивують через попередній відбір та монтаж відібраного матеріалу й додавання коментарію, якого там не було; за блискучою поверхнею намагаються приховати процес трансляції. Усе відбувається автоматично, а отже, без відома всіх, адже автоматизм схожий на будь-що, – тільки не на автомат. Ефективність магії нашого суспільства полягає в тому, щоб показувати все так, аби цілком видиме стає відносно невидимим. Корупція В. І. вже не помітна з тієї причини, що крім неї вже нічого не помітне.

Члени В. І. є підвішені на свій публічний образ – залежність, що часто обертається на нав'язливу ідею. Чи маю я «гарний імідж» і як діяти, щоб його покращити? – для професіоналів ідей це запитання набагато пекучіше (і частіше згадуване), ніж

запитання: «Чи маю я справедливі ідеї?» Мій імідж – це не тільки, а насамперед моє фото в газеті, моє зображення на телебаченні, на рекламному оголошенні в журналі (бажано на першій сторінці «Монд»). Ця видимість є моєю сутністю – метафізичною й економічною. Першу відкриваємо разом із Гегелем, першим філософом, що зміг дати *пояснення* простому факту: *homo sapiens* як тварина-що-здатна-на-все-аби-побачити-своє-ім'я-в-газеті. Ця специфічна сверблячка, як ми знаємо, залежить не від слабкості характеру, а від структури свідомості, тобто від долі. І от ми вже говоримо про другу сутність. Проте між Гегелем і Марксом – на півдорозі – перебуває Жан-Поль Сартр: феноменологія пережитого. Ми вже відгадали матеріальну незахищеність вищої інтелігенції – з причини його перебування серед ринкових ризиків і політичних флуктуацій, непостійності ідеологічних припливів та відпливів, мінливості аудиторії. Ця незахищеність є також, або внаслідок цього, екзистенційною¹⁴. Кожен у глибині душі боїться не існувати насправді – оскільки існує лише настільки, наскільки інші визнали його гідним існування. Він є лише тією мірою, в якій про нього говорять – розглядають його, цитують, критикують, плещуть про нього, хвалять і тому подібне. Луна створює голос, зображення дає тіло? Більше луни – більше голосу. Більше зображення – більше тіла. Звідси – глибоко втішливий ефект, який медії чинять на інтелектуальний світ: вони найперше постачають зручну шкалу ієрархічних відзнак, що поглинають істот на їхньому місці. Душі ієрархічно розташовуються згідно з їхніми топографічними тілами, верстка представляє їхній рівень неозброєному окові: медії пропонують усій корпорації таблицю індивідуального котирування¹⁵. Благодатна нахаб-

¹⁴ Я кажу «також», – хоч так виходить методологічно розмитіше, але по-філософськи чіткіше. Послідовний марксист говоритиме «внаслідок». Що звучить серйозніше. Ми вже показували недоліки серйозності цього детермінізму «в останній інстанції». На наш погляд, існує реальна та філософська автономія екзистенційної інстанції.

¹⁵ Щоб дізнатись, скільки важить ваше ім'я, найпростіше надіслати статтю в «Монд» на тему поточних інтелектуальних дебатів: одразу ж дізнаєтесь, разом із вашими конкурентами, на жаль, чи випередили ви їх

ність: вона приносить об'єктивні гарантії існування. Фото, ім'я, друкований заголовок – усе це можна помацати та сприйняти, воно існує насправді. Ніхто в мене цього не відбере – навіть сумнів, що живе в мені, або глибинне небуття, що складає мою сутність. Поруч зі свідомістю, хто б що не казав, телепередача – це річ *незаперечна*. Найстрашніше з лих для інтелігенції великих капіталістичних країн – це не «хвороба свідомості» чи страждання існування. Адже сучасний капіталізм винайшов найкращі можливі інструменти, щоб притлумити обидві.

Усі люблять, щоб їх любили, але інтелектуал, навіть більше за артиста, єдиний, хто не може існувати без того, щоб його любили. Він з'явився у світ не для того, щоб говорити, а щоб *бути вислуханим*; не для того, щоб *споглядати* навколишній світ, а щоб бути ним побаченим; а ще менше, щоб його пізнати (це справа науковців), радше задля *визнання*. Однак канали цієї комунікації, інструменти соціальної видимості, практичні засоби отримання визнання належать володарям нашого світу (тим, хто має юридичне право власності або/і технічне володіння). Якщо вони фінансували каналізаційні роботи, то й, зрозуміло, тримають руку на краниках комунального водопостачання образів – Радіо-Телебачення як «комунальні послуги» – або гідранти, що повсюдно переганяють відзнаки визнання – «приватні» органи друку. Спраглий слави бунтар не може погамувати свою спрагу, не відчужуючись від самого себе, – слугуючи однією рукою безликим господарям, яких обвинувачує іншою. Західний Левіафан, привітніший за іншого, має два профілі – Державу та Капітал, Адміністрацію та Індустрію, – але це одне обличчя й одне тіло. І щоб змусити людство полюбити мене, – закон цього не забороняє, – я, інтелектуал, повинен спочатку задовольнити вимоги законності вельми невеликої групи людей, що панують над усіма іншими.

чи відстали залежно від того, чи ви поміщені на передовицю чи на врізці у внутрішній сторінці або в колонці в лівому кутку розгортки, серед п'яток інших; або чи буде підпис угорі, в заголовку, чи внизу. Небезпека близько, якщо ви з'явитесь на місяць пізніше в рубриці «листи читачів», але якщо текст буде повернено з ввічливим поясненням про «відсутність місяця», автор може опинитись у смертельній (громадянській) небезпеці.

I need love, зітхає тихо інтелектуал. *Do you truly love me?* – відповідає луна довкола. Буржуазія теж любить, щоб її любили, це ж її право. Проте в цих двох вимогах любові немає симетрії і ще менше взаємності: адже буржуазія має контроль над резервами енергії та органічними каналами любові. Адже «хто утримує енергію, утримує код» (Мішель Сер). Без каналу немає жодної можливості передачі й тим паче прийому. Інтелектуал та артист не можуть вже займатись коханням із публікою (читання як коїтус, спектакль як зносини тощо) – безпосередньо та на свій штиб – без дозволу господарів енергії та кодів. Тет-а-тет неможливий. Якщо я хочу кохатися з тими, хто знизу, я повинен спочатку присягнути в коханні тим, хто зверху. Я – в їхній владі, а вони – ні, тож мої добрі наміри нічим не зарадять: я не маю телеканалу, багатотиражного журналу, і якщо змайструю власну радіостанцію, то навряд чи доб'юся, щоб мене почув мій сусід зі сходової клітки (якого відштовхнуть шуми, і напевно переді мною він віддасть перевагу каналові «RTL»). Що робити? Відповісти загальному попиту на любов, фізичний захист і розваги, який розносять, підсилюють і продукують п'ятдесят медіократів, поставлених Державою чи Капіталом, або ними обома, на вирішальні посади. Це означає пристосовувати мої ідейки до великих ідей, які розповсюджують лінотики чи радіохвилі. А ті спричиняють урагани, скандали, ереси, вибухи, блокування чи велике прання, які щотижня доносять до мене ефір, на радість камікадзе моральної безстрашності та Думки, моїх друзів і колег, хоч один Господь знає (а якщо не знає, то знають друзі та колеги), що вони не надто героїчні чи злі. Як легко зробити те саме, чи не так! Або краще! Інакше! Але щоб їх «перевершити», потрібно стати в лаву, йти їхніми слідами, триматися того ж напрямку. І обслуговувати машину отуплювання. І хай пливе ця галера!

Іспанська приказка говорить: «*Amor con amor se paga*»¹⁶. На ненависть також відповідають ненавистю. Якщо я не можу стерпіти цю пригноблювальну систему і якщо я намагаюсь її пояснити, чому вона змушує мене так страждати, цілком справедливо, якщо така система не схоче мене ані бачити, ані чути – не те що давати пояснення. І позбавить мене засобів бути

¹⁶ Любов задовольняється любов'ю. – Прим. пер.

почутим і побаченим. «Парі-Матч», «Експрес» і «Ле Пуен» візьмуть фотографії лише для того, щоб образити, висміяти чи оббрехати. «Ле Монд» не візьме й статті; а мій видавець відвернеться від мене. І це ані його, ані моя провина. Злого заміру немає, – ні змови, ні бойкоту, ні інтриг. Медії – це автоматика. Але програмування програмувальних машин – це чистої води політика. Тобто – концентрована економіка. Бензин – не чіпай! Африка – не чіпай! Робітники-іммігранти – не чіпай! Нелегальна торгівля – не чіпай! Кожен у рамках своєї чи чужої «кар'єри» може наштотхнутися на гнучкість відповідей дуже негнучкої машинерії, тільки-но спровокує її¹⁷. Як лабораторний щур, що переслідує свій сир, інтелектуальна тварина у своєму лабіринті вчиться (відомим методом «спроб і помилок») натискати на потрібні клавіші, щоб отримати потрібні відповіді: відповіді, що винагороджують натурою (фотографії, інтерв'ю, запрошення, критика, дебати, полеміка, звернення, телерепортажі тощо), готівкою (обсяг продажу, а отже, прав) чи метафізичною компенсацією (приглушення внутрішньої тривоги). Так званий лівий інтелектуал, перейнятий створенням «гарного іміджу» (тобто бути запрошеним у «Запитальник», «Людину під питанням», «Апострофи», «Розклад часу» чи інші «Дебати» та «Вільні трибуни»¹⁸), мав би запитати себе, чому те, що називають правницею, нині входить у голови через медії, а медії через правницю

¹⁷ Можна порівняти у Франції фотоальбом Жана Зиглера, автора «Швейцарії поза жодними підозрами» (видавництво «Сей»), недалекобійної демістифікації, що не заторкує жодних національних інтересів, із книгою того ж автора, виданою пізніше – «Розправи в Африці» («Сей»), низки гострих запитань великої дальнобійності, спрямованих на виток французьких інтересів і, загалом, добробуту Заходу. У зворотному напрямку порівняймо скупий «резонанс», якого напелегливо добивалась «лівиця» після 1968 року, навколо проблем пригноблення у Франції тут і зараз та їхню неймовірну жвавість після того, як вона ж кілька років по тому відкрила радянський «Гулаг». На нижчому рівні автор цих рядків мав нагоду зіставити з різницею у півроку ефективність двох спроб «піддати сумніву» у вигляді книжки та брошури: перша – Французьку Комуністичну Партію, друга – французьку імперіалістичну партію. Автор, що надіслав мені у листі ключ до цих дивовиж, отримає у подарунок передплату на «Плейбой».

¹⁸ *Questionnaire, L'Homme en Question, Apostrophes, les Grilles du Temps, Debats, Tribunes Libres* – назви теле- чи радіопередач. – *Прим. пер.*

в усі ліві організації¹⁹. І нагадати собі стару спінозівську максиму: «Я не бажаю речі через те, що вона добра; вона добра тому, що я її бажаю». Якщо мене бажають медії – це не тому, що я кращий за когось іншого, – я стану найкращим, дуже сильно їх бажаючи – з усім, що вони передають. Лихо неспокійним, лихо нетерплячим, лихо приниженим. Лихо тим, хто в метрополіях хоче бути розумним, чесним і добрим, тобто визнаним таким. Адже соціальна влада, що відбирає кандидатури та з-поміж великої кількості дозволяє розпізнати, хто ж найрозумніший, найчесніший і найдобріший, глузує з розуму, естетики та моралі. Однак вона має безпомильний нюх (на відстані), щоб відчутти, звідки йде небезпека чи хто надасть їй підтримку.

Революціонер-активіст більше не замазує шпарини, звідки пролазить Великий Медіум. Як той, хто проходить через «це», так і той, хто спостерігає, як інші щодуху принижуються, аби досягнути успіху²⁰. «Ви з нами не згодні? Тим краще, скажіть це у нас!» У нас – це канал «RTL», «Express» чи «Antenne 2». Підпорядкування починається з «так». Адже піти й «викласти»

¹⁹ Банальне спостереження, яке можна множити до нескінченності: вибираючи між Рокаром та Шевенманом, між Еленстайном та Альтюсером, між Фабром та Крепо, герой медій – завжди перший, а не другий. Між Міттераном та Жіскараром – віч-на-віч на телебаченні – телебачення коронує Жіскарару. Тут в масмедійній логіці спостерігається певна внутрішня необхідність.

²⁰ Нещодавно один журналіст-комуніст дивувався, що «комуністичний» та марксистський інтелектуал міг протягом години на телебаченні говорити про що завгодно, окрім класової боротьби та капіталістичного імперіалізму. Зрештою, про підстави марксизму загалом і комуністичних партій зокрема. Дивне здивування. Якби Жан Елейнстайн частіше використовував ці «архаїзми», його б рідше можна було побачити в ефірі. Послуга за послугу. Альтюсер, якого ніколи не показують по телебаченню, наражається на менший ризик потрапити в таку ситуацію. Зате, якби Елейнстайн менше з'являвся у прайм-тайм поруч з американськими зірками, він не став би «очільником внутрішньої опозиції в ФКП». Послуга за послугу. Те, що лише один з десяти членів ФКП може розпізнати себе в ньому, а інші дев'ять сміятимуться з цієї ідеї, не заважатиме тому, що невдовзі цей сміх стане силованим. Адже що за такого стану справ може завадити медіократам рано чи пізно накинути свої погляди та практики *активістам* двох лівих партій, що вижили (комуністичної та соціалістичної)?

незгоду саме в цих місцях означає погодитися з імпліцитним твердженням, що незгода має бути каналізована через «великі інформаційні канали» – найкращий засіб для машини (зворотній зв'язок!) утримувати окремі бажання в стані загальної рівноваги. Не так важить зміст того, що я можу сказати, викричати чи нашептати, – важливо це зробити *тут*. Важливо, що всі можливі послання вже під час свого продукування перекодовуються ланцюжком еквіваленцій (відчутний відповідник якої – мережа програм), тезу перетворюють на опінію з-поміж інших опіній (усі вони означають те саме); будь-яку істину – на окрему думку (всіх їх однаково захищають); кожну суперечність – на звичайну відмінність (усі їх можна допустити). Усі вони важать однаково, тобто нічого не важать. Бійці Опору, колабораціоністи? «Прошу вас, покиньмо маніхейський погляд на світ!» Звичайно, що ні. Яка вульгарність. Велика сім'я людства, велике братство інтелектуалів. Такі вразливі. Розіп'яті, обдурені, жертви Історії. Сядьмо й побалакаймо. Про одних, про інших. Одні з іншими, адже – Дріє ля Рошель був вартий Політцера, а той був вартий Бразіяка, а той був вартий Арагона, а той – Максанса, а той – Рене Шара... Лише той важитиме більше за інших, хто поставить між ними знак рівності. Той, хто від самого початку знає, що все завершиться за келихом перед камерою «у передачі з Півно». Тобто сам Півно. Хронікер Вічності, – той, хто переміг Історію, адже забавляється багатьма історійками.

РОЗДІЛ V

ЗНАКИ ТА ІЄРАРХІЧНІ ВІДЗНАКИ

1. НОВА ПРЕСТИЖНІСТЬ
2. НОВА ЛОГІСТИКА
3. НОВІ СТРАТЕГІЇ
4. НОВІ ОБІДИ
5. ПІРАМІДА СТАТЕЙ
6. ПРЕЙСКУРАНТ ІНДУЛЬГЕНЦІЙ
7. ДІАПАЗОН ПРИБУТКІВ

ЗНАКИ ТА ІЄРАРХІЧНІ ВІДЗНАКИ

Якби найтемніше місце не було завжди під світлом лампи, і якби західні інтелектуали могли мати про себе таке ж адекватне уявлення, як китайський робітник, вигнаний у Гонгконг, вони б не обдурювали себе й далі, спокушаючись на віджилі відзнаки. Заспокойтесь! У цій війні всіх проти всіх доступ до медій є прицілом та пробним каменем, метою війни та яблуком розбрату. Чи матиму я доступ до максимальних засобів впливу – у комунікативному всесвіті, де оптимум і максимум стали словами-синонімами? А ти? А він? А ми? І на якому місці? Скільки хвилин? З ким і проти кого? На якому каналі? На передовиці? З анонсом на обкладинці?

Риси колишніх ієрархій – відома стійкість сітківки – зливаються з новими. Тремтіння, яке можна пояснити. Новий режим продукування дискурсу – зі своїми процедурами виключення, розповсюдження та інституційним поділом – виблискує крізь переплавку нових авторитетів публічного мовлення, крізь їхній новий спосіб відрізнитися один від одного, і спільно, від своїх підлеглих. Не лише техніки управління мовленням, а й зовсім інша позиція дискурсу як об'єкту бажання (можливості говорити, доступу до місць громадського мовлення), що, можливо, утворює інший дискурс та інше бажання. Звідки надходить криза – і наші помилки? Безсумнівно, від того, що ми продовжуємо застосовувати старий ключ до прочитання системи політичного та культурного панування, яка тим часом модифікувала свої порожні комірки та вакантні місця, шляхи доступу, свої ліфти, свою лояльність та внутрішню солідарність. Деколи криза розчулює або просто смішить, як-от портрети молодих вовків в овечій шкурі, Кошона в образі Жанни д'Арк, мисливців на відьом, яких чіпляють на афіші¹. Смішить й

¹ Див. назву – недолуге кліше, якому приготовано нову долю: збірка «Чи треба спалювати нових філософів?» (1978, вид-во «Освальд» – «досьє», створене самими представниками цієї течії).

«одкровення» ще учора (1977 рік) високого достойника, що цілком поважно заявляє, буцімто обговорення спочилої в бозі політичної програми відбувалися без інтелектуалів, змушуючи історію забути не лише про смерть шкільних актових залів та дерев'яних помостів, а й про те, що справжня політична трибуна з цього часу – це та, з якої говорить він, і що їй, між іншим, ніколи не бракує проповідників за його образом і подобою. Цинізм нових панів? Легковажність товаришів-перебіжчиків? Ні. Усе набагато більше: хронологічне накладання способів звучання; технологічне схрещування можливостей того чи іншого засобу передачі; перевертання стосунків панування в апараті публічного дискурсу. Результат: різкий розворот у дезорієнтуючому тумані, коли сам чорт ногу зломить, – перетворення аристократії в інтелектуальну медіократію. Також з етимологічної точки зору: функціональне панування посередностей [médiocres] видається за інституційне панування «найкращих»². Так, найтемніше місце сучасного суспільства – це маленький блакитний скран.

Новому способу продукування консенсусу для всього суспільства відповідає новий спосіб висування консенсусних функціонерів. У цьому випадку унтер-офіцери старого символічного ладу стають на щабель вище від колишніх генералів. З погляду університетського ранжиру, рядовий журналіст є чимось на зразок сержанта, а високий медіократ – як молодший офіцер. У великій професійній пресі доктори наук – надзвичайно рідкісний та винятковий ступінь. Не те, щоб серед журналістів були неосвічені – просто сучасна культура йде іншими шляхами, ніж колишні ієрархії. Зі ста вісімдесяти трьох журналістів «Ле Монд» – найбільш університетському органі преси – сто тридцять п'ять мають дипломи вищої освіти. У більшості випадків у «Монд» чи деінде, ці дипломи рівня ліцензіату (література, філософія, соціологія, право, економіка тощо). Те, що всі випуски Сен-Сір залежать у своєму рухові по списку здобувачів від працівників середньої ланки, які виступились, є чимось на зразок капітанської революції. Звичайно, колишній

² Гра слів: médiocres – посередності, пор. media (від лат. medius – середній).

Ієрологічний генеральний штаб продовжує продукувати та списувати накази у письмовій формі тез, есеїв і наукових досліджень. Проте в усіх арміях світу для того, щоб наказ було виконано, його треба *передати* особовому складові чи іншим корпусам армії. А ця передача залежить від ефективних посередників, що дієво розпоряджаються підрозділами і мають безпосередній контакт із солдатами. Віднині це вони – «інтелектуали інтелектуалів», від яких залежать інші. Просування, яке говорить не про якусь особливу творчість, а про особливу практичну здатність до організації (або сферу впливу, яка охоплює й сфери впливу інших). Точніше – підпорядкування творчості організації, «духовного» – «матеріальному» або ж, як про це говорять по-новому (точніше, серед нових інтелектуалів), «вищих» – «домінантним». Оскільки ця субординація є функціональна, ми її не бачимо. Вона постає лише як дивна амальгама, де нашарування приховують інтеграцію, а змішування шарів свідчить про захоплення контролю. Прошарок інтелектуалів, як кажуть після Грамші, є «органічним», якщо він асимілює та висуває у своєму середовищі «еліту, що вийшла з нижчих класів»: католицьке духовенство відбирає сільську молодь, партія – робітничу молодь тощо. Проте новий прошарок організаторів так само може асимілювати та відзначати вершки «вищих» еліт, коли функціональне співвідношення останніх (тут – Університет) втратили функціональність. У такому разі молодші відбирають і вербують старших. Візьмемо знову приклад «Ле Монд» (не найкращий приклад для нашого твердження через «елітарний» та відверто класичний характер цієї газети), де найчисельніша категорія журналістів має від 31 до 40 років. Дев'яносто чотири члени редакції мають від 20 до 40 років проти вісімдесяти дев'ятох, що мають від 40 до 65. Середній вік помітно збільшується в адміністративних, комерційних і технічних кадрах підприємства.

Огляд численних ознак нової ієрархії інтелектуального корпусу, – сама розмаїтість якого позначає внутрішню зв'язність, – не поверне зору сліпим, але натренує око зацікавлених. Тут ми рухаємося від найлегковажнішого до найсерйознішого,

тобто від ієрархії престижу до ієрархії прибутків, чії рівні стають однаковими. Статеві бар'єри, кар'єрна драбина, ступінь відданості, гастрономічні розмежування: всі ці нововведення стають взаємно гомологічними.

1. НОВА ПРЕСТИЖНІСТЬ

1950 року варто мені було кинути в колі друзів: «У «Галімар» прийняли мій рукопис», як я вже був іншим – посвяченим, вознесеним над іншими. 1980 року ця ж фраза, кинута ніби між іншим, не зачепить нічийого вуха. Усі люди в цьому світі мають якісь стосунки з великим чи малим видавництвом, ідесь у них є рукопис «у процесі». Щоб запустити ті ж історії любові, страждання чи ворожості, мені треба сказати щось на зразок: «У мене буде матеріал на першій сторінці «Ле Монд» наступного тижня» чи «Жан-Луї Серван-Шрайбер домовлявся зі мною про наступний місяць». Замість того, щоб усюди показувати схвальний лист Реймона Кено, автограф на бланку абошо, я перекажу слово в слово обід з Віансоном чи телефонний дзвінок Шанселя³. Ознака часу.

У справах суспільних снобізм є такий же цінний, як компас у лісі. Критерії престижності інтелігенції пересуваються разом із центром тяжіння культурного ринку. Престиж – економічний показник. Чого, у такому випадку? Нової межі, що відділяє приватне від публічного, відродження анонімності. Або підняття порогу публікації, який перейшов від видавничого шабля на рівень вище. Цей відчутний відрив модифікував не лише усталені репутації, а й функціонування видавництв. Він посунув вище місце індивідуальних баталій за відбір, як і битв підприємств за рентабельність. Символи відмінності між інтелектуалами визначає панівна диспозиція кожної епохи, якщо бажання відрізнятися один від одного закладена в них природою.

³ Ж.-Л. Серван-Шрайбер (1937 р. н.) – медіа-магнат, журналіст, есеїст. П'єр Віансон-Понте (1920-1979) – журналіст, з 1958 р. до смерті постійний політичний коментатор і редактор «Ле Монд». Жак Шансель (1928 р. н.) – журналіст, письменник, ведучий численних радіо- і телепередач на *France-Inter* і на створеному і ним також каналі *Antenne 2*. – Прим. ред.

Від якого моменту той, хто потрапив до кола літераторів, певнюється, що він «вишлутався», не загубивши надію виплутатись? Упевнюється, що він *відрізняється*? 1890 року я вступаю студентом до Вищої нормальної школи. 1930 року вже професором іду у велике видавництво – як літературний радник чи керівник серії. 1970 року як керівник серії я стаю журналістом, автором редакційних статей чи штатним співробітником у великому видавництві. Адже що сьогодні означає бути керівником серії (навіть попри 2% прибутку), коли не маєш принаймні віконця у великих медіа? Те, що відтепер «штовхає» серію, є не обов'язково якістю опублікованого – особливо, якщо хочуть зробити швидко, – а можливістю, яку має чи не має керівник, щоб справді зробити публічним те, що він публікує. Оскільки друк, брошурування та продаж машинописного видання доступні сьогодні першому-ліпшому (завдяки збільшенню кількості кишенькових видань серед семисот маргінальних видавництв провінцій і Парижу, а також збільшенню накладів) – матеріальний акт публікації більше не відіграє диференційної ролі. Так само, як інтелектуал тепер почувається «реалізованим», не опублікувавши книжку, а радше тоді, коли з'являться публікації довкола його книжки, так само й продавці книжок можуть мати переконання, що книжки реалізують свою вартість не на книжковому ринку, а через його регулятора, яким став апарат «мас-медіа». Близький до загибелі той видавець, який не має при собі відомих журналістів – які могли б помірятись на рівних зі своїми колегами. Саме вони, втягуючи своїх патронів у цикли ринку впливовості, дозволяють їм отримати зиск зі свого персонального соціального капіталу. Щоб «відповісти люб'язністю на люб'язність», як легковажно вимагають неофіти, щонайменше потрібно мати щось за душею – колонку в журналі, хроніку в тижневику, час у мережі мовлення. «Маленькі послуги» («Добре, домовились, наступного випуску ми поговоримо про твою книжку») – прерогатива наймача-орендатора. Не відповісти послугою на послугу – не завжди недікатність, це може вказувати на нижчість. Послуги, які можуть надавати один одному видавці, є обмежені; ті, які можуть надавати журналісти – значні; а ті, які видавці можуть надавати один одному через

журналістів, пов'язаних із видавництвом – дуже поважні. Загалом 1970 року сполучення видавництва/медіа працюють в оберненому стосовно 1930 року напрямку. Наприклад, у офіційних, але функціональних тандамах *Opera Mundi-France-Soir*, *Laffont-L'Express*, *Grasset-Le Point*, *Le Seuil-Le Nouvel Observateur* видавець залежить від свого обраного засобу інформації більше, ніж навпаки. Ревель, Нурісьє, Жюльєр великою мірою сприяють своїм видавництвам завдяки місцю, які вони посідають у кожному з трьох масових тижневиків, але вони навряд чи сприяють добробуту газети завдяки своєму місцю у видавництві. Прибутковість видавничої справи дедалі більше залежатиме від кількості підконтрольних засобів масової інформації (під впливом чи з можливістю контакту). Майбутнє за трьохколісним транспортом – але великі видавничі дома вже мають по чотири колеса. Що ж до особистостей, якщо вони самі не стануть журналістами, їхній вплив (а отже, їхні прибутки як інтелектуалів також) залежатиме безпосередньо від кількості та важливості журналістів, яких вони можуть вважати своїми друзями. Отож майбутнє за мультимедіумом, а великі інтелектуальні тварини сучасності незабаром побіжать на чотирьох лапах.

2. НОВА ЛОГІСТИКА

Джерело випромінювання соціальних ідей постає водночас як гавань, куди причалюють носії ідей; ракетна пускова установка продукту, матеріально-технічна база виробника. Зазвичай, саме в найбільш конкурентноздатному підприємстві передовий ідеологічний виробник («значна фігура») знаходить собі найбезпечнішу гавань та основне джерело прибутків. Та ж людина, яка погано жила з Університету в 1890-х, буде досить добре жити з видавництва у 1930-х (й у 1950-х) і дуже добре – у 1980-х з медіа. І автор, або потік ідей, що плинув через університетські аудиторії у 1890-х, плинутиме через часопис у 1950-х і через тижневики та телепередачі у 1980-х. Немає накладання інстанцій, є рух, всередині якого рухаються інші, і який слугує їм за основу. Ідеологічні «моди», наприклад, є невіддільні від способів, якими вони передаються, чи засобів, якими їх отриму-

ють. Бергсонізм, що виблискував у літературному світі, в салонах, на сцені, все ж залишається в університетському русі (разом із нападами на нього, контратаками тощо). Екзистенціалізм, що виблискував в університеті, а також у боязких мас-медіа своєї епохи, є глибоко вкорінений у видавничий рух. Що ж до «нової філософії» – яку так охрестили в одній зі статей, – вона виникає по суті як нова логістика (адже ніхто точно не знає її теоретичної сутності, в якій вона і не має потреби – за медіатичними канонами).

Спостерігати за метаморфозами дисципліни, інституційованої як «філософія» – ефекти якої впливають на педагогічне, видавниче та політичне поле – це наче розглядати, як розмотують смугасту стрічку, на якій кожен відтинок виказує свою власну логістику: по-перше, систему Курс/Дискурс; по-друге, систему Книжка/Огляд; по-третє, систему Преса/Телебачення. Для кожного панівного технічного засобу – свій індивід: Бернар/Бергсон; Сартр/Камю; нові фейлетоністи-теоретики. Уже не обов'язково – в сучасному медіологічному періоді історії – навчати філософії, щоб «бути філософом»; не більше, ніж проводити філософські дослідження й через публікації віддавати їх на професійний розсуд філософської спільноти. Обов'язкове для однієї епохи є додатковим для наступної. Канонічне учора – ексцентричне сьогодні. Це не означає, що більше немає професорів філософії чи філософських книжок, просто вони вже не мають патенту чи суспільного іміджу (себто стандартного передавача). Висвічування культурних знаків на суспільній сітківці ще досить довго дозволяє їм діяти після того, як вони стануть порожніми. Так само як орган ще залишається, втративши функціонування, сигнальна система – після практики, а епітет – після змісту. За Нового Ладу не обов'язково й надалі думати про щось, щоб бути мислителем, чи навіть писати книги, щоб бути письменником; але соціальною доконечністю залишається позначити себе як письменника чи мислителя (щоб відокремити себе від не-письменників та не-мислителів). Було б помилкою зробити з цього висновок, ніби сучасна медіатична мережа, легітимуючи та розповсюджуючи спадок минулого, не в змозі поламати символічні механізми культури.

3. НОВІ СТРАТЕГІЇ

«Навіщо купувати парасольку за дванадцять франків, якщо можна купити кухоль пива за шість су?» Навіщо витратити десять років життя на підготовку докторської дисертації, що зробить вас професором літератури, пожиттєво ув'язненим у провінційному інституті («теплиця» для студентів, що стає цехом підготовки паперової сировини для викладачів), якщо достатньо місяця, щоб набазграти ідеологічний памфлет на актуальний сюжет (Гулаг і Доля), що забезпечить мені ім'я у великій пресі та натхненну годину на телебаченні, щоб стати національним героєм? Закон вартості, кожен це відчув на собі, вочевидь не застосовується до мистецької та інтелектуальної продукції – принаймні кожен виробник може так вважати, коли це стосується його особисто⁴. Радше існує зворотній зв'язок між часом роботи та обсягом винагороди. Романічне оповідання, яке мені коштувало трьох місяців зусиль, може продатись у ста тисячах примірників і забезпечити мені нормальне існування на три роки. Теоретична розвідка, що забрала в мене три роки життя, буде продана в кількості 1000 примірників, зруйнує мого видавця і змусить мою сім'ю затягнути паски. Не дивно, що більше віддаються написанню романів, ніж удаються до теоретичних розвідок: навіть якщо теорії допомагають людям перетворювати світ, а романи – краще про нього мріяти. Не дивує й те, що автори, як писав Сартр, «зрідка встановлюють зв'язок між своїми творами та винагородою в готівці». Якби вони це робили, то впали б у відчай. Культура – за визначенням, незацікавлена діяльність – є такою школою цинізму для тих, хто в ній працює, адже коли інші можуть нею насолоджуватись, то «люди культури» мають з неї жити. З багатьох причин, із яких матеріальне забезпечення не є найвизначальнішою, сьогодні інтелектуальна кар'єра становить найпрудкіше з професійних утворень, що практикує аморальність, і про це може розповісти кожен, але не кожному можна її

⁴ Питання про ціну творів, зокрема, та про вартість продуктів інтелектуальної праці загалом, вимагає набагато складнішого аналізу. внаслідок якого, можливо, віднайдеться закон вартості-праці. Щодо цього дивись роботи Мішеля Гютельмана.

порекомендувати: існують чесноти, яких тим більше дотримуються, чим менше знають, у чому вони полягають, чи що вони взагалі є чеснотами. Сюди належить й аморальність.

Спостереження Куртеліна має лише «приземлене» матеріальне застосування. Його можна змодельювати як об'єктивну економіку терміну навчання, засновану на порівнянні успішності, відповідно до ієрархічного просування різних секторів професійної діяльності та прийнятну для всього інтелектуального прошарку певного суспільства та певного часу. Скажуть, що найкращі кар'єри – ті, які не керувались жодними планами, як найкращі режими – ті, що не здійснюють жодної політичної доктрини, а найкращі революціонери – ті, що ніколи не читали «Капіталу»: стара дискусія. Остерігаймося іти супроти вітру, проти прагматизму, для якого вітер попутній, варто лише додати, слідом за пані де Камбремер⁵, що ті, хто найбільше зневажає зовнішній світ, зовсім не є останніми серед тих, хто здобуває в ньому місце під сонцем. Є ж особиста справа під грифом «кар'єра» у вищих кадрів промисловості – чому б не мати такої для кадрів Ідеї та Літератури? Адже час життя розмірюється не однаково, залежно від отримання знаку якості при вході до вулиці Ульм, до книжкового видавництва НРФ чи журналу «Експрес». Якщо головною перевагою спадкових монархій є якнайсуворіше обмеження боротьби за владу у верхівці, а перевагою каст – максимальне послаблення класової боротьби, то перевага республіканських громадянських суспільств з високою соціальною мобільністю є протилежною (й прошарок інтелектуалів є одним з тих «станів», в яких ієрархія між членами є найпомітнішою і водночас невідчутною): тут боротьба за просування ведеться з будь-якої причини і між усіма. Конкуренція є занадто невблаганною, а найменша помилка в розрахунках – достатньо непоправною, щоб жартувати над Новим Ладом інвестиційних пріоритетів. Це індуси мають метемпсихоз, ми живемо лише один раз.

Класична університетська освіта залишається необхідною витратною статтею на обладнання, але його вартість може бути

⁵ Героїня роману М. Пруста «На Сваннову сторону». – Прим. ред.

помірною завдяки зведенню до найменших фіксованих неунікних витрат. Важливим є те, що капіталовкладення в дипломи (історія, література, філософія, право, соціологія) не можуть бути відшкодовані відповідним чином на тих же теренах, де їх зробили: у вищій освіті. Закоркування місць на найвищих поверхах (професори та керівники семінарів) та перешкоди на антресолях (старші викладачі): сходження нагору блоковано. Чи вискочить завтра адміністративний (чи генераційний) корок якимось дивом, якщо університет уже довгий час є глухим кутом кар'єрного просування? Університетський капітал віднині треба одразу ж по здобуттю інвестувати у видавничу сферу, де він може знайти максимальну рентабельність, і економічну, і соціальну (вони вже не розрізняються – такою є властивість періоду). З одного боку, перетворення знання на товар (книжки, енциклопедії, альбоми тощо), але з іншого боку, й особливо, *демонстрація* автора, є умовою його подальшої оцінки, якої можна досягнути цілковито лише завдяки його просуванню на найвищі та вирішальні рівні *суспільної видимості*, якими є телебачення, радіо, журнали та газети. Три зауваження: 1) від кожного вкладення, зробленого на даному рівні, максимальну віддачу отримують на вищому рівні; 2) накопичення прибутку відбувається лише ретроактивно, знову спускаючись згори вниз; 3) кожен шабель діяльності – на своєму власному рівні – може отримувати прибуток від вищого шабля, але за умови, що той матиме з першого ще більший прибуток. Щиро кажучи, гарна позиція в медіа, скажімо, журналіста, гарантує мені як автору крапцю позицію на видавничому ринку, яка, своєю чергою, гарантує мені, як авторові, найкращу позицію на видавничому ринку, що дає мені як дипломованому, змогу ввійти чи просунутись в університетському апараті – добре зрозумілий, не без допомоги колег, інтерес. Теоретично, навчання розмічене знизу вгору (згідно з критеріями колишнього періоду), але фактично – згори донизу, доказом чого є одночасна легкість проходження та «важкість» зворотної траєкторії. Так само, стало набагато легше й прибутковіше зробити книжку за фільмом, ніж фільм за книжкою. Саме медіократи (діючі чи на пенсії) отримують, і вже давно, найбільші завдатки видавців для своїх авторських проєктів, та найвищі пости, коли вони наймаються; їхня аудиторія (а отже, їхній вплив, а отже, їхня платня) не може вже

порівнюватись з аудиторією «великих професорів» чи «великих письменників». Приміром, видавець може запропонувати авторові роману більший завдаток, якщо він може розраховувати на телесеріал за цією книгою. У цьому разі один і другий матимуть відчуття, що вони «використали» телебачення як засіб в інтересах книги: але саме телебачення використовує їх, накладаючи на професіоналів-книгарів свої критерії відбору. Закон: той, хто використовує нижчий засіб інформації, не може використовувати вищий засіб, якщо той не використовуватиме його самого. Зараз цілком очевидно, що телебачення не екранізуватиме будь-який сучасний роман (д'Ормесон має більше шансів бути прийнятим, ніж Клод Сімон⁶). Орієнтація виробництва копіює ієрархію виробників. Медіа розпоряджаються *видавцями*, а ті, своєю чергою, розпоряджаються *університетом*.

На більше соціальне замовлення – більший індивідуальний попит. Спадний порядок причин фіксує подібну ж ситуацію в кінцевих цілях кар'єри. Той, хто раніше був унизу драбини (журналісти як інтелектуальний пролетаріат), тепер перебувають на вершині; найвища скінченність відповідає найсильнішій причиновості. Медіологічний розрив, який ми спостерігали, поміняв місцями суть та форму в різних колах інтелектуалів. 1955 року, на схилі другого віку французької інтелігенції, Раймон Арон іще розміщував у «внутрішньому колі» романістів, художників, скульпторів і філософів, додаючи: «*Нижче* розташовуються співробітники преси та радіо, які розповсюджують досягнуті результати та підтримують спілкування між обраними та масою. У цій перспективі категорія матиме центром творців, а на периферії – невизначену зону, де вульгаризатори перестають чесно передавати й починають зраджувати: бажаючи успіху та грошей, раби гаданого загального смаку, вони стають байдужі до цінностей, служити яким було їхньою обітницею»⁷.

⁶ Жан д'Ормесон (1925 р. н.) – письменник, автор численних романів-біографій, член Французької академії (1973 р.), отримав орден Почесного легиону. Клод Сімон (1913-2005) – письменник-авангардист, представник «нового роману», в 1936 р. воював на боці республіканців проти Франко у Барселоні, брав участь в русі Опору, лауреат Нобелівської премії з літератури (1985 р.) – *Прим. ред.*

⁷ *L'opium des intellectuels*, p. 285, collection Idées.

Ставши двадцять років по тому головним редактором журналу «Експрес», Раймон Арон, можливо, відчував не падіння, а сходження в самісіньке осердя внутрішнього кола. Саме протягом цього проміжку часу перше та друге кола помінялись місцями. Цей ідеолог заслуговує уважнішого розгляду, як голова, яка шукає оптимальної акустики: впливова особа, адже його лекції мали розголос, літературний авторитет, адже він мав уважних читачів, а відтепер він головує в найбільшому аудіо-візуальному журналі новин. У цьому сходженні немає нічого випадкового. Закладаюся: погоджуючись на керівництво цим англосаксонським органом, що пише французькою, старий відчув себе молодшим. Глянцевий папір живиться молодою кров'ю.

Справді, в процесі оцінки інтелектуальних виробників медіа-підтримка є найдинамічнішим фактором: саме тому стало економічно вигідніше починати кар'єру «з кінця». Підйом по конвеєру, від найбільш до найменш конкурентоздатних, вдало збігається з лінією найменшого опору, від найлегшого до найважчого. Звідси – штовханина молодих талантів біля дверей медіа-святини та супровідне помолодшання інтелектуальних «еліт». У тридцять п'ять років уже не обіймають кафедру філософії і не стають письменниками в двадцять п'ять. Тепер зацікавлені в економії на житті та навчанні задля швидкого набуття конкурентоздатності серед виробників телепрограм чи знаменитостей хроніки ідей: стаж у цьому разі є радше перешкодою, ніж допомогою. Третій вік інтелігенції стане часом її найбільшої молодості. Спостереження Мішеля Турньє: «ієрархія та вислуга – майже завжди синоніми», типове для вчорашньої Франції, є помилковим для сьогоднішньої. Інтелігенція по-американськи, у Франції по-європейськи, виставлятиме насамперед усмішку, зуби, зачіску та дурисвітську молодцюватість, що зветься жвавистію.

4. НОВІ ОБІДИ

За браком державного фінансування медіологія змушена робити з держави свою лабораторію, не відступаючи перед соціальним експериментуванням, яке, на її погляд, включає

світську хроніку. Остання з моменту «інсьменницьких обідів горизонту 2000 року» (Єлісейський Палац, 7 вересня 1978 р.) варта особливої уваги. Етнічний церемоніал «обіду», що святкується на рівнині не менше, ніж у горах, вимагає особливого етнографічного опису і саме це ми спробуємо зробити. Він був насправді винятковим – таким його безперестанку розсурмили попередньо і таким його змалювали потім у всіх медіях. Республіка, яка не обідає в повному складі щодня, рідше влаштовує свої зібрання, щоб постійно підтримувати їхню вартісність⁸. Справді, недобре, якщо різні фрагменти французької політичної влади збиратимуться разом занадто часто, в офіційній обстановці. Власники «впливу» функціонують найкращим чином, коли вони переконані у власній самотності, так як і ті, хто від неї потерпають. Те ж і з інтелектуальним апаратом, як і з юридичним чи військовим, чия політична ефективність живиться очевидністю їхньої аполітичності. Занадто часті візити шкодять злагоженості, і в цьому сенсі інтелектуальне дисидентство втратить свій кредит, виявивши офіційну підтримку. Багато хто це зрозумів і бурлеск публічних «полемік», який в інтелектуальному середовищі позначав ці зустрічі «у верхах», без сумніву надихне якогось конкурента Мольєра (чи Бомарше?). Проте маленька людина, яка хоче лише витріщатись на свою добу в бажанні одного дня досягнути точки парусності життя, яку зазвичай називають мудрістю, де сміх та знання врівноважуються, знатиме також, упевнена в спінозівській максимі («не сміятись, не плакати, а розуміти»), як протистояти невтримному сміхові: серйозні речі всередині виказують, що вони намагаються ховатись у смішному⁹.

«Що ж тут розуміти?» означає «що ж тут непередбачуваного?» Чому дивуватись? Не самому ж факту, який відповідає всім

⁸ Досі державний обід уже скликався 9 грудня 1976 р., але у вузькому колі двох діючих президентів – Республіки та Національної асамблеї – та делегації В. І. у складі Ле Руа Ладюрі, Філіна Солерса, Домініка Десанті, Ролана Барта, Бретеше та інших.

⁹ «Ви несправедливі, мій друже» (Андре Глюксман, «Le Monde», 6 вересня 1978 р.). «Терор у чорнильницях» (Моріс Клавель, «Le Monde», 7 вересня). «Який діалог, пане Глюксмане» (Ліонель Столерю, 9 вересня) тощо. Також у «Le Nouvel Observateur», № 722: «Зайжджі гості Президента».

принципам побудови держави взагалі та Франції зокрема. Князь та його писарі – це «першосцена» політики; але це також єдиний оригінальний скетч у комедії французької влади, за якою вона вирізняється серед своїх суперників. У Німеччині чи Сполучених Штатах сучасна літературна хроніка розгортається на іншій сторінці, ніж політична. У нашому ж випадку автори першої є акторами другої і навпаки. Кажуть, що взаємопроникнення французьких наукових і управлінських еліт, притаманне нашому часові, почавши з минулого століття, наклало відбиток на долю французької науки, цілковито стерилізованої, знекровленої в своїх методах та принципах. Взаємопроникнення літературних і політичних еліт, золота нитка національного життя, навпаки, стимулює життєдіяльність тих і інших. У цьому сенсі, відкрито спілкуючись із державними високопосадовцями, французька вища інтелігенція лише використовує одне з найдорожчих для неї прав людини – вільний вибір співтрапезника – вона віддається нездоланному обов'язку свого тягара. Сидячи за президентським столом, вона вшановує не лише свій копцепт, а й своє минуле. Коли одна половинка держави зустрічається з іншою, чи можна знайти краще місце, ніж трапезну залу? Зрозуміло, що за будь-яких інших обставин вони б перейшли до офісу. Однак тільки тут, у цьому місці, така зустріч зацікавить решту країни. Суто французька хитрість та інституційний парадокс: торкатися серйозних справ під прикриттям світських вечірок.

Що ж нового в цьому банальному історично зумовленому епізоді, одна-єдина новизна якого полягає лише в тому, що це відбувається в 1978 році? В очах історика гегемонії це – урівноваження традиційних сил за нашого часу, на шкоду «*potestas*»¹⁰, але на користь «*auctoritas*»¹¹: струс, притаманний моментам символічної депресії, але політичній владі немає чого непокоїтися. Радше навпаки: «Нарешті, здається, Президент може з радістю констатувати, що в царині ідей та філософії більше не потрібне втручання комерційного балансу Франції»¹². Одне

¹⁰ Могутність, влада (лат.)

¹¹ Авторитет, вплив (лат.)

¹² Заключна частина доповіді «Гості Президента», *Le Nouvel Observateur* (11–17 вересня 1978 року).

компенсує інше. Дешифрувальник нанівних дискурсів радше прослідкуватиме, якими незбагненими шляхами ця нав'язлива константа французької історії, що прилаштовує інтелектуалів до державного візка, а літературу робить ставкою в політичній грі, повинна була торувати собі шлях всупереч кон'юнктурній ідеології та крізь неї, що перетворило інтелектуалів на щось на кшталт найманців у перманентній боротьбі проти «холодно-кровних страховищ». Опанування розумом цього божевілля та вписування в довгі періоди гарячковість моменту вимагає певної риторичної винахідливості, тропи якої, відтепер кодифіковані, зацікавили б автора «Тарбських квітів»¹³. Як перетворити шанобливість на виклик, запрошення на ультиматум, а світськість на всесвітність? Ця дрібна технічна проблема вже з часів травня 68-го давно розв'язана, і режисери слова роблять це щотижня¹⁴. Насправді справжня новизна стосується медійного порядку; ні для кого не є новиною: склад представництва як такий і є справжнім відбором нової інтелектуальної влади.

Як зібрати докупи цілу державу і за якими критеріями? З боку *potestas* – жодних проблем: президент республіки, якого регулярно обирають, є в очах усіх тією частиною держави, яку називають публічною владою. З боку *auctoritas* – стара проблема: кому делегувати інтелектуальну та моральну владу? У країні «реального соціалізму» глава держави та генеральний секретар Партії є *ipso facto* президентом інтелектуалів. Ось чому, між іншим, він ніколи не запрошує їх за свій стіл: для діалогу потрібні двоє. І якщо він має зробити привітання чи сформулювати спостереження, канал цілком визначений: керівництво Спільни письменників озвучить це. У нас проблема дещо делікатніша. Наш

¹³ Есей Жана Полана «Тарбські квіти, або Терор у красному письменстві» (1936). – Прим. ред.

¹⁴ «Насправді. – вибачте, що повторююсь, – я не чинив опір нацистському терору, сталіністському терору, залякуванню конвенційних лівих, щоб дозволити налякати себе манірними плітками, що посилюлись в Парижі завдяки статті нашого чудового товариша та підкоритись правилим дозирності...» (Моріс Клавель, *Le Monde*). Кінець театру переніс спектаклі в зали, так, як і кінець монархії переніс суди з двору в місто. Але на якій сцені Бомарше знову оживить Фігаро, – щоб піднятися до рівня цієї зали та цього міста?

інтелектуальний корпус занадто чисельний, щоб вибрати з-поміж нього керівництво одностайно, чому – побачимо далі. Проте й у Єлисейському палаці, і скрізь кількість місць за столом обмежена. Як правова республіка буде *відбирати* представників Духу законів? Ще двадцять п'ять років тому секретаріат Єлисейського палацу, щоб отримати репрезентативну вибірку інтелектуальної еліти буржуазії, звертався до довічного секретаря Академії чи ректорату Паризького університету. Еліта еліти (від грецького кореня *ἐλέειν* – «обирати») – це за визначенням ті, хто здатні сортувати інших. Тенер, і в перспективі третього тисячоліття. Президент не помилився, обираючи своїх префектів з-поміж нового прошарку інтелектуалів, створених мас-медіа і для мас-медіа, чия цінність полягає не у власному доробку (відсутньому в більшості випадків, чи зведеного до визначеного мінімуму друкованих публікацій) або, іще менше, у дослідницькій діяльності, а в їхній долученості до ключових вузлів суспільного резонансу. На приглушеному фоні своїх колег вони досягають вигіднішого становища завдяки своїй здатності створювати ідеологічне шумове оформлення: воно надає цілком новій касті ідеократів середнього становища між продуктивною мережею знання, на якій вони паразитують, та мережею соціальної трансляції, в якій їх називають «виробниками». Зовсім не випадково міністерство культури перейменували на «міністерство культури та комунікації»: сполучник «та», в якому містяться всі таємниці нашої доби, є справжнім «чорним ящиком» нашої політичної та культурної кібернетики. Ціна інтелектуала в осучасненій Літературній Республіці насправді вимірюється його здатністю до соціальної комунікації. Колишні метри думки виробляли, нові – випускають; кількість друкованих знаків у майбутньому буде замінена вимірюванням частоти електронних сигналів. Становище «радіо-продюсера» на каналі France-Culture та увага найповажніших в інтелектуальному середовищі засобів масової інформації (*Le Monde* та *L'Observateur*) зробили Філіпа Немо уважним тлумачем республіки, адже їм не відомо, що «мала» Нормальна Школа Сен-Клу та відверто скромна літературна продукція ніколи не була достатньою причиною надавати комусь подібного статусу. Здібності та титули важать менше, ніж цей

капітал, якого по суті неможливо передати, що дає сучасному інтелектуалові його справжню «зовнішність»: ноу-хау децибелів. Тобто не лише вміння орієнтуватись в цьому лабіринті офісів, студій, кулуарів і редакцій, де звичайний філістер губиться і в кінці якого виблискують «подія», «полеміка» та «резонанс», але найефективніше саме цей реляційний код, сплетений із паролів, кумівства чи звичайних знайомств дає якомусь індивідові змогу мобілізувати за кілька днів тридцятьо людей у Парижі, які, за словами Бальзака, змусять замислитись тридцять мільйонів. Це наша естафета з передавання термінових телеграм «великим інтелектуалам» – професорам, дослідникам, есеїстам, – щоб передавання було по-справжньому «fashionable». Більшість із них знижують плечима й знову занурюються в працю. Лише деякі, ті, хто знаються на параметрах нової доби, й не пасуть задніх щодо ноу-хау, ловлять м'яча на льоту та відбивають його. Вони повідомляють через офіційні бюлетені про своє запрошення чи відмову, щоб поєднати таким чином престиж інтеграції до верхівки (знайте, що я міг там бути) з престижем непогрішності слуг народу (але я не схотів!). Чудова сім'я, що надає своїм дорослим дітям переваги дисидентства без жодних незручностей цього становища.

Так само, як учора, на початку П'ятої Республіки, технократія не могла піднятися на верхівку держави без допомоги політиків, юристів і парламентарів «партійного режиму», нова ідеократія не може сьогодні піднятися на ідеологічну верхівку ідеологічного апарату без ескорту відомих осіб естеблїшменту, яких вона штовхає до занепаду. Після скількох труднощів та зволікань нашим молодим Карно¹⁵ гегемонії все ж вдалося створити прийнятну амальгаму між поколіннями, рівнями, престижністю традиції та інновації. Легіон, зрештою, нараховував п'ятеро охочих: двох стрільних горобців, одного відставного офіцера та двох салаг. Однак ієрархічні стосунки не збігаються з кількістю зірочок на погонах чи вислугою, адже двоє «традиційних інтелектуалів» представництва насправді пасивно «зоргані-

¹⁵ Мається на увазі Лазар Карно (1753-1823), одночасно талановитий вчений-математик, інженер, поет, політик та військовий діяч (за часів революційного Конвенту отримав ім'я «організатор перемоги»). – Прим. ред.

зовані» новими «органічними інтелектуалами», що дослужились до офіцерів. Якщо Французька Академія в особі Клода Леві-Строса та Колеж де Франс в особі Жоржа Дюбі надають *легітимності*, ореол якої освячує організаторів, то концепція та операційне виконання залишається в руках меншеньких (Немо та Леві). Клавель¹⁶ – людина-медіа¹⁷ за визначенням, медіократичний шкворинь між Древніми та Новими, що передає сигнали з найвищої антени.

Мас-медіа винайшли демократію серед аристократії, достоту як атомну зброю у військовій галузі. Система зірок прагне просуватися нагору, скасовуючи відмінності, що їх розділяють: політичні, географічні, соціальні, моральні, культурні. Так, зокрема, Клуб обраних інтелектуалів («що представляють лише себе самих») зміг протягом кількох років перетворитися на превілейованого партнера елітного Клубу політичних керівників, що представляють у крайньому разі кілька сотень тисяч активістів (чи мільйонів виборців, у випадку глав держави). Ці тисячі чи мільйони перестали відповідати вимогам просто через те, що вони вже неспроможні «бути в образі» чи обговорювати щось на радіо: сліпота політично відповідальних осіб з опозиції, що потрапили у пастку медій, зумовлена невидимістю їхніх загонів. Це розсмоктування відмінностей потенціалу всередні інтелектуального клубу еквівалентне рівності мегатон між потугами атомного клубу: Немо під фотоспалахами стає рівним Леві-Стросу та Дюбі, як Франція з кількома сотнями кілотон одразу ж була прирівняна до Сполучених Штатів і СРСР. Французькі громадяни вже мали щасливу нагоду протягом року щодня чути та бачити, як шанований фармацевт (на ім'я Робер Фабр) вирішував їхню долю, адже за помахом чарівної палички клубної феї він перетворився на одного з «трьох Велетнів Лівіші» зі слабшим електоратом, ніж в екологів. Достоту як атом перевернув стан військової стратегії, телебачення поставило з

¹⁶ Моріс Клавель (1920-1979) – письменник, журналіст, філософ, співпрацює з «le Nouvel Observateur», стає співзасновником газети «Libération», відомий скандаліст, після травня 1968 р. поєднує голізм, католицизм, маоїзм. – Прим. ред.

¹⁷ В оригіналі: «L'homme-média». – Прим. перекл.

ніг на голову конкурентні стратегії інтелектуального та політичного курсів. Наприклад, медійні піхотинці, освячені причетністю, можуть бути певні свої монополії на експлуатацію, слідом за монополією на ініціативу, паразитуючи на ідеях двох великих людей науки, праці та образу яких ми можемо лише вклонятися (і вони тим дієвіші, чим більше політично абстрактні та туманні).

Ці троє друзів (які щонайменше десять разів кадили фіміам один одному в пресі), заледве відставивши чашки з кавою, зберігають за собою службу передач, декларацій на всіх радіостанціях і телеканалах, у завтрашній пресі; тут анонімні доповіді, там – трішки *rewriting*; це не враховуючи телефонних дзвінків трьом сотням найближчих друзів. Завтрашня заява на першій сторінці *Le Monde*. Цей публічний субпідряд «приватної» зустрічі не цікавить двох традиціоналістів, які повертаються звідти, з Єлисейського палацу додому без конференцій чи зізнань. Достатньо їхніх фото при вході, більшого від них не потрібно. Однак те, до чого вони наступного дня ставитимуться як до неістотного осаду, само по собі було подією завдяки національному та інтернаціональному розголосові. Без них це було б неможливо, але так само неможливо з ними. Проте їхня професійна кваліфікованість зовсім не допомогла їм вгадати центр тяжіння «вдалого ходу», до якого вони вдалися без належної підготовки, і це на краще для всіх. Великі маневри гегемонії завжди здійснювались завдяки таким маленьким хитроцям. Перші віднині можуть бути замінені на другі.

5. ПІРАМІДА СТАТЕЙ

Щоб довідатися, на якому поверсі будівлі ви перебуваєте, незалежно від вашої професії потрібно й достатньо запитати, в якій пропорції на сходовому майданчику представлені жінки. Це загальне правило можна застосовувати до всіх видів діяльності, особливо ж до інтелектуальної. Пониження на щабель означає фемінізацію. Підвищення на щабель означає маскулінізацію. Феміністки ні на чиему боці перед цим сконстатованим фактом. Цифри говорять самі за себе – вже власним існуванням. Адже що вище ви підіймаєтесь поверхами, тим ухильнішими стають

відповіді на це питання (достоту, як на драбині багатства – відповіді про суму прибутків). Статистика завжди починається знизу. Точність – це не перевага: це покарання бідних і санкція для понижених по службі. І не дивно, що найточніші цифри щодо гендерного розподілу можна отримати у сфері освіти.

Перший шабель: 72,7 % жінок (серед 318 379 взятих на облік вчителів молодших класів на 1977 рік). Другий шабель: 54 % (серед 202 000 викладачів середньої школи). Третій шабель: 35 % (серед 41 905 осіб на університетських посадах). Можна зрозуміти, що всередині цього третього шабля кількість жінок зменшується зворотньо пропорційно посаді: більшість із них перебувають серед категорій «лекторів» і «старших викладачів». Ми не маємо даних щодо статистики штату Колеж де Франс, CNRS та Практичної школи, про які відомо, що жінки практично не мають туди доступу (крім секретаріату та бібліотек). За часів, коли вчителі були гусарами Республіки, а не «спеціалізованими працівниками» комунальних шкіл, гендерний розподіл у цій категорії виглядав геть навпаки.

Зовсім немає або досить незначними є статистичні дані серед авторів і видавців через зрозумілі причини. Вони займаються власними підрахунками, в обмеженій, але репрезентативній вибірці, адже йдеться про перелік «професійних авторів», що перебувають на соціальному страхуванні за посередництвом Національного центру літератури від 31 грудня 1976 року (особи, що отримують основний прибуток від письменницької діяльності). Серед 365 письменників 114 – жінки. Близько 32 % – цифра, яку варто переглянути в бік зменшення, якщо приберемо зі списку професійних письменників (авторів мало- чи взагалі «нелітературних» видань). Однак ціє цифри достатньо, щоб зрозуміти: ми вже перебуваємо поверхом вище; що, звичайно, не означає, ніби дискримінація на цьому рівні слабша. Через століття після Жорж Санд, попри сучасну моду на жіночу продукцію, жінка-автор може тисячу разів на рік констатувати, що в цьому середовищі її поважають менше за чоловіків (незначно чи значно – залежно від тиражів). Не випадково біля витоків і на чолі спроби синдикалізувати професію (SELF) стоїть жінка (Марі Кардіналь).

4. На останньому поверсі – поверсі «великої журналістики» – перше враження ієрархічного взаємопроникнення невдовзі зникає після спостереження за кількістю жінок, наявних у різних ешелонах. Навіть більше: мас-медійна ієрархія (теле/радіо/преса) може бути переведена у спадну процентну послідовність, тількино стануть відомі статистичні дані. Вочевидь, більше жінок працюють у друкованій пресі, ніж у редакціях радіоканалів, і більше жінок на радіо, ніж на телебаченні (яких там в одній редакції можна полічити на пальцях однієї руки). Градація розміру аудиторії відповідає градації посад, а отже – прибутків і співвідношення статей. Обмежимося тут рівнем «друкованої преси», беручи до прикладу *Le Monde* – центральний осілок інтелектуальної влади Франції серед друкованої продукції, не так через величину аудиторії (найбільший серед паризьких щоденних видань у 1977 році – 1 349 000 читачів), як через соціологічну якість та політичну функцію. 45,1 % читачів – жінки. Проте серед 183 журналістів часопису (підприємство має штат у 1 246 осіб) Шерлок Холмс пера нарахує лише 28 жінок, тобто менше 15 % – більшість із них у другорядних відділах суспільства/культури. Цей розподіл впевнено нагадує розподіл урядових високопосадовців і показує ще раз, до якої міри структури культурної влади калькують структури влади державної. Жодної жінки в головній редакції (редактори та управлінці – 9 осіб). Жодної у відділі внутрішньої політики (11 осіб). Одна у відділі загальної інформації (19 осіб). П'ять жінок у зарубіжній службі (загалом 70 осіб, включно з кореспондентами, редакторами-кореспондентами, ведучими рубрик та головами служб). Івон Бабі обіймає міністерство культури, Жаклін Піатьє очолює департамент книгодрукування, а доктор Ескофьє-Ламбіот – міністерство охорони здоров'я. Хто згадає Франсуаз Жіру, Аліс Соньє-Сеїте та Сімону Вейль, той радше виглядатиме недоброзичливцем, адже уряди минають, а *Le Monde* залишається. Іноді доцільно критикувати уряд, але завжди надзвичайно небезпечно звинувачувати газету, що не тільки є найкращою, а й може виявитись останньою. Жодна зміна уряду не здатна занурити французьке суспільство у варварський стан, а ось зникнення *Le Monde* означатиме зникнення цивілізації, адже, кажучи об'єктивно та строго, все, що прийде на її місце, буде кроком

назад. Само собою зрозуміло, що показники сегрегації, які вдалось виявити в такому органі, як *Le Monde*, в інших інституціях будуть ще більш кричущими. Згадаймо, що у своїй описовій частині медіологія має не формулювати оцінні судження, а висувати гіпотези, які можна перевірити в реальності: у цьому сенсі вона не повинна бути «феміністською» чи «антифеміністською», ні прихильною, ні ворожою до організації інтелектуальної влади, що функціонує у Франції кінця століття (для якої організаційна схема *Le Monde* є, серед інших, повчальною рентгенограмою). Вона лише встановлює співвідношення й констатує: якщо культура на загал схиляється до фемінності, то її вищі сфери є виразно маскулініними. Безсмертя – це доля чоловіків: у Французькій Академії немає жодної жінки. Вищий прошарок інтелектуалів – це спільнота з маскуліною домінантою, а нижчий, – де ставки зазвичай нижчі, – категорія з переважно жіночим складом. З цих загальних даних випливає конкретний наслідок із протилежним знаком – як може показати кожен, хто навчається науці стратегії. Маскуліна домінанта не обов'язково виключає локальне жіноче спрямування: навпаки, вона його потребує, узаконюючи виняток, наслідки якого вона стримує очевидністю правила. Відносна рідкісність жінок усередині В. І. створює надлишкову вартість для тих, хто все ж туди дістався, надлишок, що, за розумного ставлення, може стати справжньою рентою, пов'язаною зі службовим становищем. За розумного ставлення – позаяк йдеться про стратегію, що означає «політично». Дійсно, досвідчені в політичних практиках жінки, що входять до В. І., якнайвправніше перетворюють свою дискримінацію на аргумент впливу, а своє упосліджене становище – на ще одну перевагу для легітимної аудиторії. Так само, як стан члена Партії, *a fortiori* колишнього чи виключеного, приносить жертві певні переваги в загальній конкуренції на антикомуністичному слуханні (й навпаки, колишньому фашистові на слуханні антифашистському тощо), належність до меншин вилученої жінки може поставити її в цікаве диференційне становище. Дві фори, які отримує одна особа (жіноча стать + комуністичне минуле), витримують будь-яку конкуренцію. Віроломний – так зазвичай говорять про чоловіків, мало політизованих і необізнаних із сучасними стратегіями ринку.

6. ПРЕЙСКУРАНТ ІНДУЛЬГЕНЦІЙ

Спекуляції з індульгенціями, зі зловживанням ними, з конторами, з машинерією мали наслідком розкол історії Заходу (і рикошетом – всього людства), прискоривши на початку XVI століття народження Реформації та протестантську емансипацію. Невідомо ще, які наслідки для історії французьких інтелектуалів матиме неконтрольоване підвищення членських внесків і пожертв усередині цього прошарку. Книжкові, кіно-, театральні та мистецькі критики вже не залучають до обігу вічне життя «авторів», на відміну від діяльності домініканців у Віттенберзі, але це відбувається тому, що вічність – мертва. У довгостроковій перспективі всі ми будемо в пеклі і ніхто з нас уже не чинитиме зла. Теперішній момент компенсує це з надлишком, а культурний ринок задовольняється короткими термінами, тобто практичним раєм. Перевага порівняно з XVI століттям: контролери символічного виконують те, що обіцяли. Роздають і багатство, і смерть. Не завжди символічним чином: багатство може дзеленчати, а смерть – косити.

Видовища щотижневих святкувань, властивих культурному життю, званому «паризьким», обходять лише «дослідників ніщоти» («ніщологів» – Бальзак¹⁸), які вже триста років сміються тим самим сухим сміхом мораліста. Святкування та вендети, вписані в репертуар «перодряпів», прислужаться медіологу для того, щоб вирізнити, ідентифікувати та об'єднати найбільш варіативні фактори, відповідно до яких протягом кожної епохи здійснюється розподіл інтелектуальної влади. Прејскурант індульгенцій на соціокультурному ринку виявляє ієрархічні рівні різноманітних категорій, що складають «інтелектуальну спільноту» певної доби. Якщо точніше: гру взаємних залежностей, ієрархії, з якою система проектує *структуру порядку*, який сам, строго кажучи, визначає всі стосунки влади: перехідність, асиметрію, не-взаємність. Можливо, колись з'явиться математичне обчислення «опортунізму».

¹⁸ В оригіналі «riénologue» – Прим. перекл.

Стара практика – новим жаргоном. Знову вона підкреслює не універсальну мораль, а те, що «Небіж Рамо» назвав *ідіотизмом професії*, тобто логічну поведінку, що витікає з певного типу діяльності. «Ідіотизмом» тих, чий фах – впливати на думки інших, є бажання догодити всім тим, кому їхня позиція дає найбільше впливу над думками. Вони б цього так не прагнули, якби не було їхнім обов'язком. У листі до мадам Рекам'є Бенжамен Констан надав цій необхідності форми максими: «*Ніколи не слід бути незадоволеним тими, в кому маєш потребу*». «Слід» характеризує безумовну мораль, а імператив, у даному разі, окреслює лише певний тип звичаїв, краще пристосований до категорії «літераторів», аніж інших представників людського роду. У цьому сенсі формула Констана ближча до Дідро, ніж до Канта, а її непридатність з огляду на Практичний Розум спричиняє всю її доцільність з огляду на звичаї інтелектуалів. Цьому правилу поведінки не навчаються, воно збігається з набуттям фаху. Голос совісті є ознакою професії. Ми вчимо байки Лафонтена у школі, але суспільство змушує нашу корпорацію грати Лафонтена навпаки: у нас кожен має потребу в більшому за себе. Професійний успіх оплачується цим моральним прокляттям. А щоб знати, хто тут найбільший, досить поглянути на об'єкти задоволення менших. Якщо останні настільки регулярно втрачають дар мови перед публікаціями директорів, головних редакторів, редакторів та кореспондентів найвпливовіших засобів масової інформації (в спадному порядку ентузіазму); якщо їм вдається цитувати їх на найпомітніших місцях, у шапці, врізці чи внизу сторінки (наполегливість, яку цінують тим більше, чим вміліший автор серед своїх товаришів); якщо вони висловлюють незадоволення главами іноземних держав чи секретарями різних національних партій, причиною цього може бути *також* те, що автори залежать більше від перших, ніж від останніх. Для інтелектуального порядку влада перебуває не там, де гадає марнотний натовп: у тому, що всі називають «людьми влади» (державна, партійна, профспілка). Вона – в тих, від кого залежить кар'єрне просування, збільшення тиражів, зростання суспільної видимості: у великих медіократів. Ця двозначність слова «влада» є джерелом багатьох шахрайств, за допомогою яких

слуги (влади у справжньому, професійному значенні слова) перевдягаються в повстанців (проти влади, що мене не стосується, хоч стосується мільйонів інших). Серед інтелектуалів політична влада має погану репутацію; але це тому, що владу має преса – і найгірша. Це найкращий спосіб поберегти стріли та жала для першої й засіб позалицятися до другої. Хто не усуває двозначності, ризикує не зрозуміти, чому сміливці, що брязкають зброєю проти Брежнєва чи Відели («та сама битва»), водночас такі обережні в себе вдома, щоб не зачепити якого негідника, що гарно прилаштувався. Хто може найбільше, може найменше? Якраз навпаки: драгування першого ешелону не має наслідків (хіба що досить схвальні, в сенсі довіри); бути не до вподоби другому може означати, що деякі важливі двері зачиняться просто перед носом. Максима Констана, суперечлива з філософської точки зору, може принаймні пояснити, чому битва за істину та справедливість так часто спиняється перед дверима професії. «Ніхто не повісить людину, що має сто тисяч екю», – відповів якимось трохи фривольний армійський постачальник маршалові де Віллару. «Ніхто не ганитиме людину, що має більше, ніж мільйон читачів та десять мільйонів телеглядачів», – лунає у відповідь від постачальника нових ідей два століття по тому. Вчора золото перемагало шпагу. Сьогодні аудиторія поважає перо. Медіі змістили вісь необхідності.

Це не памфлет, а аналіз. Якщо вивчення сучасності нагадує історію підлості, це не є провиною студента медіології, якого цікавить не «*fama*»¹⁹, а об'єктивне дослідження публічних причин і наслідків, що їх суспільство, де він живе, приписує тій чи тій відомій особі. Вбивати з відстані, не торкаючись і не знаючи, – це стара друкарська чеснота. Ця магія зовсім не вийшла з ужитку, навпаки, тепер вона поєднується із вдосконаленими технологіями друку та ширшим розповсюдженням періодики. Вона не обов'язково пов'язана з очевидним станом іноземної окупації (преса за часів німецької Окупації) чи жорстокостями політичних боїв (Народний фронт). Не потрібно забувати й інші техніки:

¹⁹ Людський поговір, поголошка (лат.).

мовчання – це цивілізована форма геноциду, і всі багато про це говорять за нашими спинами й не в останню чергу завдяки нам. Відтепер існують рутинні чисті та нейтральні екзекуції. Приклад: 21 червня 1976 року – чорна обкладинка *Le Point*: «Керівник мережі сприяння терористам». 24 жовтня 1977 року – стаття в *Der Spiegel*: «Під керівництвом єгиптянина...». 25 жовтня 1977 року: Міністерство внутрішніх справ виявило місце проживання Анрі Кюріеля. 4 травня 1978 року: вбивство Анрі Кюріеля. 6 травня 1978 року: «А що це має до мене?» (Жорж Сюфер). Епістемолог скаже, що послідовність не є наслідком. Для технолога «психологічного впливу» ця кампанія в пресі є взірцева. Соціолог гегемонії думатиме про вплив впливових людей. Експерт із журналістської деонтології поставить під питання свою професію. Що ж до французького інтелектуала 1978 року, який взяв за предмет дослідження французьких інтелектуалів 1978 року, він лише матиме нещастя через деякий час побачити по телебаченню редактора вельми впливового журналу, відповідального за цю обкладинку, та автора анонімного досьє, дрібного поліцейського, настільки ж погано поінформованого, наскільки й бридкого у своїх цілях, що поважно обговорюють християнський гуманізм у середовищі авторів, якими захоплюються; він почує камінну мовчанку, що нею цей ареопаг моралістів, з яких жоден у житті не допустив до друку гуманітарний маніфест хоч раз на тиждень без своєї печатки, прикрив у самому центрі сцени труп активіста без газетної чи телевізійної аудиторії; і йому просто стане соромно. Не за Людину – ця велика літера має задосить дилерів. За гідність корпорації, за належність до якої він, як і багато інших, вже достатньо червонів. Але не так, як цього вечора (року 1978 у Парижі).

Франсуа Моріак мав звичку повторювати, що, стосовно літературного світу, світ політичний є школою індульгенції, поблажливості. Хоча й католик, але порядний, він, звісно, не думав про щось зле – в католицькому сенсі слова йдеться про «відпущення гріхів» (*indulgence*). Літературний світ справді є жорстокіший за політичний з багатьох причин, найочевидніша з яких

що стрілка залежностей спрямовується то в один, то в другий. Раз – донизу. Другий – вгору. Тут – спокуса демагогії, а там – ріднина до елітарності. Повноваження обраного підпорядковують його своїм виборцям. Депутат, який хоче залишитись депутатом, повинен пити разом зі своїм бакалійником та змішувати свої стенографістці; перший секретар партії, якщо не бажає виконувати свої функції, не може повертатись спиною до федеральних чи секційних секретарів, хоч би якими невіглахи вони були: мандати в їхніх руках, а на найближчому відданні кожен мандат може виявитись вирішальним у співвідношенні сил. Серед вищої інтелігенції *кооптація, рекомендація* чи *кмістество* спотворюють способи обрання та просування. Звідси – простіть їм їхнього етикету та зовсім інша орієнтація людських стосунків. Великі письменники зневажають дрібних, ледь стримують рівних собі й зважають лише на вищих за статусом. Рештою, вони – найкращі люди світу, але ідіотизм професії захоплює навіть найшляхетніших.

Саме *не-взаємність* у стосунках дозволяє у кожній суспільній організації відділити гору й діл. Вона спричиняє *залежність* одного від першого. Автор залежить від журналіста, а той від нього – ні. Ця складна банальність заслуговує на увагу, адже її наслідки змінюються з часом. У 1840 році Бальзак мріяв присвятити рубрику «Паризького реву» «критиці періодики»: не його провина, що він не зміг довести справи до кінця. Природно, що преса виключає взаємність зобов'язань: ця тенденція може то тут, то там коригуватись, але якщо гладити проти професійної шерсті або ціною великих жертв, місця, часу та зручностей, щоразу, коли намагаєшся зазірнути по той бік «листів читачів» – дзеркало завжди лестить. Можливо, через сто років років, втілення бальзаківського задуму є вже нагальною справою, адже забруднення довкілля (свідомості та практик) перейшло критичну позначку, якщо не точку неповернення. Це можна довести, досліджуючи *зміст*, що передається медіями в галузі політики та культури. Проте чим більшою є нагальність, тим більшими й перешкоди: прибутковість такого критичного органу була б сьогодні настільки низькою, що жоден інвестор не прийняв би його поважно. Обмежмося тут *формою* об'єднавчих

(тобто роз'єднавчих) стосунків між адресантами та адресатами, суб'єктами та об'єктами публічного Коментування. Суть від часів Бальзака не змінилася: «Преса у Франції є четвертою владою в державі; вона нападає на всіх, а на неї не нападає ніхто. Вона звинувачує правдою її кривдою. Вона претендує на те, щоб люди політики та літератори належали їй і не бажає взаємності; її люди мають бути священними. Вони роблять і говорять пеймовірні дурниці, це їхнє право! Уже час заговорити про цих невідомих та посередніх людей, що займають стільки місця у своєму часі та змушують рухатись байдужо до продукції пресу в напрямку преси книжкової»²⁰.

«Великий журналіст» перебуває в унікальній позиції, з якої може принижувати, висміювати та чорнити будь-кого зі своїх співгромадян, а той не зможе відповісти його ж зброєю. Те, що закон передбачив для захисту позивача за наклеп, образу та безсумнівну брехню, важить не мало, але висока плата, повільність і складність процедур та їхня самознищувальна кількість перетворює правову діяльність на брудні афери, здійснювані кастою спеціалістів із реклами, до того ж достатньо оснашених, щоб працювати з майном, переданим без повернення. Щодо права на відповідь, яке підтримує вогонь на згаслому багатті, його дотримується небагато газет, а читачі, що знають, як ним скористатись, самі становлять частину професії: її тонкощі та секрети залишаються недоступними для аматора. Без сумніву, довоєнний розквіт наклепів поступився слизьким підступам, перекрученням і критиці, що перебувають у більшій гармонії з прісним конформізмом і занурені в сучасну соціальну комунікацію. Чеснотою колишніх вербальних крайнощів була ширість. Знищення в наш час, як і все інше, може в крайньому разі походити з тексту: за допомогою назви, підпису, вибору шрифту, розміщення статті можна знищити ще ефективніше. Насправді карна помилка є лише піною речей: переступ робить закон менш очевидним і факти забуваються. Журналістський імунітет

²⁰ (*Revue parisienne*, 25 серпня 1840 року). Тут ми, між іншим, бачимо, що американська метафора «четвертої влади», народжена на французькій землі, з'явилась не вчора.

становлює в культурному суспільстві неписаний закон, що відповідає насамперед внутрішній солідарності членів корпорації. З цього погляду, божевільний егоїзм «авторів» ставить їх у позицію слабкості щодо надзвичайно подрібненого, але тотемічно дуже згуртованого «племени»: братство спостерігається між людьми преси, а не між людьми пера.

Цьому загальному правилу треба дати оцінку відразу після озвучення. Між двома групами ніколи не було китайської стіни, й особливо сьогодні. Набирання сили викладачами літератури в післявоєнний час відповідає аналогічному процесові серед журналістів після 1968 року. З двох причин: соціологічне перенасичення (криза працевлаштування) та політична легітимація. Оскільки медіа захопили не лише культурну, а й політичну владу після травня 68-го, й оскільки літературні інстанції у Франції надають легітимності проявам політичної влади – великі журналісти почувають себе зобов'язаними писати великі книги, як колись маршали, знані адвокати та політичні зірки. Якби Французька Академія могла вибирати поміж ними, віднині з'явилася б черга великої преси. Існує взаємопроникнення двох традиційних категорій. Загалом, на рівні журналістів товаришують більше, ніж серед літераторів: усі директори та головні редактори звертаються один до одного на «ти», щоденно телефонують один одному, обідають і подорожують разом. Часто замолоду вони працювали пліч-о-пліч у тих самих виданнях; вони перетинаються на всіх великих прес-конференціях, у центрі тих самих подій; глави іноземних держав запрошують їх упереміш на колективні інтерв'ю, симпозиуми чи в гості. Сварки, примхи, злочини не псують цієї солідарності, не лише фахової, а й екзистенційної; тоді як письменників вони розділяють через брак спільної практики. Отже, літератори, ідеологи та інтелектуали зацікавлені досягати становища людей преси, щоб скористати з їхньої поведінки, яка гарантуватиме індивідуальний імунітет. Одне з неписаних правил братерства полягає в замовчуванні будь-яких матеріалів, що ставили б під сумнів того чи того важливого співробітника важливої редакції – за samozрозумілу винагороду. Якщо це йде не від обережності, то точно від люб'язності й задля уникнення брутальності. Звідси самоцензура

авторів і безкарність журналістів. Будь-який письменник, що порушить правило, може бути наперед упевнений, що його твір провалиться, знищений мовчанням медіа, редактор якої буде змушений одразу ж узятись до справи, тільки-но побачить новий рукопис²¹. Тепер ми бачимо, якими наївними та застарілими є грубі практики Індексу (Сен-С'єж), списку Отто (Третій Райх) чи центральних служб цензури («реальний соціалізм»), що відповідають рудиментарним формам політичного панування. У розвинених країнах немає чорного списку, позаяк він – у руках авторів. Кожен має можливість вписати себе туди чи за бажанням викреслити. Назвемо це «самоконтрольованим списком Отто» (Otto-gérée). Як завжди, попереду свого часу, корпус інтелектуалів вже заходився коло самоуправління – і своєї слави, і своїх заборон.

Трасекторія комунікації між різними точками мережі – найкращий показник стосунків залежності, що її поєднують. Будь-який відповідальний працівник редакції може будь-якої миті й з будь-якого місця вступити в контакт з відповідальним працівником іншої редакції, аби вони були одного рівня. Комунікація на рівні «журналістики» відбувається горизонтально, а відповідні їй титули та функції перетинаються з вертикальними бар'єрами політичної тенденції та належності. Серж Жюлі може зателефонувати до Жана-Франсуа Ревеля, як Леруа до Фове, Шеврійон до Віансона²². Чи навпаки. Так само у XVIII столітті французькому принцові було легше звернутись до польського чи іспанського, ніж до французького шевальє чи барона. І якщо французький барон мав серед своїх знайомств

²¹ Зрозуміло, з обох боків є винятки. Погляньте на розмах і мужність найкращого французького часопису «Le Monde diplomatique». Погляньте також на незалежність духу окремих відомих особистостей, таких як Жан-Франсуа Кан. Попри свою волю, вони добре підтверджують правило.

²² Серж Жюлі (1942 р. н.) – головний редактор газети «Ліберасьон» (1973-2006). Жан-Франсуа Ревель (1924-2006) – журналіст, есеїст, філософ, наприкінці 70-х головний редактор «L'Express». Жак Фове (1914-2002) – головний редактор «Le Monde» (1958-1982). Олів'є Шеврійон – голова правління тижневика «Ле Пуен» (1972-1985). П'єр Віансон-Понте-див. прим. на стор. 192. – *Прим. ред.*

когось, хто міг легко порозумітися з польським принцом, він був зацікавлений через нього здобути ласку принца французького. Ціна спілкування з вищими не пропорційна вартості стосунків із нижчими, але горизонталь дає свої плоди. Коли сьогодні авторові середньої руки здається, буцімто його зачепили чи образили засоби масової інформації, від яких він безпосередньо не залежить, він може через свого принца передати свою претензію на сусідній чи ворожий маєток, якщо зможе отримати від нього відповідь. Андре Фонтен зателефонує Олів'є Тодові²³, чи навпаки, щоб отримати відшкодування для чоловіка чи жінки зі свого почту, які вважають себе ображеними. Цей маневр є бездоганний стратегічно, адже співвідношення сили між дрібним бароном чи баронесою, які визискують село, та Принцом, одне слово якого може запустити друкарські верстати, представити нове ім'я двом мільйонам людей, замінити в останню хвилину одну обкладинку іншою, є досить нерівні. Система комунікацій між різними прошарками інтелектуальної спільноти спрямлена прямокутною табуляцією на рядки та стовпці, лабіринтом з гострими кутами, з якого виключені будь-які поперечки. Посполиті кидаються на посполитих, а шляхетні кидають рукавичку подібним собі, й ніхто не буде змішувати до купи сварки народу та недоступні за ціною ігри принців. Впевнений у своїх трьох мільйонах читачів та неймовірному бюджеті реклами, хоч і під прикриттям руйнівних репресій, сам Ревель може протистояти рівним собі в поодиноких двобоях («Нова Цензура»²⁴), однак лише тому, що панує на ринку та в лоні самої держави рівною мірою зі всіма. Ці удари головою потрібні для того, щоб прозондувати ворога та перевірити власні захисні потужності: водночас і великі маневри, і демонстрація сили, вибрики вищого мобілітету стабілізують рівновагу без негативних наслідків. Щодо полеміки, говорячи по-сучасному, віллан (без медіа-підтримки) має змогу зробити лише перший, тобто самогубний, постріл; сеньйори ж, які мають право на другий постріл, примаються шанобливо один до одного, не боючись знищення.

²³ Андре Фонтен – див. прим. 69 на стор. 111. Олів'є Тод (1951 р. н.) – домий історик, антрополог, соціолог, журналіст. – *Прим. ред.*

²⁴ Есей Ж.-Ф. Ревеля 1977 року. – *Прим. ред.*

Про всяк випадок вкажемо на переваги, які ті, хто внизу, можуть отримати з наявної асиметрії, що забезпечує дуже великі прибутки від журналістського товаришування. Домовленості про добросусідство підсилюють розклад карт для Грандів у їхніх внутрішніх суперечках, але для дріб'язку є справжнім рятувальним колом. Крихти медіократів – справжній бенкет для тих, що підпадає під їхній вплив. Чому? З трьох причин.

А) Оскільки те, що змайструє журналіст, є мізерне для нього й дуже вагоме для автора. Для одного – тактична поступка, для іншого – стратегічне надбання. «Великий» автор редакційних статей пише статтю щотижня, «дрібний» автор – книжку по два роки. Одне цитування в редакційній статті, і *a fortiori* в панегірику, може забезпечити розкручування книжки (таке буває) чи імені (через нагромадження поодиноких ефектів), але вони вочевидь не можуть зачепити особисту позицію автора редакційної статті чи навіть долю самої статті. Великого журналіста не судитимуть за такою деталлю, а мене судитимуть. Те, що для ілюстрації статті оберуть мою фотографію, а не якогось пана Х, не надто важливо для рівня продажу журналу; але це в будь-якому разі підвищить рівень продажу моєї книги та мого імені (адже всі інші автори редакційних статей у неділю вранці чухатимуть потилицю, вражені та занепокоєні, що запізнились на потяг). Загалом, головний редактор, скажімо, щоденної газети, має щодня чимось заповнити п'ятдесят сторінок. Чи він розмістить на першій сторінці мене, чи когось іншого – яка йому різниця? Таким чином, чим вище перебуватиме мій друг в ієрархії тих, хто вирішує, тим більше асиметрія буде мені на руку, і якщо я візьмуся телефонувати йому тричі на тиждень протягом місяця, він зрештою скористається старою приказкою коханок: «Мені це так мало коштує, а їм буде так приємно...» Немає (наскільки ми знаємо) жодного прикладу журналіста, який би не поступився, хоч би й після стійкого опору. Для тих, хто поставить на це, гра віддячить з надлишком. Дивіться свіжі газети.

Б) Більшість журналістів, особливо найкращі, ігнорують власну владу. Вважають себе індивідами, тоді як насправді вони вособлюють технічні та соціальні стосунки, носіями яких вони

певному сенсі є (на зразок окремого персонажа-капіталіста в капіталістичній системі чи бюрократа в бюрократичній системі). Асиметрія переноситься всередину медійної машини, знижуючи тих, хто її розкручує: вона діє як асиметрія між аналітичними причинами, адже вони розміщені найзручніше для огляду, та синтетичними наслідками, адже вони найгірше надаються сприйняттю. «Та мій любий, якби ви знали, – каже заступник головного редактору новачкові, – моя влада – шизофронтна, я ніби п'яте колесо до воза». Так, і йому варто вірити: всередині корпорації його мало слухають, або не стільки, скільки він заслуговує... Проте для мене це не важить, адже для зовнішнього світу він і є каретою, з усіма гербами та позолотою. «Мінімальний» вплив журналіста – це сума впливу імені його газети, сотні журналістів, які в ній працюють, та тисячі тих, що працювали на це ім'я та цю газету від моменту її заснування. Не така важлива є особистість, «вага» її підпису чи достеменний рівень впливу, як її становище та ліцензія, за якою вона працює. Усім відомо, що в нашому суспільстві важить не слово, а його місце та мить появи. Таким чином, від мінімальної причини – максимальний наслідок. Геральдика, що заступає дослідження генеалогічного дерева, підтримує престиж «Libé», «Monde» чи «Nouvel Obs», найтемніших із членів роду, уповноваженого працювати під гербом.

В) Зі згаданої асиметрії випливає, що єдиний певний та безсумнівний елемент може нейтралізувати більшу частину редакції та бути вирішальним. Вигідні позиції завойовуються зсередини, і досить захоплення одного важливого елемента цитаделі, щоб окупувати територію, діючи послідовно: досить і службового входу. Немає такого ланцюга в світі, де б не було слабких ланок: хто шукає, той їх знаходить (погляньте, за останні чотири роки десять світлих голів завдяки підривній діяльності змогли захопити без особливих втрат п'ять стратегічно вирішальних ЗМІ п'ятимільйонної країни). Саме з себе зрозуміло, що завоювання можливе тільки всередині території панівного класу, в рамках його загальних інтересів та за умови точного потрапляння в ціль.

7. ДІАПАЗОН ПРИБУТКІВ

Те, що історик сучасності припускає, адміністрація фінансів вираховує без зайвого галасу. Також, якщо вагаєшся щодо мінливої шкали престижу, завжди можна впевнитися за шкалою прибутків, її стовпчики не брешуть. Кожен інтервал відповідає соціальній дистанції. Такою є перевага паралельності між пониженням становища та зменшенням ціни, притаманне суспільствам, де гроші є інструментом аналізу.

Загальновідомо, що середня оплата праці в національній Освіті захищала свою відносну вартість протягом століття. З цього погляду вона залишається еквівалентною оплаті Армії та Суду (попри впевнену та логічну переоцінку військової платні). Учитель початкової школи починає свою кар'єру на рівні окладу старшого сержанта, а закінчує трохи нижче рівня лейтенанта²⁵. Молодому вчителю платять стільки ж (хоч як це мало), як капітанові, а професорові в кінці кар'єри стільки ж, скільки полковнику. Узвичаєна серед працівників освіти гомогамія, попри все, забезпечує їхнім сім'ям досить завидну *aurea mediocritas*²⁶, і якщо щорічні премії не приносять таких кругленьких додаткових прибутків, як у інших галузях (митниця, податки, пошта, транспорт тощо), позаурочні години (дозволені аж до половини ставки) є досить добре оплачувані. Однорідні та нормовані згідно з таблицею індексів, прибутки нижчої інтелігенції залишаються в загальному співвідношенні 1 до 4²⁷.

²⁵ Маємо на увазі на 1978 рік: 2 635,79 франків чистими для молодого вчителя з дипломом учителя молодшої школи, плюс квартирні гроші та сімейна допомога. 4 455 – наприкінці кар'єри.

²⁶ Золота середина (лат.).

²⁷ Тим часом звернімо увагу на одну історичну аномалію на вищому рівні університетських установ. Влада працівників освіти розміщена не в шкалі цифр, що обіймають головну частину функціонерів, а в шкалі літер, яка сама поділяється на «групи» та «відзнаки», які стосуються близько 12 000 вищих функціонерів, що належать до головних органів держави. Ректор Академії перебуває у групі D, набагато вище від префекта (група C) та бригадного генерала (група B). Ректор паризького університету фігурує серед двадцяти найоплачуваніших французьких вищих функціонерів.

Світ видавництва має відносно вищі зарплати, властиві приватному сектору, але без значного диспаритету. Лише прибутки «керівника серії», пропорційні розповсюдженню видань, яке він може забезпечити, можуть бути непропорційними одні до одних. Для інтелектуала праця у видавництві, крім тринадцятої зарплати та час від часу відсотків від річних прибутків видавництва, насамперед надає переваги сучасності: секретаріат, безкоштовна розсилка книжок, копіювання матеріалів, телефон і над усе *рахунок видатків*, що робить можливим майже щоденний дармовий приріст особистого соціального капіталу. Ось чому посада у видавництві не може вираховуватись за зростанням зарплатні: вона така соковита сама по собі, як безцінна можливість побічних прибутків.

Справжній відрив спостерігаємо на вищому рівні – рівні великих інформаційних потоків, який перевищує попередній за рівнем гонорарів у такому ж масштабі, як і шоу-бізнес, до якого він невинно наближається. Прибутки у всесвіті мас-медіа абсолютно іншого порядку, ніж прибутки університетів або видавництв; розшарування, яке існувало завжди, набрало американського розмаху. Нижча інтелігенція, приклеєна до Старої Європи, зазнає відносної пауперизації стосовно вищої інтелігенції. Від молодого агреже до «директора каналу» чи директора видавничої ради відстань може бути як від одного до п'ятдесяти. Французьке суспільство платить ідеологічним президентам-генеральним директорам у три-чотири рази більше, ніж президентам-генеральним директорам націоналізованих промислових підприємств і вдвічі більше, ніж у приватному секторі²⁸.

Цифри на вершинах апаратів розповсюдження зникають у разі разом із першим президентом касаційного суду, генеральним секретарем уряду та префектом поліції (з річним окладом на 1978 рік у 211 682 франки «брудними»). Це завищення є спадком минулого, загальна схема державного управління була створена в добу Визволення професорами Університету. Йдеться про типовий локальний ефект інерційності, завдяки якому ієрархія престижу, властива Третій Республіці, збереглась за П'ятої. Дивіться документи додатку.

²⁸ Директор *Europe* №1 отримував 1977 року 110 000 франків на місяць; директор *l'Express* – 70 000 франків (від того часу зарплата грохи знизилась). Значний репортер у *Point* – 15 000 франків на місяць.

ОПЛАТА ПРАЦІ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ У 1977 РОЦІ

9 жовтня 1978, *Le Nouvel Économiste*

ГРАФІК ТА ЙОГО НАСЛІДКИ

«ЦИФРОВА ШКАЛА»	Мінімальний оклад	Максимальний оклад
КАТЕГОРІЇ С та D: 515 000 осіб		
Недипломований обслуговуючий персонал без диплому (D), дипломовані (С) службовці, секретарі, технічні працівники, листоноші.	2 096 франків (індекс 187)	3 645 франків (індекс 340)
КАТЕГОРІЯ В: 490 000 осіб		
Інженерні працівники, вчителі початкових шкіл, редактори, санітарки, адміністративний секретар, диспетчер. Освіта: бакалавр	2 688 франків (індекс 248)	5 292 франки (індекс 478)
КАТЕГОРІЯ А: 410 000 осіб		
Голова управління кадрів, викладач, інженер, інспектор РТТ. Освіта: університет, Національна Школа Адміністрації, Політехнічний інститут.	3 473,46 франків (індекс 324)	8 789 франків (індекс 810)

«ЛІТЕРНА ШКАЛА»

10 733 функціонерів	Група	Ранг («Chevrons»)	Індекс	Місячна платня «чистими»
Радник-референт Рахункової палати 2-го класу, голова відділу кадрів першого класу, доповідач в Державній Раді, голова суду (першого класу), полковник, генеральний інспектор відділу, заступник директора відділу, старший інженер дорожнього відомства, головний інженер гірничодобувної промисловості.	А	1	874	9 480
		2	913	9 907
		3	950	10 455

Бригадний генерал, регіональний голова податкової служби, заступник директора відділу.	B	1	950	10 455
		2	1 007	10 949
		3	1 064	11 573
Голова відділу адміністративного суду, начальник адміністративного апарату відділу, радник-референт Рахункової палати 1-го класу, доповідач в Державній Раді, фінансовий інспектор 1-го класу.	BB	1	1 064	11 573
		2	1 094	11 710
		3	1 125	11 933
Префект, голова відділу, головний радник Рахункової палати, штатний викладач кафедри.	C	1	1 125	11 933
		2	1 151	12 296
		3	1 178	12 823
Головний бухгалтер скарбниці, головний скарбник, голова відділу, головний інженер 1-го класу гірничо-видобувної промисловості, ректор Академії, державний радник, генеральний інспектор фінансів, головний радник Рахункової палати, головний інженер дорожнього відомства.	D	1	1 178	12 823
		2	1 235	13 447
		3	1 292	14 073
Голова відомства, голова паризького суду, державний радник, генеральний інспектор фінансів, радник Рахункової палати.	E	2	1 292	14 073
			1 349	14 696
Голова відділення та суддівської колегії, Державна Рада, префект першого класу.	F		1 406	15 322
21 особа, в тому числі ректор Паризького університету, генеральний секретар уряду, перший голова касаційного суду, віце-президент Державної Ради, перший голова Рахункової палати, префект Парижа, посол Франції (той, що має ранг посла).	G		1 558	16 980

*За вирахуванням витрат на неодруженого + надбавка до платні на оплату квартири (Париж).

У Франції налічується 1 520 000 штатних чиновників, до яких потрібно додати 108 000 працівників (головним чином оборонної сфери), 420 000 неатестованих співробітників, 5 000 магістратів та 305 000 військових, оплачуваних відповідно до закону про державних службовців.

тумані конфіденційності, їх іноді можуть добути комітети підприємств, але вони вочевидь не мають жодного стосунку до найвищого рівня шкали профспілки журналістів. Хай якими високими вони були б (за показовим винятком *Le Monde*, та, знизу, *Libé*, де всі журналісти заробляють однаково – 2 700 франків), службові послуги (житло, службова машина та водій, відрядження, видатки на готель, літак тощо) все ж перевищують їх, як і рівень допомоги в разі звільнення. Божевілля, марнотратство? Сучасному суспільству не бракує розважливості в управлінні своїм божевіллям. Суспільство не приносило б таких жертв, якби вони не були «хоч одним боком» рентабельні. Що ж до тих, хто отримує прибуток, можна запитати, чи їхній класичний аргумент – незахищеність зайнятості – ще має *політичну* доцільність, з огляду на стабільність нашого часу, якщо не згадувати, що технічна концентрація та звільнення з роботи також є, на свій штиб, наслідком певної політичної логіки.

Найскромніший ведучий радіо чи телебачення отримує не менше, ніж 30 000 франків на місяць (це, як зазначає Моріс Маскіно, дорівнює прибутку робітника за рік чи селянина з Малі за шістьдесят років), ці цифри в тричотири рази більші в телезірок, оскільки вони об'єднують представленість у радіо, пресі та видавництві (Бувар, Піво, Шансель, Жікель, Дрюкер, Мартен та інші). Дивіться дослідження Моріса Маскіно «Машина отуплення», *Le Monde diplomatique*, лютий 1979, особливо «Платня середнього достатку».

РОЗДІЛ VI

ВИЩИЙ ТА НИЖЧІЙ КЛІР

1. ОДИН КОНТРАСТ І ДВІ ПРИЧИНИ

- А) КОНЦЕНТРАЦІЯ
- Б) ПРИБУТКИ

2. ДВА КЛАСИ Й ОДНА БОРОТЬБА

1. ОДИН КОНТРАСТ ТА ДВІ ПРИЧИНИ

Тримуючися найзагальніших офіційних оцінок, ми побачимо велику невідповідність між дрібкою належних до професії та кількістю членів аудиторії. Ніколи ще в суспільстві так мало людей не було так багато галасу, як члени французької вищої інтелігенції. На газетній площі в усій друкованій пресі, як і в ефірному часі візуальних засобів інформації, ясно, що загал учителів (наприклад, 379 осіб на 1978 рік) протягом року займає менше місця, ніж один інший представник вищої інтелігенції. Уже не кажучи про дискваліфіковані соціо-професійні категорії наприклад «прислуги» (234 355 осіб на 1975), «працівників торгівлі» (1 595), «некваліфікованих робітників» (1 612 725). Однак під часом не варто розуміти лише шумове оформлення чи рівень активності повідомлень в засобах комунікації: нормально, що медіа переймаються медіа-людьми, які їх посідають, віддаючи їм перевагу перед рибалками та чиновниками. Цей глибинний шум надає не лише власну форму, а й власний зміст політичній і соціальній хроніці. Ця «маргінальна» ніша постачає та створює щонайбільше частку фактів і подій, з яких щотижня сплітається життя п'ятдесятимільйонної нації, через посередництво телебачення, радіо, газет, пліток, з якими політичні, профспілкові та професійні організації, найвіддаленіші від інтелектуального середовища, відтепер будуть особливо враховуватись.

Як пояснити це різке розходження між причиною та наслідком? За допомогою двох характеристик, друга з яких впливає з першої: фізична концентрація та медійні прибутки.

А) КОНЦЕНТРАЦІЯ

Поле діяльності символічного ізоморфне адміністративному полю політичного. Давній французький стан речей. Не випадково

найцентралізованіша держава Заходу водночас приділяє найбільше місця вищій інтелігенції. Бальзак, 1840 рік: «Громадська думка в Парижі створюється, фабрикуються за допомогою чорнила та паперу. Вона зчиняє революції, і провінція приймає вже готові революції. Опінія – це інтелігенція, утримувана тридцятьма власниками журналів; це всі письменники, здатні написати книгу чи памфлет; їх у всій Франції п'ять сотень, а тих, чий талант робить їх небезпечними – не більше, ніж п'ять десятків¹». Географія інтелігенції змодельована відповідно до нервової системи держави, розподіл території впливу – відповідно до території влади, в крайньому разі, – «метрополії рівноваги». Інтелігенція із надмірно великою головою – великою, на жаль, не через надлишок мізків – чудово вписується у суспільство макроцефалів. Між В. І. та Н. І. можна прослідкувати ті ж «стосунки підпорядкування», що поєднують мозочок із кінцівками чи столицю з провінціями: В. І. «інформує» свої маргінеси, як Париж – французьку пустелю. Одночасно монополістична та технічна концентрація органів громадської думки (телебачення, радіо, журнали, великі газети), повторюючи цей традиційний централізм, чинять на нього вельми перебільшений вплив: віддавати максимум повноважень приймати рішення в мінімум рук. Бувши відбитком структур панування, мережа інтелектуальної влади вилетена в загальну павутину, як і мережа каналів комунікації (дороги та залізниця) та телекомунікації (від оптичного телеграфу братів Шап до телефону й телеінформаційних схем). Так само важко дістатись залізницею від Нанта до Безансона чи від Гренобля до Байона, як і помічнику вчителя зв'язатись із директором лабораторії чи, у зворотному напрямку, композиторові – з фермером-землеробом. Подолання бар'єрів у Франції – ось що вдається найтяжче. Воно діє лише вертикально та центробіжно. Єдиний спосіб долати перешкоди – революція (два місяці на століття), а в інтервалах – медіа-система, керована з Центру. Щоб передати повідомлення музиканта фермерові, перший може сподіватися лише на телебачення, пішовши на вулицю Коньяк-Жей; а помічникові вчителя доведеться атакувати

¹ «Російські листи», опубліковані в «La Revue parisienne», Бальзак, Т. 40, *Œuvres diverses III*, р. 344. Ed. Conard.

«Ле Монд», щоб звернутись до директора лабораторії. Зет без виходу: газета «Ле Монд» відкрита лише для директора, а фермер не зможе відповісти музикантові, бо не має доступу до екрану. Комунікації спрямовані згори донизу. Поет із журналом не може бути представлений своїм єдиновірцем своїми студіями FR3 без попереднього дозволу паризького управління каналу, а мережа HERSANT щодня відтворює, через друкарську машину, в усі кінці Франції редакційні повідомлення за підписом великого капіталу.

У Франція є країною *стратегічних оптимумів*: тут найменша кількість акторів може отримати максимальний «аут-пут» за мінімальний «ін-пут», якщо останній здійснювати в нервових ситуаціях. Ця гра стосується також гегемонії. Інтелектуальне «звільнення влади» використовує ті ж процедури збільшення складності, що й бунти, паради та революції наших часів, що походять від одного центру (14 липня, 18 березня, лютого 48, 2 грудня, червневий фронт, повстання 44, Травень 68 тощо). Чим більша складність, тим легше брати участь. Чим більше витрачено видатків на виробництво опінії, тим легші маневри звільнення. «Нервово-вузлових» журналів є не тридцять, а два: «Лідерів громадської думки» – не п'ять сотень, а п'ять десятків. Той, хто бере під контроль Дім Радіо, телевізійну студію, дві-три редакції, плюс – для повного комплекту – три-чотири видавництва (факультативно) в периметрі трьох-чотирьох гектарів, бере під контроль джерело розповсюдження та циркулювання базових соціальних ідей на всій території (плюс за кордоном: незалежні африканські неокolonії та франкомовний світ). Сучасна В. І., попри свій зовнішній вигляд (адже розсіювання є її буття, а розповсюдження – її сила) має соціальної сили більше, ніж будь-коли: зрештою, вона передає у всіх можливих напрямках. Монархічна концентрація символічних ресурсів, поширення потоку концентрічними хвилями. Опора системи – головка шпильки.

Подібні гегемонічні перевороты, що паралізують політичне тіло, спрямовуючи удар на голову, хоч якими були б консенсус чи вигідна кон'юнктура, що на них вони б могли послатися, були б матеріально неможливі в державі федерального типу – як

Німеччина, Сполучені Штати чи Швейцарія – чи в державі з сильними регіонами – як Італія чи Велика Британія. Подібним чином «взяття чи захоплення політичної влади» у Вашингтоні чи Римі не має того ж значення, що її захоплення в Парижі, адже в згаданих країнах Вісконсин чи Емілія-Романія і далі керують собою на власний розсуд, так само й численність і розсоєдженість університетів, каналів радіо та телебачення, газет і періодики, асоціацій чи клубів, розкиданих усюю американською чи італійською територією, можуть незрівнянно справедливіше, ніж у Франції, відповідати на загрози та позицію символічної влади. Фольклор, шумовиння, гра на сцені? Вельми поважні персони, що мали справу з військовими чи навіть з «наукою», даремно іронізують. Якщо це комедія, то її метою є саме «виробництво суспільства» за допомогою *відбору* ідей, які стануть ідеологіями, та фактів, які стануть подіями. Медіократи вже не займають лише центр світу сцени, завтра вони захоплять центр сцени світу, де інтелектуальна фривольність політиків уже позбувається тягаря та підбадьорює політичну фривольність інтелектуалів. Лише забуття чи незнання історично визначеної матеріальної конфігурації ідеологічних носіїв дозволяє гдузливо нехтувати паризьким життям. Вже давно пани Гава, Белен, Бель, Марконі, Герц² та інші збільшили паризьке Ландерно³ до розмірів держави, і Париж залишається, либонь, більше, ніж Нью-Йорк, місцем планети, де акустика є найкращою. Поважні особи з Томбукту, Бангкоку чи Боготи додали означений артикль до назв цих міст. Однак той, хто поширює плитку на лівому березі Сени, може почути їхнє відлуння, що долинає, підсилившись, з усіх кінців Заходу – включно з Третім Світом. Те, що Бодело-Естабле⁴

² Шарль-Луї Гава (1783-1858) – письменник, засновник агентства новин Agence France-Presse (AFP). Едуар Белен (1876-1963) – винахідник фототелеграфного, факсимільного апарату. Ж.-А. Ле Бель (1847-1930) – французький хімік, вивчав явища оптичної активності (ізометрія). Гульєльмо Марконі (1874-1937) – італійський радіоехнік, один з винахідників радіо. Генріх Герц (1857-1894) – німецький вчений, довів існування електромагнітних хвиль. – *Прим. ред.*

³ Містечко на північному заході Франції. Тут: переносно – невеликий, закритий клуб обраних (пор. «культурне Ландерно», «економічне Ландерно» – від приказки: «Ще наробить шуму в Ландерно»). – *Прим. ред.*

дало сформулювали стосовно французької дрібної буржуазії: «вона посідає місце в суспільстві, непропорційне до своєї кількості» – тим більше можна застосувати, але на іншому рівні, й до її найуспішніших представників. Найфривольніша соціальна категорія французького суспільства стала найвагомішою. Люди, чії ноги рідко ступають на звичайну землю, тепер більше засіли в головах. Сто п'ятдесят років пролетаріати з передмість втілювали в очах буржуазії «небезпечний клас». З-поміж усіх груп буржуазії «небезпечним класом» тепер переважно прошарок інтелектуалів. Цей нарцисичний класок, справжня публічна «спільнота думки», без якої громадськість уже не може думати, відтепер має можливість представляти нації світ навиворіт, перевертаючи його з ніг на голову та обмінюючи правий бік на лівий, адже зовнішній світ вже не можна побачити безпосередньо, без віддзеркалення у Великому Центральному Дзеркалі. Колись побачимо таке оголошення: «Обміняла фригійський ковпак на конічний – Маріанна».

Б) ПРИБУТКИ

Сила режиму політичного панування полягає у приховуванні своєї сили, державі підкоряються тим більше, чим більше її люблять, не розпізнаючи як державу. У нашому випадку активна згода на панування класу організується тим, що Альтюсер називає «ідеологічними апаратами держави», які дозволяють якнайменш болісне відтворення наявних суспільних стосунків. Наші державні управління, що без упину переходять від приватного сектору до публічного (як наші вищі функціонери, що курсують між світом бізнесу та світом політики), професійно навчені мінімізувати витрати через бізнес-школи, менеджмент та свою практику. Вони віддають перевагу інформаційним службам перед службами допомоги, сенсації – перед конкретними справами. Освітнянський апарат потребує близько мільйона функціонерів (850 000), щоб інтегрувати/готувати/розподіляти в різних галузях виробництва близько п'яти мільйонів учнів.

⁴ Маються на увазі автори книги «Дрібна буржуазія у Франції» (1974) соціологи Крістіан Бодело та Роже Естабле. – Прим. ред.

Звичайно, інформаційний апарат не заходить аж так далеко у спеціалізації та турботі про споживачів. Однак те, що п'ятдесяті «*opinion-leaders*» – яких через пошану до «*two step flow*» добровільно підміняють п'ять сотень підлеглих вчителів – достатньо, щоб зробити цей світ прийнятним, якщо не бажаним для тридцяти мільйонів дорослих, це не такий вже й поганий результат. Настільки, що коли держава привласнює прибутки, вона усуспільнює витрати, спонукаючи приватний капітал (підприємства преси та виробничі товариства) до участі, адже його належно підтримують. Рухатись до інформації – не, в усіх значеннях слова, рухатись до економіки, і навпаки. Добрячий органічний інтелектуал на командному пункті приносить 70 000 франків прибутку в місяць, плюс премії та службові повноваження. А найбільшій прибутковості – найбільшій вплив. Мікрофон «периферійної» радіостанції (насправді – центральної), якщо його відповідним чином використати між шістьма та дев'ятьма годинами ранку, цілком вартий сотні церковних амвонів і тисячі поліцейських кийків. Сільські священники мають свою паству, сержанти поліції – своїх підлеглих, а зірки радіо та телебачення – фанів. Вища символічна поліція єдина, котра серед своїх функцій має ідолопоклонство публіки.

Те, що з одного боку може здаватись неймовірним розтринькуванням ресурсів (радіо, телебачення, афіші, буклети, фільми, рекламні ролики, журнали тощо), можна також розуміти як неоціненну заощадливість для системи в цілому. Чи не те ж співвідношення між переоснащеністю апаратів нагляді в соціалістичних країнах і їхньою інформаційною та фантазійною недооснащеністю, що й між гігантським символічним арсеналом капіталістичних країн та розсіяністю, в часи миру, їхніх апаратів примусу? Всюдисущість Партії, всюдисущість медій. Наші трудівники привабливих образів мають ті ж функції управління та контролю – і той самий статус вищих кадрів – що й працівники «непохитної лінії». Однак за найбільшою продуктивністю вони є найрентабельніші. Вони забезпечують, щоб ця превентивна та перманентна революція була такою ж видимою та безболісною, як і нормальне функціонування системи (вимагання/зобування), з якою вона утворює одне ціле. Іншими словами, завдяки

що тележурнали, на зразок *L'Express*, *Marie-Claire* та *France-2* мають кожен таку ж вогневу міць, як полк жандармів у Парижі. Міністерства оборони та внутрішніх справ можуть багато знизити свої витрати на персонал та оснащення. Якщо, на лихо, завтра всі медії вийдуть з ладу, державна влада може опинитися перед необхідністю якнайшвидше застосувати другу систему оборони – «щоб змусити поважати республіканський лад». Це бачили 1968-го: тривалий відпочинок телебачення – це неперевантаження поліції.

На щастя, режим панування поза імперіалістичними метрополісами, на їхньому полі економічного полювання, є зовсім іншим. Технології індоктринації приносять мало прибутків і груба система не має вийти на поверхню. Ось чому тоді, коли система обривається зсередини і хитається в період війни, вона може лише падати з фронту, там, де вона найуразливіша, поза своїми межами. Кладовища Центру – на периферії: старий урок історії, смертність Імперій, їхньої смерті та їхніх циклів.

2. ДВА КЛАСИ Й ОДНА БОРОТЬБА

Почуття, які нижча інтелігенція викликає у вищої, нагадують почуття, які два століття тому у вищого кліру викликав нижчий: суміш зневаги та страху. В. І. зневажає Н. І. як *відсталий* клас та остерігається її як класу *небезпечного*. Відсталий – адже й досі посилається з пасеїстичними «вulgатами» (марксизм та «прогресизм») і віджилими міфологіями (світськість, робітничий клас, комунальна сфера, націоналізація)⁵. Небезпечний – тому що,

⁵ Місце та функції терміна «вulgата» у системі цінностей В. І., як полемічного засобу принизити чи ушляхетнити, заслуговує на окреме дослідження. Слово «*Вulgata*» звучить принизливо, оскільки походить від «*vulgus*» чи «спільноти смертних» (тобто цілком протилежно до того, чим є ми, вчена еліта). На лихо, «вulgата» також асоціюється з *vulgare*, «поширенням», а поширення/розповсюдження ідеї, теорії, образу є головною чорною скринькою культурної кібернетики. Що розповсюджується і навіщо? І чим би стали на Заході слова Христові без латинського перекладу Біблії Святим Єронімом, що була названа «Вulgата»? Саме так соціальне становище ідеологів затуляє їм найбільш стратегічну з історичних проблем: *становлення світом факту мислення*.

складений головним чином із функціонерів, які співчують соціалізму, він ототожнюватиме своє майбутнє – як правлячого класу – з пануванням бюрократичної держави над громадянським суспільством. У недавній полемічній статті можна побачити ці розпорошені почуття в тематизованому вигляді. «Пропоную, – пише автор, – уважати цю частину інтелігенції державницьким класом (*la classe étatique*) за походженням та за призначенням». Державницький клас – означає небезпечний клас, держава – поганий об'єкт, який протиставляють громадському суспільству, носієві оновлення. «Тоді як вища інтелігенція, як ми показали вище, відвертається від марксистської вульгати та від професійної політики і ставить, запізнило, але вельми гостро, питання тоталітаризму в сучасних суспільствах, нижча і середня інтелігенція, набагато чисельніша і впливовіша в електоральному плані, найперше береться за проблему влади та її завоювання. Усіма способами вони намагаються домогтися, щоб імовірна перемога лівих освятила їхній власний прихід» (Жак Жюльяр. «Проти професійної політики». – С. 112). Мріючи лише про націоналізацію та авторитарне планування, ця фракція, яка приховує «свої владні апетити» соціалістичною фразеологією, тим самим виказує відразу брак моральних чеснот і необізнаність із сучасними реаліями. Слід пильніше вчитатись у ці зразкові сторінки ідеології панівних ідеологів і великого традиціоналізму сучасних нововведень⁶.

⁶ «Пильніше»: побіжне читання, спровоковане неминуче швидким перегляданням маси газет і журналів, сприяє розквітові «побіжних думок». Щодалі більше набуває поширення продукція подвійної дії – вона викликає схвалення з першого прочитання завдяки самовпевненості стилю та сенсаційності інформації, зібраної то тут, то там, але відкриває свою порожнечу, щойно читач *перестане поспішати*. Трохи незріла стаття Жака Жюльяра є прикладом цього широко розповсюдженого явища. Цей збірник статистичних, семантичних і теоретичних неточностей щодо інтелігенції є для аматора одним із найточніших викладів коду інтелектуальної *докси* в строгому вигляді, завдяки якій правдоподібність визнається доказом. Якщо непомічене епохою є джерелом її стереотипів (джерелом, завдяки якому її можуть сприймати згодом як саме цю епоху, не схожу на жодну іншу), можливо, існує доконечний зв'язок між зниженням часу читання та примноженням стереотипів. Невидиме виграє, коли ми виграємо час. Чим швидший рух, тим більше випускається з уваги. Обмеження швидкості в

Цим *топосам* уже насправді надано право на існування. У 1898 році, коли ворогом була не «марксистська вульгата», а «натуралістські та позитивістські вульгарності», Барес вживав цю ж важливу фігуру, посилаючись на модель «Позбавлених привілеїв»⁷, такого собі Бутес, що ототожнює «свої амбіції пендіата та бідного професора» з Республікою. (У такий самий час, як прихильники спадкового права на престол паплюжили цю конституційної монархії, насміхаючись над простолюдом, поспішав вибитись у дворянство).

Почуття, які, у зворотному напрямку, викликає вища інтелігенція у нижчої, – це суміш захоплення та недовіри. *Захоплення* – рядкою зірок, що втілюють, попри все, мрії про одночасний соціальний та індивідуальний успіх (публічне просування показує рівень особистої реалізації). *Недовіра*, то глузлива, то жорстка, перед фактом кар'єризму та дешевого виставлення: послідовник соціальних наук, наприклад, що знається на справі, але змушений перетворювати її на *працю*, найчастіше іронізує та биткується з того, як *носії звань* дістають публічний престиж за гроші; що так незграбно роблять приватно. Між цими двома протилежними виявами ревнощів немає ні стосунків симетрії, ні взаємності – і чи не з тієї причини, що почуття тих, які перебувають нагорі, можуть бути висловлені привселюдно, загодовано та систематично, а тих, що внизу, – лише пошепки, кудись убік і серед своїх. Нерівність статусів, адже вища інтелігенція має засоби здійснення свого права приватної власності на розум і культуру: монополію доступу до центральних засобів масового поширення. Нижча ж інтелігенція, замкнена у своїх дисциплінах, фрагментована на категорії, розпорошена по провінціях, позбавлена органів зв'язку, може лише лаятись позаочі та *отримувати* те, що випускається з центрів легітимації: великі

усіх галузях і видах діяльності стало абсолютною доконечністю. адже людина прагне зберегти хоч якийсь контроль над своїми стосунками зі смислом, природою та Історією. Не випадково дифірамби швидкості є однією з найчастіших тем буржуазного авангарду (фашистський футуризм, «перегонова машина» перейшли до французьких гусарів).

⁷ Роман М. Бареса, перша частина трилогії «Роман національної енергії» (1897). – Прим. ред.

видавництва, паризькі журнали, експериментальні випуски, журнали мод.

Звідси й оця битва на переставлених місцями лініях фронту, чії вічно повторювані перипетії, вводячи в оману самих учасників, ніколи їм не набриднуть. Панування над мережею максимального розповсюдження оптимізує сили нових метрів думки, даючи їм змогу панувати від імені плебсу та впливати на нього. Водночас, коли воно добирає еліту, воно продукує її як антиелітарну. *Заклик до низів*, проти та через голову апаратів посередництва, становить разом і політичну лінію, і спільну програму для всього вождівства вищої інтелігенції, адже саме там вона собі знаходить найбільший прибуток: це становище перекладає на мову «ідеології» медійне становище В. І., яка успішно вивищується над та переступає через «апарати посередництва» тією мірою, якою вона фантазмагоризує реальність. Цю тему можна модулювати до нескінченності, попри всі ключі та нотні лінійки. Адже існують заклики до «маленького божого народу» проти «церковного апарату» (Кламель), до «плебсу» проти негідників усього світу (Глюксман), до пролетарів «з плоті та крові» проти Сганарелів⁸ пролетаріату (Жак Жюльєр), до простих людей зі здоровим глуздом проти інституційних наглядців-цензорів (Б.-А. Леві) тощо. Немає жодного мислителя, який би не мав на своєму кабінеті золотими літерами викарбуваної вивіски: «Я тут лише простий і народний мислитель». «Бий знаменитостей!» – стало паролем усіх відомих людей. Існує інтелектуальний бонапартизм, так само як релігійний і політичний – і це часто те саме⁹. Матеріальні

⁸ Сганарель – персонаж низки п'єс Мольєра («Сганарель, або удаваний рогоносець» (1660), «Дон Жуан, або Камінний гість» (1682) тощо). *простака*. – *Прим. ред.*

⁹ Цілком нормально, що Моріс Кламель, найпослідовніший із сучасних інтелектуалів, а отже, найбільший традиціоналіст (старе=нове), сповідує всі три разом. Його впорядковуюче слово скрізь: від верху до низу. Від генерала де Голя до народу Франції, від папи до вірян, від Святого Духу до творців, від генія до авторів «листів до редакції». Зразок другого пришествия Христа за плебісцитом: «Я згоден, що звертаюсь від чистого серця до низів Католицької церкви, це свого роду культурна революція, що може спровокувати світову революцію. Я знаю, ця ідея простолюду дратує».

процедури прославлення занадто залежні від нового балансу між владою та опозицією, між владою та громадським мнением, між владою та притягальністю, щоб переставляти новими знаками колишніх рівнянь, не змінюючи їх розв'язання. Проблема будова на базі єдності дискурсу та узгоджених між собою практик істеблішменту парій чи Курії іконоборців, що доміщують культуру гідоти до культу нечестивості. Спільна риса аристократії всіх часів – відчувати себе ближчими до народу, ніж середній буржуа. У цьому випадку нова В. І. – олігархія плебісцитного характеру, затверджена та наділена довірою *громадської думки*, яку саме вона й має прерогативу інформувати та обмежувати – може собі дозволити, і не позбавляти себе можливості встановлювати контакти безпосередньо з «приниженими та зневаженими» через опосередковуванням нижчого кліру, адже саме вони є контактною прокладкою між спеціалізованими дослідженнями та широкою публікою («порядними людьми»)! Зв'язки з низами здійснюються через опосередковування, так само як зв'язки між провінціями – через столицю. Спеціаліст, або реальний суб'єкт, не перекладає самостійно своїх відкриттів мовою порядних людей, цим займаються універсали В. І., які приписують собі цю чесноту та, часто, виключне право. У цьому відношенні, а також у багатьох інших, універсалізація медіа у нашому *fin de siècle* гратиме ту ж роль, що й розширення виборчого права в минулому столітті – рятівного кола для панівних верств – цілком протилежне до того, на що сподівались. Реальна функція використовує ідеологічний дискурс у зворотному напрямку, і тим краще, чим ліпше він маскує її в очах жертв, які начебто отримують вигоду від розміщення сил, що мають на перший погляд усі можливості для протегування цим жертвам. Пізніше ми побачимо як ця обманка діє на політичній арені сучасності, де натхненний натиск партій на медіа, що їх вбивають, неабияк нагадує наскоки бика на червону ганчірку. Такі ж пікантні наслідки бачимо на символічній арені. Подібно до великої буржуазії, яка з 1848 до 1968 (і 1978) років не припиняла чавити народні маси заради власного демократичного дискурсу та мажоритарного закону, домінуюча вища інтелігенція об'єктивно базується на здатності нового медіатичного режиму цензурувати підлеглих заради самих підлеглих: невже хтось, крім неї, може дозволити їм почути себе у своєму загалі? Тут, як і в

інших випадках, монополісти публічного мовлення та рупори народу є те саме.

Щоб пояснити, чому силові стосунки між В. І. та Н. І. є зворотно пропорційними до їхньої чисельності, варто спочатку визначити, від чого насправді залежить кожна з них, та в чому вони протиставлені. Суттєві відмінності, як відомо, не стосуються *роботи* чи професії: розкол перетинає кожную дисципліну, кожную інтелектуальну професію. Вони полягають не у *кваліфікації* чи професійній компетентності: ось чому розподіл працівників на професіоналів і спеціалізованих жодним чином не спроможний бути метафорично представленим, як це робить Жюльяр, у формі професійних Інтелектуалів/спеціалізованих Інтелектуалів, універсалів/техніків. Тут стосунки функціонують обернено. Існують офіційно визначені «кваліфіковані працівники» (категорія 61 згідно з Кодексом INSEE), які «виконують роботу, що потребує навчання» та «спеціалізовані працівники» (категорія 63), які «займають посади, що вимагають простої обізнаності, а не власне навчання». Якщо ці слова ще мають значення, це змушує визнати, що В. І. складається з С. П., а Н. І. – з К. П. Кожен це може засвідчити у своїй дисципліні. Маємо чимало інтелектуалів, чие кар'єрне просування за кілька років перенесло їх з розряду Н. І. до В. І. Найчастіше це ієрархічне просування пов'язане з професійною декваліфікацією, тому, стаючи «універсалами» (вповноваженими говорити про все), вони кидають дослідницьку діяльність і відстають від розвитку власної дисципліни. Вийджаючи на користуванні науковим кредитом своєї юнацької діяльності, вони рано чи пізно замислюються над негативним сальдо й вирішують покрити цей дефіцит публічною позикою. Те, що вони отримують у продуктивності, втрачають у креативності – і їхня соціальна помітність зростає з тією ж швидкістю, з якою зменшується їхня наукова надійність. Примноження «акцій», – статей, форумів, інтерв'ю, – особистісне розпилення, пришвидшення роботи та халтура, яких вимагають рекламисти, мають наслідком заміну «власне навчання» на «просту обізнаність»; або регресію від К. П. до С. П. Різницю, проте, варто шукати деінде: у статусі та функціях. В. І. та Н. І. репрезентують два способи

ання, дві соціальні позиції, два економічних включення, дво відмінні, хоча й часом доповнювальні. Два способи існування. У Н. І. ситуативна спільнота утворює спільноту інтересів, у В. І. – за однакових умов не створюється глибокої солідарності, а підвищується воля до демаркації. Відсутність групових інтересів, статусів і рівнів, властивих вищій інтелігенції, що поєднує переважно вищі та середні кадри державних службовців, не перешкоджає певній самосвідомості як професійного колективу; так само, як розпорошеність територією держави не зменшує зв'язку. Звідси високий рівень належності до профспілки, що йде знизу догори: вчителі початкових шкіл мають найвищі показники членства у профспілці серед усіх служб державної діяльності. Дух спільноти поширений серед нижніх ешелонів: товариства взаємодопомоги, ліги, федерації, гуртки, асоціації. Що вище підіймаємось ієрархічною драбиною, то менше бачимо членів спілок (на підприємствах робітники старанніші, аніж управлінці). Члени В. І., хоча й пов'язані між собою, хоча й набагато більше сконцентровані в географічному, соціальному, інституціональному просторі та володіють якнайвищим комплексним інструментарієм, виказують назовні набагато слабшу солідарність. Молекула, що ледве утримує свої атоми, перший стан відрізняється від другого таким парадоксом: висока органічна щільність, поєднана з низьким рівнем організації. Ізольовані частини на цьому рівні накладаються одна на одну, але не об'єднуються. Сама практика професії – чим вище за соціальною шкалою, тим більше – прагне персоналізувати ролі та поглиблювати відмінності. Чим далі нагору, тим вдаліше можна здійснювати фізичне абстрагування від товаришів, що стають колегами, а отже, байдужими. Неможливо викладати в лиці й не спілкуватись із колегами та не відвідувати їх удома. А викладач «універу» може, якщо забажає, приходити та йти з лекцій, не вітаючися ні з ким. Відповідальний за серію може працювати вдома, а маститий автор редакційних статей може без вагань надиктовувати свою статтю по телефону. Влада приводить до пустки – будьмо співчутливі до її самотності!

Звідси – зовсім відмінні людські стосунки усередині кожного стану. *Солідарності* нижчої інтелігенції В. І. протиставляє *змову*,

а колективним вимогам – індивідуальні стратегії. У публічній сфері інтереси кожного збігаються з інтересами колег, адже «табелі про ранги» є спільною для всіх. Загалом, інтереси індивіда складають одне ціле з інтересами інституції. Стосунки з вищим за рангом не подібні до стосунків між клієнтом і патроном, між дворянином і монархом чи між шестіркою та паханом, адже начальник нічого не може зробити проти підлеглого. Він може затримати просування чи перешкодити переведенню на інше місце, написавши щось недобре в службовій характеристиці, але він і сам може стати об'єктом подібних дій: тут діє система віртуальних стримувань. Проте «індивідуальна характеристика» вже відмінена в університетах. Кар'єра викладача відрізняється від кар'єри працівника видавництва чи журналіста не лише незмінністю працівників, а й способом службового просування: його кар'єра залежить від кваліфікації, регулярно засвідчуваної конкурсами. Вона залежить не так від особи чи клану, що когось протегують, як від колективної комісії, що сама, принаймні в університетській сфері, перебуває під контролем профспілок. Н. І. не підвладна принизливому обов'язку подобатись, вирізнятись чи «надавати послуги». Її підпорядкування державі має колегіальний, анонімний і програмний характер – без наслідків для фізіономії, судин чи шлунку. Службова сходинка прикріплена до особистості викладача (а не до установи, як це було до 1887 року), але й особа прикріплена до сходинки. Підвищення в ціні та знецінення – колективні, тому особистість не мусить прискорювати своє просування, принижуючи свого колегу чи лестячи шефові. Повільне просування по вертикалі, але рівна винагорода по горизонталі. Уніфікація кадрів, здійснена за періоду Визволення, скасувала значні відмінності в оплаті, що свого часу надавали перевагу паризькому агреже над своїм провінціальним колегою. Опозиція Париж–провінція, соціальна додаткова вартість, невід'ємна від В. І., не відіграє особливої ролі для Н. І. Коротко кажучи, тонкий розрив серед особового складу Н. І., рівномірно розподіленого вздовж сходинок кількісної, статусної та кадрової драбини, цілком можна порівняти з рамками егалітарних стосунків, як психологічних, так і професійних, навіть при найрішучішому захисті досягнутих переваг. Члени В. І., що

перебувають більш-менш на найвищих сходинках (за прибутками, відзнаками, функціями), повсякчас виробляють нерівність, як у своїй уяві, так і між собою. Вона мусить бути видимою, хоча невідомо, в чому вона полягає. Усі службовці Н. І. мають річні премії (що зростають у державних службовців за службовою драбиною): вони включені у платню та задекларовані. Таблиця виплат офіційно затверджена (залежно від становища) і кожен знає, скільки заробляє його сусід – від судового виконавця (індекс 200) до завідувача кафедрою (група С в «шкалі Освіта» – індекс 1125). Це досить скромно і над цим жартують. Авторські права, гонорари, ціна за тисячу знаків, платня вже не становлять приводу для жартів серед В. І., де про ці дрібні деталі слід висловлюватись коректно та тактовно.

Існує одне «але»: непостійність працевлаштування. Загалом кажучи, В. І. живе в постійній тривозі, а Н. І. – у безпеці. Останні виживають, захищені статусом установи, під прихистком регулярної платні. А перші є підвладні примхам ринку, соціальним стосункам, коливанням слави. Успіх автора є (відносно) непередбачуваним, успіх у кар'єрі залежить від перемінних альянсів, невдач преси, результатів виборів. За природою, В. І. живе з кредиту – з особистого кредиту довіри, що постійно виставляється на суд іншого. Чи приймуть мою статтю? Іколи вона з'явиться? В якому місці і яким кеглем? Чи продаватиметься моя книга? Нічого в сьогоднішньому «Аргусі»¹⁰? Можливо, завтра з'явиться критика. Трагічне повідомлення. Сестро Анно, там нічого не вийшло? Усі прес-аташе знають цей здушений шепіт автора, «який щойно вийшов» і тиняється кулуарами, занепокоєний тишею, яку лише викликає його шедевр (і таких тисячі); а стаття Х, яка не виходить, і У, який сказав Z, що це не так уже й погано; а передача наступного тижня – так-так, зачекайте. Гарячковість, збудження, сумніви. «Славна непевність долі». Н. І. має відпустку, а В. І. – ніколи. На верхівці живуть інтенсивніше, але й небезпечніше: вже по-американськи. Н. І. є «дрібнобуржуазна», відверто й безсоромно. Вона компенсує матеріальну помірність своїх прибутків тією спокійною впевне-

¹⁰ Інформаційно-довідкове видання – *Прим. перекл.*

ністю, що властива дрібним буржуа, які прислужують державі¹¹, де вони представляють вищий прошарок. Своєю ідеологією та ментальністю В. І. радше нагадує найвищі фінансові кадри: відмова від минулого та політичних «архаїзмів» (але не колективної пам'яті); часом моторошні візії майбутнього. Амнезія та страх часто йдуть в парі. У будь-якому разі, охочіше сміються зі старих національних антиномій всередині В. І. (Франція/Європа, Ліві/Праві, Капітал/Праця, Капіталізм/Соціалізм тощо), ніж серед Н. І., які ще тяжко приймають ідею «відповідати часові» та «звирити годинники» щодо технологічної сучасності, міжнародної конкуренції та ринкових імперативів.

---

¹¹ Див. Baudelot-Establet, *La petite bourgeoisie en France*, Maspero, 1976.

РОЗДІЛ VII.

СУСПІЛЬСТВО КОНКУРЕНЦІЇ

1. ПРИНЦИПИ

2. ЗАСТОСУВАННЯ

3. ВИСНОВОК

1. ПРИНЦИПИ

Конкуренція між «великими» та «середніми» інтелектуалами – це доля. Якщо вже з цим судилося змиритись, то варто спочатку хоча б дізнатись про причину. Віддаленість від матеріального виробництва спричиняється до того, що інтелектуал має задовольняти сутностями, які є лише гіпостазуванням і тавтологією соціальної позиції, ще більше затемнюваної власними філософськими метафорами. На наш погляд, становище інтелектуала передбачає автентичний метафізичний вимір, що є не видимістю, а буттям, привидом, витисненням в тілі. Якщо матеріалістична позиція полягає в абсолютному *ігноруванні* цього виміру, тоді ми – не матеріалісти. Однак якщо вона полягає в ствердженні *пізнаваності* цього явища, тоді ми безперечно матеріалісти. Покладати *фатум* в основу економічної бази – це не те саме, що робити економіку з фатальності. Це означає обґрунтувати її в реальності, тобто в розумі.

На відміну від Н. І., що здебільшого складається з викладачів, дослідників, учених, репетиторів, В. І. складають *творці* оригінальних творів: романів, статей, есеїв, поем, – а також фільмів, картин, дисків. Жоден із витворів духу не повторює іншого – і в цій одиничності полягає його визначення. Проте дечим ці витвори схожі як дві краплини води: вони існують матеріально, вони є *об'єктами*. І ці об'єкти можуть обмінюватися на ринку, вони також є *продуктом*. І яке лихо в цих метаморфозах: я самотній, коли пишу книгу, лише я сам можу її написати, це – наша зі мною справа. Однак не я друкую, не розмножую, не продаю. Певна подія зачепила мене, порадувала чи викликала зворушення, лише я можу про це говорити, це мій обов'язок: я пишу статтю й відсилаю у свою улюблену газету. Проте не я буду вирішувати, опублікувати її чи ні, не я буду її коригувати,

підбирати шрифт, підзаголовки, розміщувати на сторінці. Горда самотність творця, дивна залежність виробника. Ось які практичні антиномії в цих нещастях: твір, що протистоїть продукції так, як оригінал – серії і творець – виробникові; на мою думку, перші члени відношення тут переходять у свої протилежності. Такий перехід означає відчуження в строгому сенсі; для автора воно є болючим, адже те найінтимніше, що він має – дух, талант, пам'ять – повертається йому чужою зовнішньою річчю, в якій він, треба думати, впізнає свій дух. Однак у цьому стражданні є й задоволення: всі автори хочуть бачити свій рукопис видрукованим і переплетеним, а відсутність публікації робить їх нещаснішими, ніж відсутність продажу. Щастя виходу у світ та нещастя зникнення. Благословення створювати та прокляття бути. Тепер полишімо викладення антиномій. Вони потрібні лише, щоб вказати напрямком: письменник нездужає всією своєю істотою, але в недузі є своя логіка.

Яким виробником є письменник?

Тим, який виробляє текст та робить із нього об'єкт розповсюдження (байдуже якими шляхами та байдуже за чиєї підтримки). Текст було створено завдяки певній *праці*, але письменник захищає *власність* на плід своєї праці. Отже, він є певним *ремісником-власником*. Цей статус він має з часу та завдяки Французькій революції, що, жертвуючи правом приватної власності на землю та майно загалом, водночас легалізувала літературну та мистецьку власність. Закон від 11 березня 1957 року уточнив це твердження (юристи силою обставин змушені мати чіткі та ясні ідеї): «Автор твору має право на нього самим фактом його створення, на безтілесне, ексклюзивне та чинне проти інших осіб володіння»; це утворило для нього поле тяжіння здобутих привілеїв: сучасний письменник, історичний продукт буржуазного права, завдяки цьому закону є власником, а не пролетарем. Точніше, рання, адже право авторства можна уподібнити ренті (у широкому сенсі зисків, які дає ситуація монополії). Наш автор є також спадкоємцем. З тієї причини, що авторські права юридично розглядаються як *предмети власності* (тимчасові), що можуть бути успадковані тим, хто користується

цим правом. Власність, рента, спадкоємність: не випадково мало не всі французькі письменники XIX століття, більші й менші, були на боці буржуазії і проти робітників шоразу, як ті хотіли самі сформувавши партію чи рух. Факти очевидні – і вони досі наявні, разючі та повторювані (подивіться на екрани та в газети).

Ця безтілесна власність була б безплідною, якби й сам духовний витвір залишався безтілесним. Оскільки інтелектуальні виробники були, як і інші, відокремлені від своїх засобів виробництва (XVIII–XIX ст.), це втілення, як відомо, вимагає втручання третього: видавця, адже він передбачає об'єднання індустріального капіталу (друк) та комерційного (розповсюдження/реклама). Перший – щоб матеріалізувати унікальний оригінал у відтворюваний та обмінюваний товар, другий – щоб перетворити його на дзвінку та тривку монету. Письменник віддає видавцеві *на відкуп* свою власність, адже без його посередництва продукт першого навряд чи зможе набрати товарної форми. Саме на цього посередника, якому передані права на експлуатацію твору, покладена відповідальність перетворити вироблену епоживчу вартість на вартість ринкову. Найзверхніші з митців та найгордовитіші з метафізиків сьогодні не можуть уникнути цього посередництва: ні насолода твором мистецтва, ні розповсюдження ідеї вже неможливі без торгівельних операцій. І ця залежність збільшуватиметься, зважаючи на занепад університетів і політичних партій, зникнення меценатів та маразм науково-дослідницьких установ. Варто зауважити, що попри ганівну несправедливість, їхній юридичний статус надає письменникам певну перевагу над штатними *журналістами*, зобов'язаними за статусом поступатись правом літературної та мистецької власності на свої статті роботодавцю (лише позаштатні журналісти можуть утримувати право власності). Письменник у стосунку до штатного журналіста є тим самим, що режисер до телевізійного режисера: другий на відміну від першого не вважається справжнім автором. Він не має цілкомого права власності щодо свого творіння, яке належить відповідному телевізійному каналу та може бути передане ним іншому. Зразкова аномалія відставання права від факту. Перішче переважання журналістів як телевізійних авторів

робить досить скандальним їхнє юридичне пониження. Тут посади передують титулам. Але статус мав би слідувати за ними.

Умови, за яких наразі відбувається передача прав та експлуатація текстів видавцями, потребують значних виправлень; і було б досить справедливо, якби купка авторів, серед найсміливіших (та найдалекоглядніших), започаткувала кампанію за покращення нашого статусу, таким чином продовжуючи боротьбу Бальзака та Маларме. Суто національним анахронізмом є «право проходу» (вирахування видавцем 10% від продажу є ціною права), успадковане від ХІХ століття, коли авторам платили не за обсяг продажу, а за тираж. Абсурдний ген «умов переваги». Принизливий процент «додаткових прав» (клуби, кишенькові книжки, аудіовізуальні адаптації тощо). Більшість авторів відчувають відразу пхати носа в ці деталі, адже вони не хочуть принижуватись до визнання своїх романів, поем чи філософських праць тим, чим вони є: товаром. Видавці також відкидають термін «роботодавці» на користь «поширювачі», адже для них також відразливо руйнувати цей шарм безпосередності з великими дітьми, що приходять один по одному до їхньої установи, щоб вилити душу у формі рукопису. Автор тоді був би генієм, якому було б соромно переводити у валюту благодать, а видавець – апостолом, готовим зробити останнє пожертвування: що можна протиставити, щоб занадто собі не лестити, цим «картинкам Епіналю»¹?

Ясно, що не образи «працівника» чи, тим паче, «робітника». Письмо – це праця, але письменник – не такий самий працівник, як інші. Його парадокс – це бути паном чи пані, котрих виснажує їхнє дозвілля. Письменник є продуктивним гультьєм. У точному сенсі: «той, хто створює додаткову вартість». Доказ – те, що в нього купують стражденний продукт його насолоди (чи що він може зробити переоблік векселів задоволення, що становить, між іншим, плід його скорботи). Хто купує? «Le Seuil», чи «Polydor», чи «Maeght», чи «Artmedia» – щодо цього, жодної різниці між романістом, співаком, художником чи актором. Більше серйозності, авгури: погляньмо у вічі й посміємось досхочу. Письменник береться написати незрівнянну річ. Якщо це «робітник», в

¹ Див. прим. 54 на стор. 95.

робочому значенні слова, тоді він єдиний доживе до часів комунізму за святим Марксом і святим Фур'є: для нього робота – не рабство, а пристрасть і необхідність. Йому все мало, він знову править рукопис, і якщо наш галерник літератури «угробиться на роботі», то це скидатиметься на смерть від передозування. Робота – сну скільки завгодно – жодного метро². Ні розкладу, ні наднормових, ні регламенту. Якщо він і відмічається, то позаочі й лише перед собою, наче сплачуючи данину мазохізму. Насправді він – найпривілейованіший серед людей. Ніхто не зобов'язує його робити те, що він робить. «Мереживниця під замком», він не має ні сусіда, щоб на нього бурчати; ні начальника, щоб підлизуватись; ні покровителя, якого можна було б «кинути». Йому навіть трапляється підзаробити грошей. Задоволення, яке він дарує своїм клієнтам, сам він спочатку отримав із чистої сторінки; якщо не тієї самої природи, то, безперечно, інтенсивніше. Небагато тих, хто має на життя з власних ганджів, але скільки існує людських істот – за винятком митців, співаків та рідкісних проституток-німфоманок – яким би суспільство платило за те, щоб вони віддавались своєму улюбленому задоволенню? Певна доброзвичайність мала б стримувати пролетарський ентузіазм тих, хто в мареннях уявляє себе заводським робітником. Щоправда, ті ж діячі частенько переконають себе, що вони прискорюють революцію, відмовляючись від крапки з комою. Часом ті, що плюються чорнилом, успішно торгують людською кров'ю.

Адміністрація вже не розглядає нас як представників вільних професій – через відданість деяких із нас ми повинні бути колективно уподібнені до найманих працівників та отримувати соціальне забезпечення. Наше визнання не повинно ховати від зору наші не надто гойні прибутки, чия специфіка погано редукується до класичних схем працевлаштування. Хоча письменник і не створює товару без останку на робочому місці, як це робив класичний ремісник, він і не змушений виконувати часткову роботу, як робітник. Останньому платять погодинно,

² Перифраз «сон-метро-робота» (визначення становища паризького робітника) – *Прим. перекл.*

літературному робітникові платять за твір (у Сполучених Штатах видавець платить авторові бестселера за кількість сторінок навіть не читавши). Оригінальність виробничих стосунків, що поєднують автора та видавництво – у їхній амбівалентності: це архаїчні стосунки (ремісницькі: оплата є особливою в письменників й акторів), але продукт підкоряється законам капіталістичного способу виробництва (ставка середнього прибутку, пропорційне оподаткування тощо) та ультрасучасним законам ринкового циркулювання. Інша особливість галузі: «працівнику» платять після виконання праці (хоча кажуть «аванс») залежно від прибутку, який він принесе своєму «розповсюджувачу». Розрахунок після продажу мінімізує ризик видавництва та зміцнює солідарність між ним та автором: вони зацікавлені в тому, щоб покращити позицію кожного на ринку. Досить рідкісними є галузі виробництва, де б виробник безпосередньо співпрацював із начальником у збуті продукції.

Яким виробом є книга?

Нетиповість продукту пояснює дивоглядність маркетингу. Книжка не є таким самим товаром, як інші: якщо я відчуваю потребу насолоджуватись «Charmes», то «Ouragan sur le Caine» не задовольнить мого голоду. Кожна книжка є унікальна. У подвійному сенсі: найперше, як незамінний продукт незамінного автора; але також і тому, що уможливорює лише одноразове споживання (навіть якщо йдеться про масове споживання). Особливість, що опирається плануванню, обмежує індустріалізацію та дає дозвіл автору та видавництву на різноманітні надії: кожна книжка – це кинутий жереб, «все може трапитись». Без вивчення ринку – жодних прибутків від бестселерів: треба дістати пораду щодо ринкової ніші, відповідного формату, категорії творів, якій варто надавати перевагу; треба знати, який стиль уже вийшов з моди та який ідеологічний «підтекст» вже застарів, але тонкощі завжди тікатимуть від уваги. Для видавництва звідси впливає необхідність максимально розширювати свій інвентар можливостей, щоб дати відсіч ризику втрат за допомогою шансів на успіх. Процес створення книги може бути стандартизований, але за визначенням не може бути стандартизованою книжкою.

Індивідуальність твору – це індивідуальність автора. І саме цю особливість видавництво купує в автора через його твір. З одного боку, автор має перевагу: якби його робоча сила була такою ж замінною, як у робітника (за рівної кваліфікації), в такому разі він був би пролетарем. Саме тому, що він використовує свою робочу силу не безпосередньо під наглядом видавця чи експлуататора відносно самостійно. З іншого боку, договір, який автор підписує з видавництвом, поєднує людей більше, ніж продавець своєї робочої сили з власником засобів виробництва. Ці стосунки оцінюються особисто, адже закон вартості не може застосовуватись у своїй імперсональності. Які ж є розцінки на товар? Як зафіксувати вартість рукопису, картини, пісні, спектаклю? Жодної «суспільно необхідної абстрактної праці», ніяких «середніх умов виробництва» тощо. Об'єкт купівлі є радше не продуктом, а особистістю виробника. Продуктивний капітал – це людина: то не вже купують людину, щоб продати її витвір? Ні. Купують твір, щоб продати людину. У цьому полягає секрет маркетингу.

Що продають в книзі, яка продається?

Зміщення центру тяжіння з виробництва на збут, властиве всім сферам ринкової економіки, виявляється у видавничій сфері через усвідомлення важливості «представників», що становлять найперше журі майбутнього автора – який мусить «захищати» свій проект перед тими, хто, своєю чергою, захищатиме його перед торговими посередниками. Трапляється, що представники, будучи виразниками віртуальної публіки, її смаків і вимог, змушують автора змінити назву, виклад чи висновки. Це сковування відчутне скрізь на формуванні рекламних бюджетів. Чому на вулицях не видно реклами хліба або афіш, плакатів чи анонсів якихось молочних виробів? Тому що потреба в хлібові та молоці *передуює* пропозиції. Потреба в романах та есеях є у крайньому разі розсіяною, її потрібно повсякчас створювати знову; звідси наполягання на різноманітних процедурах доведення до відома та необхідність інтенсивних «зусиль задля промотування» продукту-книги чи продукту-фільму. Створити потребу, стимулювати її, відтворити: конференції-дебати,

«зустрічі» з автором, автографи у великих журналах, інтерв'ю, коктейлі, заяви... І це тоді, коли споживацька вартість якогось продукту є настільки сумнівна, що потрібно хапатись за будь-яку можливість, що дасть змогу перетворити її на вартість обмінну: з цього погляду, філософський есей чи роман підіймають такі ж питання, що й портативна електрична піч або велика спортивна машина. У сфері «культурних благ» маркетинг є не розкішшю, а необхідністю. Пророки, які насміхаються над самою ідеєю, що вони *також* можуть бути простими виробниками товарів, не пасуть задніх, щоб докласти тут своїх зусиль. Знову мадам де Камбремер: ті, хто найбільше мінімізують ринкові механізми – не останні серед тих, хто прагне до максимізації чистих прибутків.

Блестен-Бланше: «Торгувати – що це таке? Це коли хтось говорить із кимось»³. Продати думку – це продати мислителя, який звертатиметься до покупця віч-на-віч. Довіра до товару визначається знайомістю виробника, його особистою привабливістю, його силуетом, його «гламурністю». Оцінка культурного продукту збігається із перетворенням виробника на образ. У процесі перетворення всього людського на джерело збагачення логіка прибутків не забула про гільдію служителів Духу. Капіталістичне варварство з людським обличчям робить із людського обличчя капітал. Звідси важливість для письменників з'являтися на телебаченні та брати участь у фоторепортажах, не лише через безпосередній вплив на продаж, а ще й як неодмінний трамплін для тривалої кампанії з різноманітними засобами. Рекламний макетник, що взявся за «просування» книжки, рватиме на собі волосся, якщо йому не вдасться забезпечити фігурування обличчя письменника на своїй рекламній вклейці – тобто, якщо письменник не з'являвся на телебаченні кількістю разів, достатню, щоб його зображення саме по собі функцінувало як інформація. Ані правдива, ані брехлива інформація – просто сигнал. Те, що вічне бажання показувати себе стало функціональною необхідністю ринку, створило новий простір згоди між автором та видавцем. Останній супроводжуватиме його до Піво

³ *La rage de convaincre*, Laffont.

Погама⁴, чепуритиме та прикрашатиме його перед виходом на сцену, де, напів-тренер, напів-болільник, зможе милуватись ним, і радіти з нього до кінця матчу. За цю згоду з видавцем треба платити супутнім розбратом із іншими авторами, адже носії образів та уславлені особистості є обмежені в просторі та часі. Ми вже згадували цю прикру нестачу. Тепер-от зазначмо, що конкуренція на культурному ринку відрізняється від інших не тільки образами марок, а іншими образами особистостей; не виробами, а виробниками, яких подають впритул. За рівної вартості продукти не представлені на ринку однаково: це ми вже знаємо. Нововведення тут полягає у наївно, вперто позакультурному характері критеріїв орієнтації попиту на культурні блага. Насолода, яку дає образ та слова автора, навіть більше за насолоду від самого тексту визначає ринкову вартість книжки. Це, що бачать, визначає те, що читатимуть. Треба було б вважати вартим уваги нововведення на ринку взуття, якби попит на мокасини та чобітки визначався рівнем чарівності особистості того чи іншого виробника, а не якістю та ціною виробленого взуття. Це, без сумніву, тому, що текст ніби несе відбиток душі, яка сама перебуває в тілі зі своїм ореолом, власною манерою мовлення, своєю мімікою – нам зате здається, що цілком природно почути: «Ти бачив учора ввечері такого-то? Фантастичний письменник! – Ти читав його книжку? – Ні, але він так смішно розказує анекдот». Або таке: «Це – справжня філософія! – Тебе переконали його докази? – Ні, погляд його очей...». Такі історії передають не лише звичайну зміну орієнтації культурного ринку в певний момент його еволюції («мода»), а й показують *зміну культури під впливом власного ринку*. Ще точніше: формування змісту самої культури під впливом нових форм реалізації культурних цінностей на ринку. Виробництво нової форми виробництва під впливом радикально нових форм споживання. Не буде жодної користі, якщо розповідати глядачам, що оскільки

⁴ Бернар Піво (1935 р. н.) – журналіст, ведучий літературної програми «*Apostrophes*» (1975–1986), відтак «*Bouillon de culture*» (1991–2001), «*Double je*» (2002–2005). Жак Погам (1944 р. н.) – журналіст, організовує інтерв'ю з інтелектуалами націоналістичної та католицької прависи, ведучий телепрограми «*Votre vérité*». – *Прим. ред.*

письменник відчуває потребу *писати* свої історії, то це тому, що він не може їх розповідати, бо інакше він був би не собою, а бардом, циркачем, адвокатом чи прекрасним товаришем по чарці. Філософа вже судять не за його філософію, а радше за дикцію чи колір очей, адже насправді ринок, керований телебаченням, спричинився не так до зміни цін, як до перестановок сфер і продуктів. Тепер на стенді «книжок» вам пропонують «обличчя» (або, у разі потреби, нікчемні книжки – там, де достатньо гарних облич). Якщо рекламні афіші, які видавництва купують вже готовими, конструюються відтепер довкола *фото автора*, такого, яким його зафіксувало телебачення і яким його представив попереднього тижня ваш улюблений журнал, то це відбувається тому, що «присутність» в образі, тембр голосу та фактура шкіри відтепер, в добу літературної економіки, важать більше, ніж якість наявного тексту чи насиченість стилю. Цьому культурному фашизмові – усміхатися всьому – не потрібен колючий дріт. Проте полювання за обличчями є добрим наслідком релігії усмішки – адже друге завжди є лише негативом першого. Культура з людським обличчям поділяє з політичним фашизмом натуралістичну редукцію: вона зводить інтелектуальне до фізичного, особистість до її умов, свідомість – до тіла. Протилежна цьому редукція, спіритуалістська чи ангельська, робила протягом більш ніж двох століть синонімом «інтелектуального» «безтілесне». За «Словником» Фюрет'єра (1690), *інтелектуал(ка)*, *прикм.*, це – «той, хто є суто духовним, в якому зовсім відсутнє тіло. Ангели, Блаженні – інтелектуальні субстанції. Також про душу, що мислить, кажуть, що це – інтелектуальна сила». Для видання 1990 року все треба цілковито переробити: «Той, хто є суто візуальним, хто абсолютно не має внутрішнього. Відомі люди, телеведучі є інтелектуальними субстанціями. Інтелектуальна сила виходить з тіл, що демонструють себе». Від одного академізму до іншого?

Що то є за один, що не може жити, щоб не продаватись?

Він зрідка виступає ентузіастом проституції, і зваблення перехожих, якщо він має до цього хист, не є його ідеалом. Це є для нього крайньою потребою. Розглядаючи книговиробника як

якого, можна зробити з представника сучасної проституції економічну абстракцію, адже він є також у своєму матеріальному житті членом редакційної команди, має освітній обов'язок, є співробітником у видавництві. І лихоманка панелі не була б такою, як зараз, якби письменник не став більш-менш усім цим одразу: суб'єктом і предметом визнання, критиком романів і романістом, критикованим, актуальним інтерв'юером та віртуальним об'єктом інтерв'ю. Адже він не досягне та не утримає становища зірки-ведучого ток-шоу, якщо сам час від часу не даватиме відповіді на запитання. Як і видавець книжкової серії, що не зможе втримати чи покращити свого становища, якщо сам не зробиться успішним письменником. Авторитет оглядача йде від книжок, про які він пише, а успіх книжок залежить від престижу оглядів їх у пресі. Коротко кажучи, у своїх індивідуальних ехо-камерах представники В. І. грають у квача самі з собою і якщо вони перестануть бігати хоч на мить, стіни одразу ж зруйнуються. Цей екзистенційний вир перетворює нашу людину на дзигу, тільки-но вона досягне свого «рівня некомпетентності» – пускового механізму успіху. Карколомна спіраль: щоб закріпити досягнуті позиції, потрібно підготувати успіх наступної книжки – а отже, брати участь в обідах, коктейлях та обговореннях не сходячи з місця; коротко кажучи, вбудувати свої персональні вчинки в спільноту виробників-експлуататорів. І таким чином в нього залишається дедалі менше часу, щоб писати та присвячувати себе своїй роботі. Адже чим більше так-сяк зроблений анонс книги, тим більше автор повинен налягати на обіди, коктейлі та обговорення. Письменник (чи теоретик, есеїст тощо) щораз біднішає із кожним новим колом, тоді як публічна людина багатішає, а її імені прибуває. Інакше кажучи, «обстоюють себе». Треба заробляти собі на хліб. Письменники минулого мали утримання. Якщо Моріак або Жід зазнали поразки в книжкових магазинах, то Малагар чи Кювервіль⁵ процвітають. У ті часи існувало розділення публічного життя та творчості. Вчорашні автори, зазвичай, наставники своєї держави, мали подвійну

⁵ Малагар – родинний маєток Ф. Моріака в Бордо, наразі музей письменника. Кювервіль – містечко в Нормандії, де знаходиться маєток дружини А. Жіда і на кладовищі якого письменник похоронений. – Прим. ред.

професію: Жюльєн Грак міг вижити серед мовчанки, що оточувала його особистість. Прибутки чи кар'єра ліцейного викладача, що пише книжки, не визначається цифрами продажу чи кількістю відгуків у пресі. Сьогодні цей стоїчний провінційний «середній клас» вже не є конкурентноспроможний: йому слід або підкоритись вимогам реклами, або без протестів піти. Простір чи, точніше, ринок культури (якщо припустити, що він колись був «відкритий», то тепер він у різний спосіб є «закритий» за допомогою мас-медіа) перенасичено людьми-мережами з потрійними чи почетвірними професіями, приреченими розривати одні комірочки, щоб негайно підправити сусідні, та в поті чола трудиться плетінням, щоб потрапити у власні тенета. «Це так живуть люди?..» Ні, так їх змусили жити; змушуючи їх розтріпуватись, щоб вижити.

2. ЗАСТОСУВАННЯ

Нова економіка літературного виробництва без сумніву даватиме колись змогу уникати продукту; ця ощадливість щодо «самої речі», вписана у напрямок на заміну практики семіотикою сигналів, що надихають усі сфери соціальної активності, замінить неприємні досі ризики «творчості» на симулятивні моделі культурного пожвавлення⁶. Старий принцип передбачав: робота + природа = багатство. Тоді людська істота перетворює *потенційне багатство* (особисті здібності) на *вартість* (текст), здійснюючи для цього певну витрату робочої сили (*робота писання*). У такий спосіб вона виробляє благо (книжку), чия власна споживча вартість є основою для її подальшого перетворення на мінову ринкову вартість. Досвід суперечить класичним теоремам. Мінова вартість відтепер будується не на виробленій споживчій вартості, а на особистості виробника, чи, точніше, на його «соціальній поверхні». Коли автор приносить текст до видавництва, домовленість стосується не тексту, а блокноту з потрібними телефонами; вона стає для медійної технології тим,

⁶ X публікує книгу, Y відповідає статтю, Z вступає в дебати. Знаючи активні лінії виробництва, стан ідеологічного ринку та прибутки X, Y та Z, створіть самі сценарій та поставте спектакль.

чим є патент для ноу-хау в індустріальній технології: власник патенту має власність на засоби його створення. Видаючи авторові завдаток, видавництво платить не за продукт, а переважно за засоби його збуту, які він здобуває згідно з контрактом одночасно з текстом і які становлять *соціальний капітал* автора. Так само, як капітал є наслідком акумульованої праці, соціальний капітал, втілений в авансі, представляє нагромаджену суму сніданків й обідів автора, наданих послуг і створених альянсів серед вищої інтелігенції. Блокнот із номерами телефонів є кристалізованою формою цього виробничого індустріального капіталу (так само, як *картотека* журналів, партій тощо – для маркетингової діяльності) як матеріальної передумови нематеріальної мережі стосунків, забезпечуючи її власникові окремішню позицію серед загальної конкуренції, протиставляючи його іншим авторам. Ситуація монополії, ознакою якої є авторське право, змінює об'єкт: вона спрямована радше на соціальну мережу, а не на літературну продуктивність. Отака реляційна рента з кожним днем дедалі більше ставатиме розрізнявальним елементом усередині спільноти культурних виробників і, зокрема, обсягу відповідних гонорарів, як демонструє діапазон авансів на рукописи, що варіюється між 1 та 500⁷. За однакової кількості роботи та потенційному багатстві знаменитість із В. І. може виробити в десять, сто чи п'ятсот разів більшу вартість, ніж провінційний член Н. І.

Автор продає видавцеві своє відоме ім'я – засобами створення та відтворення якого є мас-медіа, – адже саме його видавець продає читачам. Ось чому немає жодної відомої особистості, яка б сьогодні не силкувалася вичавити з себе книжку; для ринку важливо, чи, зрештою, з'явилася зірка, менш важливо, зірка чого: злочинності, футболу, церкви, війни, екрану, порно, політики чи естради. Якщо йдеться про всесвітньо відомого невігласа, можна «зібрати його думки»: третина слави піде до кишені видавничого редактора, третина – в його власну, третина – в кишеню видавця. Знецінення праці писання, далеко не спричиняючи зниження ринкової вартості текстової продукції (чи цифр зиску видав-

⁷ Від 1000 до 500 000 франків (нових франків 1978 року).

ништв), постійно прогресує, створюючи поверховий ефект перенесення вартості на особистість того, хто пише (scripteur). Воно йде паралельно із (ідеологічним) занепадом цінності істини («Геть ідеологію!») на користь цінності (ідеологічної *par excellence*) досвіду, свідчення та безпосередності. Магнітофон не забирає, а додає (ідеологічну та ринкову) вартість продукту: він вказує на автентичність, водночас прискорюючи ринкову реалізацію інших продуктів завдяки швидкості їхнього зістарювання. Те, що видавець вельми втрачає заради зберігання інформації, такий обіг капіталу повертає йому вдєсятеро більше. «Швидке харчування» так само зробило привабливим громадське харчування в очах інвесторів, як і сучасне «швидке писання» – індустрію видавництва в очах банків. Система зірок є не лише рентабельна для самих зірок, вона стала єдиним способом зробити рентабельними інвестиційні вкладення за найкоротших термінів. Якби не-зірки не платили так дорого за своє перебування в тіні (без можливості заробляти), дорога під софіти, в сфері чи до мікрофону була б зовсім не такою, якою вона стала: сенсом існування служителів Розуму.

Звідси висувається нова концепція праці серед передових інтелектуалів-поступовців – практика передувала концепції. Продуктивна праця інтелектуала вже не є «інтелектуальною працею», – застаріла наївність, – вона є збільшеним відображенням його суспільних стосунків (здебільшого з великою пресою), більш чи менш розширена *сфера* яких визначатиме об'єм винагороди (водночас готівкою і престижем: як колись Революція 1789 року для блоку лівих, винагорода року 1979 – якраз і буде блоком). Нічого не губиться, все творить себе день за днем. Мінова вартість, що не чекає багато років, ставить усіх на лічильник. Так завдяки абсолютно екзотеричному променю просвітлюється таємниця, чий езотеризм відлякував не одного неофіта: розподіл робочого часу перших скрипок. Привілей таланту – вправлятися менше, а грати краще. Чи прерогатива суспільного становища – працювати в десять разів менше від простолюду, а заробляти в десять разів більше? Те, що найбільше вражає глядача в мислителях культури-спектаклю, – це мізерність часу, який лишається в них для *думання*, про це можна здогадатись із

вільності їхніх ділових трапезувань чи радіо-сніданків, обідів, вечерів, інтерв'ю, декларацій, виїздів, телефонних розмов, прес-конференцій, теледебатів тощо. Не треба бути Рільке або читати його «Листи до молодого поета», щоб знати: найменша шпарина у всеохопному шумовому фоні вимагає самотності та роздумів, якщо не соціального та емоційного аскетизму. Найскромніші з інтелектуальних працівників щодня досвідчують це загальне правило, єдиним знаним винятком з якого є досвід сучасних великих французьких ідеологів, чий розклад можна порівняти хіба що з розкладом великих бізнесменів чи партійних очільників. Так само, як партійні боси, кожен із них має команду, секретарок та спеціалістів з піару, сучасні технічні засоби (копіювання, відео, картотеки тощо), складне сімейне життя. Домовитись про «обід» із однією з таких персон – якщо ви не репрезентуєте великого вітчизняного чи зарубіжного органу громадської думки – передбачає мінімальне відтермінування на місяць, – це для друзів, а для звичайного прохожача – здивовану посмішку секретарки: «Ми завалені домовленостями, зверніться, будь ласка, наприкінці місяця». Конструктивна «заваленість» соціального капіталу, який знову постане у своїй цілісності після виходу чергової книжки (що може бути написана за місяць, після одинадцяти місяців «контактів» і «заходів»). Те, що з погляду традиційного уявлення про *otium*⁸ виглядає систематичним марнуванням часу, насправді є систематичним використанням часу, занадто цінного, щоб розтринькувати його на самоті. «Поет працює» – такий напис вивішував Віктор Гюго на дверях перед тим, як лягти спати. Творці сьогодення працюють телефонуючи, адже хто знає, чи з випадкового телефонного дзвінка не постане новий контакт, проект інтерв'ю чи план плану кампанії? Робота стає ще продуктивніша, якщо напроситись погуляти в маєтку великого медіократа та поплескатись у його басейні. Так само, як президент республіки чи звичайний депутат готують свої перевибори одразу ж після вступу на пост, що означає лише санкціонувати через чотири чи сім років активність запрограмованих день за днем суспільних стосунків; сучасний же виборний інтелектуал, має він

⁸ Вільний час, дозвілля (лат.).

пасивне виборче право чи ні, мусить вважати себе, і насамперед у відпустці, у стані постійної розкрутки так, боцімто його книга має з'явитись завтра вранці, адже коли вона з'явиться (на рік чи два пізніше), автор зможе лише одним ударом дістати дивіденди від свого щотижневого (відгуки преси, закличні замітки, статті, критика тощо) та щомісячного паю (полеміка, подія, поява на телебаченні). У цій перспективі важить кожен жест, і найнепомітніший дзвінок другові є вже довготерміновою інвестицією. У крайньому разі редагування та публікація якогось видання пройдуть таємно крізь інстанцію накладних витрат існування, чи, точніше: твір – це *засіб* амортизації соціального капіталу на фіксованих інтервалах, акумуляція якого стала реальною *метою* індивіда. Розповідають, що одразу після війни Рене Шар сказав Камю – чи навпаки: «Автор винен публіці твір, а не свою особистість». Оце є найменш поживна максима: можливо, етика письменства має чисті руки, але нова економіка їй їх відрізала.

І річ не в тім, що вибір покупки, найбільше в ринковій економіці, ніж деінде, не піддається *плануванню* і що не треба готувати *грунту* для рішень. Превентивний курс на уславлених усуває одних і включає інших, позаяк остаточне рішення діє на теренах особистісних образів. Однак не може бути одночасного зиску для всіх конкурентів: якщо я хочу збільшити силу на ринку, моя сила буде слабкістю іншого. Персональні стратегії (коли кожен хоче якнайефективніше задіяти медії) в глобальному масштабі взаємно компенсуються. Ніхто цього не говорить, але всі знають, що ця тиша є частиною гри і вона надзвичайно подібна в сумі до нуля. На передостанньому рівні аналізу – останній буде метафізичним – усі письменники є конкурентами між собою, адже якщо кожна книжка має незамінну споживчу вартість, в кожній даний момент існує обмежений попит на певну споживчу вартість. Невідворотний наслідок торгівельної логіки: той хто в даному ринковому секторі не продає, створює додаткову ринкову вартість для сусіда. Припустімо, що десятеро виробників мають ділити між собою ринок, де обсяг купівлі буде обмежений еквівалентом 1 000 робочих годин, тоді два з них продають на вартість, еквівалентну 800 робочим годинам, вісім інших мають задовольнятися залишком з 200 робочих годин. Останні будуть

продукувати вартість для перших – навіть не бажаючи цього. Якщо вони мають спільного «посередника», йому не доведеться скаржитись: «нездари» працюватимуть на рентабельність зірок. На це можна відповісти, що літературний ринок не є однорідний, він розподілений між специфічною клієнтурою, неоднорідною, зате вірною. Роман не конкуруватиме зі збіркою поезій, а есей з соціальної антропології не становитиме загрози театральній п'єсі. «Публіка» є амальгамою потенційних публік, кожна з яких без залишку не можна накласти на певний жанр (Франсуаз Дорен не втручатиметься на територію Бекета, а Анрі Труая – на територію Алена Жюфруа⁹). Однак уніформізація культурного ринку мас-медіа та дедалі більша уніфікація технічних засобів прямують якраз до розмикання цих замкнених територій, усуваючи протекціонізм субринків, подібно до того, як спільний Ринок ліквідував малі та середні провінційні підприємства, збиваючи ціни та уніфікуючи лінії промислового виробництва. Треба додати, що немає наперед установленого ліміту на попит на культурні блага; але він і не є абсолютно еластичний. Можливість всмоктування культурного ринку марно намагається постійно зростати – варіюючись відповідно до продукції – вона все ж має нездоланну межу, встановлену із-зовні соціальними умовами та віртуальними прибутками споживання. Статистика на статтю «культура та дозвілля» показує таке сильне зростання «культурного споживання», що його випереджає лише «гігієна та охорона здоров'я»¹⁰. Ще одна підстава для зростання ворожнечі та нерівності між виробниками.

Абсолютний індивідуалізм творців не налаштовує їх опанувати гру перехресних зв'язків, що керують їхньою кар'єрою, адже логіка індивідуальної долі осягається лише як шкала категорій у

⁹ Франсуаз Дорен (1928 р. н.) – акторка, письменниця, авторка популярних пісень. Ален Жюфруа (1928 р. н.) – письменник, поет, під час подій травня 1968 р. організовує Союз письменників, пише поему «Траекторія», яку присвячує ув'язненому в Болівії Режісові Дебре. – *Прим. ред.*

¹⁰ У Франції із 1959 по 1974 рр. = +264%. Ця цифра приховує багато неузгодженостей. Ріст *нижчий* від середнього для газет та спектаклів; *вищий* для телебачення/радіо/фотографії, дисків та звуку/зображення; *нормальний* для книжок, гравіур та репродукцій.

її цілісності. Проте для суб'єкта-абсолюту цілісність є такою ж безглуздою, якою моторошною для нього є власна соціологічна та історична об'єктивация. До прикладу візьмімо роман. Кожен романіст прагне створити образ своєї кар'єри та кар'єри своїх «колег», куди б уписувалась реальність романного ринку, але *оберненим чином* – трохи як реальність світу на телеекрані. Маленький екран і великі ставки: кожен знає, що комерційний успіх роману чи книжки сьогодні взагалі обертається довкола Піво та іже з ним. Попит на художню літературу можна вважати рік у рік відносно стабільним. На які книги він збільшиться 1979 року? На книжки тих авторів, які цього року досягнуть максимуму соціальної видимості. Серед двох тисяч авторів опублікованих романів та для платоспроможного ринку, оцінюваного у сто одиниць, п'ять отримають премію і двадцятьох запросять до телепередачі «Апостроф»; перші п'ять перебуватимуть у першому ранзі, адже літературна премія для літератора-лауреата – це найперша формальна гарантія «потрапити на телебачення» помітну кількість разів та привернути увагу периферійних медій до своєї персони, свого дому, своєї дочки та колекції горщиків із гірчицею. Як інструменти спрямовування попиту, літературні премії, що колись позначали однорідне поле продукції та забезпечували її просування (журі мало керуватись читанням, а не видовищем, якістю тексту, а не *hexis*'ом¹¹ видавця), тепер підпорядковано новому способу реалізації вартості літературної продукції – чужої природі продукції, неперебутня дикість якої не визнає жодних заперечень. Це підпорядкування літературної аудіовізуальним засобам логічно наділило новою молодістю процедуру осінніх «премій», комерційна ефективність яких значно зросла за двадцять років, до тієї міри, що ця ефективність вже не належить їм: вона надана їм у позичку «медіа-режимом».

Телебачення само по собі не є творцем вартості. Воно втручається в ринок (романів, електротоварів, парфумів) лише щоб вирішувати, яка вартість перетвориться на ціну й буде реалізована. Воно вже не створює соціальної потреби, якій необхідно має відповідати створена вартість. Без неї розподіл суспільного

¹¹ Гр., «спритність, вміння».

попиту організовуватиметься зовсім інакше. Це ідеальний – найефективніший сьогодні – інструмент вирівнювання прибутків, але його економічна функція суттєво не відрізняється від функції публічного розпродажу в портах Пирею, крикунів середньовічних ринків чи газетної реклами 1860 року. Телебачення, якому самому бракує романічності, створило однак новий романтичний тік у самих романістів. Для Жака-Альфонса Дюбу¹² очевидно, що перебувати праворуч від Піво минулої суботи означало збільшити ринкову вартість свого роману. Чи не визнавав він наступного тижня після виступу, де він показав себе настільки сповненим духовності, настільки звабливим, зухвалим, патетичним, бентежним, одним словом, героїчним, що рівень його продажу зріс від 1 500 примірників до 15 000, а його ім'я піднялось на сім пунктів у списку авторів, що найкраще продаються в «Експрес»? Те, що індивідуальний виробник сприймає за найвірогідніший доказ, для виробництва загалом є лише ілюзією. Адже ця додаткова вартість відірвана від роману Альфонса-Жака Будю. Дюбу не можна звинувачувати в тому, що він скористався з «цього дивовижного інструменту демократизації» (*sic*), яким є телебачення. Він просто забуває *межі піддатливості платоспроможного попиту* та те, що в цей же час Будю, автор незвичайного шедевр (до того ж, опублікованого Спілкою французьких видавців), викладач колежу в Карпантра, який не має серед своїх знайомих жодного великого журналіста й до того ж страждає на зизуватість і заїкуватість, опиняється мимовільно і навіть не виходячи з дому в програтій ситуації. Будю знає, що він не справляє гарного враження та, можливо, прослідковує теоретично нитку, що веде від фотогенічності до евгеніки; він добровільно відмовився від аудіовізуальних засобів. Він не відчуває жодного ресантименту до Дюбу – жодного стосунку – це інший світ. Проте обидва живуть в одному розрідженому світі – у світі договірних документів, де кожен *best-seller* височіє над горою мертвих тіл непроданих книжок (чи *worst-sellers*). Без задньої думки Будю привітає тріумф Дюбу – не думаючи про те, що тріумф цієї книжки якраз і завадив успіхові його власної. І Дюбу, який не займається політикою і ще

¹² Жак-Альфонс Дюбу. Альфонс-Жак Будю – вигадані імена. – Прим. ред.

менше економікою, не приховуватиме своїх думок, не згадуючи про Будю: «Так воно є. Треба мати талант і трохи успіху, щоб тебе запросили до Піво». Хибна думка, як і всі «природні» думки. Однак абсолютно «природна» присутність на екрані Жака-Альфонса Дюбу вуалює перед очами зацікавлених осіб, – телеглядачів і самого Піво, – соціально детерміновану відсутність у літературному змаганні Будю, Альфонса-Жака.

3. ВИСНОВОК

Підсумовуючи, скажемо, що розрив між поведінкою та позиціями в середовищі інтелектуальної спільноти розводять у різні боки два світи. Нижча інтелігенція живе та мислить властивим їй чином, тому що для неї проблема ринкової реалізації не є нагальною. Вона виробляє не товар, а позаринкову споживчу вартість, тобто послуги, що не мають конкуренції, позаяк навчання є (теоретично) монополією держави. Ця опозиція всього не пояснює, але без неї нічого й не можна пояснити. Квапливий матеріаліст не зупиниться перед блюзнірством й констатуватиме, що Н. І. віддає перевагу державі, адже вона з неї живе, а В. І. прагне «свободи», адже її життєдіяльність підтримує вільний ринок. Ми не можемо миттєво збагнути джерело прибутків, але у довготривалій перспективі досвід засвідчує, що спосіб мислення стає нежиттєздатним, якщо він не узгоджується з манерою виробляти свої засоби існування. Завжди нелегко говорити не так, як живеш. Інтелектуал, що живе «по-правому», а мислить «по-лівому», є нестійкий і нецілісний. Не дивно, що таких стає дедалі менше. Себто дедалі більше чоловіків і жінок щиро переконані в тому, що слова «правий» і «лівий» втратили сенс: економніше змінити стиль мислення, ніж стиль життя.

1927 року Тібодє, переконаний у тому, що література та економіка дедалі більше схиляються до правого флангу, відрізняв перше від другого завдяки тому, що літератори, на відміну від економічних експертів та радників, можуть іти за своїми схильностями, поліпшуючи їх. Отож талант, справді, можна покращити покаанням. Сартр у 1947 році, визнаючи, що

письменник харчується з рук сильних світу цього, вбачав у ньому класового зрадника, позиція якого функціонально суперечить становищу тих, хто дає йому життя: «Так, письменник є паразитом панівної «еліти». Проте функціонально він перебуває у суперечності з інтересами того, хто уможливлює його життя. Таким є засадничий конфлікт, що визначає його становище»¹³. Сартрівська концепція літератури як діяльного заперечення, заклик однієї свободи до іншої через викривання-трансцендування штучності, спільної для творця та читача, більше, як нам здається, пояснює сартрівську філософію конститутивного «*cogito*», ніж саму літературну діяльність. І тим не менше, це правда, що талант у 1947 році силою речей та післявоєнного стану перебував «ліворуч»: «колабораціоністи» не мали права голосу. Цікаво, що Сартр в одній з нотаток зазначив, що розширення публіки дозволить письменнику втекти від залежності від багатих, від тих, хто може витратити більше п'ятдесяти франків на книжку. Відразу згадуються теоретики соціалізму ХІХ століття, які сподівалися, що розширення загального виборчого права звільнить державу та законодавчі органи від залежності від панівної буржуазії. Насправді ж збільшення віртуальної публіки супроводжується загрозливою концентрацією засобів доступу до цієї публіки в руках «панівної еліти» за умов її гегемонії. Просторове звуження каналів, що важить менше, ніж сама природа процесів оцінювання, за своєю суттю є «буржуазною», адже вона базується на трійці миттевість/індивідуальність/видимість – триніжку Великої Пригноблюючої Пастки. Через п'ятдесят років після Тібодє й тридцять років після Сартра необхідно поставити питання, чи нова економіка літературного факту не зробить ще випадковішим і ризикованішим відновлення становища, що похитнулось. Зважаючи на те, що покупці, самі цього не усвідомлюючи, стають вкладниками в товари, які купують, що залишається від конфлікту між сутністю та існуванням, функцією та позицією письменника, представленого колись Сартром? У культурному полі (книжки, театр, кіно, навчання, телебачення тощо), як і в усіх інших, посідання

¹³ *Qu'est-ce que la littérature?* Gallimard. Situations II, p. 129.

керівного посту економічної інстанції не є політично нейтральне: воно передає собою політичне панування та класову позицію. Чи випадково те, що 1978 року *vox populi* повторює, що талант перейшов із лівого флангу на правий, тобто вже немає ні правого, ні лівого флангів? Ті, кого вже не насмілюються називати колабораціоністами – переможені 1947 року – очунали і повернулися, вже під іншими іменами та транспарантами. Без сумніву, Франція увійшла в чи не найреакційніший період своєї історії і її вища інтелігенція, порочна і «авангардна» як ніколи, йде попереду цього руху з відвагою, що робить йому честь. Однак прийшов час запитати, чи стереотипний вислів «буржуазна інтелігенція» не став тавтологією. Яке диво зробило б так, щоб інтелектуал зміг виборсатися з історично детермінованого за природою суспільства, географічної позиції своєї держави, економічного місця свої країни серед міжнародного розподілу праці та власної матеріальної системи виробництва, розповсюдження та промощі? Лише випадок, воля чи мораль. Авантюристи, борці та апостоли завжди репрезентували лише себе – принаймні *тут і зараз*. Їм просто треба пережити глузування, що піддає їх публічній забороні. Хай там як, коли правдою є те, буцімто тільки аналіз глобальних комунікацій, що керують переміщенням та присвоєнням потоків цінностей на користь індустриального Заходу, може прояснити хід справ у Європі, еволюція тих, чийм покликанням у Франції є день при дні марити про курс світу, місця, де вони перебувають, здається, залежать від реорганізації їхнього власного полігону підтримки. Вони його не руйнують, а спираються на нього.

На запитання «Про кого це ви говорите?» потрібно відповісти: «Про тих, хто сьогодні змушує говорити про себе». Хто залишає відбиток на нашій сучасності (в наших новинах). І це важливо, адже ті, чий дискурс буде цікавим завтра, перебувають сьогодні, як і перебували учора, *не тут*, за лаштунками чи десь на третьому місці: уточнімо ще раз тему нашої розмови. Начерк історії сучасності неунікнено наштовхує на небезпеки, що чекатимуть завтра, на несправедливості. Якщо намагатимемось зрозуміти їх, краще зануритись у «помилки» цієї сучасності, тобто в ідеї, які вона має про себе, образи, які вона вибирає зі свого резерву.

фігури, які вона звеличує. Достатньо погортати старі списки нагороджених та альбоми французького уявного пантеону, щоб з'ясувати раз і назавжди, що слово «відзначений» є не синонімом слова «визначний», а найточнішим антонімом слова «незабутній». З імен, що позначають одну епоху, наступна кепкує: ознаки пошани серед старших викликають зневагу в синів, але ніщо не гарантує того, що з їхнього сміху не глузуватимуть онуки півстоліття по тому. Так само тому, хто хоче заглянути в обличчя сучасності, не варто довго дивитись у вічі монументів цього часу. Переконали, що немає нічого більш змінного за п'єдестали, але через необхідність, яку всі суспільства відчувають у спорудженні монументів, він використовуватиме ті, що його оточують, аби відкрити те, що вони приховують про суспільство, в якому він живе.

Добі важко побачити своє життя «безпосередньо»? Саме так. Якщо її посередники – це переважно її інтелектуали, то дістатися до неї найкраще йдучи з ними, повертаючи, так би мовити, медіацію на саму себе.

Історична дійсність рідко з такою відразою ставилася до національного «ідеального типу» як сьогодні: тут він виявляє глибоку пов'язаність із французькою інтелектуальною історією, стартовими майданчиками й абсолютним початком. Він вирішив дощенту знищити історичний матеріалізм: його поведінка може слугувати ілюстрацією до курсу діалектики для учнів середньої школи, оскільки нинішній антимарксизм нагадує урок марксистських методів. Він вирішив називати догматизмом найменший симптом інтелектуальної строгості, – найкращий спосіб продовжити догматизм, позбутись якого може лише методологічна строгість. Стара гра буття та ніщо, вічний турнікет нещирості з собою, що змушує великих начальників та франтів бути всім тим, чим вони не є, щоб не бути тим, чим вони є. «Інтелектуал 1979 року» висловлює свою ненависть до народу, освідчуючись у коханні до плебсу; свою зневагу до розуму (*raison*), що відмовляється від держави, виступаючи від імені державних інтересів (*raison d'État*), свій союз із більшістю, прославляючи меншість, своє бажання порядку під закликами до заворушень. Що більше він намагається втекти, то успішніше він себе

віднаходить. Його слова слід розуміти навпаки, бо його свідомість перевертає реальність. Коротко кажучи, його соціальна та політична свідомість зводиться до заперечення в усіх деталях своєї соціальної сутності. Однак саме ця соціальна сутність визначає це заперечення.

Правду кажучи, гру підтасовано – наші чемпіони не мають великих заслуг. Адже ця соціальна сутність не може бути собою, щоб не заперечувати себе як соціальну. Навіжені пошуки своєрідності є колективною долею Порядку, ратифікованою та підсиленою економічним режимом, що змінює ринкову вартість продукту на маргінальність виробника та змішує спрямування на незгоду зі спрямуванням на вигоду. Максимальна індивідуалізація гарантує максимальну соціалізацію. Відособленість від інших становить умову належності до групи. Брак солідарності між індивідами – що вирізняє інтелігенцію з-поміж інших соціальних категорій – є колективним способом існування. Ця негативна солідарність виявляється на кожному рівні, позначаючись на нашій професії, психіці, наших виборних і вибіркових спорідненостях, а також просто на наших щоденних негараздах.

В. І. відчуває відразу до організованості, не тільки тримаючись осторонь партій і профспілок, але й навіть відкидаючи самостійні спроби професійних об'єднань. І тут не її провина – на її думку: просто взагалі не в її інтересах захищати фундаментально антагоністичні інтереси. *Escritor escritor lupus*¹⁴. Вовки не створюють профспілки, хіба що їм загрожує тигр. Видавці (які далеко не є ягнятами) все ж мають закороткі пазурі, щоб зберігати свою роль. Оскільки вони є щирими та відданими хижакими, проблема згуртованості вовків залишається невіршеною. Там, де конкуренція розділяє всіх найбільше, ми не отримаємо гарних результатів зі спроб організації та переговорів «у повному складі» з іншими професійними групами. Як інакше пояснити постійні провали асоціацій, союзів чи спілок французьких письменників? Асоціація може існувати лише на базі визначених соціальних інтересів, даючи своїм членам змогу об'єднуватись, ґрунтуючись на спільній меті. Отже, організація письменників загалом є

¹⁴ Гра слів, що використовує відомий латинський вираз ("escritor" – поєднання фр. *écrivain* та лат. *scriptor*): «Письменник письменникові – вовк».

аномалією, а ті, що в нас виникли – прекрасні Афродити, народжені з піни. Вони несподівано з'являються на хвилі ентузіазму чи надії, що власне професії не стосуються (1936, 1944, 1968, 1978 рр.), та й відносить їх геть тими ж хвилями. Коли професія повертається до свого інерційного стану, вона знову набуває первісної дезінтеграції. Це – тяжкий камінь, об який розбивається ясність розуму, відданість і цілеспрямованість найкращих (адже кожна асоціація, що живе на членські внески, живе в скрутних обставинах та ледве зводить кінці з кінцями). «Спілька письменників», заснована 21 травня 1968 (Бернаром Пенго, Роже Бордье, Гі де Босшером та Гієвіком), відтак створила для себе виборний *функціональний комітет* з двома професійними та ідеологічними комісіями, бюлетнем, декларацією та метою («мета Спільки – визначити себе, визначаючи письменника») – самі ж письменники відчували зв'язок із нею лише протягом перших років. «Профспілка письменників, які пишуть французькою мовою» (*Syndicat des écrivains de langue française, S.E.L.F.*), заснована 20 грудня 1976 року Марі Кардіналь, Ів Наварр, П'єр-Жан Ремі та іншими, створила виконавчий комітет, статуту, бюлетень; але чи ж можна майбутньому не бути сумнівним, якщо французькі письменники вже мають такий великий гріх – представляти себе самих поруч із адміністративними інстанціями? «Товариство літераторів», що фактично є монополією на офіційну репрезентацію корпорації, не має й двох тисяч членів і є звичайнісінькою касою стягнення податків і нагляду за правами, пенсіями та матеріальною допомогою¹⁵. Що ж до «Національного центру літератури», то це санкціонований організм, він залежить від Міністерства культури, чиновники якого користуються ним як своїм знаряддям, і завдячує своїй витривалості та корисності лише рятівній віддаленості. «Спілька письменників» нарешті отримала соціальне забезпечення, єдність функціонування тощо. S.E.L.F домоглася варіювання преси, контракту нового типу тощо; S.G.D.L. втілилась у життя, всі автори виграли від цього, але про саму роботу в кращому разі забули, в гіршому – почали зневажати.

¹⁵ Для більшої точності: на перше січня 1977 року – 1501 учасників; 2 187 членів та 1 817 кандидатів (адміністративний звіт 1976 року, Жан Русло).

Наша порода віддає перевагу самоуправлінню інтелектуальних знаменитостей, а не колективній самоорганізації. Рідко усвідомлювана можливість, яку більшість сприймає із ввічливою байдужістю, ідеалізована деякими як метафізика нерівності. У непогрішимої послідовності щодо власної вищої позиції у внутрішньому співвідношенні сил (а також стосовно свого становища працівника видавництва) Філіп Солерс, наприклад, початково зблизившись із S.E.L.F., «щоб представляти французьке видавництво виключно з погляду співвідношення сил», так уточнює свою думку: «Ніщо не пасує менше арифметичному ансамблю, над яким домінує знак «=», ніж письменницька діяльність. Можливо, можна мати рівність у розподілі матеріальних благ, але, безперечно, не в сексуальних стосунках і не у мовній діяльності. І тому я певен, що профспілка письменників може лише плодити нормативну та репресивну ідеологію. Оскільки така спілка може бути лише лівою, вона принесе туди свій тягар нормативності та репресивності...»¹⁶. Саме слово «профспілка» чи «спілка» тут слугує стимулом мозкового рефлексу зневаги до маленького «завербованого» функціонера, властивої представнику вільної професії, подвоєної при нагоді, на честь небезпек сучасності, фантазмом державницької диктатури. Не «Краще Гітлер, ніж Народний Фронт», а «Краще маркетинг, ніж державна служба». Інтелектуал, що бере участь у спілці, зраджує своїй справжній публічній функції: бути побитим, загнаним та з кляпом у роті, без чого він не може бути записаний до реєстру князів чи коронований на офіційні посади. Якщо він не вигнанець, на яких підставах його слухатимуть? Його гідність – у негідності, тому запропонувати письменнику прилучитись до організації не в ролі директора означає вимагати від того, хто звик до крайнощів, перетворитися на тьмяну пересічність. Посередність – це те, що скидається (*se ressemble*) одне на одного, пересічність – те, що збирається (*se rassemble*) до купи. Коли вища французька інтелігенція збирається в комітет, вона виправдовує себе, беручи назву С.І.Е.Л. (Комітет інтелектуалів за Європу Свобод). Не товариські, не комутативні, вони стурбовані веселощами.

¹⁶ Відповідь Жану-П'єру Ремі в *Magazine Littéraire* (березень 1976 р.), під заголовком «Хіба письменник схожий на хірурга-стоматолога?».

сепаратисти за відданістю та забіяки за обов'язком, вони перебувають на передньому плані сцени, переконуючи себе, що їм лише те й роблять, що намагаються звідти зігнати. Президент, що не розпочинає свою промову зі слів: «Бунтівник, що звертається до вас», чи академік: «Парія, яким я є», чи генерал – із похвального слова непокорі, можуть бути впевнені, що неодмінно збудять аудиторію¹⁷. Те, що за кордоном, особливо у північних країнах, існують солідні, дієві та згуртовані письменницькі спілки, пояснюється передусім відсутністю політичної ваги інтелектуалів тих країн. Оскільки німецький інтелектуал не може впливати або всерйоз турбувати, він поповнює лави спілки і може бути зарахований чи відрахований за найменшим сигналом. Якщо Франція не може зробити подібного, то це не від нестачі, а від надлишку. Голос, який щось важить, не підраховує себе. Голос, що бажає бути вагомим, краще звучатиме з паноптикуму прозорого гето, ніж серед гомону анонімної професійної спілки.

Ось нарешті дістав пояснення мотив, з якого ми починали: хибно вважати, буцімто інтелігентів немає, а правда полягає в тому, що група «анти-» є антигрупою за визначенням. У вислові «нас немає» тільки перше слово має якусь певність: у будь-якому разі маємо не «ми», а звичайне зібрання «я». У цьому «я» не сумніваються, вони першими були переконані у своїй славній ненормальності, у своєму невідворотному щасті. Те, що було авантюрного для кожної особистості на шляху до вищої інтелігенції, приховує в її очах те, що є в ній інституційного. На *титул* номінують, але соціальну *позицію* завойовують під зустрічним вогнем, а *функцію* виконують з дня на день. Індивідуальна *боротьба* за просування по службі затьмарює таблицю стратегічного планування, яку накладають на всіх, що отримали підвищен-

---

¹⁷ З цього погляду можна поставити запитання, чи повторення «великими інтелектуалами», яких хочуть мобілізувати, що вони перебувають у суспільному вигнанні, є це насправді доброю тактикою (стаття Роже Бордье, *Le Monde*, 12/2/70: «Французького письменника вигнали з суспільства»). Ці дестощі можуть лише сповнити їх утіхою, адже на найглибшому дні суспільства вказують на омріяну вершину.

ня по службі. Ватерлоо: Фабріс¹⁸ іще шукає село на карті. Наполеон помер у сумнівах, чи знайшов його.

Цей клас понадкласових людей, що вважають себе декласованими, насправді перетворили необхідність на чесноту, а свою атомізованість – на ідеологію. Тут немає нічого нового: ще Гегель зробив з інтелектуальної істоти емблему абсолютного індивідуалізму. Ця специфічна латентність – *найімовірніша* ідеологія нашого племені – варіюватиметься залежно від епохи та від місця. Конфігурація, яку ми назвали «ліберальна/лібертарна» – що є не зв'язним цілим позицій, а суперечливою сумою заперечень – отримує свою, так би мовити, природну форму виразу у Франції сімдесятих років¹⁹. Від класу, що на нього покладено обов'язок продукувати ідеї, – це найменше, чого можна очікувати, коли починає сам себе обслуговувати. В. І., якій довелося б продавати одяг, тут вбрана якраз за розміром, адже цей ідеологічний твід, де переходи тонів підкреслюють м'якість тканини, має чим звабити негативну групу, внутрішня єдність якої не більша, ніж в архіпелагу. Здатна розтягуватись, не мазка, ідеально м'яка, ця тканина зшиває потреби матеріального життя (ліберальна нитка) зі справами честі та чесноти (лібертарна нитка), реальне економіки продуктів та політичне марочних образів, забезпечуючи найкраще можливе циркулювання індивідів у аморфному та багатоголосому просторі медій. Нитка важить тут менше за швацький верстат, існування якого вона виправдовує. Адже найвизначальніша риса сучасної ліберально-лібертарної синтагми – це властивість з'єднання: вона забезпечує оберненість маршруту, підтримуючи гомогенність у гетерогенності. Тобто можливості руху між *L'Idiot International* та *Le Figaro-Magazine*, *L'Express* та *Libération*, *L'Observateur* та *La Nouvelle Action Française*. Кожен хай винайде свій шлях між «випадком» Арона та «випадком» Жюлі: фантазія імпровізованих стрибків; запаморочення різких змін долі. Жоден удар не є невиліковний, жоден відступ не є незворотний. Тактичне блокування та дружня підтримка забезпечують кожному з гравців вигравний білет.

¹⁸ Герой роману «Пармський монастир» Стендаля. – Прим. ред.

¹⁹ Короткий виклад цієї фігури див.: *Contribution aux discours et cérémonies du dixième anniversaire* (Maspero, 1978).

Спільнота тих, хто спільного тільки й мають, що відмінності, щодня стикаються з проблемою без чіткого розв'язання: як зробити, щоб мене визнали рівні мені як незрівнянну істоту? Як мені влаштуватись як винятковому в світі, де виняток є загальним правилом? Не легко бути колективно унікальним. Члени сім'ї навіть при дні вирішують цю невдячну апорію: берегти один одного, але при цьому не кидати жертви один одного. Берегти один одного, – адже всі від усіх залежать – заради власного визнання. Жертви один одного, – адже це визнання передбачає, що інший знищується перед моєю сутністю, підкоряється моїй вищості. «Тваринне панування Духу» створило собі особливу форму цивілізації, яку можна назвати ввічливістю озлобленості. Усі суспільства злиднів є великими резервуарами жорстокості, адже бідність створює взаємну залежність: кожен має потребу в кожному, щоб задовольнити свої елементарні потреби. Це приховане приниження спонтанно створює компенсацію: недоброзичливість. Люди культури щодня живуть у цій «культурі бідності». Блукаючи Парижем у стані незадоволеності та страху, вони беруть із собою свої нещирі образи, свої погано висловлені прикросці. Постійно на чатах, тримаючи оборону, ризикуючи наскочити на вкрадливу посмішку першого ж зустрічного колеги, завжди розриваючись між показуванням пазурів та ласкою, атакою й ухилинням. І все-таки пильнуючи доброго вигляду. Чи не нагадував йому прес-аташе, що він повинен «захищати свою книгу»? Гарний вислів, який подає за очевидне, що ледве з'явившись і завдяки самому факту свого існування, книжку вже оточено, їй загрожує ненависть, її атакує заздрість. Отже, у нашого героя є підстави контратакувати. Найбільш задоволені віддаються маренням про те, що їх недостатньо хвалили, обожнювали, розуміли; вони ніби підозрюють у найнепомітніших особистостях, навіть у своїх найближчих друзях начебто зловмисних боржників, готових утекти, коли надходить час сплатити належне. Це вічне злопам'ятство стомлює. Звідси ці катартичні викиди жовчі, зміїні спазми; це превентивне обливання брудом, що реконструює особисту ідентичність. Неможливо схвалювати себе не засуджуючи ближнього. Гідний свого імені інтелектуал вирізняється тим, що говорить про своїх колег,

особливо про своїх найближчих друзів, тільки погане. Ці невеличкі символічні вбивства дають йому зиск як страхування життя. У нас ошляхетнюють себе опошляючись. Тут Лабрюєр не при ділі, радше Гурвіч чи Мос: ідеться про «тотальний соціальний феномен», а не про моральний виверт.

Не драматизуймо. Там, де царює індивідуалізм, ліки – в самій недузі. Діє турбота про самозбереження: насправді ніхто не вбиває один одного. Нападати напрома чи з усієї сили не люблять. Намагаються зачепити у примітках, альянсах, рикошетом. Ніхто не вважає, що погані висловлювання можуть заподіяти шкоду, й ніхто від нас не очікує, що ми і далі добре думатимемо про книжку, якій ми віддавали шану в попередній публікації. Такі зобов'язання та люб'язності не мають жодних наслідків. Не можна хитрувати з антагонізмом, але можна гратися з його відмінностями. Федерация самотностей не була б можливою, якби спільнота інтелектуалів занадто поважно ставилася до своїх дрібних сварок. Театралізація суперечок: емпізи та гіперболи, в яких втопляють особисті стосунки; істерія жесту та слова – тут потрібно бачити спосіб оминуту дію в слові, окреслюючи простір гри, що гарантуватиме імунітет кожному, зберігаючи в таємниці змову гравців. Світ бізнесу не зобов'язаний виявляти дружні почуття; світ політики практикує кумівство, але іноді визнає також дружбу та товаришування. Світ великих інтелектуалів тримається тільки на дружбі, але те, що вони називають цим словом – це знижка. Що більше друзів, то більше касової готівки – і навпаки. Так само як політик стає свідком, що коло його друзів розширюється чи звужується відповідно до кількості голосів його партії на виборах чи посади, яку він займає в державному апараті, особисті стосунки члена В. І. переживають приріст чи зменшення відповідно до зміни його «важливості» (яка має свою шкалу вимірювання, що сприймається очима та вухами), а отже соціальною корисністю. Телефон Моріса Клавеля²⁰ не вмовкає, телефон Луї Альтюсера набагато спокійніший. Якщо перший може ввести мене в численні святилища, то другий залишився в медійному глухому куті: жодних появ на телебаченні, жодної сторінки в тижневику, жодної

²⁰ Див. прим. 16 на стор. 206.

хвилини на радіо, збірка теоретичних видань, яким медії забезпечать підпільність, і за тридцять років філософської діяльності – жодного інтерв'ю у французькій пресі. Нащо мені здався тоді Альтюсер? Це Клавель мені друг. Люди на владному Олімпі, що є тільки місцем із найбільшою щільністю стосунків, мають лише друзів – від влади. Якщо називати «дружбою» свої «стосунки», то вони можуть вважати своє життя щасливим. Сварки цього середовища також легендарні: розриви, скандали, розколи постачають матеріал для хроніки. Більшість ототожнюється з вимогами повторних переговорів про компроміси, що існують наразі й спричиняють форсовану атаку та поступове захоплення, коли партнер хоче посилити себе. Однак там, *де задіяні лише індивіди, а не цінності, все підлягає обговоренню*; партія ніколи не завершується. Добродійний принцип поведінки, згідно з яким наявна невідповідність між принципами та поведінкою, словами та вчинками. І багатий щасливими несподіванками: взяти телефонну слухавку й почути майже закоханий голос «приятеля», що запрошує вас на обід, після того, як напередодні облив вас брудом у пресі, – адже, саме собою зрозуміло, це тільки для «розваги». Або зустріти на вулиці увечері двох кумів, що йдуть попідруки, коли перший цього ж ранку лаяв при вас другого на чому світ стоїть. Або знайти у сьогоднішній газеті підпис того, про чю абсолютну звироднілість вона писала ще минулого тижня, і тільки наївна людина думатиме, що надалі він утримається від співпраці зі згаданим виданням. Середовище, сповнене галасу та вибухів, де пожежники у змові із підпалювачами, де осіння книжкова полеміка заздалегідь готується між супротивниками ще з літа. Адже відомо, що погана полеміка є вдесятеро краща за гарну рекламу. Де ніхто нікому не винен, бо всі винні всім. Де заява «я з лівими» не заважає ані знатися з правими, сполучаючи в такий спосіб приємне з корисним, ані обговорювати взаємні послуги над тілами відсталих простаків, які ще в це вірили. Де зрештою досить, хай там як, говорити чи змушувати говорити. Етнограф захоче себе ущипнути – якщо він сам незчувся як став членом цього дивного племені, – структури та примус якого обгризають нам усім кістки.

ВИСНОВКИ

I. КОЛА НЕЩАСТЬ

II. НОВА БРАМА ДО ПЕКЛА

I. КОЛА НЕЩАСТЬ

Невже справді новий *етос*? Чи просто особлива структура свідомості? «Ця в собі реальна індивідуальність знову ж таки є спочатку *одиночною* та *визначеною*; абсолютна реальність, якою знає себе індивідуальність, оскільки досягає її усвідомлення, є в такий спосіб абстрактною всезагальною реальністю, що, позбавлена наповнення й змісту, є лише порожньою думкою про цю категорію...» Так Гегель, виходячи з початкової позиції архетипу тварини, дає ключ до її подальших аватар. Індивіда подано як абсолют, будь-які інші конститутивні стосунки, крім тих, що єднають його з самим собою, відкидаються. «Стосунки з Іншим, що могли б встановити обмеження для цієї свідомості, *тут* скасовано...» Де – тут? У тій фігурі свідомості, що, як усі інші, описані у «Феноменології», є не «історією в історії, а історією, що уможливорює розуміння Історії»? Чи може тут, у Франції кінця ХХ століття, у свідомості сучасних інтелектуальних фігур – великій колективній черепній коробці, де ми всі живемо та мислимо? Усе, що було сказано про сьогоднішніх інтелектуалів, є лише розлогим маргінальним коментарем до двадцяти сторінок, у яких Гегель «розповідає» не про неуспіх, а про «обман»¹. Отож наприкінці немає нічого більшого, ніж на початку, але щоб про це дізнатись, треба було дійти до кінця. Міфи створено для того, щоб їх повторювали, і це не є наша провина, якщо гегелівський міф про інтелектуальних тварин є міфом про початок, який відкривається, як усім відомо, лише наприкінці історії, коли все невідворотно вже сталося.

---

¹ «Духовне тваринне царство та обман або сама суть справи»: підзаголовок уривку, який ми розглядаємо («Феноменологія духу» (фр. видання), С. 324, Т. 1). Ми залишаємось у боргу перед Роже Естабле, коментар якого є, на наш погляд, найяснішим тлумаченням усєї «Феноменології духу».

Одіссея інтелектуала, ця нескінченна спіраль, є діалектикою, якої зрештою не було: вона сповнена повернень, але як куля, що котиться сама собою. Водночас суперечності цього руху заважатимуть йому віднайти себе таким, яким він по суті хоче себе бачити, і втратити себе, щоб віднайти в іншому місці. «Індивідуальність, що пізнає себе реальною в собі та для себе», від самого початку має при собі своє поняття. Проте ця одиничність паразит є лише порожньою загальністю, адже її не підтверджує щось об'єктивне. Невимовлена оригінальність може бути лише формальною. Одиничність має виражати себе як *відмінність* та протиставлення, використовуючи певний твір. Ось чому інтелектуал не може беззастережно втілювати на практиці максимуму Монтеня («чесно насолоджуватися своїм буттям – абсолютна й божественна досконалість»), адже він прагне визнання, а воно є не примиренням, а взаємністю. Замкнена на собі клітина, свідомість, очікує від свого твору сенсу власного визначення, але й сам твір має сенс лише як функція визначень, яких йому надають інші. Від цього часу автаркія зникає і клітка відчиняється. Інтелектуал пише одночасно для рівних собі та проти них. З одного боку, його виток є лише в ньому. Його свідомість відхиляється зовнішні зумовленості (що глузують з його незалежності та сковують дух), принципи (адже індивід є для себе власним витком і метою, всезагальність є лише видимістю та містифікацією), системи (що розчиняють його одиничність в абстрактній безособовості). З іншого боку, його корінням є інший; відрізаний від іншого, він засохне на пні, адже він існує лише для й завдяки публіці. Загалом його можна визначити як «буття-для-іншого» та водночас «буття-проти-іншого». Тобто інші для нього стають по чергово то Пеклом, то Раєм, а його суспільне життя є Чистилищем, постійним пересуванням між тим і тим. То він замикається в собі та поринає в роздуми чи ходить інкогніто, то, наступного ж дня, завзято дає інтерв'ю та знімає свої чорні окуляри. То безжурно переглядає критику свого твору в спеціалізованому часописі: таке нерозуміння здається йому лише підтвердженням власного генію. То наступного тижня нечемне слово незнайомця вражає його просто в серце. Ця розірваність відсилає до подвійного та неможливого прохання.

Мистецьку (й навзагал інтелектуальну) продукцію неможливо нормалізувати, але можна спитати себе, чи кожен творчий проект не є нормативний як такий і без його відома. У її близькості міститься універсальна пропозиція, водночас актуалізована та прихована нею, пропозиція сукупності орієнтирів і цінностей, що були б безумовно цінні для всіх людей і явлені всім читачам, глядачам або слухачам для негайного та безумовного засвоєння. Ввічлива, навіть якщо безсоромна та кумедна, але потай панівна пропозиція може бути чимось набагато більшим, ніж її уявляв чи якою її хотів створити автор. Писемний твір несе в собі бачення, пластичний твір – ідею світу, а кожне бачення чи ідея «світу», що за визначенням представляє себе спонтанно та як тотальність, несе в собі мовчазну вимогу винятковості. Якщо є лише один світ, а не два, то має в принципі бути лише одне правильне та «реальне» бачення світу, «таким, яким він є насправді», тобто «яким він є для мене». У цьому сенсі егоцентризм інтелектуальних творців є неусвідомленим імперіалізмом, що не квапиться уникати ризику конфронтації з іншим або зречення престолу. Він надає економічній конкуренції останнє та ніби трансцендентальне підґрунтя. Залишаючись тим, що не може бути ані сказане, ані помислене, ані зображене, але без чого не міг би здійснитись проект промовляння, думки чи зображення, ця апіорна форма інтелектуального сприйняття робить творця скандалом для творця, а кожного символічного виробника – нестерпним викликом для колеги. Кожен міг помітити, як у нашому середовищі зросла кількість тих, що сприймають іншість як особисту образу. Це і є символ провалу, витиснений на серці суспільства без серця, в якому виражає себе дух соціального тіла, позбавленого духу спільності.

Це суспільство насправді не може породити реальної спільності, адже остання є для інтелектуала лише засобом реалізувати себе чи досягнути свого поняття. Коли сутнісне «я» відкриває свою не-сутнісність, воно відсилає до «ми», яке, оскільки й саме є не-сутнісним, відсилає його знову до самого себе. Як у живильному середовищі, де кожен мікроб харчується за рахунок знищення сусіднього мікроба, немає тотальної єдності, а радше нескінченний процес детоталізації всього індивідом, якого ретоталізує інший і

так далі. Кожна книжка відсилає до інших книжок, які знищують перших і самі будуть знищені іншими. Індивідуалізм без творів і цінностей породжує організм без органічності. «Суспільство торгівлі», що може набрати вигляду чарівного сімейного кола. Проте ця сім'я без сім'ї є копією самого буржуазного суспільства. «Твір у «Духовному тваринному царстві» має той самий сенс, що й товар у ліберальній економіці. Тут товар як конкретний продукт конкретної праці розчиняється у своєму грошовому еквіваленті, а там індивідуальні твори є водночас товарами та грішми»². Вони вартують менше як те, чим вони є – як твори мистецтва, збірка тез чи текстуальна субстанція – ніж як те, що вони приносять автору в соціальному еквіваленті (помітність, уславленість, довіра тощо): вони є засобами оплати в загальному обігу індивідуальних вартостей, тобто інструментами взаємного визначення цінності в останній інстанції. Самі твори перетворюються на ніщо у своїй внутрішній необхідності на користь своєї відносної позиції. Медіатизоване суспільство недооцінює слова та переоцінює показники місця та моменту – інфляція «сигнального» дорівнює дефляції «семантичного». Важливо не так, що сказано, як ким, коли і де. Загалом, єдина спільна справа інтелектуальних тварин – це розчинення всіх творів і кожного твору всіма іншими.

Чи можна зсередини розбити ці кола нещастя? Найбільша іронія полягає, можливо, в тому, що їх не можна описати, уникаючи їхнього продовження, адже той, хто вголос висловлюється про їх повороти буде відразу звинувачений у тому, начебто він грає на інших. Чи в перелицьованні гірких нарікань на добрі наспіви. Неабияка роздратованість, яку викликали ці сторінки в якогось читача, без сумніву, змусить оплакувати тут викривальний дискурс. Найкращі вороги – найближчі вороги, і навіщо подавати автопортрет у вигляді карикатури?

«Коли інтелектуал говорить про інтелектуалів, – пише Моріс Дюверже, – він говорить про себе. Він ставить у третю особу множити думки, що мають звучати в першій особі однини. Як це зробити, якщо шерэг «я» здається нестерпним? Насправді йому

² Roger Establet, *op. cit.*, p. 112.

арто бути скромнішим, адже є певним боягузством та великою пихою – перекладати на загального та абстрактного іншого відповідальність за власні ідеї». Ми вже мали час оцінити пику та полохливість, які – одне в іншому – переконали нас не вдаватися до першої особи однини (адже вже давно розрізняємо безособове «я» (je) наведення доказів та сповідальне «Я» (moi) оригінальних тез). У дискурсі звернення до «Я» є не лише посяганням на доброзвичайність, а й на сам Розум. З усіх ризиків ми віддали перевагу ось цьому – й найочевиднішому: нас звинуватять у тому, що нам багато в чому треба звести рахунки з інтелектуалами, – тобто з самими собою, – щоб не заплутатись у розрахунках. Якщо в очах глядача зводити рахунки й залагоджувати справу є те саме, то можна залюбки прийняти таке звинувачення. Поєднувати різні свідомості, не позбавляючи їх незалежності – це нелегке завдання, й земна історія не поспішає добровільно вшановувати стару суспільну угоду, складену філософами. Попри все, білий світ таїть в собі достатньо завзяття, згуртованості та захоплення, щоб ті, хто відважився шукати в інтелектуальному товаристві «я», яке було б «ми» та «ми», яке було б «я», можуть пакувати валізи зі спокійним серцем.

«Коли-небудь, – писав Ніцше, – ми зазнаємо напад у й почуємо, що про нас думають інші, й тоді ми дізнаємось, що цей удар – найсильніший».

Що вдіє нападник проти порожнього місця?

II. НОВА БРАМА ДО ПЕКЛА³

Досі прогрес завжди уявляли як обіцянку кращого. Сьогодні ми знаємо, що він несе також оголошення кінця.

Мілан Кундера

1) Технологія та ідеологія не виконують протилежних функцій, а перебувають у стосунку прямої пропорційності: чим складніша перша, тим простіша друга, але й тим могутніша.

³ Ці тези містять локальний аналіз у теоретичних рамках медіології. Вони мали бути пояснені вище.

Нові інформаційні технології збільшують практичну могутність ідеологій. Підйом мас-медіа вперше в історії створює масову людину просто з людини-медіа (hommedia). Заміщення виробництва комунікацією висуває на перший план функціонерів розповсюдження стосовно тих, хто маніпулює речами. На часі перебирання контролю над робітниками контролерами. Починається ера інтелігенції.

2) Ера інтелігенції буде ерою найбільшої відсутності розуму. Насправді існує обернена пропорційність між інформаційною цінністю повідомлення та легкістю його передачі. Чим більш доказовою є думка, тим дорожчою є її передача та ненадійним її прийом. Економія розуму робить розум антиекономічним. Низовий відбір, яким користуються мас-медіа в осередді інтелектуальної спільноти, є суворий і безапеляційний, адже він підлягає суворому та безапеляційному закону. Мас-медіа забезпечують максимальну соціалізацію приватних забаганок. Соціальні забаганки можуть стати об'єктом математичної атаки. Щодо решти, вони є невразливі.

3) Інформація має ціну. Теорія інформації називає «негентропією» витрати енергії на будь-яку передачу чи прийом інформації. Так було встановлено, що «інформація зростає як логарифм однаково можливих станів». Можна запитати, чи цей закон, що уможливорює математизацію фізичного поняття інформації, не приймає як наслідок закон *спадних прибутків*, що керує технологічним розвитком соціальної інформації. Отож можна сказати, що ентропія, тобто втрати енергії, зростає у геометричній пропорції зі збільшенням протяжності схем циркулювання та збільшенням обсягу передачі. Інакше кажучи, точність інформації стає все менш імовірною мірою того, як збільшується інформативна сфера. Погана інформація витісняє добру, тому що *правда коштує щоразу дорожче*.

4) Зменшення кількості редакційного матеріалу в пресі: постійне збільшення тривалості спортивних і метеорологічних передач в інформаційних випусках радіо та телебачення, зростання неточності повідомлень агенцій; скорочення кількості літературної критики; зникнення теоретичної полеміки на користь ідеологічних вказівок: усі ці феномени інволюції, спричинені, за словами

спеціалістів, браком місця, часу, грошей і цікавості (споживачів). Цей «брак» насправді є ознакою глибшої тенденції, що робить недоступно високими тарифи на істину. Істина – це розкіш, яку заможні суспільства дедалі менше можуть собі дозволити.

5) Методична промоція найдебільшого була б просто досвідом кумедної соціології, якби вона не була значно серйознішим тотальним ідеологічним явищем: нестримне зростання ірраціонального в самому центрі цивілізації, базованої на практичному застосуванні результатів раціональної діяльності. Еволюція людства на кожній стадії, ймовірно, свідчить про постійний зв'язок (хоча б відносної цінності) між його маячливими засобами виробництва та технічними можливостями, обсягом ілюзій та обсягом потужності. Піднесення ірраціонального (піною його є секти, маги, гуру та пророки) не заперечує цього правила. Відмітки його зростання позначаються паралельно до підіймання планки прикладної науки, для якої воно слугує компенсаторною функцією. Що більше об'єктивний світ є «раціоналізований», то більше ірраціональне захоплює суб'єктивне. Наука не може покращити своє функціонування, не вдосконаливши тим самим функціонування не- та антинауки; так само посилення структурування індивідів соціальним оточенням, що стає дедалі більш обмежувальним, посилює їхнє індивідуалістичне бажання уникнути цього. Таким чином «ідеологічне» не є опозицією до «наукового», воно дублює його та супроводжує як тінь.

6) Якщо з цього погляду в сучасному періоді немає нічого нового, чи означає це впасти в міленаризм – запитати, чи науково-технічний прогрес не наближається до вирішального кількісного порогу, після чого на нього чекає стрибок *назад* у цивілізаційному розвитку? Попит на ірраціональне досягає критичної маси під час форсованої та прискореної раціоналізації матеріального та соціального оточення, і саме в цей момент інтелектуальна діяльність усвідомлює своє підпорядкування законові попиту та пропозиції. Якби ніколи не було соціального попиту на логічну абстракцію, західні суспільства до цього часу приховували б своїх маніяків логосу у відокремлених місцях. Смертельна втома старих вмістилищ знання з одного боку та розвиток телекомунікації та інформатики з іншого поєднуються, щоб створити масову

кліентуру для спіритуалізму та ідеалізму, з кліром «зрадників» на чолі. Що більше світ опановують та моделюють, то більше об'єктивна реальність затемнюється та віддаляється від користувачів. У самому кінці сучасності знову зустрінуться Бог і Диявол. Та священники.

7) Розвиток техніки робить довгими та складнішими процедури встановлення істини; розвиток медій звужує методи управління ними. З цього контрасту народжується велика частина сучасного розчаклування. А завтра також паніка та суїцид.

8) Якщо людство одного дня вчинить самогубство – або робитиме це день при дні – за одним рипом чи порціями, це станеться під музику – атомної чи якоїсь іншої війни. «При мінімальному шифруванні – максимальне сприйняття» (Сер). Музыка є універсальний засіб спілкування, адже вона нічого не повідомляє. Передача звукового образу є рентабельнішою, ніж передача звуку, адже для нервової системи менше коштує сприйняти образ, ніж розшифрувати знак. Отож найрізноманітніша музика вар'єте нон-стоп є нашим найімовірнішим майбутнім, а той самий рух, що заповнює дискотеки, спустошує конференц-зали. Це перенесення під керівництвом нейрофізіології та підвідомчий фізиці Всесвіту підкреслює нагальність негайної зупинки. Справді, Мішель Сер, що полюбляє музику, може пояснити, чому Джонні Голідей¹ панує на сцені соціальних ідей. Джонні Голідей, навіть не усвідомлюючи цього, може відрадити своїм фанам іти на лекції Сера. Класична асиметрія, але в певній перспективі вона загрожує численними небезпеками.

9) Оскільки найкраща інформація для медій – це та, що передає найменше, то найбільше слухають те, що нічого не хоче сказати. Завжди надзвичайно виразна несуттєвість офіційних програм на свій штиб ілюструє це правило економії, за яким оптимум інформації (в сенсі медій) – це мінімум комунікації (в математичному сенсі). Апогей панування музики відроджує чистий шум. Крива інформації закручується на себе та хапає себе за хвіст: морський змії є останньою істиною кола медій. Нарешті – виток.

¹ Мішель Сер (1930 р. н.) – філософ, науковець. Джонні Голідей (1943) – французький популярний співак. – *Прим. ред.*

* * *

З практичної точки зору, апіорі можливі дві дороги втечі від варварства.

Якщо вважати, що прогрес людства передбачає намотувати кола чимдалі швидше, щоб досягнути «чогось іншого», то варто піти далі за ці вади, пришвидшити циркуляцію фальшивих шумів до запаморочення, знищуючи аж до останніх сумнівів старі критерії істини та реальності. Активно брати участь у маячні, вимагати завжди дедалі більше вражень, викликати магів на біс, увечері повторювати наново новини ранку. Коротко кажучи, доплітати. Таким би міг бути шлях, що його можна назвати *революційним декадентством*, повторення в мирний час революційного поразенства доби Першої світової війни. Щоб якнайшвидше вийти з раннього Середньовіччя, в яке нас загонить медіатичний галоп, потрібно діяти як музичний автомат, що збожеволів – рвати барабанні перетинки та мізки – поки не розлетяться на друзки, що змусить людей прислухатись до внутрішнього часу, припре їх у куток і оточить тишею. То буде доба реального – знову. А що як нагадуватиме Кам'яну добу?

Політиці Гіршого протистоятиме політика Блага, що на поверхні всюдисущої медіократії відшукає зброю критики проти критики зброї. Поважна моральна реакція, але часткова та приватна. Безпосередня дія без сумніву виправдовується апорією, в яку потрапляє будь-яка дискурсивна критика медій: об'єкт критики (в чие формулювання вже вписано бойкот) має матеріальну можливість звести свій суб'єкт до небуття, вилучаючи його з обігу. Однак історичне та колективне питання не приймає нічого, крім колективного та історичного рішення. Мораль – остання надія зневірених.

Тут нерозумно впадати у відчай, адже одне з двох: якщо ця надія є останньою, то й перші не забаряться. Якщо ж їх не властяться віднайти, то принаймні ми їх знатимемо. У будь-якому разі останнє слово – не за душителями.

Андрій РЄПА

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА ВЛАДА

МЕДІАСФЕРИ:

КУЛЬТУРА, ГЕГЕМОНІЯ І

ВИКЛИК ТЕХНОЛОГІЙ

Що найперше впадає в око українському читачеві під час прочитання твору Режіса Дебре про французьких інтелектуалів та їхню особливу «інтелектуальну владу», так це незвичне використання поняття «інтелігенція». Власне ми звикли використовувати це поняття в контексті слов'янської традиції розуміння інтелігенції як морально-етичного явища високої духовної культури, як осіб, що незалежно від професійної приналежності поділяють спільні цінності та норми, і незалежно від інтелектуальної активності чи загального інтелектуального розвитку сповідають певний набір месіанських принципів, як-от інтенція до просвітництва і освіти народу, віра в гуманістичні ідеали добра і справедливості, переживання за долю батьківщини; критична налаштованість до будь-якої влади і ширше до будь-яких форм насильства, моральне співчуття приниженим і ображеним тощо.

Це слово запозичили з італійської мови, де воно позначало людей, що займаються справами «*intelligenza*» (розум, знання)¹. У 1860-х роках дев'ятнадцятого століття російський публіцист П. Д. Боборикін, який популяризував цей термін у пресі, особливо наголошував, що інтелігент – це не просто освічена людина, яка займається розумовою працею, виробник культурних продуктів, більше, це виробник духовних цінностей і навіть кращий представник людства – його, так би мовити, «розум, честь та совість». Звідси квазі-сакральне ставлення до інтелігенції та драматичне осмислення її «духовної місії» в суспільстві, що коливається від захопленого благоговіння і шани до скептичного і принизливого висміювання.

---

¹ Про італійське коріння нагадав Жорж Ніва на семінарі ім. І. Лисяка-Рудницького «Інтелігенція і суспільство», що проходив у Києві 28 вересня 1996 р. Див.: Діалоги на межі століть. – К.: Дух і Літера, 2003. – С. 79.

Нічого подібного у Дебре немає. Він використовує терміни «вища» та «нижча інтелігенція», відразу наголошуючи на динамічному характері ієрархічних стосунків домінування та упідлеглення, в технічному та прозаїчному (профанному) розумінні професійної частини суспільства, що задієна в роботу художнього, освітянського, видавничого та медійного процесу. Інтелігенція, на думку французького автора, це *соціальна категорія*, співвідношення сил та інстанцій, а не особлива група, клас чи каста людей, яку можна чітко виокремити в суспільстві. Це певна функціональна анонімність соціуму, безособовий механізм культурного виробництва, що виконує притаманні йому операції та завдання, які треба ще дослідити у певному контексті. На відміну від використання «інтелігенції» в слов'янському культурному контексті, західноєвропейське «профанне» розуміння інтелігенції також не до кінця прозоре, позаяк сама інтелігенція не схильна до самоосмислення і визначення своїх меж.

Чого не скажеш про інтелектуалів. Останні, як правило, належать до «вищої інтелігенції», серед якої переважає прагнення до дистинкції, індивідуації, виокремлення і протиставлення себе суспільству. Інтелектуал прагне здобути статус, ім'я, визнання, символічну владу і капітал у суспільстві й водночас – критичної дистанції, свободи від суспільства і його детермінацій. Однак мета «Інтелектуальної влади у Франції» якраз полягає у тому, щоб показати, що інтелектуал включений в складну наддетермінацію різних структур та практик культурного виробництва – структур державних, ринкових, дискурсивних, технічних...

Звідси постає друга складність, яка могла видатись читачеві бентежливим надуживанням. А саме нерозрізнення між суто культурними та технічними сферами суспільного буття. Адже культура, як й інтелігенція, для багатьох також є сакральним поняттям, поняттям «духовним», що не має жодного стосунку до економіки або техніки. Дебре згадує про живучість стійкого кліше, нібито «техніка витісняє культуру» (Арон), тоді як насправді вона не витісняє її, а моделює і організовує. Культура в розумінні Дебре, власне, і є технічною та економічною характеристикою утворення, відтворення, розповсюдження, взаємодії ідей та смислів. Як винахідник нової науки про культуру – медіологію –

Дебре пропонує осмислити її в контексті того, що він називає медіасферою (медіа – засіб передачі – далеко виходить за вузькі рамки сучасних мас-медій). Медіасферу Дебре визначає як певне культурне середовище, що «у режимі технічних і соціальних швидкостей здійснює передавання та перенесення повідомлень і людей, утворює певний часо-простір, організуючим ядром якого є домінуюча система зберігання слідів засобами притаманної для кожної окремої епохи мнемотехніки»².

Культурне середовище традиційно пов'язували зі сферою семіотичних систем, символів та знаків, риторики та конотації. Це була дискурсивна *семіосфера*. Натомість матеріально-технічні чинники умов можливості семіотичних систем розглядали як *tertium gaudens*, третє зайве, що відступає і самостирається перед смислом та ідеєю. Цю ситуацію Р. Дебре пояснює так: «Добре відомо про мережу аналогій між системами мислення, чого не скажеш про місце зустрічі та місце роботи мислителів; про метафізичні архітектурні споруди, ніж про освітні установи; про обмін концептами, ніж про обмін книгами; чудово відомо про думки суспільства, ніж про суспільство думок»³. Автор пропонує сучасним дослідникам більше вивчати друкування, ніж текстуальність, звернути увагу на «типографію», а не тільки «семантику», краще усвідомити засоби передавання («медіа»), ніж «метафору», досліджувати медіації, завдяки яким «ідеї стають матеріальною силою».

Ми пам'ятаємо відому марксистську тезу про те, що ідеї стають матеріальними, коли оволодівають масами. До таких висновків можна прийти лише в епоху демократії, масової культури – коли маси виходять на історичну арену, стаючи революційним суб'єктом для одних і об'єктом маніпуляції для інших. Це має важливе значення для переосмислення поняття культури. Вже Адорно та Горкгаймер в «Діалектиці Просвітництва» (1947) піднімають проблеми масової «культурної індустрії». Починаючи з 1950-х років, Маршал Маклюєн пропонує вивчати масову культуру не з точки зору її морального та інтелектуального змісту,

² Debray R. *Cours de médiologie générale*. – Paris, Gallimard, 1991. – P. 229.

³ *Ibid.* – P. 54.

а в її власних термінах, тобто як систему комунікацій. Сенси та інформація не існують самі по собі, їхня онтологія визначається певними матеріальними носіями, засобами передачі та опосередкування, опросторовлювання, *втілення*. Завдяки встановленим і домінуючим технологіям кодування і розповсюдження формуються первісна усна культура, модерна письмово-друкарська культура, сучасна інформаційна культура, що відроджує аудіовізуальне, багатовимірне сприйняття світу. Власне медіасфера зумовлює не тільки технічні можливості і досягнення цивілізації, а й чуттєво-ідеологічні принципи сприйняття і розуміння життя: книжкова «галактика Гутенберга» – це епоха дидактизму і модернізму, індивідуалізму і деколективізації. Натомість сучасний етап інформаційного «глобального селища» відроджує характерне для традиційних суспільств поліморфне, зачакловане, колективне і навіть племенне розуміння світу⁴.

Зрозуміло, інтелектуал, як фігура медіума *par excellence*, людини-передавача (неологізм Дебре *l'homme médium* передбачає різні аватари людини з комунікативною функцією в історії: це і маг, і літописець, і священик, ідеолог, перекладач...), відіграє центральну роль в формуванні і самосвідомості медіасфери. Це такий собі *Janus bifrons* – людина не від світу цього, що комунікує зі світом ідей, з «вищими інстанціями» Граду Небесного, і водночас органічний функціонер Граду Земного, завданням якого є забезпечити для своєї організації зв'язок фундаментальних цінностей і буденного перебігу справ. Для багатьох поколінь інтелігенції цей парадоксальний зв'язок тлумачився або як неприпустимий скандал («зрада інтелектуалів», за висловом Ж. Бенда), або як природна умова існування («органічний інтелектуал» у термінології А. Грамші).

Р. Дебре зосереджується на цій точці біфуркації. Після написання «Інтелектуальної влади у Франції» (1979) з-поміж досліджень систематичного і наукового характеру він публікує не, так як обіцяв, великий «Трактат» з медіології, а спершу «Критику політичного розуму, або релігійного несвідомого» (1981), відтак

---

⁴ Мак-Люен М. Галактика Гутенберга: Становлення людини друкованої книги. – К.: Ніка-Центр, 2008.

«Курс із загальної медіології» (1991). Власне, перша книга більше зосереджується на символічній функції комунікації та логіках трансляції, тоді як друга – на логіках організації та прагматики думки. Центральна гіпотеза медіології полягає якраз у тому, що логіки трансляції та організації невіддільні одна від другої.

Отже, для медіолога «зрада інтелектуалів», тобто вічна невдача провести чітку роздільну межу поміж чистим «світом ідей» і повсякденним світом «брудної політики», ця невдача є природною і нормальною ситуацією кожного інтелектуала. В «Інтелектуальній владі у Франції» Дебре доходить до такого висновку: «Загалом, скільки інтелектуалів – стільки й зради. Кожна зрада інтелектуалів має своїм важелем інфраструктуру функції, оскільки «органічний інтелектуал» неодмінно еволюціонує разом із технічною організацією суспільного домінування. Ті, чиє єдине заняття – зводити разом Бога та Кесаря, абстрактний розум та людські угруповання; цінності та факти, тобто тих, хто панує, і тих, над ким панують, – становлять єдине ціле з апаратами, інструментами та інституціями, якими циркулюють ідеї та цінності в реальному суспільстві, згори донизу» (С. 172–173). Цей для когось невтішний чи навіть цинічний висновок про безперечне домінування старої доброї платонівської «печери», що походить з сучасної переоцінки поняття культури, напругою ставить проблему стосунків інтелігенції та влади⁵. Адже інтелектуал – осяяний світлом істини, що дає свободу, але разом з тим він залежить від історії.

Як стверджує Дебре, окрім традиційної державної влади, в суспільстві панує особлива «інтелектуальна влада», себто не просто влада окремих інтелектуалів, їхнього індивідуального таланту, генію чи спритності, а гегемонічна влада анонімної сили інтелігенції, що тримає в своїх руках важелі впливу, авторитету, інтелектуального контролю, відбору та фільтрації за допомогою панівних в історії засобів комунікації. Коротше, інтелектуальна влада – це влада медіасфери, її динамічних форм та інституцій,

⁵ Див. дискусію щодо критичної дистанції інтелектуала стосовно суспільного світу «печери» в кн. Уолцер М. Компанія критиків. Соціальна критика і політичні пристрасті ХХ століття. – М.: Дом інтелектуальної книги, 1999.

а також влада медіа-функціонерів, тих, хто обслуговує і контролює культурну медіасферу. Інтелектуал без медіа, говорить Дебре, нагадує генерала без війська.

Традиційна державна влада сама підпорядковується технічним, економічним і культурним законам, логікам медіасфери, хоч часто і не зізнається собі в цьому. Здається, Маркс говорив, що еволюцію скелету мавпи краще вивчати ретроспективно: від «кінця» її розвитку – скелету людини. Це стосується і осмислення розвитку медіа-влади, коли в сучасну епоху мас-медій, в часи рекламної пропаганди «суспільства спектаклю», стає банальним і очевидним фактом те, що держава перетворилася на «державу-звабницю», а політики почали діяти під диктовку імідж-мейкерів, наслідуючи вульгарний і дешевий успіх зірок та ідолів естради, кіно і телебачення⁶. Щоб дослідити скелет мас-медій, потрібно зануритись у генеалогію становлення їх попередників – за виразом Л. Альтюсера, «державних ідеологічних апаратів» (церква, університет, видавництво тощо).

В «Інтелектуальній владі» Дебре пов'язує технічне забезпечення передавання символів з політичною організацією та економічним розповсюдженням: «Медіі – це автоматика. Але програмування програмувальних машин – це чистої води політика. Тобто – концентрована економіка» (С. 183). Інтелектуал та політик зустрічаються в тій чуттєвій зоні, в якій перетинаються технічні засоби передавання і політичні форми управління: в кожному «виробнику символів» є щось від державця, а в кожному політику живе виробник і розповсюджувач «спектаклю». Передавати символи і управляти – це практично одне й те ж.

Інтелектуал не просто творить смисли (творець), він бореться за них (політик), розповсюджує і відстоює їх (менеджер), переоцінює, знецінює і продає (економіст), створює і програмує коди (технік)... Фігура і функція інтелектуала змінюється разом з технічною організацією культурно-політичної *гегемонії* в суспільстві, яка, як стверджує медіолог, є питанням радше

⁶ Debray R. *L'État séducteur*. Paris, Gallimard, 1997. Debray R. *L'obscénité démocratique*. Paris, Flammarion, 2007.

транспортування, постачання і спрямування. Традиційно вважається, що інтелектуал це той, хто присвячує своє життя боротьбі ідей, але ще більше інтелектуали борються не так на полі ідей, як за доступ до медій, що забезпечують їхній вплив. Історія інтелектуалів – це історія засобів та інструментів впливу. Інтелектуала визначає не рівень освіти, а намір впливати. Віковична «амбіція» інтелектуала полягає в тому, щоб мати доступ до тих матеріальних засобів комунікації, до тих місць і форм, які дають найкращу, в термінології медіолога, *акустику*, – себто дозволяють інтелектуалові бути почутим, прочитаним, побаченим. «...і ті ж причини, що спонукали автора присвятити 1670 року мадрігал принцу Конде, спонукатимуть іншого автора у 1970 році взятися за написання фейлетону для редакції телепрограм TF1, а його колегу 2001 року записати нюхово-тактильно-відеокасету» (С. 172).

Отже, інтелектуальна влада – це влада медій («ехо-камер»), що здатні найефективніше впливати, забезпечувати найкращу «акустику». Але це також і *контроль* за цими ехо-камерами. Знову ж таки, Дебре не розділяє жодних ілюзій з цього приводу: інтелігенцію дуже часто можна «корумпувати» доступом до медій! Інтелектуали «рефлексивно чи за покликанням» линуть до тих, хто володіє і контролює систему медій, вони мовчазно стають на бік тих, хто дає їм доступ до лекційних залів, газет, мікрофонів, екранів... До тих, хто тримає руку на «краниках комунального водопостачання радіо-ТВ» (С. 181), виховує вихователів, програмує програмістів, дає доступ до публіки, створює резонанс, організовує мізансцену спектаклю.

«Інтелектуальна тварина» прагне *визнання*. Це бажання не залежить від кон'юнктурних перипетій чи особливих обставин, воно трансісторичне. А тому воно визначає інтелектуала як певний культурно-тваринний «вид», якщо писати трактат з прагматичної антропології (Кант) або, як говорить Дебре, надихаючись спостереженнями Бальзака і Гегеля, *зоології* інтелектуалів. Так само Ролан Барт закликав розробляти радше «етологію» інтелектуалів, науку, що вивчає «особливості тварин у природних умовах їхнього існування». Режис Дебре береться дослідити етологію інтелігенції в медіасфері.

Але «зоологія закінчується там, де починається медіологія» (С. 160). Тобто від типології і таксономії ми переходимо на поле битви, де «інтелектуальні тварини» борються за визнання і доступ до засобів впливу. Боротьба ця точиться в умовах ієрархії та відбору. Річ у тім, що реальна влада інтелектуалів залежить від формування *дефіциту* на інструменти впливу, які є тим більш бажаними, чим складніше до них дістатися. Дебре називає цей дефіцит «ноюю рідкісністю»⁷. Причому вона створюється навмисне, і навіть там, де нові хвилі демократизації роблять доступ до медій відкритим і масовим (зокрема в сфері освіти), інтелектуали (вища інтелігенція) намагаються створити новий шабель, більш престижний та елітарний, до контролю якого допускаються лише обрані.

Тут варто зазначити цікаві паралелі між ідеями Р. Дебре та П. Бурдьє. Там, де соціолог має на увазі «габітус» інтелектуала, медіолог говорить про «зоологію» інтелектуальної тварини; замість «соціального капіталу» медіологові йдеться про «амбіцію» владної тварини на шаблях ієрархій; а просторову структуру літературного, політичного чи академічного «полів» у Бурдьє медіолог перетворює на три – характерні для двадцятого століття – медіологічні цикли: університетський, видавничий і мас-медійний. Медіологія, здається, звертає більшу увагу на динамічність культурних процесів.

Специфіка сучасного моменту полягає в тому, що традиційні ієрархії, притаманні, скажімо, університету, перетинаються з ієрархіями, що панують в світі видавництва та журналістики. Нинішнє виборювання статусу і престижного положення невіддільне від «демократичної» залежності від публіки. У «новій престижності» сучасної вищої інтелігенції парадоксальним чином поєднується традиційний снобізм та гонитва за резонансом. Так вища інтелігенція об'єднується з медіократами нинішніх засобів масової комунікації. Формування цієї тенденції Дебре завважає ще в дев'ятнадцятому столітті, коли орлеаністи заради збереження

---

⁷ Впливовий соціолог П. Бурдьє взагалі говорить з цього приводу про інтелектуальний «расизм *numerus clausus*»: Bourdieu P. *Questions de sociologie*. Paris, Minuit, 1984. – Р. 266–267. Див. також: Репа А. Інфікованість елітизмом // Критика. – 2004. – №1–2. – С. 30.

своїх владних позицій починають заgravати з популістськими гаслами. За часів «справи Дрейфуса» елітистська позиція антидрейфусарів поєднується з вульгарним журналістським цькуванням «інтелектуалів» (тобто тих освічених представників інтелігенції, переважно освітянського корпусу, що публічно підтримали капітана Дрейфуса, поставивши під сумнів стадний конформізм і бездумний ура-патріотизм суспільства).

Річ у тім, що «справжній» інтелектуал сьогодні вимушений бути і університетським викладачем, і видавцем книг, і «зіркою» на телебаченні, і ще, можливо, політичним активістом. Свого часу Маклюєн говорив про «холодні» та «гарячі» медії (ті, що відповідно залучають мінімальну чи максимальну кількість механізмів сприйняття і засобів передавання), вочевидь, гадаємо, прийшов час говорити про «холодних» і «гарячих» інтелектуалів... Таке немислиме випробовування медіа-технологіями витримує не кожен, а тому, рано чи пізно, інтелектуал мусить обирати свою критичну («ангажовану») позицію. На інтелектуала завжди чигають небезпеки або академічного аутизму, або «суспільства спектаклю». Наскільки я розумію позицію Дебре, він закликає не ховатися від «виклику медій», виклику для багатьох нестерпного і морально, і тілесно, а прийняти його і дати йому бій. Але, здається, інтелектуали здалися без бою, а тому переважно оплакують свій «кінець». У книзі «Французький інтелектуал: продовження і кінець» Дебре критикує не тільки те, що інтелектуали стали «журналістами»⁸, тобто живуть під диктовку повсякденного інформаційного шуму і телевізійної картинки (насправді великі інтелектуали ніколи не цуралися засобів масової інформації, намагаючись внести в публічну дискусію важливі акценти і проблеми (скажемо так, «спічний вимір» події), а головно за те, що забули про своє призначення – не йти на поводу у влади, а критикувати її, не слідувати за диктатом сучасності, а бути радикально «несвоечасними», не піддаватися нігілізмові чи

⁸ Див. гострі закиди Мішеля Сюрія в «одомашненості» владою інтелектуалів-«журналістів», що перекликаються з думками Дебре: Сюрія М. Портрет інтелектуала в обличчє домашньої зверушки. – В кн.: Республика Словесности. Франция в мировой интеллектуальной культуре. – М.: Новое литературное обозрение, 2005. – С. 374–388.

моралізаторству, а шукати і відстоювати істину. Багато сучасних медіа-інтелектуалів – це блідий «симулякр» інтелектуала часів «справи Дрейфуса», що не шукав моральних чи гуманітарних виправдань, а йшов проти течії, відстоюючи непопулярні ідеї, дошукуючись істини. Як зазначає Дебре, інтелектуали-захисники засудженого капітана Дрейфуса ставили питання так: «Винний чи ні?», а не «Краще бути за чи проти засудженого капітана?»⁹.

Отож інтелектуали зможуть протистояти принизливому колабораціонізмові з державою-звabницею тільки залишаючись вірними особливій моралі істини та справедливості, яка була притаманна деяким інтелектуалам «університетського циклу». Останні не «виблискували» у засобах масової інформації, не продавались буржуазній ідеології, мислили самостійно, діяли згідно з універсалістськими принципами. Дебре робить сувороній висновок: «Якщо внутрішня раціональність мас-медіа – це те саме, що й раціональність буржуазного панування, інтелектуальна тварина, що не *переступить свого специфічного тваринного начала заради та за допомогою невластивого для її виду морального імперативу*, більше не зможе продовжувати своє панування, одночасно не відтворюючи та не підсилюючи владу панівного класу. Тобто не ставши його хатньою тваринкою» (С. 173–174. Курсив наш. – А.Р.).

Либонь, парадоксальна ситуація фігури інтелектуала полягає в тому, що він – і Антігона, і Креонт в одному обличчі. Інтелектуал має владу, але ув'язнений у склеп вічного трауру. Дехто вважає, що сама діалектика Просвітництва призводить до того, що розум і знання стають фактором панування і обману (Т. Адорно). Інші скажуть, що, навпаки, недіалектичні стосунки розриву світу влади і світу знання призводять до того, що останній неминуче робитиме політичні судження в утопічній площині (Р. Козеллек). Інтелектуал втратив функцію «законодавця» (за З. Бауманом, це – «право диктувати правила, яким має підкорятися соціум»), але місце «інтелектуальної влади» залишилося вакантним.

⁹ Debray R. *I. F. Suite et fin*. Paris, Gallimard, 2000.

Інтелектуал – як органічний інтелектуал – створює ідеології для різних інституцій та організацій, але також він створює власне ідеологію інтелектуалів – універсальну концепцію культури. На думку З. Баумана, інтелектуали виконують «законодавчу» роль у суспільстві, поки домінує ієрархічна концепція культур, однак коли культуру починають тлумачити як співіснування культурних множинностей, інтелектуал задовольняється функцією «перекладача»¹⁰. Інтелектуал-перекладач – ідеальний тип людини-медіума. Однак проблема стосунків із владою нікуди не зникає! Як свідчить історія інтелектуалів, поле культури є предметом постійної боротьби дефініцій і відкрите до переопису, – постійно атакується з боку релігії, громадської думки, держави, ринку чи ідеологій «мистецтва заради мистецтва», а тому воно ніколи не є нейтральним¹¹.

Сьогодні їхні контури знову стають розмитими під тиском масових комунікацій. В епоху постмодерної «непрозорості» смислів фігуру медіума-транслятора смислів та ідей взагалі ставлять під сумнів¹². Але, на переконання медіолога, сама опозиція прозорість/непрозорість, автентичність/міфологічність з самого початку є хибною, оскільки передбачає ідею «спектаклю» як штучного накладання давньої фейєрбахівської критики відчуження і нової критики «суспільства споживання» 60-70-х років у манері Гі Дебора¹³. Вважається, що суспільство спектаклю – це неминуче для епохи комунікацій зло. Насправді, на думку Р. Дебре, навпаки, «спектакль» (репрезентацію) як *культурно-символічну сцену смислу і ритуалу* слід тільки рятувати від безглузкого потоку індексальних ТВ-образів і шумів, «занадто реальних» серіалів реаліті-шоу, частиною яких виступають і деякі медіа-інтелектуали, що більше турбуються не

¹⁰ Бауман З. Культура как идеология интеллектуалов // Неприкосновенный запас. 2003. – № 1 (27).

¹¹ Див.: Репа А. Влада французької інтелігенції: «особливий шлях» (рукопис, готується до публікації в часописі «Дух і Літера»).

¹² Ваттимо Дж. Прозрачное общество. – М.: «Логос», 2002.

¹³ Debray R. Remarks on the Spectacle // *New Left Review*. – 1995. – № 214. – Р. 134–141. Див.: Дебор Ги. Общество спектакля. – М.: Логос, 2000.

про глибоку роботу над смислом, а радше над «живістю» картинки та іміджу¹⁴.

Нині найсуттєвіша проблема мас-медій у стосунку до гуманітарного знання полягає в тому, що вони не можуть перетравити в своєму шлунку «твердий камінчик» філософських смислів та репрезентацій, або відкидаючи його геть куди подалі, або перетворюючи на індексально-тактильне «шоу»¹⁵. Але Дебре не закликає до «втечі від технологій», як ми писали вище, – їхній виклик треба вміти прийняти: «Технологія і релігія, механізація і духовність – ось, здається, «раціональне зерно», вирішальна проблема нашого часу...»¹⁶. Отруту, вірить дослідник, можна перетворити на ліки.

---

¹⁴ Debray R. Éloge du spectacle // *Colloque Théâtre, religion, politique: Les liaisons dangereuses*. Montréal, 12 avril 2007: <http://www.cerium.ca/article4371.html>

¹⁵ В «Інтелектуальній владі у Франції» знайдемо, з-поміж інших, такі уїдливі зауваження: «Інтелігенція по-американськи, у Франції по-європейськи, виставлятиме насамперед усмішку, зуби, зачіску та дурисвітську молодцюватість, що зветься жвавістю» (С. 200). «Ти бачив учора ввечері такого-то? Фантастичний письменник! – Ти читав його книжку? – Ні, але він так смішно розказує анекдот». Або таке: «Це – справжня філософія! – Тебе переконали його докази? – Ні, погляд його очей...» (С. 255). «Капіталістичне варварство з людським обличчям робить із людського обличчя капітал» (С. 254).

¹⁶ Debray R. Remarks on the Spectacle // *New Left Review*. – 1995. – № 214. – Р. 134.

**Видавництво «ДУХ І ЛІТЕРА»
пропонує твори гуманітарної класики:**

ІДЕЯ УНІВЕРСИТЕТУ

Ярослав Пелікан

/ Пер. з англ. – К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2008. – 360 с.

«Ідея Університету» Ярослава Пелікана – це книга, що підсумовує розвиток університету як центрального культурного інституту за вісім сторіч. Написаний як розлога дискусія сучасного інтелектуала з університетським мислителем ХІХ століття Джоном Генрі Ньюменом, це текст втілює самоаналіз та саморефлексію університету, і так складається в його автопортрет. У розрізненні минулого і сучасного стану культурного життя «верховного інтелекту», Пелікан визначає відповідальність університету за справу освіти, дослідження, наукову комунікацію, громадянське виховання та суспільний розвиток. Водночас автор розглядає те, як переживає науково-освітня справа спокуси політикою, релігією та ринком.

Пеліканова «Ідея Університету» ставить блискучу спробу зрозуміти минуле, сучасне і майбутнє університету. Ярослав Пелікан, історик і філософ освіти, докладно аналізує устрій сучасного університету, виходячи з культурного досвіду Заходу. Разом з тим, його висновки безпосередньо стосуються українського сьогодення і спроб вітчизняних філософів знайти вірні орієнтири для становлення університету на європейському Сході. Ця книга – «must read» для українських інтелектуалів, фахівців-освітян та політиків.

ІДЕОЛОГІЯ ТА УТОПІЯ

Поль Рікер

/ Пер. з фр. – К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2005. – 383 с.

У праці Поля Рікера «Ідеологія та утопія», що є курсом лекцій, прочитаних відомим філософом у Сполучених Штатах, розглядаються ідеологія та утопія як культурні феномени та їхня спів-

віднесеність у сфері суспільної уяви. Автор простежує еволюцію цих понять в історії сучасної думки, приділяючи багато уваги їхньому вжитку й трансформації у текстах таких авторів як Маркс, Вебер, Альтюсер, Габермас, Гірц. Рікер виходить із того, що ідеологія та утопія суттєвим чином пов'язані між собою, а відтак і розглядати їх слід, спираючись на факти їхньої невпинної взаємодії. До того ж, усупереч поширеним поглядам, автор твердить, що годі й думати про те, що колись люди зможуть позбутися необхідності створювати ідеології та утопії, оскільки як одне, так і інше є неодмінною функціональною часткою механізмів смислотворення в культурі.

Книга призначена всім, хто цікавиться питаннями сучасної філософії та культурології.

ПРАВО І СПРАВЕДЛИВІСТЬ

Поль Рікер

/ Пер. з фр. – К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2002. – 216 с

Книга Поля Рікера, одного з найвидатніших філософів сучасності, присвячена питанням філософії права, взаємозв'язку моралі, права та політики, які розглядаються на тлі класичної філософської традиції від Платона й Арістотеля до Лейбніца, Канта і Гегеля. Серед мислителів нашої межі епох філософ аналізує тези Х. Арендт, Д. Роулза і Ч. Тейлора. Своєю метою Поль Рікер проголошує виведення правової проблематики із затінку, зумовленого політизацією теми насильства в ХХ столітті.

Генезу уявлень про справедливе й несправедливе Поль Рікер визначає через первинне входження людини у сферу права з вигуком обурення: "Це несправедливо!"... Поль Рікер розвиває "філософію, в якій право могло би бути визначеним у своїй ненасильницькій специфічності, коли сторони судового процесу зазнають впливу взаєморозуміння, що може призвести до їхнього замирення".

"Право і справедливість" – ґрунтовний внесок у сучасну правову науку і, водночас, блискучий взірєць практичної філософії, адресованої науковцям правничого профілю та всім, кому не байдужа актуальна дискусія про беззаконня й закон, про реальні підвалини громадянського суспільства та правової держави.

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА АВТОБІОГРАФІЯ. ЛЮБОВ І СПРАВЕДЛИВІСТЬ

Поль Рікер

/ Пер. з фр. – К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2002. – 114 с.

Увазі читачів пропонується книга живого класика французької філософії Поля Рікера. Видання містить дві праці, вперше перекладені українською мовою: “Інтелектуальна автобіографія” та “Любов і справедливість”.

“Інтелектуальна автобіографія” – це реконструкція інтелектуального розвитку філософа, здійснена ним самим. Вона знайомить з етапами наукового та духовного становлення мислителя. У новій філософії людини Рікер майстерно поєднує конструктивні лінії етики, герменевтики, феноменології, аналітичної філософії, антропології, філософії релігії, історії та права.

В есеї “Любов і справедливість” автор розкриває діалектику цих двох понять, а також розмірковує про їхню диспропорцію, зосереджуючись на протистоянні дискурсу справедливості та дискурсу любові, нарешті, намагається “перекинути місток між поетикою любові та прозою справедливості”.

Книгу адресовано всім, хто не байдужий до інтелектуального життя сучасної Європи.

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА ІСТОРІЯ ЛІБЕРАЛІЗМУ

П'єр Манан

/ Пер. з фр.– К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2004. – 206 с.

У цій роботі автор поставив перед собою завдання представити головні напрямки та вирішальні моменти історії лібералізму, який уже близько трьох століть є першою й головною течією і, так би мовити, постійною основою сучасної політики Європи та Заходу. Читач знайде на цих сторінках, звісно, не політичну історію Європи, а, скоріше, макет цієї історії, перелік її ключових елементів. Дороговказами на цьому шляху автором обрано кілька основних творів політичної філософії, від Макіавеллі до Токвіля. Адже історія політичної філософії найкраще пояснює розвиток європейської історії.

МІЖ МИНУЛИМ І МАЙБУТНІМ

Ханна Арендт

/ Пер. з англ. – К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2002. – 322 с.

У світі західної політичної філософії ім'я видатного німецько-американського філософа Ханни Арендт (1906–1975) зажило великої слави. Для політичного мислення другої половини ХХ століття особливе значення мала її капітальна праця “Джерела тоталітаризму” (1951), завдяки якій, власне, й саме поняття тоталітаризму увійшло до активної частини сучасного політичного лексикону. Широко знані у світі і її праці “Становище людини” (1958), “Про насильство” (1970), “Життя Духу” (1971).

Нині до українського читача вперше надходить збірка політичних есе Х.Арендт “Між минулим і майбутнім”. Людина – лише настільки, наскільки вона мислить, – живе в розламі між минулим і майбутнім. Цей вузький міжчасовий прохід, у самому серці часу, на відміну від світу й культури, в середовищі яких ми народилися, не може бути успадкований. Кожна нова генерація, буквально кожна жива людина, якщо вона опинилася між нескінченим минулим та нескінченим майбутнім, повинна заново відкривати й невпинно торувати цей шлях. Подані тут есе – спроба передати досвід того, яким чином людині мислити в тому часовому розламі – спроба без претензій на те, щоб зв'язати розірвану нитку традиції або винайти якісь новітні сурогати для заповнення цього неминучого розламу.

ДЖЕРЕЛА ТОТАЛІТАРИЗМУ

Ханна Арендт

2-е вид. /Пер. з англ. – К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2005. – 584 с.
перевидання!

Увазі читачів пропонується фундаментальна праця видатного американського мислителя Ханни Арендт, яка доклала великих і плідних зусиль до глибокого вивчення тоталітаризму в історії людства. Розуміючи тоталітаризм як систему масового терору, що запроваджує в країні атмосферу загального страху, авторка досліджує умови його виникнення. Вона послідовно зіставляє дві форми тоталітаризму – націонал-соціалістську та інтернаціонал-більшовицьку, визначає роль, що її в тоталітарних системах відіграє ідеологія.

Поєднуючи теоретико-структурний підхід з історико-генетичним, Х.Арендт ґрунтовно розглядає головні джерела тоталітаризму – антисемітизм, що пройшов численні стадії розвитку, та імперіалізм, який витворив інший специфічний феномен ХХ ст. – нацизм. У книзі досліджено особливості масового терору, питання про конкретно-історичну «частку історичної відповідальності» різних складників суспільства, метаморфози принципу класовості й партійності, специфічну роль бюрократії та партійної еліти.

Усе наведене надає праці Х.Арендт неабиякої злободенності як філософськи аргументованій пересторозі для сучасного суспільства. Книгу адресовано широким колам читачів – історикам, політологам, студентам і викладачам, науковим працівникам, а також усім, кому не байдужий напрямок громадянського розвитку сьогодення, і хто волів би брати в ньому справді свідому участь.

ЛЮДИ ЗА ТЕМНИХ ЧАСІВ

Ханна Арендт

/Пер. з англ. – К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2008. – 320 с.

Всесвітньо відомий соціальний мислитель Ханна Арендт (автор «Джерел тоталітаризму») знайомить нас з деякими її сучасниками. Увага автора зосереджена на людях, більшість з яких вона добре знала, котрі самовіддано захищали гідність людини, світлий простір культури, мислення та спілкування, чинячи тим самим опір «темним часам» тоталітаризмів усіх їхніх кольорів.

«Персонологічні коментарі Ханни Арендт настільки майстерні і настільки проникливі, що будь-який сторонній коментар до них самих, ті чи ті сторонні надбудови над ними постануть літературним ризиком, намарною спробою літературної ж конкуренції з блискучим пером авторки, яка тут поєднує в собі і філософа, і соціолога, і історика, і письменника (і спеціально письменника-мемуариста)».

МИНУЛЕ ОДНІЄЇ ІЛЮЗІЇ НАРИС ПРО КОМУНІСТИЧНУ ІДЕЮ У ХХ СТОЛІТТІ

Франсуа Фюре

/Пер. з фр. – К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2007. – 810 с.

Книга видатного французького історика Франсуа Фюре ґрунтовно розкриває, яким чином комуністична ідея впродовж майже

всього ХХ століття мала такий надзвичайний вплив на свідомість людей, незважаючи на трагічний досвід, яким вона запламувала свій прапорок спочатку в СРСР, а потім в інших країнах Європи та за її межами. Контраст між перебігом більшовицької революції на різних шаблях її розвитку та ілюзіями, якими вона себе оточувала, якраз і є головною темою цієї великої аналітичної оповіді.

Аби написати історію такого уявного зв'язку, автор повинен був крок за кроком детально його простежити, починаючи від подій Жовтня 1917 року і закінчуючи розпадом Радянського Союзу 1991 року. Комунізм як режим зник лише тоді, коли остаточно вичерпав сподівання своїх прибічників.

МИНУЛЕ МАЙБУТНЄ. ПРО СЕМАНТИКУ ІСТОРИЧНОГО ЧАСУ

Райнгарт Козеллек

/ Пер. з нім. – К. ДУХ І ЛІТЕРА, 2005. – 380 с.

Райнгарт Козеллек є сьогодні одним з провідних німецьких істориків, головним теоретиком особливого напрямку німецької історіографії, що має назву *Історія понять* (Begriffsgeschichte). У роботі "Минуле майбутнє" Козеллек крізь призму різних підходів досліджує досвід історичного часу та часові поняття. При цьому він насамперед звертається до нашого нового часу, але щоразу вдається до порівнянь із попередніми періодами. У методичному відношенні він послуговується даними соціальної історії, однак перш за все аналізуються мовні пам'ятки з метою виявлення та взаємного порівняння закодованого в них досвіду історичного часу та часових понять. Семантика озброює дослідника надійними індикаторами, котрі допомагають йому відкрити сліди зрушень в історії, а з ними – і зміни історичного часу. Козеллек творить елементи теорії історичного часу.

Видання цієї праці українською мовою – важлива подія як для українських істориків, так і для представників інших галузей гуманітарного знання.

ЧАСОВІ ПЛАСТИ

Райнгарт Козеллек

/ Пер. з нім. – К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2006. – 436 с.

Видатний німецький історик Райнгарт Козеллек є лідером одного з найвпливовіших напрямків досліджень фундаментальних історичних понять, широко визнаного науковцями Європи і світу. Зміни смислу ключових понять історії та права, філософії людини та соціальної теорії глибоко проаналізовано у міждисциплінарному синтезі Р. Козеллека. Книга «Часові пласти» відкриває нові обрії досліджень європейської історії, з якими почали знайомити читача українські переклади праць Козеллека «Історичні пошуки ідентичності» (2004) та «Минуле майбутнє» (2005).

Дослідження Р. Козеллека є надзвичайно конструктивними для сучасних дискусій гуманітаріїв, оскільки пропонують теоретичні засади розгляду минулого на основі категорій теорії історичного часу.

ІДЕОЛОГІЯ ТА УТОПІЯ

Карл Мангайм

/ Пер. з нім. – К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2008. – 367с.

Книга «Ідеологія та утопія» Карла Мангайма, класика соціологічної думки, справила значний вплив на розвиток сучасної соціальної теорії, особливо на соціологію знання. Відтворюючи соціологічне поняття мислення, автор робить наголос на політичній і соціальній детермінованості пізнання. Соціологія знання досягає високого рівня аналізу ідей – шляхом визначення їх потенцій та контексту появи в суспільній думці, завдяки чому виявляє їх *ідеологічний* та *утопічний* елементи.

К. Мангайм пропонує свій варіант синтезу різних утопічних та ідеологічних аспектів впливових політичних теорій, який передбачає розробку політичної науки і науковий «діагноз часу». Питання можливості подолання ідеології та утопії в соціальній практиці автор залишає відкритим, хоча однією з умов цього він визнає припинення розвитку суспільства. Водночас автор застерігає, що втрата цих «двох типів трансценденції» може мати неоднозначні наслідки для соціуму.

***З питань замовлення та придбання
літератури звертатися:***

Видавництво «ДУХ І ЛІТЕРА»
04070, Київ, вул. Волоська, 8/5
Національний університет
“Києво-Могилянська академія”
корпус 5, кім. 210

тел./факс: (38-044) 425 60 20
E-mail: duh-i-litera@ukr.net – відділ збуту
franc@roller.ukma.kiev.ua – видавництво
<http://www.duh-i-litera.kiev.ua>

Надаємо послуги «Книга — поштою»

Друк ТОВ «Майстерня книги»
03037, м. Київ, вул. М. Кривоноса 2Б
Тел.: (044) 248-34-34, 248-89-31

Регіс Дебре (нар. 1940) - відомий філософ, письменник, публіцист, вчений-медіолог, засновник часописів "Записки з медіології", "Медіум"; соратник Че Гевари в Болівії (1967), радник із закордонних справ Президента Франсуа Міттерана (1981-1985), медійний інтелектуал і суворий критик медій. Автор книг "Революція в революції?" (1967), "Писар: зародження політичного" (1980), "Критика політичного розуму" (1981), "Життя і смерть образу" (1995), "Сакральний вогонь: функція релігійного" (2003) та багатьох інших. Книга "Інтелектуальна влада у Франції" (1979) присвячена

вивченню французької інтелігенції, її структурних ієрархій ("вища" та "нижча" інтелігенція), звичок та інституцій (університет, видавництво, мас-медії). Досліджується вплив інтелектуалів на суспільство, політику, культуру. Автор пропонує аналіз та критику "інтелектуальної влади" у Франції, застосовуючи оригінальний метод "медіології", що вивчає "парадокси і загадки культурних трансмісій" - технічних засобів передачі і розповсюдження знаків, практичних та інституційних опосередкувань, які уможливають життя смислів в культурі.

"Якби найтемніше місце не було завжди під світлом лампи, і якби західні інтелектуали могли мати про себе таке ж адекватне уявлення, як китайський робітник, вигнаний у Гонгконг, вони б не обдурювали себе й далі, спокушаючись на віджилі відзнаки. Заспокойтесь! У цій війні всіх проти всіх доступ до медій є прицілом та пробним каменем, метою війни та яблуком розбрату. Чи матиму я доступ до максимальних засобів впливу - у комунікативному всесвіті, де оптимум і максимум стали словами-синонімами? А ти? А він? А ми? І на якому місці? Скільки хвилин? З ким і проти кого? На якому каналі? На передовиці? З анонсом на обкладинці?..."

Регіс Дебре